

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЕПЕЛЬ ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА

Прим. № _____

УДК349.2

**ДОКТРИНА ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ
ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ**

12.00.05 - трудове право; право соціального забезпечення

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.В. Епель

Науковий консультант:

Івчук Юлія Юріївна,

Доктор юридичних наук, доцент

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Епель О.В. Доктрина захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення (081 – Право). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2020.

Дисертацію присвячено комплексному та ґрунтовному аналізу проблематики конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні. У роботі з'ясовано специфіку конституційних соціальних прав людини і громадянина і охарактеризовано класифікацію таких прав.

Відзначено, що Конституція України 1996 року значно розширила систему соціальних прав порівняно з Конституцією УРСР 1978 року. Зокрема поряд з традиційними правами – на працю (ст. 43); на відпочинок (ст. 45); на соціальний захист (ст. 46); на житло (ст. 47); на охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування (ст. 49) – серед базових соціальних прав названо право на страйк (ст. 44); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48) та право на охорону сім'ї, дитинства, материнства і батьківства (ч. 3 ст. 51, ч. 3 ст. 52). Таке розширення прав зумовлено приєднанням українського права до універсальної форми та утвердженням європейських цілей шляхом прийняття (ратифікації) міжнародних актів, які містять вичерпну систему соціальних прав та принципи їх гарантування державою.

Відповідно до Конституції України до видів соціальних прав можна віднести: право на працю; право на належні, безпечні і здорові умови праці; право на заробітну плату; право на страйк; право на відпочинок; право на соціальний захист; право на житло; право на достатній життєвий рівень; право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Право на працю, право на соціальний захист та право на достатній життєвий рівень є основними видами конституційних соціальних прав людини і громадянина та складають основу всіх соціальних прав. Кожне з цих основних прав містить у собі окрему групу прав кожної людини. Право на працю включає в себе право на належні, безпечні і здорові умови праці, право на повну зайнятність та захист від безробіття, на професійну підготовку, право на заробітну плату, право на страйк, право на об'єднання у професійні спілки, право на участь у веденні колективних переговорів, право на відпочинок. Право на соціальний захист реалізовується через право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, право на пенсійне забезпечення та забезпечення в інших випадках, передбачених законом. Право на достатній життєвий рівень тісно пов'язане з правом на житло, правом на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

До основних особливостей конституційних прав, які є видовими особливостями конституційних соціальних прав, належать наступні:

- 1) закріплення та гарантування на рівні Основного Закону, що визначає їх основними (базовими) правами та свідчить про значущість для кожної людини;
- 2) вони мають постійний характер та особливий механізм реалізації, є невід'ємним правом кожного учасника конкретних правовідносин;
- 3) для них характерна особлива правова охорона;
- 4) вони характеризуються універсальністю.

Ознаками адміністративної відповідальності за порушення вимог забезпечення та дотримання соціальних прав людини та громадянина є наступні:

– врегульовується нормами власної нормативно-правової бази, яка включає Кодекс України про адміністративні правопорушення, Митний кодекс України від 13 березня 2012 року та інші закони України (Закон України «Про ветеринарну медицину» від 25 червня 1992 року, Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року та ін.);

– застосовується як до фізичних, так і до юридичних осіб. При цьому нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлено особливості адміністративної відповідальності щодо осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років; щодо відповідальності посадових осіб, які підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків; щодо відповідальності власників підприємств, керівників та інших осіб, на яких поширюється обов'язок забезпечувати соціальні права громадян;

– передбачає застосування до порушників особливих засобів державної дії – адміністративних стягнень, які накладаються як у судовому, так і в квазісудовому порядку. Відповідно до розділу III Кодексу України про адміністративні правопорушення справи про адміністративні правопорушення розглядаються: 1) адміністративними комісіями при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад; 2) виконавчими комітетами, а в населених пунктах, де не створено виконавчих комітетів, – виконавчими органами, що виконують їх повноваження, сільських, селищних, міських рад та їх посадовими особами; 3) районними, районними у місті, міськими чи міськрайонними

судами (суддями); 4) органами Національної поліції, органами державних інспекцій та іншими органами (посадовими особами), уповноваженими на те Кодексом України про адміністративні правопорушення;

– застосовується для притягнення до адміністративної відповідальності конкретно тих осіб, які винні у порушенні законодавства у сфері забезпечення тих чи інших видів соціальних прав людини.

Доцільним є удосконалення Порядку шляхом узгодження із сучасним законодавством. Відповідно, ст. 16 Порядку надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла слід змінити, встановивши наступний її зміст: «Для молодих сімей кредит на будівництво (реконструкцію) житла надається строком до 30 років, але не більше, ніж до досягнення старшим з подружжя пенсійного віку, який визначено згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Самотнім громадянам кредит на будівництво (реконструкцію) житла надається строком до 30 років, але не більше, ніж до досягнення ними пенсійного віку, визначеного згідно з Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Така норма дозволить уникнути порушення вказаного права на отримання довготривалого кредиту, а також дасть можливість обґрунтовано оскаржити рішення про відмову, використовуючи сучасне законодавство для доведення власної позиції.

Характерними рисами матеріальної відповідальності за порушення окремих видів соціальних прав людини та громадянина є наступні: переважно поширюється на осіб, які порушили право на працю, право на належні, безпечні і здорові умови праці, право на заробітну плату, що складають собою трудові права, врегульовані нормами Кодексу законів про працю України та спеціальними нормативно-правовими актами; відзначається двосторонністю, що має вияв у застосуванні як до найманих працівників, так і до роботодавців;

виступає в якості обов'язку роботодавця щодо здійснення компенсації працівнику за завдану шкоду або ж працівника перед роботодавцем за вчинені збитки у процесі трудової діяльності; застосовується як до працівників, так і роботодавців; передбачає у якості санкції накладення компенсації за завдані збитки; її засади спонукають працівника до необхідності дотримуватись правил, встановлених роботодавцем та законодавством про працю, а роботодавця – до забезпечення належних умов праці та її охорони.

Обґрунтовано підхід до удосконалення ч. 1 ст. 9 даного Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах. Її слід змінити, доповнивши наступним чином: «Після проведення оцінки потреб у наданні соціальних послуг та обстеження матеріально-побутових умов центр складає протягом п'яти робочих днів примірний індивідуальний план соціального супроводу потенційного отримувача соціальних послуг та протягом двох днів передає його для розгляду сім'ї (особі), що перебуває у складних життєвих обставинах». Крім того, слід удосконалити і зміст ч. 2 ст. 9 Порядку, після чого вона матиме наступний вигляд: «Сім'я (особа) протягом двох днів після отримання примірного індивідуального плану соціального супроводу подає письмові зауваження. Якщо протягом двох днів з моменту отримання примірного індивідуального плану соціального супроводу сім'єю-потенційним отримувачем соціальних послуг не було надано письмових зауважень, примірний індивідуальний план соціального супроводу вважається погодженим». Також слід доповнити ст. 9 Порядку частиною 3, у якій буде вказано, що індивідуальний план соціального супроводу потенційного отримувача соціальних послуг затверджується центром у двох примірниках за формою, затвердженою Мінсоцполітики (далі – план супроводу). Один з примірників плану супроводу залишається в центрі, інший – передається сім'ї (особі), яка перебуває у складних життєвих обставинах, для ознайомлення та підписання протягом двох днів. Варто наголосити, що

закріплення строків отримання сім'єю остаточного плану допомагає структурувати та встановити чіткий механізм надання соціальних послуг.

Відмінність матеріальної відповідальності від цивільно-правової відповідальності полягає в наступному: до матеріальної відповідальності на підставі норм трудового права можуть залучатися лише працівники, які перебувають у трудових відносинах з конкретним роботодавцем, якому з їх вини заподіяно збитків; матеріальна відповідальність завжди має особистий характер. Працівник, який заподіяв шкоду, відповідає за нього сам. Неповнолітні працівники за нормами трудового права також несуть відповідальність за заподіяну шкоду. За нормами цивільного права майнова відповідальність покладається на батьків (або осіб, які їх замінюють) за шкоду, заподіяну їх неповнолітніми дітьми; матеріальна відповідальність настає лише за наявності вини, у цивільному праві відповідальність може наступити як при наявності вини, так і при її відсутності (наприклад, при заподіянні шкоди джерелом підвищеної небезпеки); за нормами трудового права стягненню підлягає тільки прямий дійсний збиток (не можна притягнути до матеріальної відповідальності за неодожені доходи). У цивільному праві діє принцип повного відшкодування шкоди.

Слід удосконалити ч. 3 ст. 71 Закону України «Про освіту», яка буде мати наступний зміст: «Безпосередньо в закладі освіти громадський нагляд (контроль) може проводитися виключно за погодження із керівником закладу освіти, крім випадків, встановлених законодавством». Також потрібно доповнити даний Закон й ст. 71-1 наступного змісту: «Для проведення громадського контролю (нагляду) безпосередньо у закладі освіти необхідним є дотримання наступного порядку:

1. Громадська організація для проведення громадського контролю (нагляду) зобов'язана подати керівнику закладу освіти заяву про проведення

громадського контролю із визначеними термінами, протягом яких такий контроль буде здійснюватися.

2. Керівник протягом 7 робочих днів з моменту подачі заяви у письмовій формі надає відповідь про погодження чи непогодження громадського контролю. Непогодження громадського контролю повинно бути обґрунтоване. У випадку непогодження керівник закладу освіти зобов'язаний запропонувати інші терміни для проведення контролю у межах трьох місяців з моменту подачі заяви.

3. Відсутність відповіді від керівника закладу освіти протягом 7 робочих днів з моменту подачі заяви про проведення громадського контролю означає погодження проведення громадського контролю безпосередньо у закладі освіти у терміни, вказані у заяві про проведення громадського контролю».

Відсутність належного порядку та механізму взаємодії між державними органами і громадськими організаціями негативно впливає на стан захисту конституційних соціальних прав у декількох аспектах.

По-перше, це зменшення швидкості початку роботи, власне, механізму захисту таких прав, оскільки для його ініціювання необхідним є звернення самої особи щодо визнання права як у випадку із набуттям статусу особи із інвалідністю, так і його порушення. Громадські організації через особливості організації своєї діяльності та велике коло залучених осіб можуть отримувати і передавати інформацію до уповноважених органів швидше.

По-друге, звернення громадської організації може виконувати й захисну функцію щодо самої особи, права якої захищаються. Така ситуація можлива у випадках недостатнього інформування особи про її права, неможливості їх реалізувати або складності такої реалізації, що особливо стосується віддалених сільських місцевостей, а також психологічного страху звернення до державних органів через постійне залякування чи недовіру до останніх.

По-третє, проблемою є невідповідність захисту соціальних прав потребам населення. Тобто довготривалість процесу внесення змін до законодавства разом із швидкістю економічних процесів та великою кількістю факторів, які впливають на такі зміни, робить механізм захисту соціальних прав повільним та негнучким, внаслідок чого він не відповідає реальній ситуації та інтересам суб'єктів права. Залучення громадських організацій та обов'язковість врахування або ж обґрунтованої відмови від пропозицій під час створення нормативних документів і нормативно-правових актів підзаконного рівня допомогла б вирішити дану ситуацію. Важливим є створення критеріїв та вимог до пропозицій.

По-четверте, ще одним аспектом негативного впливу є створення дисбалансу між заохоченням різних напрямів громадського контролю щодо захисту соціальних прав. Як показав аналіз законодавства, правове регулювання громадських організацій є неоднаковим. Внаслідок такої ситуації зменшується їх кількість та знижується мотивація щодо діяльності. Захист соціальних прав повинен мати комплексний характер, оскільки пов'язаний із кожною сферою суспільного життя, а отже, створення балансу у правовому регулюванні дозволить максимально широко реалізовувати права щодо захисту населення громадськими організаціями.

Аргументовано, що особливостями захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина у Іспанії є наступні:

1) диспозитивність.

Дана ознака захисту конституційних соціальних прав полягає у виборі таких засобів та методів правового впливу, які спрямовані на роз'яснення доцільності та корисності правомірної поведінки разом із встановленням достатньої свободи вибору та дій. Так, держава та органи місцевого самоврядування здійснюють захист через планування та рекомендації. Звісно, у випадку порушення конституційних соціальних прав необхідним є застосування

засобів примусу та компенсації. Проте, аналізуючи закріплені у Конституції принципи та обов'язки громадян й держави, можливо зрозуміти, що ключовим є максимальне невтручання держави та залучення позадержавних організацій;

2) самоврядність.

Самоврядність як особливість захисту конституційних соціальних прав є безпосереднім наслідком попередньої та полягає в активній діяльності місцевих органів управління, які визначають способи та напрями фінансування реалізації соціальних прав. Самоврядність допомагає громаді ефективніше захищати власні соціальні права та визначати проблемні аспекти щодо діяльності лікарень, шкіл або спортивних майданчиків. Крім того, саме завдяки самоврядності вдається протидіяти, передбачати можливі сприятливі умови для порушення соціальних прав, що особливо стосується дітей, та перешкоджати їх виникненню. Слід наголосити, що закріпленні у Конституції вимоги щодо обов'язків держави поширюються й на органи місцевого самоврядування, а це є додатковим засобом захисту через можливість контролю та відповідного аналізу здійснюваної ними діяльності;

3) рівність.

Звертаючись до аналізу конституційного регулювання, можливо зробити висновок, що захист соціальних прав осіб здійснюється рівноцінно та однаково щодо кожної особи. Так, наприклад, права особи на працю захищаються таким чином, щоб не завдати шкоди праву роботодавця на отримання прибутку. Аналогічні положення стосуються освітніх відносин або відносин щодо надання медичної допомоги. Таким чином, під час тлумачення та реалізації конституційних норм не відбувається трансформування та викривлення бачення протиправної ситуації щодо захисту соціальних прав лише однієї сторони відносин. Тобто саме завдяки рівності сам захист конституційних соціальних прав поширюється на кожну людину та громадянина, надається неупереджено та без дискримінації..

Ключові слова: соціальне законодавство, соціальні права, право соціального забезпечення, соціальний захист, конституційні соціальні права, права людини і громадянина, реалізація соціальних прав, забезпечення соціальних прав.

SUMMARY

Epel O.V. Doctrine of protection of constitutional social rights of a person and a citizen in Ukraine. – *The qualifying scientific work on the rights of the manuscript.*

The dissertation for the degree of the doctor of legal sciences, speciality 12.00.05 – labor law; social security law. – Taras Shevchenko National University of Kyiv of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2020.

The dissertation is devoted to the complex and thorough analysis of the issues of constitutional social rights of man and citizen in Ukraine. The paper clarifies the specifics of the constitutional social rights of man and citizen and describes the classification of such rights.

It is noted that the Constitution of Ukraine of 1996 significantly expanded the system of social rights in comparison with the Constitution of the USSR in 1978. In particular, along with traditional rights - to work (Article 43); on vacation (Article 45); on social protection (Article 46); for housing (Article 47); on health care, medical assistance, medical insurance (Article 49) - among the basic social rights is the right to strike (Article 44); the right to an adequate standard of living for oneself and one's family (Article 48) and the right to protection of the family, childhood, motherhood and fatherhood (Part 3 of Article 51, Part 3 of Article 52). Such expansion of rights is due to the accession of Ukrainian law to a universal form and the establishment of European goals through the adoption (ratification) of international acts that contain a

comprehensive system of social rights and the principles of their guarantee by the state.

According to the Constitution of Ukraine, the types of social rights include: the right to work; the right to adequate, safe and healthy working conditions; the right to a salary; right to strike; the right to rest; the right to social protection; the right to housing; the right to an adequate standard of living; the right to health care, medical assistance and medical insurance. The right to work, the right to social protection and the right to an adequate standard of living are the basic types of constitutional social rights of man and citizen and form the basis of all social rights. Each of these basic rights contains a separate group of rights for each person. The right to work includes the right to adequate, safe and healthy working conditions, the right to full employment and protection against unemployment, to vocational training, the right to wages, the right to strike, the right to join trade unions, the right to participate in collective bargaining, the right to rest. The right to social protection is exercised through the right to benefits in case of full, partial or temporary disability, loss of breadwinner, unemployment, the right to pensions and benefits in other cases provided by law. The right to an adequate standard of living is closely linked to the right to housing, the right to health care, medical assistance and health insurance.

The main features of constitutional rights, which are specific features of constitutional social rights, include the following:

- 1) consolidation and guarantee at the level of the Basic Law, which determines their basic (basic) rights and testifies to the significance for each person;
- 2) they have a permanent nature and a special mechanism of implementation, are an inalienable right of each participant in specific legal relations;
- 3) they are characterized by special legal protection;
- 4) they are characterized by universality.

Signs of administrative liability for violation of the requirements of ensuring and observing the social rights of man and citizen are the following:

- regulated by its own legal framework, which includes the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Customs Code of Ukraine of March 13, 2012 and other laws of Ukraine (Law of Ukraine "On Veterinary Medicine" of June 25, 1992, Law of Ukraine "On Sanitary and epidemic well-being of the population "of February 24, 1994, etc.);
- applies to both individuals and legal entities. At the same time, the norms of the Code of Ukraine on Administrative Offenses establish the features of administrative liability in respect of persons aged sixteen to eighteen; on the liability of officials subject to administrative liability for administrative offenses related to non-compliance with established rules in the field of protection of governance, state and public order, nature, public health and other rules, the implementation of which is part of their duties' languages; regarding the responsibility of business owners, managers and other persons who are subject to the obligation to ensure the social rights of citizens;
- provides for the application to violators of special means of state action - administrative penalties, which are imposed both in court and in quasi-judicial order. In accordance with Section III of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, cases on administrative offenses are considered by: 1) administrative commissions at the executive committees of village, settlement, city councils; 2) executive committees, and in settlements where executive committees have not been established - executive bodies exercising their powers, village, settlement, city councils and their officials; 3) district, district in the city, city or city district courts (judges); 4) bodies of the National Police, bodies of state inspections and other bodies (officials) authorized to do so by the Code of Ukraine on Administrative Offenses;
- is used to bring to administrative responsibility specifically those persons who are guilty of violating the law in the field of ensuring certain types of social human rights. It is expedient to improve the Procedure by harmonizing it with modern legislation. Accordingly, Art. 16 of the Procedure for providing preferential long-term loans to

young families and single young people for construction (reconstruction) and purchase of housing should be changed to establish its following content: , than before the senior spouse reaches retirement age, which is determined in accordance with the Law of Ukraine "On Compulsory State Pension Insurance". Single citizens are granted a loan for the construction (reconstruction) of housing for up to 30 years, but not more than until they reach the retirement age determined in accordance with the Law of Ukraine "On Compulsory State Pension Insurance". Such a rule will avoid the violation of this right to obtain a long-term loan, as well as give the opportunity to reasonably appeal the decision to refuse, using modern law to prove their position.

Characteristic features of material responsibility for violation of certain types of social rights of a person and a citizen are the following: mainly applies to persons who have violated the right to work, the right to proper, safe and healthy working conditions, the right to wages, which are labor rights The Labor Code of Ukraine and special regulations; is marked by bilateralism, which is manifested in the application to both employees and employers; acts as an obligation of the employer to compensate the employee for the damage or the employee to the employer for damages in the course of employment; applies to both employees and employers; provides as a sanction the imposition of compensation for damages; its principles motivate the employee to comply with the rules established by the employer and labor legislation, and the employer - to ensure proper working conditions and protection.

The approach to improvement of part 1 of Art. 9 of this Order of interaction of subjects of social support of families (persons) who are in difficult life circumstances. It should be amended to add as follows: "After assessing the needs for social services and a survey of living conditions, the center draws up within five working days an approximate individual plan of social support for a potential recipient of social services and submits it to the family within two days." her (a person) who is in difficult life circumstances. " In addition, it is necessary to improve the content of Part 2 of Art. 9 of the Procedure, after which it will look like this: "The family (person)

within two days after receiving an approximate individual plan of social support submits written comments. If no written comments have been provided by the potential recipient of social services by the family-potential recipient of social services within two days of receiving the approximate individual plan of social support, the approximate individual plan of social support shall be deemed agreed. " It is also necessary to supplement Art. 9 of the Order, part 3, which will indicate that the individual plan of social support of a potential recipient of social services is approved by the center in two copies in the form approved by the Ministry of Social Policy (hereinafter - the support plan). One copy of the support plan remains in the center, the other is given to the family (person) in difficult life circumstances for review and signing for two days. It is worth noting that fixing the deadlines for the family to receive the final plan helps to structure and establish a clear mechanism for providing social services.

The difference between material liability and civil liability is as follows: only employees who are in an employment relationship with a particular employer who has suffered losses through their fault may be held liable on the basis of labor law; material responsibility is always personal. The employee who caused the damage is responsible for it himself. Minor workers under labor law are also liable for the damage caused. Under civil law, property liability is imposed on parents (or persons replacing them) for damage caused by their minor children; material liability occurs only in the presence of guilt, in civil law, liability may occur both in the presence of guilt and in its absence (for example, when causing damage by a source of increased danger); according to labor law, only direct actual damage is subject to recovery (you can not be held liable for unearned income). In civil law, the principle of full compensation applies.

Part 3 of Art. 71 of the Law of Ukraine "On Education", which will have the following meaning: "Directly in the educational institution public supervision (control) may be carried out only with the consent of the head of the educational

institution, except as provided by law." It is also necessary to supplement this Law and Art. 71-1 of the following content: "In order to conduct public control (supervision) directly in an educational institution, it is necessary to observe the following procedure:

1. A public organization for public control (supervision) is obliged to submit to the head of the educational institution an application for public control with certain terms, during which such control will be carried out.
2. The head within 7 working days from the date of submission of the application in writing gives the answer on the consent or disagreement of public control. Disagreement with public control must be justified. In case of disagreement, the head of the educational institution is obliged to propose other terms for the control within three months from the date of submission of the application.
3. The absence of a response from the head of the educational institution within 7 working days from the date of submission of the application for public control means the approval of public control directly in the educational institution within the time specified in the application for public control.

The lack of proper order and mechanism of interaction between state bodies and public organizations negatively affects the state of protection of constitutional social rights in several aspects.

First, it is a reduction in the speed of the beginning of work, in fact, the mechanism of protection of such rights, because to initiate it it is necessary to apply for recognition of the right both in the case of acquiring the status of a person with disabilities and its violation. Due to the peculiarities of the organization of their activities and a wide range of involved persons, public organizations can receive and transmit information to the authorized bodies faster.

Second, the appeal of a public organization may also perform a protective function in relation to the person whose rights are protected. This situation is possible in cases of insufficient information of the person about his rights, inability to exercise

them or the difficulty of such implementation, especially in remote rural areas, as well as the psychological fear of appealing to government agencies due to constant intimidation or distrust of the latter.

Third, the problem is the inconsistency of the protection of social rights with the needs of the population. That is, the length of the process of amending legislation, together with the speed of economic processes and the many factors that influence such changes, makes the mechanism of protection of social rights slow and inflexible, so it does not correspond to the real situation and interests of legal entities. Involvement of public organizations and the obligation to take into account or reasonably refuse proposals when creating regulations and regulations of the bylaw would help to resolve this situation. It is important to create criteria and requirements for proposals.

Fourth, another aspect of the negative impact is the creation of an imbalance between the promotion of different areas of public control over the protection of social rights. As the analysis of the legislation showed, the legal regulation of public organizations is different. As a result of this situation, their number decreases and motivation to act decreases. The protection of social rights must be comprehensive, as it is related to every sphere of public life, and therefore, the creation of a balance in legal regulation will allow the widest possible realization of the rights to protect the population by public organizations.

It is argued that the features of the protection of constitutional social rights of man and citizen in Spain are the following:

1) dispositiveness.

This feature of the protection of constitutional social rights is the choice of such means and methods of legal influence, which are aimed at explaining the expediency and usefulness of lawful conduct, together with the establishment of sufficient freedom of choice and action. Thus, the state and local governments provide protection through planning and recommendations. Of course, in case of violation of

constitutional social rights, it is necessary to use means of coercion and compensation. However, analyzing the principles and responsibilities of citizens and the state enshrined in the Constitution, it is possible to understand that the key is the maximum non-interference of the state and the involvement of non-governmental organizations;

2) self-government.

Self-government as a feature of protection of constitutional social rights is a direct consequence of the previous one and consists in the active activity of local governments, which determine the ways and directions of financing the implementation of social rights. Self-government helps the community to more effectively protect their social rights and identify problematic aspects of the operation of hospitals, schools or sports grounds. In addition, it is through self-government that it is possible to counteract and anticipate possible favorable conditions for the violation of social rights, especially for children. and prevent their occurrence. It should be emphasized that the requirements of the state enshrined in the Constitution also apply to local self-government bodies, and this is an additional means of protection due to the possibility of control and appropriate analysis of their activities;

3) equality.

Turning to the analysis of constitutional regulation, it is possible to conclude that the protection of social rights of individuals is carried out equally and equally for each person. For example, a person's right to work is protected in such a way as not to prejudice the employer's right to profit. Similar provisions apply to educational or health care relationships. Thus, during the interpretation and implementation of constitutional norms there is no transformation and distortion of the vision of the illegal situation regarding the protection of social rights of only one side of the relationship. That is, it is due to equality that the protection of constitutional social rights extends to every person and citizen, is provided impartially and without discrimination.

Key words: social legislation, social rights, social security law, social protection, constitutional social rights, human and civil rights, realization of social rights, provision of social rights.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Епель О.В. Теоретико-практичні основи захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні: монографія. Харків: Панов, 2020. 388 с.

Національні статті:

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Епель О.В. Зміст та значення принципів конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 1. Т. 4. С. 55–58
3. Епель О.В. Наукова інтерпретація конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Соціальне право*. 2018. № 2. С. 78-83.
4. Епель О.В. Тенденції реформування правового регулювання захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Соціальне право*. 2019. № 2. С. 46-52.
5. Епель О.В. Практичні проблеми захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 4 (29). Т. 1. С. 62-69.
6. Епель О.В. Наукові підходи до удосконалення захисту конституційних
7. соціальних прав людини і громадянина в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 4, том 1, 2019. С. 62-69.
8. Епель О.В. Цивільна відповідальність за порушення соціальних прав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. 2018. Випуск 50. Т. 4. С. 62–67.
9. Епель О.В. Юридична відповідальність за порушення соціальних прав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. 2019. Випуск 54. Т. 2. С. 36–41.

10. Епель О.В. Особливості матеріальної та дисциплінарної відповідальності за порушення конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Юридична наука*. 2019. № 2. С. 102-109.
11. Епель О.В. Класифікація принципів конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Юридична наука*. 2019. № 3. С. 44-48.
12. Епель О.В. Мета конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Юридична наука*. 2019. № 4. С. 70-75.
13. Павліченко О.В. Конституційно-правовий механізм забезпечення соціальних прав людини і громадянина в Україні. *Юридична наука*. 2019. № 5. С. 55-63.
14. Епель О.В. Завдання конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2. Т. 4. С. 88–93.
15. Епель О.В. Елементи конституційно-правового механізму забезпечення соціальних прав людини і громадянина в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 4. Т. 2. С. 76-82.
16. Епель О.В. Шляхи вирішення теоретико-практичних проблем конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 3, том 2, 2020. С. 51-56.
17. Епель О.В. Законодавчі гарантії реалізації соціальних прав людини і громадянина. *Соціальне право*. 2020. № 1. С. 110-116.
18. Епель О.В. Особливості конституційних гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина. *Соціальне право*. 2020. № 2. С. 104-111.

Міжнародні статті:

19. Эпель О.В. Теоретико-правовой анализ специальных конституционных социальных прав человека и гражданина. *Право и политика*. 2016. спецвыпуск. С. 106-113.
20. Эпель О.В. Особенности конституционных социальных прав человека и гражданина в Украине. *Право и Закон*. 2017. № 2. С. 51-59.
21. Эпель О.В. Международное законодательство по обеспечению конституционных социальных прав человека и гражданина. *Право и Закон*. 2017. № 3. С. 79-87.

22. Эпель О.В. Защита конституционных социальных прав человека и гражданина в Испании. Право и политика. 2019. № 3. С. 60-67.
23. Эпель О.В. Види конституційних гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина та їх характеристика. Visegrad journal on human rights (Республіка Словаччина). 2019. № 6/2. С. 68–73.

Тези конференцій:

24. Эпель О.В. Чеський та іспанський досвід правового регулювання конституційних соціальних прав людини і громадянина. Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18–19 січня 2019 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 77-80.
25. Эпель О.В. Співвідношення законодавчих та конституційних гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина. Актуальні проблеми реформування системи законодавства України: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 25-26 січня 2019 року. С. 49-52.
26. Эпель О.В. Оптимізація конституційних соціальних прав людини і громадянина в умовах євроінтеграції України. Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 8–9 лютого 2019р.). С. 29-32.
27. Эпель О.В. Правова природа конституційних соціальних прав людини і громадянина. Актуальні питання юридичної науки та практики : тези доп. учасників І Наук.-практ. онлайн-конф. (Київ, 23 квіт. 2020 р.). Київ: НДІ ППСН, 2020. С. 32-35.
28. Эпель О.В. Проблеми, що стосуються захисту соціальних прав малозабезпечених сімей, дітей та молоді. Актуальні проблеми соціального права. Випуск V: науково-практичний посібник // Збірник матеріалів учасників Всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2019 р. / за заг. ред. Іншина М.І., Костюка В.Л., Мельника В.П. Київ: ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2019. С. 71-75.

29. Епель О.В. Захист конституційних соціальних прав людини і громадянина у Бельгії. Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 11 жовт. 2019 р.) ; Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків: НДІ ППСН, 2019. С. 37-41.
30. Епель О.В. Основні проблеми захисту конституційних соціальних прав. VI Міжнародна науково-практична конференція «Topical issues of the development of modern science». Науково-видавничий центр «Sci-conf.com.ua» Publishing House “ACCENT”. 12-14 лютого 2020 року. М. Софія, Болгарія.
31. Епель О.В. Негативні аспекти при реалізації захисту конституційних соціальних прав. III Міжнародна науково-практична конференція «Science, society, education: topical issues and development prospects». Науково-видавничий центр «Sci-conf.com.ua». 17-18 лютого 2020 року. м. Харків, Україна.
32. Епель О.В. Захист конституційних соціальних прав: проблеми та шляхи вирішення. Міжнародна науково-практична конференція «Право як ефективний суспільний регулятор». Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив». 14-15 лютого 2020 року. м. Львів, Україна.
33. Епель О.В. Вплив держави на вирішення проблем захисту соціальних прав людини і громадянина. Міжнародна науково-практична конференція «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті». Інститут права, економіки та міжнародних відносин Міжнародного гуманітарного університету. 21–22 лютого 2020 року, м. Одеса
34. Епель О.В. Види та зміст практичних проблем захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина. Дані конференції у Маші (відправляв 7 лютого)
35. Епель О.В. Поняття і сутність конституційних соціальних прав людини і громадянина: загальнотеоретична характеристика (відправляв Руслану 21 березня 2019 р.) в Руслана.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦІЙНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА.....	24
1.1 Наукова інтерпретація конституційних соціальних прав людини і громадянина.....	24
1.2 Ознаки конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні.....	43
1.3 Класифікація конституційних соціальних прав людини і громадянина.....	57
Висновки до розділу 1.....	83
РОЗДІЛ 2 ГАРАНТІЇ ТА МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА.....	86
2.1 Види конституційних та законодавчих гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина.....	86
2.2 Специфіка міжнародного законодавства щодо забезпечення конституційних соціальних прав людини і громадянина.....	115
2.3 Конституційно-правовий механізм забезпечення соціальних прав людини і громадянина в Україні.....	146
Висновки до розділу 2.....	175

**РОЗДІЛ 3 МЕТА, ЗАВДАННЯ, ПРИНЦИПИ І ГАРАНТІЇ
КОНСТИТУЦІЙНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І
ГРОМАДЯНИНА.....178**

3.1 Мета і завдання конституційних соціальних прав людини і громадянина.....178

3.2 Система принципів та гарантій конституційних соціальних прав людини і громадянина.....190

3.3 Юридична відповідальність за порушення конституційних соціальних прав людини і громадянина.....213

Висновки до розділу 3.....240

**РОЗДІЛ 4 ПРОГАЛИНИ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І
ГРОМАДЯНИНА.....244**

4.1 Практичні проблеми захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина та тенденції їх реформування.....244

4.2 Прогалини у правовому регулюванні захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина та шляхи їх вирішення.....271

Висновки до розділу 4.....292

**РОЗДІЛ 5 НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАХИСТУ
КОНСТИТУЦІЙНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І
ГРОМАДЯНИНА.....294**

5.1 Захист конституційних соціальних прав людини і громадянина в країнах ЄС: напрями запозичення позитивного досвіду в Україну.....	294
5.2 Концепція удосконалення захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні.....	325
Висновки до розділу 5.....	353
ВИСНОВКИ.....	356
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	371
ДОДАТКИ.....	413

ВСТУП

Основою існування демократичного, соціального суспільства є неухильне дотримання і забезпечення основних конституційних прав і свобод людини та громадянина, основи яких закладені не лише в національних законодавчих актах, а й у ряді міжнародних нормативно-правових документів. Євроінтеграційні процеси в Україні, глобалізація та стрімкий науково-технічний прогрес суттєво впливає на забезпечення прав і свобод людини й громадянина, які гарантовані як міжнародним законодавством, так і безпосередньо національною конституцією нашої держави. При цьому, у зв'язку із рядом чинників, включаючи Революцію Гідності та політичну нестабільність в нашій державі, соціальні права людини і громадянина часто порушуються, хоча вони закріплені прямо в Основному Законі, а захист громадян від неправомірних посягань на їх конституційні права, які виступають однією із найвищих соціальних цінностей та основною складовою соціальної безпеки держави, є одним із її основних завдань. Задача держави полягає в забезпеченні та створенні законодавчих гарантій реалізації конституційних прав людини, передусім економічних, політичних, соціальних, культурних тощо. Закладаючи основи таких прав в нормах законодавства, держава створює механізми, за допомогою яких людина здатна повноцінно існувати в суспільстві, може захистити свої права від неправомірних посягань, реалізовувати свої здібності, отримувати винагороду за виконану роботу. Тому постає негайна потреба в теоретико-концептуальному переосмисленні проблематики захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні, та у вдосконаленні не лише законодавства у вказаній сфері, але й механізму реалізації конституційних соціальних прав людини і громадянина.

З приводу того, як саме мають захищатись та реалізовуватись конституційні соціальні права людини і громадянина досі точиться чимало наукових дискусій, тому здійснення теоретико-правової характеристики конституційних соціальних прав людини і громадянина, глибокий аналіз сутності гарантій та механізму забезпечення конституційних соціальних прав людини і громадянина, дослідження мети, завдань, принципів і гарантій конституційних соціальних прав людини і громадянина, встановлення прогалин та проблем правового регулювання захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина, та пошук напрямів удосконалення захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина, дозволить посприяти стратегічному розвитку України і задати їй нові тенденції економічного розвитку. Вищенаведене зумовлює нагальність формування ґрунтового понятійно-категоріального апарату, з'ясування змісту досліджуваного правового явища, визначення теоретичних та практичних проблем забезпечення та захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина, а також пошуку взаємоузгоджених шляхів їх вирішення із чітким формулювання законодавчих конструкцій та виведення аргументованої концепції удосконалення захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні, що носитиме не лише доктринальну, а й практичну цінність.

Як підсумок, це обумовлює потребу проведення ґрунтового комплексного дослідження тематики конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні. Серед дослідників даного питання відзначимо, перш за все, наступних: В.М. Андрійв, В.А. Багрій, Н.І. Бернацька, Н.Б. Болотіна, В.Я. Буряк, С.Я. Вавженчук, Н.М. Вапнярчук, Т.М. Вахонєва, В.С. Венедіктов, С.В. Венедіктов, В.В. Волинець, Д.С. Галицька, О.М. Ганечко, О.Є. Гапон, Н.Д. Гетьманцева, Л.П. Грузінова, О.А. Губська, І.В. Дашутін, В.І. Журавель, Т.А. Занфірова, Ю.Ю. Івчук, П.О. Ізуїта, М.І. Іншин, М.М. Клемпарський, А.М. Колодій, В.Л. Костюк, О.Л. Кучма, С.С. Лукаш, Л.Ю. Малюга, О.А. Марушева,

В.Я. Мацюк, К.Ю. Мельник, Н.О. Мельничук, М.О. Міщук, Л.В. Могилевський, О.В. Москаленко, О.М. Обушенко, В.М. Павліченко, О.Т. Панасюк, П.Д. Пилипенко, Є.Ю. Подорожній, С.М. Прилипко, В.І. Прокопенко, К.Б. Пусан, І.С. Сахарук, Д.І. Сіроха, О.В. Тищенко, О. В. Турута, О. Ф. Фрицький, Г.І. Чанишева, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та інші. Проте, не применшуючи наукового доробку вказаних вчених у збагачення доктрини права соціального забезпечення, досі не було здійснено комплексної наукової роботи у даній царині, що й обумовлює актуальність проблематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до пунктів 1.2, 1.3, 3.1, 4.1, 4.6, 4.7 Пріоритетних напрямків наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затверджених наказом МВС України № 275 від 16 березня 2015 року, пунктів 1.1, 1.2, 1.4, 3.1, 4.1, 4.4, 4.5 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016–2019 років, схвалених Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 23 лютого 2016 року (протокол № 2), у межах науково-дослідної теми Харківського національного університету внутрішніх справ «Законотворча та законодавча діяльність в Україні» (номер державної реєстрації 0113U008189), а також планів наукових досліджень кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у тому, щоб на підставі вивчення й узагальнення існуючих наукових підходів учених у галузі трудового права та інших галузей права, а також на основі аналізу чинних законів і підзаконних нормативно-правових актів й практики їх реалізації, окреслити недоліки, прогалини й проблеми сучасного

стану правового регулювання захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні, та встановити шляхи удосконалення даної царини.

Для досягнення поставленої мети у дисертації необхідно, насамперед, виконати наступні задачі:

- сформулювати особливості конституційних соціальних прав людини і громадянина та надати їх наукову інтерпретацію;
- з'ясувати специфіку становлення конституційних соціальних прав людини і громадянина, та встановити їхні особливості;
- визначити види конституційних соціальних прав людини і громадянина;
- сформулювати конституційні та законодавчі гарантії реалізації соціальних прав людини і громадянина;
- визначити специфіку міжнародного законодавства щодо забезпечення конституційних соціальних прав людини і громадянина;
- здійснити аналіз елементів конституційно-правового механізму забезпечення соціальних прав людини і громадянина;
- охарактеризувати мету і завдання захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина;
- здійснити аналіз принципів і гарантій захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина;
- встановити особливості юридичної відповідальності за порушення конституційних соціальних прав людини і громадянина;
- розкрити прогалини та проблеми захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина та вивести пропозиції щодо їх вирішення;
- визначити тенденції подальшого розвитку захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина;

– надати конкретні пропозиції запозичення позитивного європейського досвіду щодо вдосконалення конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні;

– розробити концепцію удосконалення захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні.

Об'єктом дослідження є конституційні соціальні права людини і громадянина.

Предметом дослідження є доктрина захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є сукупність сучасних загальних і спеціальних методів та прийомів наукового пізнання. Наукове дослідження побудовано на застосуванні загального системно-структурного методу, основні елементи якого забезпечили високий ефект побудови моделей розв'язання поставлених задач. В основі системи методології наукового аналізу захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні лежать наступні методи: діалектичний метод – сприяв визначенню правової природи соціальних прав людини і громадянина в Україні (підрозділи 1.2, 2.1); системний метод – за допомогою нього здійснено системне, повне та об'єктивне дослідження завдань, функцій, принципів та гарантій конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні (підрозділи 2.1, 2.2); за допомогою логіко-семантичного методу поглиблено понятійний апарат в означеній сфері (підрозділи 1.1, 1.3; 3.1-3.3); метод моделювання дав змогу сформулювати пропозиції щодо запозичення в Україну позитивного зарубіжного досвіду захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина, а також виявити напрями удосконалення національного законодавства у вказаній сфері (підрозділи 4.1-4.2; 5.1-5.2).

Емпіричну базу дослідження становлять наукові праці вчених з різних галузей знань, зокрема філософії, загальної теорії права і держави, права соціального забезпечення, конституційного права, трудового права, аграрного права, адміністративного права, інших галузевих правових наук, які стосуються характеристики сутності та особливостей реалізації конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні.

Інформаційну та емпіричну основу роботи становлять узагальнення практики реалізації конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні, аналітичні статті, довідкові видання, статистичні матеріали.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим спеціальним комплексним дослідженням, в якому детально проаналізовано та поглиблено вивчено наявні у науці трудового права теоретичні розробки у сфері захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні, в результаті чого визначено інноваційні напрями розвитку законодавства в умовах євроінтеграції. У результаті дослідження сформульовано низку наукових положень і висновків, запропонованих особисто здобувачем, зокрема:

уперше:

– обґрунтовано позицію, що конституційні соціальні права людини і громадянина – це визначені та гарантовані Основним Законом, невідчужувані, невичерпні та такі, що не можуть бути скасовані й мають особливу правову охорону можливості людини і громадянина здобувати засоби для задоволення своїх найважливіших життєвих потреб, або отримувати такі засоби шляхом соціального утримання у випадку неможливості задовольнити відповідні потреби;

– узагальнено, що тенденціями реформування правового регулювання захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина є наступні: 1)

запровадження посади спеціалізованих соціальних омбудсменів, що дозволить забезпечити безперешкодний доступ громадян до захисту своїх конституційних соціальних прав, розвантажити правоохоронні та правозахисні органи та підвищити правову поінформованість населення й довіру до держави; 2) поширення діяльності європейських органів у сфері захисту соціальних прав на Україну, що передусім проявляється у підписанні міжнародних документів та в забезпеченні можливості громадян звертатись до наддержавних органів, таких як Європейський суд з прав людини; 3) впровадження концепції соціального обслуговування, яка полягає у організованій соціальній взаємодії держави та громадянського суспільства, різних соціальних груп та індивідів, що дозволяє вирішувати життєво важливі проблеми тих, хто знаходиться у важкій життєвій ситуації, тими, хто має в своєму розпорядженні можливості надання їм соціальних послуг і допомоги;

– доведено, що конституційно-правовий механізм забезпечення соціальних прав людини та громадянина – це логічно впорядкований, послідовний та цілісний порядок забезпечення соціальних прав людини і громадянина, закріплений за допомогою конституційно-правових норм та гарантій задля встановлення рівних можливостей, комфортних умов та належного рівня добробуту для кожної людини й громадянина, який включає здійснення реалізації, охорони та захисту суспільних відносин між особами, що реалізують особисті конституційно-соціальні права, а також застосування державного примусу у разі невиконання обов'язків чи порушення заборон;

– обгрунтовано, що конституційно-правова норма у сфері соціальних прав – це встановлене у суспільстві, санкціоноване державою та передбачене на найвищому конституційному рівні правило, забезпечене державним примусом, суспільною необхідністю та конституційно-правовими гарантіями, яке відповідає конституційно-правовим принципам та існуючим суспільним

потребам, відображає суспільну ідеологію й слугує забезпеченню умов та здійсненню реалізації, охорони і захисту найважливіших суспільних відносин між особами, які здійснюють особисті конституційно-соціальні права;

– встановлено, що конституційно-правові гарантії соціальних прав – це визначений суспільством, передбачений на конституційному рівні цілісний, систематизований комплекс правових засобів, який відповідає загальним конституційно-правовим принципам та слугує забезпеченню умов здійснення реалізації, охорони та захисту найважливіших суспільних відносин;

– обґрунтовано перелік практичних проблем захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина, якими є такі: 1) необхідність удосконалення механізму взаємодії держави із громадськими організаціями, що здійснюють захист конституційних соціальних прав людини і громадянина, яка обумовлена рядом аспектів: по-перше, потребою у пришвидшенні взаємодії держави із громадськими організаціями, що здійснюють захист конституційних соціальних прав людини і громадянина; по-друге, тим, що громадські організації можуть викликати у громадян більше довіри, аніж держава; по-третє, невідповідністю реальним станом захисту державою соціальних прав громадян потребам населення; по-четверте, наявністю дисбалансу між заохоченням різних напрямів громадського контролю щодо захисту соціальних прав; 2) потреба у створенні спеціального порядку розгляду судових справ із соціального захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина, обумовлена ускладненням доступу до правосуддя, так як відсутність вказівок на можливість захисту певного соціального права у самому профільному законодавстві може означати непоінформованість осіб, які потребують такого захисту, і, як наслідок, неможливість його реалізації; 3) відсутність чіткої стратегії фінансування заходів із захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина, яка полягає у тому, що бюджетний розподіл коштів

відповідає лише плану на певний рік, не враховує стратегічні цілі, і це в результаті призводить до того, що захист соціальних прав здійснюється за залишковим принципом;

– сформульовано класифікацію прогалин правового регулювання захисту конституційних соціальних прав: 1) прогалини, що стосуються захисту соціальних прав інвалідів: а) прогалини у порядку призначення соціальної допомоги – дана прогалина стосується статей 8 та 9 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», у яких зокрема не зазначені усі необхідні строки провадження регламентованих процедур; б) неузгодженість нормативно-правових актів однакової юридичної сили – зокрема, норм Законів України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» та «Про місцеве самоврядування в Україні»; 2) прогалини, що стосуються захисту соціальних прав малозабезпечених сімей, дітей та молоді: а) відсутність визначеного законодавством порядку проведення соціального інспектування - Порядок та умови здійснення соціального інспектування мають визначатись центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, проте чинний, проте цей Порядок на сьогодні не є чинним; б) відсутність норми щодо встановлення строків ознайомлення особи із рішенням стосовно проведення соціального інспектування – потребують удосконалення норми Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»; 3) прогалини, що стосуються захисту соціальних прав молоді: а) вживання застарілих термінів у Порядку надання пільгових довготривалих кредитів на будівництво житла для молоді – даний Порядок було прийнято понад дев'ятнадцять років тому, і аналіз його змісту свідчить про значну застарілість використовуваних термінів та посилань; б) відсутність вичерпного переліку документів для отримання довготривалого кредиту на будівництво житла для молоді – застарілість Порядку надання пільгових довготривалих

кредитів на будівництво житла для молоді негативно впливає не лише на узгодженість норми права, але й на якість юридичної техніки; 4) прогалини, що стосуються захисту права на освіту: а) відсутність критеріїв для прогнозування кількості здобувачів повної середньої вищої освіти - необхідним є визначення критеріїв та показників, на основі яких буде здійснено прогнозування кількості здобувачів повної загальної середньої освіти з урахуванням їх максимальної кількості на наступні п'ять років у Порядку забезпечення підручниками та посібниками здобувачів повної загальної середньої освіти і педагогічних працівників необхідно вдосконалити наступним чином, адже неправильний розрахунок кількості учнів спричинить неповноцінність здійснюваних заходів та необхідність у залученні приватних коштів, а отже, фактично порушуватиметься право на безкоштовне отримання освіти та доступ до такої освіти; б) обмеження права на здійснення перевірки закладів освіти у процесі громадського контролю - право на громадський контроль обмежується положеннями Закону України «Про освіту»; в) неповний перелік суб'єктів звернення із скаргою до освітнього омбудсмена – законодавцем в Законі України «Про освіту» не визначено право на подання скарги до освітнього омбудсмена від громадських організацій та органів громадського самоврядування у сфері освіти; 5) прогалини, що стосуються захисту права на охорону здоров'я як соціального права: а) відсутність обов'язку обґрунтування причин відмови лікаря від подальшого ведення пацієнта – чинним Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» передбачено, що лікар має право відмовитися від подальшого ведення пацієнта, якщо останній не виконує медичних приписів або правил внутрішнього розпорядку закладу охорони здоров'я, за умови, що це не загрожуватиме життю хворого і здоров'ю населення, проте даним нормативно-правовим актом не визначено, яким саме чином необхідно доводити наявність даних підстав для відмови; б) посилення на нечинні підзаконні нормативно-правові акти – зокрема, Закон

України «Основи законодавства України про охорону здоров'я містить посилання на порядок забезпечення громадян безплатно або на пільгових умовах лікарськими засобами та імунобіологічними препаратами, який відсутній у чинному законодавстві, а реалізація даного права передбачена у постанові Кабінету Міністрів «Про впорядкування безплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань»;

удосконалено:

– поділ міжнародного законодавства щодо забезпечення конституційних соціальних прав людини і громадянина за направленістю їх дії на: 1) універсальні нормативно-правові акти, тобто такі, які поширюють свою дію без обмежень у просторі, та поширюються на різні сфери правовідносин (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права); 2) універсально-регіональні нормативно-правові акти, якими є нормативно-правові акти, що поширюють свою дію на певній території, до якої входить дві або більше країни, та регулюють різні за своєю природою правовідносини (Європейська соціальна хартія (переглянута) та Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий)); 3) спеціалізовані, до яких можна віднести нормативно-правові акти, дія яких обмежується колом осіб або правовідносин (Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, а також акти Міжнародної організації праці та Всесвітньої організації охорони здоров'я);

– характеристику системи гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина залежно від їх змісту поділяються на: 1) гарантії матеріально-правового характеру: гарантії, які передбачають надання матеріальних благ (пенсії, соціальні виплати, забезпечення житлом, спеціальними засобами (наприклад, спеціально обладнані автомобілі для осіб з інвалідністю), безплатне забезпечення ліками); гарантії, які зменшують витрати особи

(наприклад, пільги зі сплати комунальних послуг, безоплатне надання послуг (санаторно-курортне лікування, протезування), пільговий проїзд, часткова оплата житла); 2) гарантії організаційного характеру, до яких відносяться створення умов для реалізації соціальних прав: створення інституційної інфраструктури (наприклад, створення центрів зайнятості для працевлаштування осіб, створення мережі закладів охорони здоров'я для надання медичної допомоги, створення фондів для акумуляції коштів на соціальні виплати), передбачення процедур реалізації соціальних прав (наприклад, порядку звернення за соціальними виплатами, порядку надання житла);

– аналіз змісту гарантій охорони конституційних соціальних прав людини і громадянина, які поділяються на такі види: 1) гарантії державного захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина, оскільки за статтею 3 Конституції України утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, а отже, держава гарантує піклування і захист своїм громадянам, які перебувають за її межами (стаття 25 Конституції України), право кожного на відшкодування за рахунок органів публічної влади матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, які вплинули на реалізацію конституційних соціальних прав людини і громадянина (стаття 56 Конституції України); 2) судові гарантії, а саме право на суд для захисту своїх конституційних соціальних прав (стаття 55 Конституції України), право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, які призвели до порушення конституційних соціальних прав людини і громадянина (стаття 55 Конституції України), право на правову допомогу при захисті конституційних соціальних прав (стаття 59 Конституції); 3) гарантії захисту конституційних соціальних прав Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини,

Конституційним Судом України та міжнародними судовими організаціями (право на звернення з конституційною скаргою до Конституційного Суду України за захистом конституційних соціальних прав, право на звернення за захистом конституційних соціальних прав до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій; право на звернення до омбудсмена за захистом конституційних соціальних прав);

– підхід до оптимізації національного соціального законодавства, а саме доповнити Сімейний кодекс України новою ст. 211-1, а п. 9 ч. 1 ст. 212 скасувати. Зазначену статтю викласти у такій редакції: «Стаття 211-1. Іноземці мають право усиновлювати дитину-громадянина України на загальних підставах, визначених даним Законом, у випадку: 1. Наявності громадянства держави, де прийнята, імплементована в національне законодавство та дотримується Гаазька конвенція і міжнародні акти ООН щодо захисту дітей та усиновлення, перелік яких затверджений Кабміном; 2. Коли іноземець є громадянином держави, у якій за останні 5 років не ведуться війни; 3. Коли діяльність щодо усиновлення ведеться винятково через акредитовані в Україні міжнародні організації щодо усиновлення»;

– підхід до удосконалення національного соціального законодавства шляхом доповнення ст. 40-1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» наступною нормою: «Юридична або фізична особа, яка здійснює діяльність як уповноважена особа або як посадова особа державного органу, державної чи комунальної установи, вчиняє адміністративне правопорушення, якщо не виконає обов'язок щодо повідомлення органів опіки та піклування із відповідною територіальною юрисдикцією про дитину, яка може потребувати захисту, який встановлений даним Законом, або виконає його із надмірною затримкою»;

– концептуальні основи подальшого розвитку національного соціального законодавства на основі досвіду Литви, Іспанії, Чехії та Бельгії: 1) на основі досвіду Литви – удосконалення захисту конституційних соціальних прав щодо захисту права на освіту та посилення відповідальності за порушення конституційного права на охорону здоров'я та медичну допомогу; 2) на основі досвіду Іспанії - надання ширших самоврядних прав територіальним громадам у соціальній сфері за їхнім зверненням до Кабінету Міністрів України; удосконалення захисту конституційного права на сім'ю та усиновлення шляхом надання іноземцям права усиновляти дитину-громадянина України; 3) на основі досвіду Чехії - посилення державної участі в охороні здоров'я, яка повинна здійснюватися не лише через створення умов для доступу, але й гарантувати право на доступ та реалізовувати безпосередній захист такого права, що можливо через систему медичного страхування; розширення кола суб'єктів, які беруть участь в захисті соціальних прав дітей; 4) на основі досвіду Бельгії - запропоновано запозичити до українського законодавства норми права бельгійського законодавства щодо недопущення використання судами підзаконних нормативно-правових актів соціального законодавства, які суперечать законам України, Конституції України та міжнародним документам, що ратифіковані Верховною Радою України; запропоновано доповнити національне законодавство новими нормами щодо відповідальності за порушення конституційного права на освіту;

– деталізацію змісту ознак кримінальної відповідальності за порушення соціальних прав людини та громадянина, якими є наступні: врегульовується виключно нормами Кримінального кодексу України; застосовується до особи, яка вчинила винне, суспільно небезпечне і протиправне діяння в сфері забезпечення та дотримання соціальних прав людини; виражається у формі державного примусу, оскільки передбачає застосування заходів кримінального

покарання, супроводжується державним осудом і призводить до негативних наслідків для винної особи; передбачена санкціями статей Кримінального кодексу України за порушення законодавства про охорону здоров'я, про соціальний захист, про охорону сім'ї, про працю, про недоторканність житла, про страйк у вигляді штрафів, позбавлення волі з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю;

дістали подальшого розвитку:

– характеристика видів конституційних соціальних прав людини і громадянина, а саме: класичні (базові) та спеціальні (змішані). До класичних належать: 1) право на соціальний захист; 2) право на житло; 3) право на достатній життєвий рівень; 4) право на охорону здоров'я; 5) право на охорону сім'ї, дитинства, материнства і батьківства. Спеціальними конституційними соціальними правами людини і громадянина є: 1) право на працю; 2) право на страйк; 3) право на відпочинок; 4) право на освіту;

– аналіз ознак цивільної відповідальності за порушення вимог забезпечення та дотримання соціальних прав людини та громадянина, якими є наступні: настає лише за наявності складу притягнення до такої відповідальності: вчинення порушення зобов'язання (невиконання чи неналежне його виконання), негативними наслідками чого є збитки, фізична шкода, моральна шкода; спрямована не на покарання правопорушника, а на відновлення (компенсацію) суб'єктивного цивільного права потерпілої особи, на підставі чого зачіпається майнова сфера правопорушника у виді відшкодування завданих збитків чи шкоди, сплати неустойки, компенсації, іншим вилученням належного порушнику майна; її межі зумовлені її компенсаторною функцією та необхідністю еквівалентного відшкодування потерпілому завданих збитків чи шкоди; за однотипне порушення до порушників застосовуються рівні за обсягом міри відповідальності (рівна

відповідальність різних учасників цивільного обороту) незалежно від правового становища та вини; винна особа відповідатиме на підставі рішення суду;

– пропозиція щодо доповнення ч. 4 ст. 73 Закону України «Про освіту» та зміни ч. 1 ст. 9 Положення про освітнього омбудсмена наступним текстом: «Освітній омбудсмен відповідно до покладених на нього завдань має право розглядати скарги та перевіряти факти, викладені у скаргах, поданих здобувачами освіти, їхніми батьками, законними представниками, а також педагогічними, науково-педагогічними і науковими працівниками, громадськими організаціями та іншими інститутами громадянського суспільства, установчими документами яких передбачено діяльність у сфері освіти та/або соціального захисту осіб з інвалідністю, соціального захисту осіб з особливими освітніми потребами, а також органами громадського самоврядування у сфері освіти (конференції, форуми, з'їзди, органи громадського самоврядування закладу освіти)»;

– наукова позиція, що ст. 34 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» слід доповнити ч. 4, яка матиме наступний зміст: «Заява про відмову від подальшого ведення пацієнта подається безпосередньо керівнику медичного закладу разом із копією медичної карти та/чи листка непрацездатності, що підтверджуватимуть порушення правил внутрішнього розпорядку та/чи недотримання медичних приписів. Рішення керівника медичного закладу у письмовій формі повідомляється протягом одного робочого дня лікарю, що заявив про відмову, та пацієнту, від якого такий лікар заявив відмову»;

– деталізація специфіки законодавчих гарантій реалізації соціальних прав, яким властиві такі специфічні риси: 1) закріплені в законах; 2) носять уточнюючий або доповнюючий характер стосовно конституційних гарантій; 3)

характеризуються широким спектром засобів і способів реалізації соціальних прав;

– обґрунтування змісту видових особливостей конституційних соціальних прав, до яких віднесено наступні: 1) закріплення та гарантування на рівні Основного Закону, що визначає їх основними (базовими) правами та свідчить про значущість для кожної людини; 2) вони мають постійний характер та особливий механізм реалізації, є невід’ємним правом кожного учасника конкретних правовідносин; 3) для них характерна особлива правова охорона; 4) вони характеризуються універсальністю.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені у дисертаційному дослідженні положення надалі можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – для розробки проблемних питань захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина;

– у правотворчій діяльності – під час розробки змін і доповнень до нормативно-правових актів щодо закріплення правових засад реалізації конституційних соціальних прав людини і громадянина;

– у правозастосовній діяльності – для покращення стану реалізації конституційних соціальних прав людини і громадянина та підвищення рівня ефективності;

– у навчальному процесі – тези, положення, висновки, пропозиції, зроблені в дисертації, можуть бути використані під час наукових конференцій та диспутів, під час вивчення таких наукових дисциплін, як «Право соціального забезпечення», «Конституційне право України», «Проблеми права соціального забезпечення» у вищих юридичних закладах освіти, при підготовці лекційних та семінарських занять, у науково-дослідній роботі студентів,

слухачів та курсантів, у процесі підготовки робочих програм та планів, підручників, навчальної та прикладної літератури.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем самостійно з використанням останніх досягнень теорії права і права соціального забезпечення. Усі сформульовані в ній положення і висновки обґрунтовано на основі особистих досліджень автора. У дисертації ідеї та розробки належать автору. Усі публікації здійснені без співавторства.

Апробація результатів дисертації. Підсумки розробки проблеми в цілому, окремі її аспекти, одержані узагальнення і висновки обговорювалися на всеукраїнських і міжнародних конференціях, семінарах та круглих столах: «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети» (м. Одеса, 18–19 січня 2019 року), «Актуальні проблеми реформування системи законодавства України» (м. Запоріжжя, 25–26 січня 2019 року), «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (м. Одеса, 8–9 лютого 2019 року), «Актуальні проблеми соціального права. Випуск V» (м. Київ, 1 вересня 2019 р.), «Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку» (м. Харків, 11 жовтня 2019 р.), «Topical issues of the development of modern science» (м. Софія, Болгарія, 12-14 лютого 2020 р.), «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 14-15 лютого 2020 р.), «Science, society, education: topical issues and development prospects» (м. Харків, 17-18 лютого 2020 р.), «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Одеса, 21-22 лютого 2020 р.), «Актуальні питання юридичної науки та практики» (м. Київ, 23 квітня 2020 р.).

Публікації. Основні результати дисертації, висновки та пропозиції знайшли відображення в одноосібній монографії, 17 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, 5 статтях – у наукових виданнях іншої

держави, а також у 10 тезах доповідей і повідомлень на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, п'ятих розділів, що логічно поєднані у 13 підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 437 сторінок, з яких основного тексту – 370 сторінок. Список використаних джерел складається із 388 найменувань і займає 42 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦІЙНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

1.1 Наукова інтерпретація конституційних соціальних прав людини і громадянина

У розділі II Конституції України [1] визначено ряд прав людини і громадянина, які набули найвищої охорони з боку держави. До прав, яким надано особливий статус, варто віднести і соціальні права людини й громадянина, які з моменту закріплення на рівні Основного Закону стали конституційними. у зазначеному розділі Конституції України відсутнє визначення поняття конституційних соціальних прав людини і громадянина та їх безпосередній перелік, що, в свою чергу, призвело до виникнення серед науковців дискусій щодо правової природи соціальних прав, їх місця в системі прав людини і громадянина та до різних теоретичних підходів щодо визначення вказаного поняття, його видових ознак, особливостей і видів.

Особливої актуальності тема конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні набула після доповнення Конституції України новою статтею 131⁻², яка вперше на рівні конституційних норм встановила дефініцію поняття «соціальне право» в контексті визначення винятків щодо представництва в суді виключно адвокатом. Зокрема у частині п'ятій вказаної норми вказано, що «законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена» [1]. Таким чином, визначення

поняття «соціальні права» стало затребуваним не лише з теоретичної точки зору, а й практичної, адже від його змістового наповнення залежить правильність правозастосовної практики та розуміння того, які ж саме права є «соціальними», а тому можуть захищатися не лише адвокатом.

Не меншої актуальності цій темі надає непослідовність та несистемність конституційних норм щодо вживання різних дефініцій. Зокрема у частині першій статті 36 Конституції України закріплені такі поняття, як «трудові права» та «соціально-економічні права та інтереси», а в згаданій статті 131⁻² – «соціальні права». Усе це призводить до додаткових дискусій, зокрема, щодо виокремлення різних груп прав людини і громадянина, переліку прав, які входять до тієї чи іншої групи.

Важливості цій тематиці надає той факт, що соціальні права є тією групою прав, які обумовлюють існування концепції соціальної держави, якою відповідно до статті 1 Основного Закону України виступає Україна. У своїх рішеннях Конституційний Суд України неодноразово зазначав, що одне із основних завдань соціальної держави полягає у створенні умов, які дозволять людині реалізувати її соціальні, культурні та економічні права. Тому з'ясування того, які права відносяться до соціальних прав має також значення для визначення напрямів державної соціальної політики. Це ще раз підтверджує, що дослідження сутності конституційних соціальних прав людини і громадянина, їх особливостей, переліку має не лише суто теоретичний, а й практичний характер. Крім того, варто зазначити, що саме конституційні права мають особливий статус, пов'язаний з тим, що конституційні права не є вичерпними (частина перша статті 22 Конституції України), гарантуються і не можуть бути скасовані (частина друга статті 22 Конституції України), вони не можуть обмежуватись, окрім тих випадків, які прямо передбачає Конституція України (частина перша статті 64 Конституції України) [1]. Тому багато науковців проявляють інтерес до вивчення конституційно-правової природи соціальних

прав, їх сутності та місця серед інших прав людини і громадянина, визначених Конституцією України, їх особливостей для розмежування із іншими видами прав та визначення того, які ж саме права, закріплені Основним Законом, відносяться до категорії «соціальні». Велика кількість наукових праць свідчить про наявність проблеми, яка полягає у відсутності єдиного підходу до розуміння конституційних соціальних прав людини і громадянина. Дослідження різних наукових інтерпретацій поняття та особливостей конституційних соціальних прав людини і громадянина надасть можливість визначити основні тенденції щодо визначення цього поняття, встановити «спільний знаменник» у таких підходах.

Значну увагу вивченню питань, пов'язаних із соціальними правами, присвятили такі вчені: О.Є. Аврамова, В.В. Андрійв, Т.В. Бабкова, В.А. Багрій, Ю.Г. Барабаш, С.О. Верланов, О.М. Волкова, А.С. Головін, Г.О. Дічко, Т.І. Длугопольська, В.С. Журавський, А.П. Заєць, М.І. Іншин, В.І. Ковтун, М.І. Козюбра, Р.О. Максимович, Н.П. Мокрицька, Н.М. Оніщенко, А.С. Пазенок, О.В. Петришин, В.Ф. Погорілко, С.М. Прилипко, Ю.В. Романенко, А.О. Селіванов, Н.С. Сидоренко, О.Ф. Скакун, С.С. Скрипнюк, М.О. Фокіна, Ю.С. Шемшученко, І.В. Яковюк та інші. Проте існування вищенаведених дискусійних питань свідчить про те, що наукова інтерпретація та особливості конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні потребують подальшої наукової уваги та вирішення існуючих законодавчих і теоретичних прогалин і неточностей. А отже, здійснення таких досліджень не втрачає своє актуальності.

На сьогоднішній день дискусія стосовно визначення поняття конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні, їх особливостей залишається відкритою. Для повного з'ясування змісту та суті цього поняття необхідно розкрити зміст таких категорій, як «право», «конституційне право», «соціальне право».

Щодо поняття «право», то в юридичній науці воно має два значення. Передбачається, що правом охоплюються не лише визначені у законодавстві та в інших джерелах юридичні норми, а і суб'єктивні права фізичних та юридичних осіб, а також їхні правомочності. У першому випадку мова йде про об'єктивне право, а у другому – про суб'єктивне право. Під суб'єктивним правом мають на увазі визначену об'єктивним правом міру дозволеної поведінки суб'єкта права. У якості суб'єктивних прав варто розглядати конкретні права і свободи особи, які є суб'єктивними у тому розумінні, що вони є пов'язаними із суб'єктом та належними йому, а їхня реалізація залежить від його волі і свідомості [2]. Тобто у загальному вигляді об'єктивне право є нічим іншим, як сукупністю норм і виражається через категорію «юридична норма», а суб'єктивне право – правомочностями особи діяти певним чином. Дане дослідження стосується права саме в суб'єктивному розумінні, що потребує з'ясування його змістових характеристик. У науковій літературі при з'ясуванні змісту суб'єктивного права існує дискусія щодо меж та переліку (елементів) правомочностей особи. У цьому контексті, не вдаючись до дискусій, ми підтримуємо думку О.Ф. Скакун, яка виділяє такі елементи, що становлять зміст суб'єктивного права: право на власні позитивні дії, тобто можливість позитивної поведінки уповноваженого, інакше кажучи, можливість суб'єкта самому здійснювати фактично та юридично значущі дії (правокористування); право суб'єкта вимагати виконання певних дій, тобто можливість зацікавленої особи вимагати від зобов'язаного суб'єкта виконання покладених на нього обов'язків (правовиконання); право домагання, захисту як можливість особи звертатись за підтримкою та захистом до держави в разі порушення суб'єктивного права з боку правозобов'язаної особи [3, с. 353]. Таким чином, зміст кожного права передбачає можливість кожної людини вчиняти певні дії для його реалізації, при цьому у зв'язку з існуванням обов'язку дотримуватися прав людини існує така правомочність, як вимагати виконання певних дій,

спрямованих на забезпечення реалізації відповідних прав, або утриматися від певних дій з метою недопущення порушення права (конструкція: кожному праву кореспондує обов'язок), а також можливість захисту у разі порушення відповідного права. Варто зазначити, що ці можливості спрямовані на забезпечення особі достатнього життєвого рівня, її розвитку, задоволення власних потреб; вони виникають з моменту народження людини і є невід'ємними від неї, людина не може бути позбавлена їх, оскільки вона не зможе формуватися як людина, особистість; їхній зміст і обсяг залежать насамперед від досягнутого рівня економічного, соціального, політичного та духовного розвитку, можливостей суспільства [4, с. 44]. Отже, «право» як суб'єктивна категорія включає в себе правомочності вчиняти певні дії, вимагати вчиняти певні дії або утриматися від них, захищатися. При цьому зазначені правомочності виникають з моменту народження людини і є невід'ємними, невідчужуваними. Ці ознаки є родовими (базовими) для будь-якої групи прав, що має людина. Під правом (у суб'єктивному значенні) варто розуміти визначені нормами об'єктивного права можливості людини (вчиняти певні дії або утриматися від їх вчинення, вимагати вчиняти певні дії або утриматися від вчинення певних дій, захищатися), які вона має в своєму розпорядженні для задоволення власних потреб.

Н.К. Шаптала та Г.В. Задорожня визначають конституційні права людини і громадянина, як гарантовану законом міру свободи особи та її можливість вільно діяти, здійснювати самостійний вибір виду і міри власної поведінки для задоволення матеріальних і духовних потреб, шляхом використання надбань та благ суспільства і держави у межах, визначених у національному та міжнародному законодавстві [5, с. 198]. Дане визначення має суттєвий недолік, який полягає в тому, що тлумачить досліджуване поняття через словосполучення «гарантовані законом». По-перше, такі права не лише гарантовані, а й визначені (закріплені) в законі, по-друге, вони закріплюються

не простим законом, а Основним Законом, що визначає їх особливий статус і місце в системі прав людини і громадянина. Із тим, що конституційні права визначають можливість особи вільно діяти, самостійно обирати вид і міру власної поведінки, погоджуємось, як і з метою наділення особи конституційними правами.

І.Б. Пробко під конституційними правами людини і громадянина розуміє вид і міру можливої поведінки людини і громадянина у суспільстві та в державі, які гарантуються особі Основним Законом та самою державою, та дозволяють їй задовольняти свої життєво важливі матеріальні та духовні інтереси, що визначені у Конституції України та інших нормативно-правових актах законодавства нашої держави [6, с. 87]. Аналізуючи дану дефініцію, зазначимо, що конституційні права, в першу чергу, визначаються Конституцією, адже саме цей нормативно-правовий акт закріплює певні групи прав. Щодо «гарантованості державою конституційних прав», то вважаємо, що це не є визначальною ознакою конституційних прав, оскільки існують й інші права людини і громадянина, похідні від конституційних прав, які також повинні забезпечуватися державою. Варто звернути увагу й на те, що даний автор у цій же роботі надає інше визначення конституційних прав та свобод, яке більш повно відображає сутність конституційного права. Із іншої точки зору дослідника, конституційні права являють собою невід'ємні можливості особи, які належать їй від народження та є основою її правового статусу. Конституційні права людини і громадянина мають бути закріпленими в Основному Законі та характеризуються найвищим юридичним захистом [6, с. 87]. Дане визначення поняття «конституційні права», на нашу думку, вдало описує такі сутнісні характеристики прав загалом, як «невід'ємність», «належність з народження», а також таку властивість конституційних прав, як «наявність найвищого юридичного захисту».

А.С. Головін вважає, що конституційні права людини і громадянина потрібно визначити як основні права, закріплені в Конституції України [7, с. 320]. Таке визначення за своєю сутністю є коректним, але не відображає усіх особливостей зазначеної правової категорії. Із її аналізу можна зробити висновок, що конституційні права людини і громадянина, по-перше, є основними, по-друге, закріплюються у нормах Основного Закону нашої держави. Власне, це впливає із самої назви даного терміна, а також із ролі Конституції України, яку вона відіграє в усій правовій системі нашої держави. Тож зробимо загальний висновок про те, що така концепція є за своєю сутністю правильною, але недосконалою.

Великий енциклопедичний юридичний словник за загальною редакцією Ю.С. Шемшученка надає визначення досліджуваної категорії, як основних прав і свобод людини і громадянина, встановлених та гарантованих Конституцією України. При цьому укладачами здійснено уточнення, згідно якого конституційні права людини і громадянина являють собою засіб забезпечення всебічного розвитку особи, задоволення її інтересів і потреб, а також виражають об'єктивні можливості члена суспільства, що дозволяють йому володіти, користуватись та розпоряджатись певними соціальними благами, забезпечувати їхнє набуття та захист [8, с. 385]. Таке визначення є більш широким та таким, що відображає спрямованість конституційних прав. Варто зауважити, що в даній дефініції термін розкривається через категорію «основні», щодо якої в науковій літературі існує дискусія. Зокрема ряд дослідників розрізняють конституційні та основні права і свободи громадян. При цьому М.О. Фокіна, наприклад, вважає, що термін «основні» підкреслює їх змістову сторону, а термін «конституційні» – правову форму їх закріплення [9, с. 84-85]. Проте існує думка стосовно того, що права, навіть відображаючи найважливіші відносини, стають основними лише після їх фіксації в Конституції [9, с. 84-85]. З даної точки зору цілком логічною є думка О.В. Совгирі і Н.Г. Шукліної, які

стверджують, що поняття «конституційні» та «основні» є синонімами [10, с. 173]. Також підтвердженням синонімічності цих понять є використання в науковій літературі, на практиці для позначення Конституції словосполучення «Основний Закон». Тобто держава, закріплюючи на рівні Конституції певні права, визначає їх «основними», надаючи особливий статус та захист.

Іншої думки дотримується Т.М. Заворотченко. Автор вважає, що поняття основних прав і свобод ширше за поняття конституційних, оскільки перші правові можливості індивіда відображають не тільки найбільш важливі зв'язки та відносини між державою і людиною, але й зазначені в міжнародно-правових актах, учасником яких виступає дана держава. У даному випадку, як зазначає науковець, не є принципово важливим, у якому акті (конституції або міжнародно-правовому документі) закріплені ті чи інші права. Для характеристики таких в якості основних необхідною і достатньою умовою буде їх регламентація в будь-якому з приведених актів [11, с. 52]. Дана точка зору заслуговує на увагу, проте варто все-таки зазначити, що, по-перше, вона не виключає того факту, що конституційні права є основними правами, по-друге, для того, щоб певні права, визначені міжнародно-правовими актами, могли стати основними у конкретно взятій країні, необхідною є ратифікація відповідного міжнародного акта. Тобто відповідно до такого підходу конституційні права також можуть бути основними. Конституція України як основний законодавчий акт держави відображає у своєму змісті чимало положень міжнародного законодавства. Саме тому така позиція науковця не виключає можливості визначення конституційних прав і свобод як основних.

Окремо варто звернути увагу на те, що визначення конституційних прав і свобод людини і громадянина як основних не означає віднесення інших прав до «неосновних», «другорядних», оскільки вони виступають першоосновою для всіх інших прав. Як справедливо наголошує І.Л. Литвиненко, використання терміна «неосновні» є невиправданим, і вживання такої термінології щодо прав

людини тим самим применшує їх значення і взагалі є недоцільним. Права не можуть бути другорядними [12, с. 59]. Основні права, які закріплені в Конституції України, становлять правову базу для похідних похідних прав, які по суті є не менш важливими. Передусім, варто підкреслити, що у похідних права містяться вихідні положення для тієї чи іншої сфери регулювання суспільних відносин. Тобто синонімічний ряд для терміна «основні» в даному випадку складають такі слова, як «базові», «фундаментальні», а не «пріоритетні», «першочергові». Всі ж інші права виступають похідними, уточнюючими, а не другорядними чи неосновними.

Таким чином, «конституційності» будь-якому праву надає їх закріплення на рівні Основного Закону. Тобто з моменту встановлення в Конституції України будь-якого права воно стає конституційним. Також закріплення прав на рівні Конституції переносить їх в категорію основних, що підкреслює їх особливу роль і місце в системі прав. Тому під поняттям **«конституційні права людини і громадянина»** варто розглядати невід'ємні та невідчужувані основні можливості людини і громадянина, які встановлено та гарантовано Конституцією України, які належать особі від народження та мають найвищу правову охорону.

Щодо поняття «соціальне право», то аналіз різних підходів до його визначення свідчить про те, що воно є одним із дискусійних питань в юридичній науці. В.Ю. Олещенко класифікує підходи до визначення поняття «соціальне право» на їх тлумачення в широкому та вузькому розумінні [13, с. 59]. О.М. Петроє виділяє ще один підхід – звужене розуміння [14, с. 194]. При цьому широке розуміння визначення соціальних прав базується на твердженні П.М. Рабиновича про те, що всі права людини за змістом та способом їх здійснення є соціальними, адже вони обумовлені соціумом і суспільством. На його думку, із цієї точки зору несоціальних прав людини взагалі існувати не може [15, с. 19]. Розглядаючи таку позицію вченого, В.Ю.

Олещенко зазначає, що у контексті широкого підходу соціальні права є правами людини в системі загальних суспільних відносин, таких як економічні, політичні, соціальні, духовні (культурні), та висловлює думку про те, що можна погодитися з твердженням стосовно того, що всі права соціальні, адже вони є значущим соціальним явищем. Проте на протипагу такому твердженню науковець зазначає, що в контексті широкого розуміння поняття «соціальне» доцільніше застосовувати синонім «суспільний». У такому випадку твердження П.М. Рабиновича буде мати тверде ґрунтовне підтвердження. Але В.Ю. Олещенко звертає увагу й на те, що термін «соціальне» має і вузьке значення – у вузькому розумінні «соціальне» охоплює лише ті аспекти суспільного, які обумовлені такими критеріями, як становище людей у соціальній структурі суспільства, відносини між соціальними групами та між людьми, як представниками різних класів, націй чи інших груп. У даному контексті категорія соціальних прав підкреслює особливість цих прав, які створюють особливі умови для їх реалізації та забезпечення шляхом соціального законодавства та створення механізмів соціального управління [13, с. 59]. Не заглиблюючись у визначення правильності чи неправильності різних підходів до поняття «соціальне», зазначимо, що широке трактування соціальних прав є дискусійним з огляду на те, що основний аргумент такого підходу ґрунтується на тезі про те, що «всі права обумовлені соціумом, суспільством», що скоріше є ознакою права, ніж критерієм для групування прав. У даному випадку виникають логічні невідповідності, зокрема щодо співвідношення понять «соціальні права» та «права», адже якщо всі права є соціальними правами, то, по-перше, поняття «право» і «соціальне право» мають бути синонімами, по-друге, якщо всі права є соціальними, то жодні інші види прав не можуть бути виділеними. Тобто в даному випадку взагалі відпадає потреба у вживанні слова «соціальні». Крім того, обумовленість соціумом, суспільством не є визначальною видовою ознакою соціальних прав, котрим притаманні й

інші ознаки, сукупна наявність яких відносить їх до окремої групи прав. Тому, на наш погляд, дане трактування сутності соціальних прав є хибним.

Зміст соціальних прав у вузькому їх розумінні полягає в тому, що вони включають індивідуальні і колективні права та свободи людини і громадянина у сфері соціальних відносин, які виникають внаслідок статусної взаємодії індивідів, охоплюють лише аспекти суспільного життя, обумовлені такими явищами, як становище людей у соціальній структурі суспільства, відносини між соціальними групами та між людьми як представниками різних класів, націй, трудових колективів, професійно-кваліфікаційних та інших соціальних груп. У межах цього права реалізуються індивідуальні і колективні права людини і громадянина у сфері соціально-демографічних, етно-національних, сімейно-шлюбних, територіально-поселенських, соціально-трудових, соціально-класових (стратифікаційних) та інших соціальних відносин [14, с. 194]. Тобто цей підхід базується на таких поняттях, як «соціальна сфера», «соціальні відносини», і більшою мірою стосується взаємовідносин особи в суспільстві, її становища в соціумі, а не на виключно визначенні прав як соціального явища, виникнення якого обумовлено формуванням соціуму.

У звуженому розумінні до соціальних прав відносять соціальні права у сфері соціального захисту та соціального забезпечення [14, с. 194]. Такий підхід, на наш погляд, теж є дискусійним з огляду на те, що поняття «соціальне право» не обмежується соціальним захистом та соціальним забезпеченням, його зміст складається з ширшого кола понять.

Окрім різних підходів до сутнісного визначення поняття «соціальні права», існують й різні підходи до категоріального вираження цього поняття, а також його змістового наповнення. Зокрема при трактуванні його виражають через такі категорії, як «громадянські права», «норми і стандарти», «право на виплати», «комплекс прав та свобод», «правові претензії», «конституційні права», «можливості» тощо. Варто розглянути всі ці підходи.

Великий енциклопедичний юридичний словник визначає соціальні права, як громадські права у соціальній сфері, які передбачають можливість набуття соціальних благ, володіння, користування та розпорядженні ними, їхній захист або вчинення певних дій у цій сфері [16, с. 829]. Отже, дане визначення розкривається через категорію «громадські права». На сьогоднішній день такий вид прав, як «громадські», не виділяється ні в науці, ні в законодавстві. Категорія «громадський» згідно з тлумачним словником ототожнюється з поняттям «суспільний» [17]. Термін «суспільний» стосується суспільства. Соціальні права в переважній більшості є індивідуальними. Тому вираження соціального права через категорію «громадське право» видається сумнівним. Щодо другої частини поняття, відповідно до якої соціальне право ототожнюється з можливістю набуття соціальних благ, володінням, користуванням й розпорядженням ними та їх захистом або вчиненням певних дій у цій сфері. По-перше, таке поняття неповне, так як потребує додаткового визначення категорії «соціальне благо», яке в даному випадку є ключовим і від розуміння якого залежить вся сутність соціального права. По-друге, судячи із визначення, в даному випадку соціальні права ототожнюються виключно із правом на соціальний захист, що є надто вузьким розумінням сутності цих прав. По-третє, конструкція визначення побудована таким чином, що підлягають захисту соціальні блага, а не права людини, що є сумнівним з точки зору першочерговості прав, а не благ, якими вони надають можливість скористатися.

Ще один підхід, наявний у науковій літературі, полягає у тому, що соціальні права особи є погодженими й визнаними міжнародною спільнотою та закріпленими в законодавстві більшості сучасних держав мінімальними правовими нормами-стандартами прав людини у соціальній сфері, якими встановлюються такі умови життя, які дозволяють кожній людині вільно підтримувати і розвивати свою людську сутність [18, с. 7]. У даному випадку досліджувана категорія розкривається через поняття «мінімальні правові норми

– стандарти прав людини у соціальній сфері». Тобто право розглядається з об'єктивної точки зору як сукупність певних норм. Крім того, ототожнення соціальних прав із мінімальними правовими нормами – стандартами прав людини у соціальній сфері свідчить про підміну поняття «соціальні стандарти» поняттям «соціальні права», що призводить до їх змішування, хоча вони різні за своєю суттю.

Ще одним трактуванням соціальних прав є їх розуміння як прав на отримання громадянами виплат для соціального забезпечення, на які у сучасному суспільстві може претендувати кожен [19, с. 334]. Дане визначення не відображає усіх можливих видів соціальних прав навіть у межах соціального захисту та соціального забезпечення і є ще вужчим трактуванням соціальних прав навіть за описаний вище звужений підхід до розуміння цього поняття. Адже серед соціальних прав є не лише права, які передбачають виплати аліментарного характеру, а й права, що передбачають користування нематеріальними благами, та інші їх різновиди. Крім того, визначення поняття через перелік прав не дає змоги виокремити родові поняття відповідної групи прав.

Також існує точка зору, щодо визначення соціальних прав, як комплексу прав і свобод, якими наділена кожна людина. Так, один із таких підходів передбачає, що соціальні права є визнаним суспільством та державою і закріпленим в нормативно-правових актах комплексом прав, якими наділяється кожен для забезпечення та захисту своїх властивостей, інтересів та можливостей, які необхідні людині для нормального фізіологічного, матеріального та духовного існування і розвитку, а також для гідного життя й суспільно значущої діяльності [20, с. 34]. Недоліком цього підходу є визначення категорії «права» через категорію «свободи», адже за своїм змістом це два різних поняття, які неправильно виражати одне через одного. Крім того, з точки зору суб'єктивного права, право являє собою можливість людини, а не

«комплекс» прав. Тобто вже в силу того, що дослідником поняття прав розкрито через категорію «прав і обов'язків», зробимо висновок про хибність такого підходу.

Ще одним підходом до визначення соціальних прав є їх розгляд як рівні за значимістю відносно громадянських та політичних прав, як невід'ємні за своєю природою, засновані на принципах солідарності та розподільчої справедливості правові претензії [21, с. 20]. У даному випадку визначення розкривається через поняття «правові претензії», яке нечасто використовується в науковій літературі і по суті означає вимогу виконати що-небудь. Тобто зазначене поняття виражається не через суб'єктивне право як «можливість», а пов'язане з існуванням кореспондуючого обов'язку дотримуватися, гарантувати таке право, а отже, можливості вимагати виконання такого обов'язку. Такий підхід виглядає дещо дискусійним через правову природу соціальних прав, які відносяться до позитивних прав і в переважній більшості стосуються такої можливості, як «правокористування», і не виключаються лише можливістю «висувати претензії». Крім того, дане визначення не містить сутнісних ознак соціальних прав, які б дали можливість їх відрізнити від суміжних категорій.

Щодо надання визначення соціальних прав через категорію «конституційне право», то таким є поняття, надане в сучасній енциклопедичній літературі. Відповідно, укладачі однієї із енциклопедій під соціальними правами розуміють сукупність конституційних прав людини та конституційних прав громадянина держави, за допомогою яких вона може претендувати на отримання від держави певних матеріальних благ [22, с. 708]. У свою чергу, Г.О. Яковлева визначає соціальні права, як конституційні права, як надають можливість людині і громадянину забезпечувати свої мінімальні потреби за допомогою певних матеріальних благ, достатніх для гідного життя та розвитку, які надають державою [23, с. 102]. Розкриття сутності поняття «соціальні права» через поняття «конституційні права» є таким, що не відображає його повноту,

оскільки до соціальних прав відносяться не лише ті, які визначені Конституцією, що підтверджується й самим Основним Законом, у частині 1 статті 22 якого визначається невичерпність прав і свобод людини і громадянина [1]. Дійсно, на рівні законів багато конституційних прав конкретизуються, набуваючи нових форм та змісту. Визначення через поняття «конституційні права» є характерним для таких понять, як «конституційне соціальне право» чи «основне соціальне право». Крім того, дані визначення розкривають суть поняття виключно через отримання «матеріальних благ», тоді як існують і нематеріальні блага, які особа одержує, реалізуючи свої соціальні права.

В.Ю. Левицька в своєму дослідженні наводить визначення, що надається в робочому документі Генерального директорату Європейської комісії з наукових досліджень, у якому основні соціальні права визначаються як права, на які громадянин має право, які він може реалізовувати лише в своїх відносинах з іншими людьми як член групи і які можуть бути ефективно реалізовані тоді, коли держава виступає захисником людського середовища. [24, с. 20]. У цих визначеннях соціальні права розглядаються безвідносно до якихось окремих родових категорій, позначаючи їх як право, для якого характерні певні ознаки та властивості. Також варто зазначити, що кожне з цих визначень «однобоко» розкриває сутність змісту поняття «соціальні права», встановлюючи лише його окремі аспекти. Водночас у сукупності вони дають можливість виокремити такі важливі сутнісні характеристики соціальних прав:

- вони спрямовані на забезпечення гідного рівня життя і соціальної захищеності, можливостей самовираження;
- мета забезпечення таких прав – недопущення усунення особи з суспільного життя;
- такі права можуть реалізовуватись лише у відносинах особи з іншими людьми як членами групи;

– провідну роль у забезпеченні таких прав відіграє держава, яка повинна вчинити певні дії, спрямовані на «захист людського середовища».

Найпоширенішими є визначення соціальних прав через категорію «можливості людини». Такий підхід, на наш погляд, є найбільш виваженим, так як відображає сутність такого родового поняття в даному визначенні, як «право». Наведемо деякі дефініції даної категорії. Так, авторами Популярної юридичної енциклопедії соціальні права визначено як можливості людини і громадянина, які дозволяють їй забезпечити належні соціальні умови життя. Під «належними соціальними умовами життя» маються на увазі такі права, як на працю та її вільний вибір, відпочинок, охорону здоров'я, житло; на матеріальне забезпечення в старості, в разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника тощо; на достатній життєвий рівень для себе і своєї родини (харчування, одяг, житло); на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів [25, с. 445]. Проте дана дефініція не надає соціальним правам специфічного відтінку. Наприклад, більша її частина в такій самій мірі роз'яснює сутність трудових прав людини і громадянина. Тобто використання таких формулювань мінімізує можливості розкриття специфіки досліджуваного інституту. О.Ф. Скакун також трактує дану категорію наступним чином: «Соціальні права – це можливості (свободи) особистості та громадянина вільно розпоряджатися своєю робочою силою, використовувати її самостійно або згідно з трудовим договором, тобто право на вільну працю (вибір виду діяльності, нешкідливі умови праці, гарантований мінімальний розмір заробітної плати тощо), право на соціальне забезпечення, відпочинок, освіту, гідний рівень життя тощо» [3, с. 196]. У даному випадку варто вказати, що визначення поняття соціальних прав через їх перелік є невиправданим, так як це не дає можливості встановити сутнісні характеристики цієї групи прав, які їх відрізняють від інших груп прав. Р.О. Максимович з даного приводу доцільно зазначає, що багато вчених, розкриваючи сутність таких прав, не визначають їх

поняття, звужуючи дослідження класифікацією видів соціальних прав і їх функціонального призначення. На його думку, це пов'язано з тим, що українське законодавство, як і міжнародно-правові акти, не акцентує увагу на формулюванні поняття, а обмежується тільки характеристикою видів соціальних прав [26, с. 28]. Водночас наука існує для того, щоб обґрунтовувати та визначати певні явища, систематизувати їх з метою розвитку законодавчих положень та їх подальшого вдосконалення, а не констатації існуючого стану речей.

С.О. Верланов соціальні права людини визначає як можливості здобувати засоби для існування, отримуючи такі засоби з соціальних джерел через соціальне утримування (аліментування) [27, с. 39]. У даному випадку соціальні права обмежуються можливістю отримання засобів для існування через соціальне утримання. Тобто використовується звужений підхід до цього поняття. П.М. Рабинович визначає соціальні права як можливості людини, які дозволяють їй у процесі участі у виробництві матеріальних та інших благ реалізувати свої здібності, а також здобувати засоби для існування [28, с. 12]. Таке тлумачення, хоча і частково відображає сутність поняття соціальних прав, проте не є повним (не передбачає засоби аліментування) та створює умови для ототожнення соціальних прав з економічними, які також передбачають участь у виробництві матеріальних благ. Водночас у вказаному визначенні звертається увага на таку важливу рису соціальних прав, як можливість людини реалізувати свої здібності, що підтверджує невідокремленість людини від соціуму та здійснення нею певних ролей у ньому. Т.В. Бабкова надає визначення, яке по суті об'єднує два попередньо описаних. Під соціальними правами людини і громадянина в Україні автор розуміє закріплені Конституцією і законами України, обумовлені відповідним рівнем суспільного розвитку та такі, що характеризують державу як соціальну, можливості людини та громадянина власними силами здобувати собі засоби для існування або

отримувати такі засоби із соціальних джерел [29, с. 138]. Подібне трактування надала О.М. Волкова, яка визначає соціальні права особи як можливості особи реалізовувати свої здібності для забезпечення гідного рівня життя та здійснення трудової діяльності, що дозволяє їй претендувати на отримання певних матеріальних благ від держави [30, с. 40]. Із зазначених визначень випливає, що основна мета соціального права – забезпечення гідних умов життя особи, а досягнення цієї мети здійснюється або самостійно цією особою шляхом реалізації прав, для здійснення яких державою створюються певні умови, або через отримання засобів для існування від держави (при цьому для отримання таких засобів встановлюються певні умови і обмеження).

Отже, зазначене вище свідчить про відсутність єдиної категорії, через яку визначають поняття «соціальні права», про існування неоднозначного розуміння цього терміна. Переважна більшість науковців надає визначення поняття «соціальні права» саме через категорію «можливості людини», що відображає характеристику соціальних прав як «збірного поняття», яке включає в себе поняття «право» (в суб'єктивному значенні) як родове поняття та «соціальне» – як видове. Вважаємо такий підхід найбільш виваженим та правильним. Крім різних підходів до категорії, через яку відображають поняття, що розглядається, аналіз вищенаведених визначень свідчить також про різні підходи до змістового навантаження цього поняття, яке відображає категорію «соціальне», котре по суті зводиться до того, що до соціальних прав відносяться ті, які забезпечують гідний рівень життя і соціальну захищеність. При цьому таке забезпечення здійснюється або через створення умов для можливості здобувати певні матеріальні та нематеріальні блага, або ж через соціальне утримання у випадку неможливості отримати певні блага з тих чи інших причин. Тому під поняттям «**соціальні права**» ми розуміємо можливості людини і громадянина здобувати собі засоби для задоволення власних потреб

щодо гідного рівня життя або отримувати такі засоби через соціальне утримання у випадку неможливості задовольнити відповідні потреби.

Тож у процесі дослідження нами встановлено, що інтерпретація поняття «конституційні соціальні права людини і громадянина в Україні» включає два характерних елементи, які визначають його сутність та особливості, – категорії «конституційні права» та «соціальні права». Із урахуванням наведеного доходимо висновку, що **під конституційними соціальними правами людини і громадянина** варто розуміти невідчужувані, невичерпні та такі, що не можуть бути скасовані й мають особливу правову охорону, можливості людини і громадянина, визначені та гарантовані Основним Законом, здобувати засоби для задоволення своїх найважливіших життєвих потреб щодо гідного рівня життя або отримувати такі засоби через соціальне утримання у випадку неможливості задовольнити відповідні потреби, які поширюються на соціальну сферу як на ту сферу, у якій людина реалізується як частина певної соціальної групи.

Підсумовуючи дослідження питання наукової інтерпретації конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні, зазначимо, що, незважаючи на загалом високий рівень наукової уваги, воно характеризується наявністю низки дискусійних моментів. У процесі дослідження нами встановлено, що проблеми наукових інтерпретацій передусім пов'язані із тим, що сам перелік конституційних соціальних прав людини і громадянина на сьогодні не є однозначно встановленим ні в змісті Основного Закону, ні в працях вітчизняних науковців. Як наслідок, сутність досліджуваного поняття тлумачиться авторами в залежності від того, яким чином вони класифікують конституційні соціальні права. У процесі дослідження нами встановлено, що ними є права, які дозволяють громадянам задовольняти свої найважливіші життєві потреби щодо гідного рівня життя або отримувати такі засоби через соціальне утримання. І саме це, на наше переконання, перебуває в основі інтерпретації поняття «конституційні соціальні

права людини і громадянина в Україні».

1.2 Ознаки конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні

Для більш детального розкриття поняття «конституційні соціальні права людини і громадянина» варто з'ясувати його сутність та особливості, які йому притаманні. Так як дана категорія фактично складається з таких двох видових понять, як «конституційні права» та «соціальні права», особливості цих прав варто поділити на дві групи:

1. Особливості, які притаманні цим правам як конституційним правам. Це дасть можливість визначити особливості, які дозволять відділити їх від інших прав, що деталізуються на рівні закону.

2. Особливості, які притаманні цим правам як соціальним правам. У даному випадку будуть визначені особливості, котрі дозволять відділити їх від таких суміжних груп прав, як особисті, політичні, економічні та інші групи прав.

Н.К. Шаптала визначає наступні ознаки конституційних прав і свобод людини і громадянина: 1) конституційні права і свободи людини і громадянина мають верховенство, яке проявляється у тому, що вони являють собою правову базу для ухвалення всіх інших прав і свобод; 2) конституційні права і свободи людини і громадянина являють собою норми прямої дії та мають гарантований захист; 3) в основі конституційних прав і свобод людини і громадянина перебувають конституційні принципи рівності для кожного, тому вони не можуть бути обмеженими чи скасованими; 4) конституційні права і свободи людини і громадянина належать людині з моменту її народження; 5) якісний рівень конституційних прав і свобод людини і громадянина перебуває в

залежності від соціально-економічного, політичного, культурного та іншого розвитку суспільства і держави [5, с. 198]. Загалом аналіз виділених особливостей свідчить про віднесення до них тих особливостей, які випливають із правової природи Конституції України, принципу верховенства права, принципу рівності, закладених Основним Законом. Водночас дані особливості характерні для конституційних прав з об'єктивної точки зору, а не суб'єктивної. Однак такі особливості, як «базовість», «наявність гарантованого захисту», «належність прав з моменту народження», характерні і для конституційних прав у суб'єктивному значенні.

У науковій літературі виділяють наступні ознаки, які також характеризують особливості поняття, що розглядається: 1) конституційні права і свободи людини і громадянина виникають безпосередньо з правовідносин, передбачених Основним Законом; 2) конституційні права і свободи людини і громадянина виражають відносини громадянина та держави; 3) конституційні права і свободи людини і громадянина діють постійно; 4) зміст і обсяг конституційних прав і свобод людини та громадянина є однаковим для всіх громадян; 5) реальність конституційних прав і свобод людини та громадянина забезпечується державним і суспільним ладом [31, с. 141]. У даному випадку також розглянуто особливості, які випливають із загальних положень Конституції України. Наприклад, одна із ознак роз'яснюється як виникнення безпосередньо із правовідносин, передбачених Конституцією. В основі даної ознаки перебувають норми Конституції України, а також правовідносин, які вони врегульовуються. Так само ознака «однаковості» змісту та обсягів конституційних прав для усіх громадян впливає із конституційного принципу, згідно з яким усі люди є рівними у своїх правах. Тож у цілому зробимо висновок про те, що такий підхід є коректним.

Ю.В. Кириченко, у свою чергу, розглядаючи особливості громадянських прав, зазначає такі загальні особливості всіх конституційних прав та свобод: 1) є

фундаментальними правами і свободами та закріплені в Конституції України; 2) мають постійний характер та особливий механізм реалізації, є невід'ємним правом кожного учасника конкретних правовідносин; 3) є значущими для людини; 4) мають особливий механізм охорони; 5) є універсальними [4, с. 230]. На наш погляд, перелік цих особливостей найбільш повний та такий, що повністю відображає сутнісні характеристики конституційних прав. Також вважаємо, що для всіх конституційних прав доречніше вживати поняття «основні», а не «фундаментальні», так як останній термін є більш характерним для позначення природних прав людини, як прав першого покоління, тоді як термін «основні» охоплює права й інших поколінь, які, в тому числі, відображені на рівні Конституції України. Також не зовсім вдалим є перманентне вживання автором формулювання «особливий». По суті, будь-які види прав людей, громадян є особливими, тож виділення ознак кожного із видів потребує уточнення таких особливостей.

Окремо варто розглянути таку ознаку конституційних прав, як їх особлива правова охорона. Твердження про особливу правову охорону впливає із положень Конституції України щодо додаткових конституційних гарантій виключно для конституційних прав, визначених у статтях 22, 24, 64 Основного Закону. Зокрема, частиною 1 статті 22 Конституції України встановлено невичерпність прав та свобод людини і громадянина [1]. Тобто права, закріплені Конституцією України, вважаються невичерпними і можуть закріплюватись і в інших актах законодавства. Частина друга вказаної норми визначає, що конституційні права гарантуються і не можуть бути скасовані [1]. Це означає, що особа не може бути позбавлена жодного із прав, встановлених в Основному Законі. Тобто прийняття нормативно-правових актів, які передбачають скасування тих прав, які встановлені в Конституції, є не конституційним. Але разом із тим стаття 64 Конституції України передбачає неприпустимість обмеження конституційних прав і свободи людини і громадянина, окрім

випадків, передбачених Основним Законом [1]. Тобто для конституційних прав встановлено відсутність можливих обмежень. Це все свідчить не лише про особливу правову охорону конституційних прав, на відміну від інших прав, а й про надання їм особливого статусу. Крім того, на наш погляд, таке особливе ставлення до окремих груп прав дозволяє стверджувати, що на рівні Конституції відображені саме ті права, які мають вагоме значення для кожної людини та її існування.

Тому, на наш погляд, до основних **особливостей конституційних прав, які є видовими особливостями конституційних соціальних прав, належать наступні:**

- 1) закріплення та гарантування на рівні Основного Закону, що визначає їх основними (базовими) правами та свідчить про значущість для кожної людини;
- 2) вони мають постійний характер та особливий механізм реалізації, є невід'ємним правом кожного учасника конкретних правовідносин;
- 3) для них характерна особлива правова охорона;
- 4) вони характеризуються універсальністю.

Щодо особливостей, пов'язаних із категорією «соціальні права», то ця група прав характеризується рисами, які відрізняють їх від громадянських, політичних, економічних, культурних та інших груп прав.

Важливість та пріоритетність саме соціальних прав та свобод людини і громадянина серед системи інших основних прав та свобод обумовлена тим, що будь-які інші права та свободи людини і громадянина, такі як особисті, політичні, культурні, економічні чи екологічні, набувають для неї значення лише за умови наявності достатніх засобів та ресурсів для її фізичного існування [32]. У тому випадку, коли в особи відсутня можливість забезпечити базові умови для її існування, наприклад, коли її харчування не дозволяє відтворити фізичні сили, або коли у неї відсутнє житло чи одяг, усі інші права просто втрачають своє значення [32]. Тобто реалізація соціальних прав

прямо впливає на можливість реалізації інших видів прав. Тут варто визначити описану вище таку мету соціальних прав, як унеможливлення вибуття особи із соціального середовища. Адже вибуття особи із соціального середовища зводить нанівець будь-які інші її права.

Із досліджень Т.І. Длугопольської впливає така особливість соціальних прав, як реалізація можливої поведінки або діяльності у соціальній сфері [33, с. 64]. Тому варто звернутися до визначення поняття «соціальне», яке є елементом не лише поняття «соціальна сфера», а й «соціальних прав» і повинне становити частину змісту обох цих понять. Одностайної думки вчені щодо цього поняття не дійшли. Тому, не вдаючись до дискусії щодо визначення цього терміна, з точки зору загальнофілософських та соціальних досліджень, зазначимо, що існує певне спільне бачення щодо цього поняття. Так, В.Ю. Левицька з посиланням на праці учених В.П. Трощинського та В.А. Скуратівського констатує, що поняття «соціальний», «соціальне» в науці має різні інтерпретації, але в основі кожного із них перебуває «спільність», яка виникає у процесі свідомої взаємодії індивідів. Зазначається, що даний термін в науці має два значення. У широкому розумінні «соціальний» застосовується як синонім терміна «суспільний». У вузькому значенні термін «соціальний» означає аспекти суспільного, визначені становищем людей у соціальній структурі суспільства, а також відносинами між соціальними групами та між людьми, як представниками різних класів, націй та інших соціальних груп [24, с. 19]. Тобто під реалізацією поведінки або діяльності особи у соціальній сфері мається на увазі використання конституційних соціальних прав у взаємодії із іншими членами суспільства. Це підтверджується й іншими позиціями авторів у науковій літературі. Так, О.М. Волкова виділила основні риси, що характеризують специфіку категорії «соціальне»: а) властивість, що іманентно (внутрішньо) притаманна особистості і спільноті, яка формується в результаті процесів соціалізації та інтеграції людини в суспільство, суспільні відносини;

б) відображає зміст і характер взаємодії між суб'єктами (індивідами, групами, спільнотами) як наслідок виконання людиною певних соціальних ролей, які вона бере на себе, ставши членом спільноти; в) продукт взаємодії суб'єктів, який виражається в культурі, оцінках, способі життя людей [26, с. 27]. Із цього можна зрозуміти, що у соціальній сфері особа реалізовує свої соціальні права шляхом взаємодії із іншими членами соціуму. Поняття «соціальне» у даному контексті характеризує людину як частину соціуму, з яким вона перебуває в неперервному постійному зв'язку та взаємодії, при цьому вона в цьому соціумі виконує певну роль, у зв'язку з чим виникають відповідні потреби. З даного приводу варто звернути увагу на дослідження Р.О. Максимовича, який сформулював власний алгоритм розвитку поняття «соціальне», яке, на його думку, на завершальній стадії має наступний вигляд: суспільні відносини – потреби людини – мотиви людини – соціальні зв'язки – соціальні права [26, с. 28]. Тобто суспільні відносини визначають потреби людини, які формують її мотиви в соціальних зв'язках, для реалізації цих зв'язків та задоволення потреб і сформовані відповідні соціальні права. Таким чином, виправданим вважаємо твердження В.Ю. Левицької про те, що соціальні права є важливим елементом існування людини в суспільстві, так як на різних рівнях життєдіяльності суспільства виникають соціальні відносини, які породжують відповідну поведінку, яка, в свою чергу, потребує регулювання [24, с. 21]. Іншими словами, категорія «соціальне» відображає невіддільність особи від соціуму, неможливість її існування поза ним, що обумовлює взаємодію особи в соціумі (як між особами, так і певними групами). І ця взаємодія потребує певного регулювання.

Існує думка, відповідно до якої ключова особливість соціальних прав полягає у їхньому спрямуванні на те, щоб забезпечити задоволення особою найважливіших життєвих потреб нормального людського буття. Група соціальних прав виражає потреби першочергові, життєво необхідні для людини,

вони є визначальними для усієї системи прав людини. Такі потреби мають матеріальний характер та можуть бути розподілені на потреби грошового та потреби негрошового характеру, які мають економічну цінність (зокрема, у медичній допомозі, соціальних послугах) [34, с. 113]. З даним твердженням варто погодитися, так, як уже зазначалося вище, без гідних умов життя особа не може належним чином взаємодіяти із іншими членами соціуму, реалізовувати свої права. І саме соціальні права спрямовані на те, щоб особа могла себе почувати на рівні з іншими членами суспільства і мала всі необхідні засоби для задоволення своїх потреб як члена такого суспільства.

При цьому в наукових джерелах зазначається, що соціальні права перш за все апелюють до колективної вигоди і до підходу, пов'язаного із статусом громадянина, їх реалізація залежить від позитивної діяльності держави, на відміну від громадянських та політичних прав, які передбачають і забезпечують індивідуальний вибір [21, с. 21]. Тож увага звертається на таку особливість соціальних прав, як необхідність здійснення позитивної діяльності з боку держави, спрямованої на реалізацію того або іншого соціального права. Так, зазначається, що забезпечення соціальних прав з боку державної влади потребує проведення заходів позитивного характеру, необхідних для їх матеріального і процесуального забезпечення. Лише утримання від порушення соціальних прав людини і громадянина недостатньо для їхнього забезпечення [33, с. 67]. В.М. Шаповал також вказує на такий вза'ємозв'язок. Зокрема, дослідник вказує те, що в конституціях різних держав закріплюються соціальні права людини і громадянина, які супроводжують рядом нормативних приписів. У таких нормативних приписах на державу покладається обов'язок здійснювати певну позитивну діяльність, спрямовану на реалізацію того чи іншого соціального права [35, с. 16]. Тому цілком логічним є висновок, зроблений в Робочому документі Генерального директорату Європейської комісії з наукових досліджень, який цитує В.Ю. Левицька, та згідно якого соціальні права є

свободою, яка досягається за допомогою держави [24, с. 20]. Таким чином, соціальні права характеризуються як позитивні права, тобто такі, які передбачають здійснення певних дій, а не утримання від здійснення відповідних дій. І дійсно, більшість соціальних прав передбачають діяльність держави для створення умов з їх реалізації, а не утримання від здійснення певних дій.

У соціальних правах розкривається важливий аспект соціальної, правової держави. Соціальні права – основа формування і функціонування соціальної держави [36, с. 4]. Тобто держава не може бути соціальною, якщо її громадяни не наділяються необхідним обсягом соціальних права. І навпаки, реалізація соціальних прав і свобод громадянами сприяє формуванню соціальної держави. При цьому варто зазначити, що діяльність держави в забезпеченні соціальних прав має свої межі. Так, С.О. Верланов зазначає, що соціальні права забезпечуються тією мірою, в якій це потрібно для того, щоб підтримати соціальний спокій та не призвести до надмірного обмеження класичних особистісних та політичних прав і свобод [27]. У науковій літературі висловлюється думка про те, що держава зобов'язана забезпечувати громадянам можливість захищати своє право на гідне життя. Це не означає що держава має роздавати всім громадянам матеріальні блага, адже у неї відсутня така можливість, проте у таких питаннях, як забезпечення права кожного на достатній життєвий рівень, держава повинна надавати підтримку своїм громадянам, оскільки у відповідності до положень Основного Закону вона є соціальною та правовою. Тож, держава створює умови для забезпечення права громадян на працю, житло чи соціальний захист, і цим самим впливає на підтримання гідного життя своїх громадян [33, с. 67]. Такої ж думки дотримується В.Ю. Левицька, яка вважає, що обов'язок держави виражається у створенні сприятливих умов для гідного існування громадян, реалізації та забезпечення їх соціальних прав, а не в обов'язку повного матеріального забезпечення їх потреб, що є суттєвою різницею [24, с. 20-21]. Таким чином,

хоча соціальні права і обумовлюються соціальною державою, діяльність по забезпеченню цих прав державою не є абсолютною і не передбачає забезпечення кожного відповідними благами, а має на меті створення умов для можливості отримати відповідні блага. Закріплення у нормах Основного Закону держави конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні не передбачає повне забезпечення державою громадян, а лише забезпечує наявність можливостей для самостійного забезпечення особою власних потреб шляхом здійснення активної діяльності. Гарантії державного забезпечення надаються лише тим категоріям громадян, які не мають здатності самостійно себе забезпечити шляхом здійснення трудової діяльності.

До особливостей соціальних прав людини Р.О. Максимович відносить їх подвійну природу, яка також пов'язана з наявністю певних меж держави в забезпеченні цих прав. Автор прийшов до висновку про наявність соціального аспекту, тобто певних потреб людини в конкретний історичний період розвитку громадянського суспільства, а також державно-юридичного змісту як можливостей держави (зокрема фінансових) задовольняти зазначені вище потреби людини. Саме такий взаємозв'язок, на його думку, юридично виражається у взаємних правах та обов'язках людини і держави [26, с. 30]. Тобто надання державою соціальних прав громадянам має одночасно підкріплюватись її можливостями їх задовольняти. Як наслідок, можна зробити висновок про те, що конституційні соціальні права людини і громадянина в Україні є категорією, яка безпосередньо залежить від економічного стану держави. На таку особливість соціальних прав, як залежність від сталої економічної політики держави, звертає увагу і Т.І. Длугопольська. На думку вченої, на реалізацію соціальних прав громадян безпосередньо впливають стан економіки і ресурсів суспільства. Так, рівень економічного розвитку держави та її об'єктивна спроможність здійснювати соціальну допомогу людині у всіх випадках, коли вона цього потребує, тісно пов'язані із соціальними правами її

громадян та ступенем їхньої забезпеченості. При цьому, автором відзначається, що ступінь захищеності соціальних прав залежить у першу чергу від відповідності цієї категорії прав економічному потенціалу суспільства, а не від наявності досконалого правового механізму їх реалізації [33, с. 64, 67]. Тобто у державі із низьким рівнем економіки соціальні права людини і громадянина можуть порушуватись, особливо у випадку, якщо вони встановлювались у відриві від реальних можливостей держави. Окрім вітчизняних вчених, на таку особливість соціальних прав звертають увагу і зарубіжні науковці. Так, Р.О Максимович наводить позицію грецького вченого С. Орфанодакіса, відповідно до якої соціальні права є унікальними в тому сенсі, що вони залежать від кількості матеріальних ресурсів для їх виконання. При цьому, на думку вченого, вони сприяють соціальній взаємозалежності і в той же час гарантують індивідуальне право. С. Орфанодакіс зазначає, що не зважаючи на універсальність соціальних прав, вони безпосередньо залежать від відмінностей між людьми, таких як вік, стать, культурні традиції [26, с. 29]. Таким чином, особливістю соціальних прав є їх залежність від економічних можливостей держави, яка не може гарантувати високі соціальні виплати соціально уразливим верствам населення, не маючи при цьому відповідних фінансових можливостей стосовно здійснення виплат у встановленому розмірі.

Тож основними **особливостями соціальних прав, які є видовими особливостями конституційних соціальних прав, є наступні:**

- 1) соціальні права встановлюються для реалізації соціальних зв'язків та задоволення потреб особи у таких зв'язках;
- 2) соціальні права відображають невіддільність особи від соціуму та неможливість її існування поза ним;
- 3) соціальні права мають гарантувати задоволення найважливіших життєвих потреб особи, які дозволяють забезпечити її нормальну життєдіяльність;

4) соціальні права характеризуються як позитивні права, тобто такі, які передбачають здійснення певних дій, а не утримання від здійснення відповідних дій;

5) хоча соціальні права і обумовлюються соціальною державою, діяльність по забезпеченню цих прав державою не є абсолютною і не передбачає забезпечення кожного відповідними благами, а має на меті створення умов для можливості отримати відповідні блага;

6) реалізація соціальних прав залежать від економічних можливостей держави.

Таким чином, дослідивши особливості конституційних прав людини та громадянина, а також соціальних прав, які є видовими особливостями конституційних соціальних прав, зробимо висновок про те, що у даному контексті варто передусім звертати увагу на їх соціальну специфіку. Основна специфіка конституційних прав полягає у тому, що такі права закріплюються в нормах Основного Закону держави, а також є фундаментальними для інших актів національного законодавства. Проте, виділяючи особливості конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні, акцентуємо увагу на специфіці соціальної сфери, яка знайшла своє закріплення в нормах Конституції України.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що **конституційні соціальні права людини і громадянина в Україні характеризуються такими особливостями:**

1) опосередкованістю – конституційні соціальні права людини і громадянина в Україні поширюються на соціальну сферу, тобто ту сферу, у якій людина реалізується як частина певної соціальної групи;

2) спрямованістю – основною метою реалізації таких прав є забезпечення задоволення найважливіших життєвих потреб людини та громадянина, без яких неможливе нормальне людське суспільне життя особи;

3) ґрунтовністю – змістовно такі права являють собою можливості здобувати засоби для існування, реалізуючи свої здібності, або отримувати такі засоби через соціальне утримання;

4) взаємообумовленістю – для забезпечення реалізації конституційних соціальних прав людини і громадянина необхідні позитивні зусилля як з боку особи, так і держави (реалізація цих прав здійснюється через симбіоз дій (взаємодію) держави та особи); при цьому діяльність держави не є абсолютною і не передбачає забезпечення кожного відповідними благами, а лише має наметі створення умов для можливості отримати відповідні блага;

5) економічною залежністю – реалізація конституційних соціальних прав людини і громадянина залежить від економічних можливостей держави.

Так, ознака опосередкованості полягає у тому, що конституційні соціальні права людини і громадянина в Україні поширюються на соціальну сферу, тобто на сферу, у якій людина реалізується як частина певної соціальної групи. Наприклад, конституційне соціальне право на працю, яке включає можливість особи заробляти на своє життя працею, яку особа вільно обирає або на яку вільно погодилась, поширюється на ті сфери суспільного життя, у яких можливе виникнення трудових правовідносин. Відповідно, дане право передбачає обов'язок роботодавця не допускати примусової праці, створити належні, безпечні і здорові умови праці, а також встановити заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Роботодавець не може використовувати працю жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах. Також на роботодавця покладено обов'язок щодо своєчасної винагороди працівника та не допускати незаконних звільнень працівників [1]. Таким чином, зазначений приклад є свідченням того, що конституційні соціальні права людини і громадянина поширюються на ті сфери, у яких особа їх реалізовує. Водночас дане правило поширюється й на інші сфери.

Ознака спрямованості проявляється у тому, що закріплення конституційних соціальних прав людини і громадянина здійснено із конкретно встановленою метою – забезпечення задоволення найважливіших життєвих потреб людини та громадянина, без яких неможливе нормальне людське суспільне життя особи. Зазначена ознака впливає із самої сутності конституційних соціальних прав людини і громадянина, встановлених нами раніше у даній роботі. Наприклад, право особи на достатній життєвий рівень для неї та членів її сім'ї включає достатнє харчування, одяг, житло [1]. По суті, кожен із перерахованих елементів є важливим для життєдіяльності кожної людини. Це базові потреби, без яких ускладнюється сама життєдіяльність людини, а також її реалізація як члена соціуму. Тому визначена нами мета встановлення конституційних соціальних прав людини і громадянина дійсно підтверджується їх специфікою.

Ознака ґрунтовності полягає у тому, що змістовно конституційні соціальні права людини і громадянина являють собою можливості здобувати засоби для існування, реалізуючи свої здібності, або отримувати такі засоби через соціальне утримання. Це означає, що в основі будь-яких соціальних прав перебуває надання особі можливості для забезпечення життєдіяльності. У першу чергу, це права, пов'язані із правом на працю, у тому числі й право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Тобто кожна особа працездатного віку, стан здоров'я якої є належним, наділяється комплексом прав, які дозволяють їй забезпечити власну життєдіяльність, а також життєдіяльність своєї сім'ї. У разі, якщо особа в силу віку чи стану здоров'я не здатна забезпечувати себе самостійно, держава надає комплекс прав щодо отримання державної допомоги. Ґрунтовність у даному контексті полягає у тому, що усі конституційні соціальні права людини і громадянина передбачають надання певних можливостей для забезпечення людиною своєї життєдіяльності.

Ознака взаємообумовленості свідчить про те, що для забезпечення реалізації конституційних соціальних прав людини і громадянина необхідні позитивні зусилля як з боку особи, так і держави. При цьому діяльність держави не є абсолютною і не передбачає забезпечення кожного відповідними благами, а лише має на меті створення умов для можливості отримати відповідні блага. Тобто надання конституційних соціальних прав особі вимагає двосторонньої діяльності і держави, і громадянина в спільних інтересах. Щодо суб'єкта прав, то варто ще раз підкреслити, що держава надає передусім не забезпечення, а можливості особи себе забезпечити. Із цього моменту особа стає відповідальною перед державою за свою діяльність. Наприклад, у Конституції України встановлено право кожного на підприємницьку діяльність, яка не є забороненою законом [1]. Іншими словами, держава, надаючи особі право на підприємницьку діяльність, вимагає від неї, щоб така діяльність здійснювалась у рамках закону. Позитивна роль держави проявляється і в тому, що, надаючи особі право на працю, яка у тому числі включає можливість кожного заробляти собі на життя, держава надає особі одночасно інструменти для захисту власних трудових прав, наприклад, право на страйк. Отже, особа, одержуючи конституційні соціальні права, одночасно отримує підтримку держави у їх захисті. Тому зробимо висновок, що забезпечення реалізації конституційних соціальних прав людини і громадянина дійсно вимагає позитивних зусиль з боку держави та її громадян.

Сутність ознаки економічної залежності полягає у тому, що реалізація конституційних соціальних прав людини і громадянина залежить від економічних можливостей держави. Іншими словами, держава не може забезпечити виконання конституційних соціальних прав людини і громадянина тоді, коли вона не має економічних можливостей для цього. Більшість конституційних соціальних прав людини і громадянина характеризуються економічним підтекстом. Мова у даному контексті йде про права на охорону

здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, на житло, на соціальний захист (у тому числі право особи на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом) тощо. У державах із низьким рівнем розвитку економіки такі права забезпечуються також на вкрай низькому рівні.

1.3 Класифікація конституційних соціальних прав людини і громадянина

Соціальні права людини і громадянина є структурним елементом всієї системи прав людини і громадянина. Крім того, вони також являють собою об'єднану в окремі підсистеми сукупність елементів. А тому, цілісна характеристика особистих прав людини потребує їх розподілу на види, що дозволить полегшити розуміння сутності конституційних соціальних прав людини і громадянина, та сприятиме більш цілісному теоретичному і практичному сприйняттю соціальних прав загалом. Значимість видів соціальних прав залежить саме від держави, яка повинна виконувати, захищати та відповідати за їх дотримання, крім цього соціальні права мають систематизований зв'язок, пов'язані одне з одним, та вважаються наступними за значимістю після особистих (громадянських) прав та свобод.

Чинна Конституція України закріплює соціальні права разом з іншими основними правами у розділі II «Права, свободи і обов'язки людини і громадянина». Всі вони визначаються як «невідчужувані» (ст. 21), а утвердження і забезпечення усіх їх визнається основним обов'язком держави (ст. 3). Водночас варто наголосити, що Конституція України встановила якісно нову систему прав і свобод людини і громадянина, в яку включено положення

міжнародно-правових актів, котрі визначають права і свободи громадянина, та містять зобов'язання держав-учасниць здійснювати визнання, легалізацію, гарантування реалізації, а також охорону й захист таких прав і свобод з боку держави та її інституцій. Слід зазначити, що Конституція України розширила систему прав і свобод людини та громадянина. Соціально-економічні, політичні та громадянські права і свободи, що знайшли своє відображення в радянській Конституції – Конституції УРСР 1978 року, у Конституції України 1996 року були замінені на громадянські (особистісні), політичні, соціальні, Тобто, Конституцією України було не лише імплементовано міжнародно-правові акти і норми з питань прав і свобод людини, а й суттєво розширено їхній зміст [37, с. 35]. Проте, незважаючи на це, залишається дискусійним питання щодо поділу на категорії (види) всіх закріплених конституційних прав і свобод людини та громадянина, особливо це стосується соціальних та економічних прав. Підґрунтям даної проблеми стала саме соціальна модель права, яка існувала за радянських часів та об'єднувала в єдине та неподільне ціле соціальні та економічні права, відносячи їх до однієї категорії (видів) – соціально-економічні права.

Питання соціальних прав людини привертає в останні роки все більше уваги науковців. Важливість та пріоритетність соціальних прав та свобод людини серед основних прав та свобод людини обумовлена тим, що будь-які інші права та свободи, не залежно від того, чи є вони особистими, політичними, культурними, економічними, екологічними, набувають особливого ціннісного значення для особи за умови, якщо у неї наявні достатні засоби та ресурси для існування. В умовах, коли особа не має можливості забезпечити елементарні умови свого існування, якість її харчування не забезпечує відтворення фізичних сил, у неї відсутнє житло та одяг, усі інші права просто втрачають своє значення. Усе вищенаведене дозволяє зробити висновок, що соціальні права і свободи є важливою складовою системи основних конституційних прав та

свобод людини і громадянина, адже вони дозволяють громадянам реалізовувати можливу поведінку або діяльність у соціальній сфері. Така поведінка чи діяльність дозволяє особі працювати та відпочивати, здійснювати захист своїх соціально-економічних прав, отримувати соціальний захист, мати право на достатній життєвий рівень, отримувати належну медичну допомогу та користуватися страховою медициною тощо. Гарантування державою можливостей кожної особи реалізовувати свої права та свободи сприяє становленню України, як соціальної держави, та дозволяє стабілізувати суспільне життя [33, с. 64]. Незважаючи на таку важливість соціальних прав не тільки у житті кожної людини, а й держави, яка повинна забезпечувати такі права, соціальні права залишаються найменш гарантованими правами, закріпленими Конституцією України, значним показником чого є сучасний стан життя громадян та їх соціального захисту. Наукові дискусії стосовно природи соціальних прав людини ведуться до цього часу. Все більше виникає потреба детального дослідження питання поняття, сутності та особливостей соціальних прав людини та громадянина, а головне – чітко встановленого їх переліку та структури.

Дослідженню категорії соціальних прав людини і громадянина українські вчені приділяють значну увагу. Цієї проблеми у своїх працях торкалися В.М. Андрійів, Н.Б. Болотіна, С.О. Верланов, О.Ю. Вострих, А.П. Гетьман, В.С. Журавський, А.П. Заєць, С.О. Кириченко, М.І. Козюбра, В.В. Копейчиков, В.Л. Костюк, Н.М. Оніщенко, С.В. Панасюк, О.З. Панкевич, О.В. Петришин, В.Ф. Погорілко, Ж.М. Пустовіт, О.В. Пушкіна, Ю.В. Романенко, А.О. Селіванов, О.В. Скрипнюк, І.В. Яковюк, І.С. Ярошенко та інші науковці. Проте, враховуючи кількість проблем, пов'язаних із даним питанням, здійснення дослідження видів конституційних соціальних прав людини і громадянина не втрачає своєї актуальності.

Аналізуючи, які саме права людини і громадянина можна віднести до категорії соціальних і яке їх значення в житті людини та громадянина, звернемося до доктринальних джерел, в яких наведено найбільше різних підходів до визначення системи соціальних прав.

Доктор юридичних наук, професор, академік Ю.С. Шемшученко у Великому енциклопедичному юридичному словнику прийшов до висновку, що соціальні права особи є громадянськими правами у соціальній сфері, сутність яких полягає у можливості набувати соціальні блага, володіти, користуватись та розпоряджатись ними, захищати їх та вчиняти певні дії у даній сфері. До соціальних прав віднесено право працю; право на відпочинок; право на соціальний захист; право на житло; право на достатній життєвий рівень; право на охорону здоров'я; право на медичну допомогу та право медичне страхування [16, с. 829]. Тобто Великий енциклопедичний юридичний словник у своїх положеннях містить не лише визначення того, якою є сутність соціальних прав особи, а й визначає перелік окремих видів соціальних прав. Звернемо увагу на те, що даний перелік є неточним, адже, як нами встановлено в попередніх підрозділах, соціальні права, незважаючи на спірність даної категорії, все ж є значно більш масштабним інститутом. Також підкреслимо, що кожне із перерахованих прав по суті є конституційним, оскільки знаходять своє закріплення у нормах Основного Закону держави.

Інший підхід наведено у роботі В.Ю. Левицької, яка посилаючись на колектив авторів Популярної юридичної енциклопедії, визначила соціальні права особи, як можливості людини і громадянина забезпечити належні соціальні умови життя. Так сам, як і у Великому енциклопедичному юридичному словнику Ю.С. Шемшученка, до соціальних прав особи віднесено право на працю та її вільний вибір, право на відпочинок, право на охорону здоров'я, право на житло; право на матеріальне забезпечення в старості, в разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника

тощо; право на достатній життєвий рівень для себе і своєї родини; право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів [24, с. 19]. Такий підхід є ідентичним до попередньо проаналізованого. Сутність соціальних прав особи розглядається подібним чином, а фактично всі види соціальних прав знаходять своє закріплення у нормах Основного Закону держави, а також відповідають тим видам, які містяться у Великому енциклопедичному юридичному словнику.

В.М. Олещенко пропонує класифікацію соціальних прав, яку надала Ж.М. Пустовіт. Вона визначає їх залежно від об'єкта, стосовно якого виникають ці права. Такими об'єктами є: праця, відпочинок, соціальний захист тощо. Відповідно, до соціальних прав віднесено право на працю, право на відпочинок, право на страйк, право на житло, право на достатній життєвий рівень, право на охорону здоров'я, право на медичну допомогу та медичне страхування, право соціальний захист тощо [13, с. 62]. Наведений приклад є допустимим, він свідчить про різні підходи до визначення як соціальних прав, так і їх системи на науковому рівні. На думку окремих вчених, система соціальних прав, закріплена в Конституції України, розміщена в Основному Законі після економічних прав і складається з наступних прав: на працю; на страйк; на відпочинок; на соціальний захист; на житло; на достатній життєвий рівень; на охорону здоров'я [29, с. 140]. При цьому варто зазначити, що цей перелік прав не є вичерпним, існують й інші підходи щодо визначення переліку соціальних прав. Це пов'язано з тим, що розділ Основного Закону «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» не дає чіткої класифікації прав і свобод людини та громадянина. Крім того, як стверджує О.В. Пушкіна, у Конституції України відсутні безпосередні вказівки на критерій, згідно якого у її змісті класифіковано та згруповано права людини [38, с. 10]. Таким чином, відсутність чітких критеріїв поділу не дає можливості належним чином оцінити, до якої групи прав відносяться ті чи інші передбачені права. Це, в свою чергу,

призводить і до різних теоретичних підходів щодо віднесення тих чи інших прав до категорії «соціальні права». При цьому є права, які однозначно всі відносять до цієї групи прав, а саме: право на страйк; право на соціальний захист; право на житло; право на достатній життєвий рівень; право на охорону здоров'я. Тобто ці права можна вважати так званими «класичними» соціальними правами, питання щодо віднесення яких до соціальних прав не постає. Є окремі права, які, крім соціальної природи, мають й іншу природу, що не дає змоги чітко визначити їх приналежність до тієї чи іншої групи прав. Дискусії переважно пов'язані з визначенням приналежності таких трьох прав, як право на освіту, право на здорове навколишнє середовище та право на працю, до групи соціальних [29, с. 141-142]. Іншими словами, існують права, групову приналежність яких визначити важко через те, що за своїм змістом вони мають ознаки, які характерні для різних груп прав. У зв'язку з цим постає необхідність розгляду підходів науковців щодо виділення тих чи інших груп прав.

На думку відомого вітчизняного науковця О.В. Скрипнюка, система соціальних прав включає в себе: право на працю, право на страйк, право на відпочинок, право на соціальний захист, право на житло, право на достатній життєвий рівень, право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування [39, с. 9-10.]. Як вважає М.І. Малишко, до групи соціальних прав людини і громадянина слід відносити: право на працю, право на страйк, право на відпочинок, право на достатній життєвий рівень, право на соціальний захист та соціальне забезпечення, право на належні, здорові та безпечні умови праці, право на житло, право на охорону здоров'я і медичну допомогу та медичне страхування, право на сприятливе навколишнє середовище [40, с. 139-142]. О.Ф. Фрицький вважає, що соціальні права включають у себе лише право на соціальний захист, право на житло, право на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування та право на безпечне життя і здорове довкілля. Право на працю і пов'язані з ним права, на думку автора, мають бути

віднесеними до економічних прав [41, с. 168-169]. Зазначене свідчить про описану вище ситуацію, яка передбачає існування переліку прав, які однозначно відносять до соціальних, а також прав, щодо віднесення яких до групи соціальних існують різні підходи.

Стосовно проблематики віднесення до системи соціальних прав права на працю та пов'язаних з ним прав, то, як доречно зазначає з цього приводу О.В. Пушкіна, ця проблема має три способи вирішення: 1) включення права на працю до групи економічних прав людини; 2) включення права на працю до групи соціальних прав; 3) виділення права на працю в окрему категорію або групу прав людини. Останній спосіб розв'язання цієї проблеми, на думку автора, і з ним можна цілком погодитися, є неприйнятним, оскільки насправді він її не так розв'язує, як уникає, адже в його основі лежить тенденція до вирішення будь-яких проблемних питань визначення груп прав людини і громадянина через введення нових груп прав, що утворюватимуться на основі всіх тих прав, щодо яких виникатимуть труднощі з класифікацією [42, с. 197]. Таким чином, характеризуючи систему соціальних прав людини і громадянина, слід визначитися, чи вважати право на працю та пов'язані з ним права належними до цієї категорії прав, чи розглядати його як одне з економічних прав. На користь твердження, що право на працю та пов'язані з ним права відносяться до соціальних прав говорить той факт, що це право за своїм змістом є таким, яке дозволяє інтегрувати людину насамперед у сферу соціальних відносин та надати їй можливість на гідне існування шляхом отримання відповідної винагороди за здійснену нею працю [42, с. 197]. Про це ж свідчать і праці інших авторів. Аналізуючи конституційні положення, Т.В. Бабкова дійшла висновку, що праця виступає засобом, який забезпечує можливість одержувати кошти на життя, а право на працю є соціальним правом. У такому випадку право на працю та похідні від нього права, на думку дослідниці, за своєю природою є такими, що пов'язані з існуванням людини саме в

соціальному середовищі [29, с. 142]. Тобто вчена вказує на соціальний характер праці, із чого випливає, що трудові права людини і громадянина водночас є і соціальними правами. На соціальність права на працю вказує й І.Р. Вітик, який вважає, що право на працю та суміжні з ним трудові права – це фундаментальні соціальні права особи, що ґрунтуються на трудовій правосуб'єктності працівника, яка покликана визначати та окреслювати його правове становище [43, с. 3]. Дослідник також відносить трудові права до складу соціальних прав, акцентуючи увагу на тому, що вони співвідносяться як загальне та його елемент. В.С. Вітковський зазначає, що основною формою самореалізації індивіда в суспільстві є праця. Він вважає, що від праці людини та її результатів залежить те місце, яке посідає особа в соціумі, працею визначається її соціальне життя [44, с. 22]. Отже, на думку вказаних науковців, саме праця обумовлює певне становище особи в соціальному середовищі. На наш погляд, для розв'язання дискусії щодо віднесення права на працю до соціальних чи економічних прав необхідно визначити, яка із характеризуючих ознак права на працю та пов'язаних з ним прав (економічні чи соціальні) є превалюючою та визначальною. Характеристика права на працю дає підстави стверджувати, що воно є більш соціальним, ніж економічним, так як, у першу чергу, спрямоване на забезпечення гідного рівня життя особи та її інтеграції в соціальне життя. Неможливість реалізації права на працю обумовлює виникнення іншого соціального права – права на соціальне забезпечення. Така пов'язаність цих прав є ще одним аргументом віднесення права на працю до соціальних прав, адже реалізація цих обох прав забезпечує виконання основної мети соціальних прав – створення умов для повноцінного існування особи в межах соціуму.

Щодо двоякості правової природи права на освіту, то Ж.А. Хамзина вважає, що право на безкоштовну освіту можна віднести і до культурних прав, які передбачають доступ до культурних цінностей, оскільки мова йде про духовні блага. Однак освіта тісно пов'язана з матеріальною стороною життя,

визначаючи можливості працевлаштування, отримання доходу. Освіта – це духовне благо, але воно значною мірою визначає можливість доступу до матеріальних благ, тому право на освіту, на її думку, можна з упевненістю віднести до соціальних прав людини [45]. Погоджуючись з наведеною позицією вченої, наголосимо, що в даному випадку необхідно з'ясувати, яка із сутнісних ознак є визначальною. На наш погляд, основною метою будь-якої освіти є, в першу чергу, не отримання духовних благ, а підготовка до працевлаштування, набуття певних знань та навичок, необхідних для реалізації на ринку праці. Тобто все-таки превалює соціальна сторона змісту цього права. Отже, зазначене дає підстави вважати, що до переліку соціальних прав належать і так звані **«класичні» права**, і **права «змішаного типу»**, які, крім соціальних, мають й інші сутнісні ознаки. «Класичними» правами є право на соціальний захист, право на житло, право на достатній життєвий рівень, право на охорону здоров'я тощо. «Класичними» дані права виступають в силу того, що питання щодо віднесення їх до соціальних прав не постає. Правами «змішаного типу» є такі, які можна одночасно віднести і до соціальних, і до прав інших видів, а саме: право на безкоштовну освіту, право на працю та пов'язані із ним права тощо. Змішаний їх характер полягає у тому, що право на безкоштовну освіту можна одночасно тлумачити і як культурне, і як соціальне право. Так само право на працю та пов'язані із ним права можна відносити і до соціальних прав, і до економічних. Але по суті обидві зазначені групи у своїй сукупності є конституційними соціальними правами людини і громадянина.

Таким чином, у доктринальних джерелах існують різні підходи до визначення видів соціальних прав людини і громадянина, закріплені Конституцією України. На таке різностороннє бачення видів соціальних прав вплинуло саме застарілість деяких законодавчих актів та відображення у них соціальних підходів до роз'яснення системи прав та свобод людини і громадянина, згідно з якими економічні і соціальні права людини є

визначальними з-поміж усіх прав людини, а права громадянські (особисті) й політичні вважаються похідними від них, тоді як в інших європейських демократичних державах застосовується універсальний підхід, відповідно до якого усі види прав людини є неподільними, невід'ємними, універсальними, взаємозумовленими і взаємозалежними. Аналізуючи запропоновані підходи до класифікації соціальних прав, варто зазначити, що неможливо виділити з них єдино правильну, так як у кожній містяться або відсутні певні права. Проте, незважаючи на таку неоднозначність, дані класифікації об'єднують єдиний суб'єкт – людина, якій належать соціальні права, та сфера захисту таких прав, що залежить тільки від держави. На нашу думку, найдоцільніше здійснити поділ видів конституційних соціальних прав людини і громадянина на «класичні» права і права «змішаного типу». Для встановлення того, які права належать до якої групи, варто здійснити аналіз кожного із прав, встановлених чинною Конституцією України [1]. Так, наше дослідження засвідчило, що **соціальні права містяться в Основному Законі після економічних і до них належать наступні права:**

1. Право на працю. Стаття ст. 43 Конституції України гарантує, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється. Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом [1]. Відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 гарантування першого робочого місця випускникам – соціальний обов'язок держави [46]. У такий спосіб наші співгромадяни реалізують право на працю. Лише за наявності першого працевлаштування та гідної заробітної плати українська молодь буде зацікавлена працювати в

Україні, а не шукати кращої долі в інших країнах. Цей соціальний обов'язок держави є одним із пріоритетних у соціальній політиці країни. На всіх підприємствах, в установах, організаціях роботодавці зобов'язані створити безпечні й нешкідливі умови праці. Охорону праці в Україні, як і в більшості передових країн Європи та світу, визначено одним із основних напрямів державної соціальної політики.

Як уже зазначалося, міжнародні акти також закріплюють право людини на справедливі, сприятливі та здорові умови праці (ст. 23 Загальної декларації прав людини [47], ст. 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права [48], ст. 2 частини II Європейської соціальної хартії (переглянутої) [49]). Виокремлення такого виду соціального права у всіх міжнародних та національних актах має особливе значення, так як саме у праці людина формується як особистість, набуває і розвиває всі необхідні здібності та навички як індивід, реалізуючи їх у процесі своєї трудової діяльності.

Розвивають положення міжнародних актів щодо регулювання питань охорони праці та обов'язків компетентних органів (осіб) стосовно створення безпечних умов праці закони України «Про охорону праці» від 14.10.1992 [50], «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 [51], «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 [52] та інші. Нормами даних законів визначаються умови сприятливих та безпечних умов праці, обов'язки держави щодо забезпечення своєчасності страхових виплат потерпілим на виробництві та членам їх родин, безробітним, сім'ям з дітьми, малозабезпеченим верствам населення, а також покращення роботи соціальних служб.

Обов'язок держави в особі уповноважених на те органів (представників) полягає в тому, щоб оплатити працю працівника не нижче встановленого державою мінімального розміру. Зобов'язання держави у сфері оплати праці

регулюються главою VII Кодексу законів про працю від 10.12.1971 [53], нормами законів України «Про оплату праці» від 24.03.1995 [54], «Про колективні договори і угоди» від 01.07.1993 [55], постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати» від 08.02.1995 [56] тощо. У Статуті Міжнародної організації праці як одне з важливих завдань проголошене досягнення «гарантій заробітної плати, яка б забезпечувала задовільні умови життя, ...визнання принципу рівної оплати за рівноцінну працю» [57]. Конвенція Міжнародної організації праці № 26 про запровадження процедури встановлення мінімальної заробітної плати від 16.06.1928 (не ратифікована Україною) [58], по суті, не зобов'язує, а лише закликає уряди встановлювати мінімум заробітної плати. Конвенція Міжнародної організації праці № 131 про встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються від 22.06.1970 (ратифікована Україною 19.10.2005) [59] передбачає, що кожен член Організації створює процедуру, яка дозволяє встановлювати і час від часу переглядати мінімальну зарплату, у ній також зазначено, що мінімальна заробітна плата має силу закону і не підлягає зниженню, а невиконання цього положення тягне за собою кримінальні чи інші санкції.

Українське законодавство про працю загалом близьке до міжнародних стандартів. Тому не можна стверджувати, що нині всі громадяни України мають можливість повною мірою використати це право.

Отже, право на працю як вид соціального права людини та громадянина є невід'ємним від права на саме життя, оскільки останнє реальне виключно у тому випадку, коли особа є належним чином матеріально забезпеченою. Право на працю закладене у самій природі людини, воно належить кожній людині та не може бути відчуженим, тому лише особа може розпоряджатись своїми здібностями до праці, і ніхто інший, а роль держави в цьому полягає в

заохоченні свого громадянина до трудової діяльності та гарантуванні безпеки такої діяльності. За своєю природою право на працю є і економічним правом, і соціальним, тому віднесемо його у нашій класифікації до групи спеціальних конституційних соціальних прав людини і громадянина.

2. Право на страйк. Згідно із статтею 44 Конституції України ті, хто працюють, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів... Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку. Заборона страйку можлива лише на підставі закону [1]. Забороняється проведення страйку за умов, якщо припинення працівниками роботи створює загрозу життю і здоров'ю людей, довкіллю або перешкоджає запобіганню стихійному лиху, аваріям, катастрофам, епідеміям та епізоотіям чи ліквідації їх наслідків. Забороняється проведення страйку працівників (крім технічного та обслуговуючого персоналу) органів прокуратури, суду, Збройних сил України, органів державної влади, безпеки та правопорядку [1].

На Заході визнання права на страйк і допущення страйків у певних юридично фіксованих рамках є необхідними умовами нормального функціонування суспільства. У той же час право на страйк закріплене майже в усіх промислово розвинених країнах з ринковою економікою. Воно або встановлене в Конституції (Франція, Іспанія, Швеція), або впливає з конституційного права на асоціацію (ФРН, Канада, Швейцарія), або спеціально закріплене у законодавстві (США, Нова Зеландія), або спирається на загальні принципи права, зокрема на принцип «дозволено те, що не заборонено» (Фінляндія, Норвегія), або засноване на міжнародному акті (Нідерланди). Поряд із правом на страйк передбачаються також умови, що обмежують і забороняють страйки та спрямовані проти незаконних страйків [60, с. 97]. Право на страйк є не тільки видом соціального права, закріпленого в нормах міжнародних та внутрішньодержавних актів, а й формою розв'язання конфлікту між

роботодавцем та працівниками заради відновлення нормальних трудових умов, за допомогою страйку працівники відстоюють своє право на працю, тобто одне соціальне право доповнює та захищає інше.

Механізм реалізації конституційного права на страйк міститься у розділі III «Страйк» Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 03.03.1998 [61]. Згідно з даним Законом страйк застосовується як крайній засіб (коли всі інші можливості вичерпано) вирішення колективного трудового спору (конфлікту) у зв'язку з відмовою роботодавця або уповноваженої ним особи, організації роботодавців, об'єднання організацій роботодавців задовольнити вимоги найманих працівників або уповноваженого ними органу, профспілки, об'єднання профспілок чи уповноваженого нею (ними) органу. При цьому право на оголошення страйку належить колективу працівників [61].

Правом на страйк як соціальним правом можна скористатися лише за наявності певних умов, а саме: у разі допущення грубих порушень трудових прав з боку власника, у разі недосягнення позитивного результату після проведення примирних процедур [61]. Право на страйк являє собою додатковий спосіб захисту прав та інтересів найманих працівників. За своєю природою право на страйк – це й економічне право, й соціальне, тому віднесемо його у нашій класифікації до групи спеціальних конституційних соціальних прав людини і громадянина.

3. Право на відпочинок. Стаття 45 Конституції України гарантує, що кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час [1]. Чинним трудовим законодавством передбачено наступні види часу відпочинку: перерви протягом

робочого дня (зміни); щоденний відпочинок (міжзмінна перерва); вихідні дні (щотижневий відпочинок); святкові і неробочі дні; відпустки [62, с. 48].

Водночас держава не бере на себе обов'язок стосовно розроблення і здійснення національної політики у справах відпочинку, яка б передбачала створення і підтримання в належному стані мережі оздоровчих закладів та закладів відпочинку, в тому числі за місцем проживання громадян, гарантії оздоровлення та відпочинку, доступу до занять туризмом, фізичною культурою для всіх громадян за доступну плату, забезпечення спеціального режиму роботи зазначених закладів, покладення обов'язку щодо забезпечення права на відпочинок громадян на певні державні органи, встановлення відповідальності за порушення даного права, підтримку наукових досліджень в галузі забезпечення тривалого активного життя громадян тощо [60, с. 98]. Проте право на відпочинок займає суттєве місце у системі соціальних прав та в системі принципів сучасного трудового права, а відпустка, у свою чергу, є одним із значущих способів його реалізації, так як вона виступає найважливішим засобом відновлення та розвитку працездатності працівника, що, у свою чергу, реалізовує право працівника на охорону здоров'я. Право на відпустки передбачено Законом України «Про відпустки» від 15.11.1996 [63], відповідно до якого таке право мають громадяни України, які перебувають у трудових відносинах з підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності, а також працюють за трудовим договором у фізичної особи.

Аналізуючи статтю 45 Конституції України, міжнародно-правові акти про працю та інші норми трудового законодавства, можемо дійти висновку, що право на відпочинок пов'язане не стільки з тривалістю робочого часу, скільки з його обмеженням, встановленням граничних норм. Тобто під ним розуміють весь час, який не входить до робочого часу. Отже, право на відпочинок тісно

пов'язане з правом на працю, яка встановлює право людини на відпочинок від праці. За своєю природою право на відпочинок є і економічним правом, і соціальним, тому віднесемо його у нашій класифікації до групи спеціальних конституційних соціальних прав людини і громадянина.

4. Право на соціальний захист. Відповідно до статті 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом... [1]. Дана конституційна гарантія передбачає можливість отримання пенсій, соціальних виплат та допомоги, що є основними джерелами існування і забезпечують прожитковий мінімум на випадок повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від людини обставин, старості та в інших випадках, передбачених чинним законодавством. Окремі категорії державних службовців, військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів та інші, а також члени їх сімей мають право на соціальний захист, що визначається окремими законами України.

Сутність права на соціальне забезпечення (за віком, у випадку хвороби, інвалідності, втрати годувальника, для виховання дітей і в інших випадках, установлених законом) полягає в тому, що держава гарантує надання достатніх коштів громадянам, які в силу об'єктивних обставин позбавлені (цілком або частково) здатності або можливості трудитися та одержувати прибутки від праці, а також допомоги сім'ям у зв'язку з народженням і вихованням дітей. Даний комплекс прав закріплений у статтях 22 і 25 Загальної декларації прав людини, статтях 9, 10, 11, 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, ст. 26 Конвенції про права дитини. Здійснення цього права пов'язане з реалізацією інших прав, у тому числі права на задовільний

рівень життя, на охорону і допомогу сім'ї, материнству і дитинству, права на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я [60, с. 99-100]. Зокрема Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 визначають загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні [64]. Водночас засади загальнообов'язкового державного соціального страхування, гарантії працюючих громадян щодо їх соціального захисту у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, охорони життя та здоров'я визначаються Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 [51]. Функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, призначення, перерахунку і виплати пенсій, надання соціальних послуг регулюється Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 [65], а відносини загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття – Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 [66]. Отже, право на соціальний захист гарантується Конституцією України, а принципи та засади гарантування знайшли свій подальший розвиток у галузевому законодавстві, яке характеризується великою кількістю нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання відносин соціального забезпечення.

Право на соціальний захист як вид соціального права є стабільним та непорушним правом, воно не повинно порушуватися державою, так як полягає у соціальній допомозі громадянам похилого віку, громадянам, що повністю чи частково втратили працездатність або втратили годувальника, а також сім'ям з дітьми. За своєю природою право на соціальний захист є саме соціальним

правом, тому віднесемо його у нашій класифікації до групи класичних конституційних соціальних прав людини і громадянина.

5. Право на житло. Стаття 47 Конституції України закріплює, що кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожен громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду... Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду [1]. Даний вид соціального права передбачає створення державою умов, за яких кожен громадянин України матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Згідно із ст. 31 Житлового кодексу кожен громадянин, який потребує поліпшення житлових умов, має право одержати в користування жиле приміщення в будинках житлового фонду (державного і громадського) у порядку, передбаченому законодавчими актами України [67]. Жилі приміщення таким громадянам надаються переважно у вигляді окремої квартири на сім'ю.

У міжнародних актах право на житло трактується в межах права на достатній життєвий рівень, що охоплює, у тому числі, й наявність житла (ст. 25 Загальної декларації прав людини [47], ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [48], п. 31 ч. I Європейської соціальної хартії (переглянутої) [49]). При цьому основною рисою права на житло є те, що таке право виникає в людини з моменту народження. Зазначена риса знаходить своє відображення в нормах статей 64 та 65 Житлового кодексу [67]. Так, члени сім'ї наймача, які проживають разом з ним, користуються нарівні з наймачем усіма правами і несуть усі обов'язки, що випливають з договору найму жилого приміщення. До членів сім'ї наймача належать дружина наймача, їх діти і батьки. Наймач вправі в установленому порядку за письмовою згодою всіх членів сім'ї, які проживають разом з ним, вселити в займане ним жиле приміщення свою дружину, дітей, батьків, а також інших осіб. На вселення до

батьків їх неповнолітніх дітей зазначеної згоди не потрібно. Крім цього, ч. 4 ст. 9 Житлового кодексу [67], як і Конституція України, гарантує невідчужуваність права на житло. Ніхто не може бути виселений із займаного жилого приміщення або обмежений у праві користування жилим приміщенням інакше як з підстав і в порядку, передбачених законом [67].

Конституційне право на житло є досить важливим видом соціального права, оскільки затверджує право кожної людини та громадянина вільно обирати та володіти житлом, мати гарантію від держави на забезпечення себе та своєї сім'ї житлом у спосіб не заборонений законом, а також гарантію на захист свого житла від незаконного позбавлення та проникнення. За своєю природою право на житло є соціальним правом, тому віднесемо його у нашій класифікації до групи класичних конституційних соціальних прав людини і громадянина.

6. Право на достатній життєвий рівень. Згідно із статтею 48 Конституції України кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло [1]. Реалізація даного права на практиці передбачає, що у кожної людини повинна бути реальна можливість забезпечувати себе і членів своєї сім'ї харчуванням, одягом та житлом, достатніми для нормальної життєдіяльності. Всі інші види соціальних прав мають сприяти реалізації цього головного виду соціального права. На жаль, сьогодні законодавство не роз'яснює, що є «достатнім життєвим рівнем», «достатнім харчуванням, одягом і житлом». Проте і без цього зрозуміло, що повна реалізація цього права на даному етапі для більшості населення нашої держави є далекою перспективою, зважаючи на те, що наразі життєвий рівень населення України досить низький, а багато людей, особливо інваліди, пенсіонери та малозабезпечені сім'ї, не мають змоги забезпечити собі достатній життєвий рівень.

Право на достатній життєвий рівень, безперечно, одне з найважливіших прав людини. В українському законодавстві право на достатній життєвий рівень тісно пов'язане з правом на працю, яке включає і право на матеріальну допомогу на випадок безробіття. За своєю природою право на достатній життєвий рівень є соціальним правом, тому віднесемо його у нашій класифікації до групи класичних конституційних соціальних прав людини і громадянина.

7. Право на охорону здоров'я. Відповідно до статті 49 Конституції України кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування... [1]. Дане право пов'язане із соціальним обов'язком держави – захищати життя та здоров'я людини (у розвиток положень ст. 23 Загальної декларації прав людини [47], ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [48], ст. 11 ч. II Європейської соціальної хартії (переглянутої)[49]). Згідно із статтями 3, 27 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Право на життя є невід'ємним правом людини [1]. Забезпечення охорони здоров'я здійснюється за рахунок державного фінансування відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

Держава бере на себе зобов'язання створити умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування, надання безоплатної медичної допомоги в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

Конституція України гарантує усім громадянам, іноземцям та особам без громадянства, які живуть на території України, безоплатну медичну допомогу.

Найбільшу частину медичних закладів в Україні складають державні та комунальні медичні заклади, проте зростає кількість і приватних медичних закладів, які пропонують якісну медицину, але за відповідну плату. Практика показує неефективність цієї системи, що в повсякденному житті призводить до порушення права людини на доступ до медичної допомоги. Держава наразі не має можливості забезпечити фінансування якісної та дійсно безоплатної медичної допомоги.

Право людини на здоров'я включає і її свободи, і її права. Для прикладу, конституційною свободою є свобода контролю кожної особи за своїм тілом та здоров'ям, включаючи статеву та репродуктивну свободу. Право на охорону здоров'я як вид соціального права полягає в забезпеченні (гарантуванні) державою можливості особи отримати медичну допомогу або за допомогою інших медичних заходів забезпечити підтримання свого здоров'я на належному рівні чи його відновлення у разі необхідності. Як і право на життя, право на охорону здоров'я є невідчужуваним та невіддільним від інших видів соціальних прав, так як підтримка здоров'я людини та громадянина забезпечує його нормальну життєдіяльність у сфері праці, дозвілля, житла. За своєю природою право на охорону здоров'я є саме соціальним правом, тому віднесемо його у нашій класифікації до групи класичних конституційних соціальних прав людини і громадянина.

8. Охорона сім'ї, дитинства, материнства і батьківства. У контексті частини 3 статті 51 та частини 3 статті 52 Конституції України сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою, а утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу [1]. Даний вид соціального права у Конституції України відображений через призму загальних міжнародних актів, а саме через Загальну декларацію прав людини [47], де визначено основні життєво важливі соціальні права, без

яких людина в принципі втрачає можливість нормального існування в суспільстві, через Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [48], а також Конвенцію про права дитини, у якій проголошено й забезпечено права дитини у сфері соціального захисту [68]. Норми даних актів покликані забезпечити належний рівень соціального життя сімей із дітьми, багатодітних, неповних і малозабезпечених сімей, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів із дитинства та дітей-інвалідів не нижчий, ніж визначено такими міжнародними стандартами, підвищення їхнього матеріального достатку й установа відповідних гарантій реалізації ними своїх соціальних прав.

Механізм реалізації права на охорону сім'ї, дитинства, материнства і батьківства закладений в Сімейному кодексі України [69]. Норми Кодексу регламентують право людини на сім'ю, на державний захист сім'ї, права матері, батька та дитини.

Охорона сім'ї, дитинства, материнства і батьківства як вид соціального права полягає в забезпеченні усіх державних гарантій задля збереження цілісності суспільної системи.

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про охорону дитинства» сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків [70]. Це положення відповідає не тільки вимогам національного права, а і вимогам міжнародного права. Адже саме в сім'ї кожна особа формується як індивід, особистість та громадянин, що набуває соціальних прав.

Сучасна система соціальних прав розширюється. До неї, крім традиційних, належать й інші права, що дають змогу людині претендувати на гідне життя. Наприклад, класичне право на відпочинок у сучасних умовах передбачає і право на туризм як одну з форм рекреації (відновлення сил) та специфічний засіб формування особистості. Всесвітня туристична організація, кваліфікуючи право на туризм як можливість відкривати для себе визначні пам'ятки світу та насолоджуватися ними (у розвиток права на свободу пересування і мандрів), зазначила, що право на туризм є похідним від права на відпочинок, а отже, соціальним правом [71, с. 4]. Вважається, що загальне право на туризм є також наслідком права на відпочинок і рекреацію, включаючи розумне обмеження робочого часу і періодично оплачувані відпустки, що гарантовані ст. 24 Загальної декларації прав людини 1948 року [47] та ст. 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року [48]. Чинне законодавство України не містить поняття «право на туризм», а тільки закріплює основи туризму як такого на підставі Закону України «Про туризм» від 15.09.1995 [72]. Для забезпечення закріплення права на туризм потрібно стимулювати і розвивати таке право за допомогою та за підтримки державної влади, сприяти широкому доступу до відпочинку, поїздок та відпусток. Важливим завданням є і сприяння розвитку сімейного, молодіжного та студентського туризму, а також туризму для старших людей та інвалідів, а для цього необхідна соціальна підтримка, що дозволить віднести право на туризм до окремого виду соціальних прав людини та громадянина. За своєю природою право на охорону сім'ї, дитинства, материнства і батьківства є соціальним правом, тому віднесемо його у нашій класифікації до групи класичних конституційних соціальних прав людини і громадянина.

9. Право на освіту. Право на освіту, закріплене у статті 53 Конституції України, полягає у тому, що держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в

державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пілґ учням і студентам. Окрім того, громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі відповідно до норми цієї ж статті [1]. Віднесення даного права до переліку соціальних є достатньо спірним, адже, як нами раніше зазначалось у даній роботі, воно має у переважній більшості культурний характер. Але разом із тим, слідуючи меті соціальних прав, яка була визначена нами раніше у роботі, встановлення таких прав здійснюється із метою забезпечення задоволення найважливіших життєвих потреб людини та громадянина, без яких не може йти мова про нормальне людське буття, недопущення вибуття особи із суспільного життя. Без освіти особа не зможе реалізувати своє право на працю і, відповідно, належним чином забезпечити свою життєдіяльність та життєдіяльність своєї сім'ї, адже наявність освіти є головною умовою при прийнятті на будь-яку роботу. Окрім того, про соціальний характер таких прав свідчить те, що дошкільна, повна загальна середня, професійно-технічна, вища освіта в державних і комунальних навчальних закладах (на конкурсній основі) є безоплатною, а отже, громадяни у даному контексті отримують сприяння держави у тому випадку, якщо у них відсутня можливість забезпечити здобуття освіти. А тому право на освіту, закріплене в Конституції України, очевидно, має ознаки соціальних прав. Тож вважаємо за доцільне доповнити ним перелік спеціальних (змішаних) соціальних конституційних прав. Право на освіту є і культурним правом, і соціальним, тому віднесемо його у нашій класифікації до групи спеціальних конституційних соціальних прав людини і громадянина.

Таким чином, у процесі дослідження нами встановлено, що **види конституційних соціальних прав людини і громадянина варто поділити на дві групи:** класичні (базові) та спеціальні (змішані).

До класичних належать:

- 1) право на соціальний захист;
- 2) право на житло;
- 3) право на достатній життєвий рівень;
- 4) право на охорону здоров'я;
- 5) право на охорону сім'ї, дитинства, материнства і батьківства.

Спеціальними конституційними соціальними правами людини і громадянина є:

- 1) право на працю;
- 2) право на страйк;
- 3) право на відпочинок;
- 4) право на освіту.

Отже, аналізуючи права, свободи та обов'язки людини і громадянина, які закріплені нормами чинної Конституції України щодо відмежування видів соціальних прав, виділимо наступне:

1. Відповідно до Конституції України до видів соціальних прав можна віднести: право на працю; право на належні, безпечні і здорові умови праці; право на заробітну плату; право на страйк; право на відпочинок; право на соціальний захист; право на житло; право на достатній життєвий рівень; право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Право на працю, право на соціальний захист та право на достатній життєвий рівень є основними видами конституційних соціальних прав людини і громадянина та складають основу всіх соціальних прав. Кожне з цих основних прав містить у собі окрему групу прав кожної людини. Право на працю включає в себе право на належні, безпечні і здорові умови праці, право на повну зайнятість та захист

від безробіття, на професійну підготовку, право на заробітну плату, право на страйк, право на об'єднання у професійні спілки, право на участь у веденні колективних переговорів, право на відпочинок. Право на соціальний захист реалізовується через право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, право на пенсійне забезпечення та забезпечення в інших випадках, передбачених законом. Право на достатній життєвий рівень тісно пов'язане з правом на житло, правом на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

2. Аналізуючи норми Конституції України, які містять соціальні права, можна класифікувати такі права на класичні (базові) та спеціальні (змішані). Класичні (базові) соціальні права визначені Конституцією України та безпосередньо відносяться до соціальних прав. Спеціальні (змішані) соціальні права можна одночасно віднести й до інших груп прав (наприклад, економічних чи культурних), але разом із тим їхній соціальний характер також не піддається сумнівам.

3. Незважаючи на закріплення в Конституції України системи соціальних прав, зазначимо, що визначення видів таких прав залишається проблемою як на нормативному, так і на доктринальному рівнях. Класифікації, запропоновані в законодавстві та в науці, не цілком відображають усі існуючі та можливі соціальні права. Встановлення єдиної класифікації соціальних прав дозволить однаково розуміти та тлумачити соціальні права та їх систему, визначить єдині підходи до вирішення державою проблем у кожній сфері системи соціальних прав.

4. Конституція України 1996 року значно розширила систему соціальних прав порівняно з Конституцією УРСР 1978 року. Зокрема поряд з традиційними правами – на працю (ст. 43); на відпочинок (ст. 45); на соціальний захист (ст. 46); на житло (ст. 47); на охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування (ст. 49) – серед базових соціальних прав названо право на страйк

(ст. 44); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48) та право на охорону сім'ї, дитинства, материнства і батьківства (ч. 3 ст. 51, ч. 3 ст. 52). Таке розширення прав зумовлено приєднанням українського права до універсальної форми та утвердженням європейських цілей шляхом прийняття (ратифікації) міжнародних актів, які містять вичерпну систему соціальних прав та принципи їх гарантування державою.

5. Існує проблема реалізації гарантування охорони та захисту видів соціальних прав і свобод особи. Соціальні права людини та громадянина фактично мають більш декларативний, ніж реальний характер, тобто вони проголошені, але не гарантовані.

Висновки до Розділу 1

1. Конституційні соціальні права людини і громадянина – це невідчужувані, невичерпні та такі, що не можуть бути скасовані й мають особливу правову охорону, можливості людини і громадянина, визначені та гарантовані Основним Законом, здобувати засоби для задоволення своїх найважливіших життєвих потреб у гідному рівні життя або отримувати такі засоби через соціальне утримання у випадку неможливості задовольнити відповідні потреби, які поширюються на соціальну сферу як на ту сферу, у якій людина реалізується як частина певної соціальної групи.

2. Особливостями соціальних прав, які є видовими особливостями для конституційних соціальних прав, є наступні:

1) соціальні права встановлюються для реалізації соціальних зв'язків та задоволення потреб особи у таких зв'язках;

2) соціальні права відображають невіддільність особи від соціуму та неможливість її існування поза ним;

3) соціальні права покликані забезпечити особі задоволення найважливіших життєвих потреб, без яких неможлива її нормальна життєдіяльність;

4) соціальні права характеризуються як позитивні права, тобто такі, які передбачають здійснення певних дій, а не утримання від здійснення відповідних дій;

5) хоча соціальні права і обумовлюються соціальною державою, проте діяльність держави по забезпеченню цих прав не є абсолютною і не передбачає забезпечення кожного відповідними благами, вона повинна лише створити умови для можливості отримання відповідних благ;

6) соціальні права залежать від економічних можливостей держави.

3. Види конституційних соціальних прав людини і громадянина варто поділяти на дві групи: класичні (базові) та спеціальні (змішані).

До класичних належать:

- 1) право на соціальний захист;
- 2) право на житло;
- 3) право на достатній життєвий рівень;
- 4) право на охорону здоров'я;
- 5) право на охорону сім'ї, дитинства, материнства і батьківства.

Спеціальними конституційними соціальними правами людини і громадянина є:

- 1) право на працю;
- 2) право на страйк;
- 3) право на відпочинок;
- 4) право на освіту.

4. Гарантії реалізації соціальних прав людини і громадянина залежно від їх змісту поділяються на:

- 1) гарантії матеріально-правового характеру:

а) гарантії, які передбачають надання матеріальних благ (пенсії, соціальні виплати, забезпечення житлом, спеціальними засобами (спеціально обладнані автомобілі для осіб з інвалідністю), безоплатне забезпечення ліками);

б) гарантії, які зменшують витрати особи (пільги зі сплати комунальних послуг, безоплатне надання послуг (санаторно-курортне лікування, протезування), пільговий проїзд, часткова оплата житла);

2) гарантії організаційного характеру, які передбачають формування умов для реалізації соціальних прав: створення інституційної інфраструктури (центри зайнятості для працевлаштування осіб, мережа закладів охорони здоров'я для надання медичної допомоги, фонди для акумуляції коштів на соціальні виплати), розробка процедур реалізації соціальних прав (порядок звернення за соціальними виплатами, порядок надання житла тощо).

РОЗДІЛ 2

ГАРАНТІЇ ТА МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

2.1 Види конституційних та законодавчих гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина

Конституція України значну увагу приділяє гарантіям прав і свобод людини і громадянина, у тому числі гарантіям реалізації соціальних прав людини і громадянина. Зокрема частиною другою статті 3 Основного Закону передбачено, що не лише права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а також їх гарантії, а статтею 92 передбачено, що виключно законом визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, що свідчить про вагоме значення вказаної категорії [1]. Також майже всі статті Конституції України, які закріплюють соціальні права, передбачають положення щодо конкретних гарантій реалізації таких прав. Тому цілком логічними є висновки науковців про важливість юридичної категорії «гарантії прав і свобод людини і громадянина» як рушійної сили механізму реалізації, охорони та захисту будь-яких прав людини і громадянина, в тому числі соціальних. Серед вагомих авторів слід назвати наступних: В.В. Андріїв [73], Л.М. Булкат [74], Л.І. Васечко [75], Н.С. Власенко [76], О.Й. Вовк [77], К.В. Гончарова [78], О.П. Деніга [79], О.П. Доробалюк [80], С.Г. Заболотна [81], І.А. Іщенко [82], Р.І. Коваленко [83], М.І. Козюбра [84], Н.П. Коробенко [85], А.В. Коструба [86], М.І. Мальований [87], І.В. Матюрін [88], А.В. Мерзляк [89], Е.О. Миргородський [90], І.І. Мотиль [91], А.М. Новицький [92], Р.В. Новосад [93], Н.М. Оніщенко [94], Р.П. Підлипна [95], С.М. Прилипко [96], Л.М. Сіньова [97], А.М. Слюсар [98], Є.С. Таровський [99], В.І. Хвесюк [100], І.І. Шамшина [101], Н.М. Швець [102], В.В. Юровська

[103], І.В. Яковюк [104], І.С. Ярошенко [105] та інші. Також нами аналізувались питання, окреслені у межах цього підрозділу та розділу у ряді авторських праць [106-112].

Так, А.Р. Юзефів вказує на те, що гарантії є засобом, що забезпечує перехід від передбачених Конституцією можливостей до реальної дійсності [113, с. 75], а В.Ф. Погорілко зазначає їх мету – реальне забезпечення правовими засобами максимального здійснення, охорони й захисту прав і свобод громадян [40, с. 208]. Тобто роль гарантій полягає у перетворенні передбачених законом можливостей, якими може скористатись людина, у реальне забезпечення реалізації нею своїх прав та свобод. При цьому, як зазначає В.Ф. Сіренко, «головна практична цінність прав і свобод людини закладена в їх реальності», що має необхідність у наявності тих умов і засобів, які забезпечують саме фактичну можливість для кожного громадянина користуватися такими правами і свободами, тобто наявність гарантій прав людини [27, с. 42]. Отже, саме законодавче закріплення прав є недостатнім, адже їх реалізація потребує створення необхідних передумов для цього. Це ж знаходить підтвердження у праці Н.Г. Плахотнюк, яка підкреслює, що права людини недостатньо закріпити в Конституції та законодавчих актах, їх реальне втілення залежить від гарантій, завдяки яким об'єктивне право може бути реалізоване [114, с. 78]. Із зазначеного випливає, що цінність будь-якого права, в тому числі соціального, має місце лише в тому разі, коли воно підкріплене відповідними гарантіями, що, в свою чергу, перетворює такі права в реальну правову можливість ними користуватися, застосовувати їх. Відсутність відповідних гарантій перетворює права в фікції, декларативні приписи.

Соціальні права є тими правами, які мають своєю метою забезпечення належного існування людини і громадянина у суспільстві, тому гарантії їх реалізації, які виступають елементом здійснення цих прав, втілення їх в життя, є визначальними для реальної можливості забезпечення умов для гідного

існування людини і громадянина в соціумі. На жаль, як показує практика, саме соціальні права не завжди належним чином гарантовані. Варто погодитися з позицією Н.К. Шаптали про те, що важливість дослідження правового змісту соціальних прав людини, механізмів їх реалізації, а також гарантій забезпечення цих прав зумовлена багатьма чинниками, серед яких: теоретична невизначеність сутності соціальних прав людини; відсутність чітко визначених як теоретичних, так і законодавчих гарантій забезпечення соціальних прав; значна декларативність соціальних прав, закріплених у нормативних актах України; мінімальна забезпеченість соціальних прав економічними чинниками [115]. Усі ці чинники взаємопов'язані і вказують на складність категорії гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина в практичній площині. Так, наприклад, відсутність належних гарантій реалізації соціальних прав призводить до їх декларативності, а відсутність економічного підґрунтя (фінансових можливостей) для здійснення передбачених гарантій реалізації соціальних прав – до низького рівня забезпечення відповідних прав. Тому дослідження конституційних та законодавчих гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина є актуальним як з практичної точки зору – для з'ясування належності їх правового визначення, регулювання, визначення недоліків, які варто усунути, так і теоретичної – з'ясування сутності, напрацювання теоретичного обґрунтування правової природи таких гарантій, напрямів та способів їх удосконалення, посилення ефективності.

У науковій літературі в основному приділяється увага юридичним гарантіям усіх прав людини і громадянина загалом, проте наявні праці присвячені окремим аспектам реалізації як загалом соціальних прав людини і громадянина, так і їх окремих видів. Водночас наразі відсутнє теоретичне дослідження, яке б повною мірою, всебічно та комплексно висвітлювало питання конституційних та законодавчих гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина.

Означеній проблематиці, її окремим аспектам присвятили свої праці такі науковці, як: В.В. Андріїв, Н.В. Балабанова, Н.Б. Болотіна, В.Я. Бурак, А.М. Колодій, А.М. Колота, В.І. Куценко, О.Г. Кушніренко, Е.М. Лібанова, В.В. Мацюкін, Н.Р. Нижник, М.В. Плотнікова, Ж.М. Пустовіт, В.А. Рудик, В.Ф. Сіренко, Б.І. Сташків, В.М. Шаповал, Н.К. Шаптала.

Розглядаючи конституційні та законодавчі гарантії реалізації соціальних прав людини і громадянина, зазначимо, що доцільно висвітлити їх правову природу та сутність. Оскільки це поняття є різновидом гарантій прав людини і громадянина, варто розглянути його як родове.

Ж.М. Пустовіт під гарантіями прав та свобод людини і громадянина розуміє основні способи, засоби, за допомогою яких кожна особа має можливість реалізувати свої права [116]. На нашу думку, такий підхід є коректним. Тракткування гарантій як основних способів, засобів цілком допустиме. Окрім того, дослідниця зазначає, що гарантії надають можливість кожній особі реалізувати свої права, що загалом відповідає їх призначенню.

І.Й. Магновський під цим поняттям розуміє умови, засоби та способи, котрі забезпечують фактичну реалізацію, охорону і захист прав та свобод [117]. Тобто він вкладає дещо ширший зміст в поняття, що розглядається, і до засобів та способів додає ще й умови як елемент змісту цього поняття, а також вказує на те, що гарантії забезпечують не лише реалізацію, а й захист прав і свобод.

Цікавим є визначення Н.Г. Плахотнюк, згідно з яким гарантіями є забезпечення прав людини державою, органами місцевого самоврядування або створення таких умов, завдяки яким особа сама здатна реалізувати суб'єктивне право [114, с. 78]. Автор вказує на необхідність як здійснення активних дій уповноважених органів, які спрямовані на реалізацію, охорону, захист прав, так і створення певних умов, завдяки яким особа може самостійно скористатися своїм правом. Дійсно, держава, яка закріплює права та свободи особи в законодавстві, бере на себе певні зобов'язання щодо створення сприятливих

умов для ефективного забезпечення останніх [118, с. 219]. Це особливо актуально в контексті розгляду гарантій реалізації саме соціальних прав, оскільки, наприклад, для реалізації права на працю держава повинна створювати саме умови, за яких особа може працевлаштуватися, а не зобов'язана працевлаштовувати кожного.

С.О. Верланов розглядає гарантії в якості обов'язків держави, її органів створювати і підтримувати умови, надавати засоби, які забезпечують її громадянам фактичне користування правами і свободами людини [27, с. 42]. У даному випадку також згадується такий елемент гарантій, як «умови», проте саме поняття розкривається через категорію «обов'язок», що, на наше переконання, є помилковим, так як за своєю сутністю терміни «гарантія» і «обов'язок» хоча й перетинаються (частково пов'язані між собою), проте вони різні за змістом правові категорії: перша є забезпечувальним засобом, а друга – мірою необхідної поведінки. Варто звернути увагу також на те, що в подальшому у цій же праці С.О. Верланова надається визначення поняття «гарантії прав людини» як сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на забезпечення фактичної реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, на усунення можливих причин і перепон їх неповного та неналежного здійснення, на захист прав від всіляких порушень [27, с. 42]. Знову ж таки акцентується увага на тому, що гарантії є механізмом, який робить права реальними (забезпечує їх фактичну реалізацію), а також спрямовується як на їх реалізацію, так і на охорону, запускаючи при цьому механізми превенції їх порушення, а також на захист у разі їх порушення. Дійсно, вказівка у визначенні поняття «гарантії прав людини і громадянина» на те, що цією категорією забезпечується лише реалізація прав людини і громадянина, є неповною його характеристикою, оскільки реалізація передбачає можливість скористатися правом, застосувати право. Проте в процесі реалізації можуть виникати ситуації, за яких можуть бути створені або створюються перешкоди для

використання відповідного права, тому варто включати у визначення, що розглядається, і ці дві категорії. З огляду на це, цілком логічним є поділ гарантій, запропонований І.Й. Магновським, який умовно виділяє три групи: 1) гарантії реалізації; 2) гарантії охорони; 3) гарантії захисту [117]. Оскільки предметом розгляду даного дослідження є конституційні та законодавчі гарантії саме реалізації соціальних прав людини і громадянина, має йти мова про таку групу гарантій, як гарантії реалізації, тому варто розглянути зміст цієї групи та його відмінність від двох інших груп – гарантій охорони та захисту прав.

У науковій літературі вказується на те, що захист прав людини є елементом юридичного механізму їх реалізації, але в той же час наголошується, що захист прав не збігається із змістом їх реалізації і є спеціальним видом правомірної позитивної діяльності органів держави та суспільства, а також самої особистості як носія прав і свобод [119, с. 444]. І.Й. Магновський вважає, що інститут захисту прав і свобод виникає тоді, коли вони порушуються або коли вживаються заходи, спрямовані на відновлення порушеного права чи свободи. Поряд з цим автором виділяється інститут охорони, який означає забезпечення нормальної реалізації прав, недопущення порушень, їх превенцію тощо [117]. Тобто як інститут захисту, так й інститут охорони виникає в процесі реалізації конкретного права. Без початку реалізації відповідного права ці інститути не виникають. Поділяє думку про розрізнення понять «реалізація прав» та «захист прав» і В.О. Терещенко, який вважає, що реалізація прав і судовий захист прав людини хоча й однорідні види правової діяльності (спрямовані на здійснення прав людини), але одночасно й відмінні. Вони існують паралельно, але тісно пов'язані: судовий захист прав служить забезпеченню їх реалізації за допомогою спеціальних юридичних інструментів, у разі реалізації прав у визначених законом межах та без їх порушень можливо, що взагалі у захисті прав не виникає потреба [119, с. 444]. Із зазначеного також випливає, що і «гарантії реалізації прав», і «гарантії охорони, захисту прав» є

окремими поняттями, які взаємопов'язані, перетинаються між собою, але не є тотожними. Гарантії реалізації прав завжди спрямовані на створення реальних можливостей щодо здійснення суб'єктивних прав в умовах відсутності загрози їх порушення чи безпосереднього порушення, вони діють безвідносно до вказаних умов, тоді як обов'язковою передумовою початку дії гарантій захисту та охорони є виникнення чи загроза виникнення негативних чинників, які призводять до неможливості скористатися відповідним правом.

Загалом реалізація прав людини – це процес їх матеріалізації, у ході якого відбувається отримання кожним того блага, яке становить зміст конкретного суб'єктивного права. Реалізація права відображається в конкретній поведінці людини і зобов'язаних осіб, спрямованій на перетворення норм права в життя [119, с. 444]. Таким чином, гарантіями реалізації прав є умови, засоби та способи матеріалізації відповідного права, що має наслідком забезпечення можливості стосовно вчинення самим суб'єктом юридично значимих дій з метою отримання блага, яке складає зміст конкретного суб'єктивного права.

До групи гарантій реалізації прав І.Й. Магновський відносить межі прав і свобод, їх конкретизацію у законодавстві, конституційно-правові принципи статусу особи, юридичні факти, з якими пов'язується володіння ними та безпосереднє користування, процесуальні форми реалізації, заходи заохочення та стимулювання правомірної поведінки, юридичні обов'язки [117]. Подібна думка висвітлена й Н.В. Вітруком, який гарантіями реалізації визначає конкретизацію меж прав і свобод, юридичні факти, з якими пов'язується їх реалізація, процесуальні форми втілення прав і свобод, заходи заохочення та пільги для стимулювання правомірної ініціативної їх реалізації [120, с. 248]. Проте, на наш погляд, такі елементи, як «межі прав і свобод, їх конкретизація у законодавстві» («конкретизація прав і свобод»), «конституційно-правові принципи статусу особи», не належать до елементів гарантій реалізації прав, так як виступають елементами самих прав особи, її юридичного статусу, тоді як

гарантії реалізації прав особи являють собою способи, засоби, умови їх матеріалізації, можливості реального використання.

Н.М. Пархоменко до гарантій реалізації відносить закріплення прав і свобод у нормах права, наявність правового механізму їх реалізації, правозастосовну діяльність компетентних органів, процесуальні форми реалізації [121, с. 135]. Зазначена позиція частково співпадає з двома попередніми. Проте до окремих виділених елементів також існує зауваження. Зокрема, на наше переконання, такий елемент, як «закріплення прав і свобод у нормах права», не може вважатися елементом гарантій реалізації, оскільки таке закріплення є формою визнання (формалізацією) певного права, що не веде до автоматичної реальної можливості скористатися таким правом (наприклад, закріплення права на охорону здоров'я неможливо реалізувати без створення системи закладів охорони здоров'я). Як уже зазначалося вище, гарантії виступають тією категорією, яка покликана привести в дію закріплені права особи, забезпечити таку реальну можливість. З огляду на це, виглядає нелогічним включати вказану категорію до змісту поняття «гарантії реалізації», адже ці поняття хоча і є взаємообумовленими та пов'язаними, але перебувають в різних юридичних площинах та не охоплюються одне одним. Тому вважаємо, що до гарантій реалізації прав варто віднести правові механізми застосування (можливостей користування) права, процесуальні форми їх втілення, юридичні обов'язки, заходи заохочення та стимулювання певної поведінки.

Традиційно гарантії прийнято розподіляти на загальносоціальні та юридичні [116]. Слід зазначити, що коли ми говоримо про конституційні та законодавчі гарантії реалізації соціальних прав людини і громадянина, ми маємо на увазі саме такий різновид гарантій, як юридичні гарантії, оскільки вони нормативно закріплені у Конституції та законах України. Так, В.Ф. Погорілко вказує на те, що юридичні гарантії прав і свобод – це «надання державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості тим умовам, які

необхідні для того, щоб кожна людина могла скористатися своїми конституційними правами і свободами. Юридичні гарантії встановлюються державою в Конституції, нормах поточного законодавства [40, с. 208]. Це означає, що гарантії набувають статусу юридичних у разі надання їм правової форми, тобто їх закріплення в нормах права. Таким чином, конституційні та законодавчі гарантії реалізації соціальних прав людини і громадянина, будучи закріплені в Конституції та законах України, набувають юридичної обов'язковості, стають формально визначеними, а отже, юридичними гарантіями.

Виходячи з вищезазначеного, виділимо наступні особливості конституційних та законодавчих гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина:

- є різновидом гарантій прав людини і громадянина;
- є юридичними гарантіями, тобто формалізованими в нормах законодавства;
- їх метою є реальна можливість скористатися соціальними правами, матеріалізація відповідного права, тобто забезпечення дійсності та реальності відповідного права;
- за своїм змістом являють собою умови, засоби та способи, спрямовані на можливість вчиняти юридично значимі дії для отримання блага, яке складає зміст соціального права;
- вони закріплюються в загальних положеннях Конституції України, положеннях про конкретні соціальні права, у поточному галузевому законодавстві, в якому або деталізуються відповідні конституційні гарантії реалізації соціальних прав, або встановлюються додаткові.

Окремо варто зазначити, що конституційні гарантії реалізації соціальних прав та законодавчі гарантії реалізації соціальних прав різняться між собою. Якщо конституційні гарантії реалізації соціальних прав встановлюються на

рівні основного акта країни найвищої юридичної сили – Конституції (в основному у розділі II Конституції України), то законодавчі гарантії реалізації соціальних прав встановлюються у поточному галузевому законодавстві, в якому або деталізуються відповідні конституційні гарантії реалізації соціальних прав, або встановлюються додаткові. Також конституційні гарантії реалізації соціальних прав мають вищу юридичну силу, є основоположними, мають найвищу правову охорону, що впливає із загального значення конституційних норм, в яких вони закріплені. Законодавчі гарантії реалізації соціальних прав похідні від конституційних, закріплюються для їх уточнення, розширення, їх правова охорона перебуває на іншому рівні.

Загалом у науковій літературі як щодо конституційних, так і щодо законодавчих гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина не надаються їх характеристики, особливості, зміст загалом. Разом із тим мають місце характеристики гарантій реалізації окремих соціальних прав.

Розглядаючи конституційні гарантії реалізації соціальних прав людини і громадянина, зазначимо, що варто виділити загальні та конкретні гарантії. Такий поділ впливає із загальнотеоретичного поділу гарантій прав людини і громадянина. Вважається, що загальними є ті гарантії, завдяки яким реалізується право незалежно від його змісту, конкретними – ті, завдяки яким реалізується право конкретне. Гарантії конкретних прав розміщені у статтях Конституції, які визначають конкретне право [114, с. 78-79]. Тобто загальні гарантії є тими гарантіями, які характерні для реалізації будь-якого права незалежно від його приналежності до певної групи прав, тоді як конкретні гарантії притаманні реалізації виключно певного окремого права чи групи прав.

У наукових джерелах до загальних гарантій прав відносять: судовий захист конституційних прав; принцип верховенства права; заборону дискримінації; право на правову допомогу; неможливість обмеження прав під час внесення зміни до чинних законів або під час прийняття нових, а також

неможливість обмеження прав навіть у разі введення надзвичайного стану (крім випадків, передбачених виключно Конституцією держави) [114, с. 78-79]. Автором описано загальні гарантії безвідносно до їх груп (гарантії реалізації, гарантії охорони, гарантії захисту). Оскільки предметом розгляду даного дослідження є лише гарантії реалізації соціальних прав, то до загальних гарантії реалізації таких прав належать гарантії верховенства права, заборони дискримінації, права на правову допомогу (зокрема в частині отримання консультацій щодо реалізації відповідного права), адже всі інші описані гарантії стосуються охорони або захисту прав. Крім того, вважаємо, що до загальних гарантії реалізації соціальних прав людини і громадянина варто віднести положення Основного Закону щодо необхідності доведення до відома населення законів та інших нормативно-правових актів, які визначають права і обов'язки громадян (стаття 57) [1], оскільки незнання особою наявності в неї певного права, його меж та порядку реалізації може призвести до того, що особа ним не скористається.

Варто ще відзначити наявність гарантії реалізації, які характерні для всієї групи соціальних прав. Це гарантія (норма-принцип) щодо визнання України соціальною та правовою державою. Саме дана норма Конституції України покладає на державу ряд обов'язків, на що неодноразово вказував у своїх рішеннях Конституційний Суд України. Так, Конституційний Суд України зазначав, що «додержання конституційних принципів соціальної і правової держави, верховенства права (частини перша статті 8 Основного Закону України) обумовлює здійснення законодавчого регулювання суспільних відносин на засадах справедливості та розмірності з урахуванням обов'язку держави забезпечувати гідні умови життя кожному громадянину України» (абзац 8 підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 26.12.2011 № 20-рп/2011) [122], а також, що «основними завданнями соціальної держави є створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав

людини, сприяння самостійності і відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї» (абзац 2 підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 25.01.2012 № 3-рп/2012) [123]. Тобто положення статті 1 Конституції України про те, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, виступають окремою гарантією реалізації соціальних прав, яка передбачає виконання певних обов'язків державою, спрямованих на реалізацію таких прав людини, в першу чергу, на реалізацію конституційного соціального права людини на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї [1].

Для характеристики конкретних гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина необхідно розглянути гарантії таких прав: права на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, права на працю та похідних від нього прав, права на соціальний захист, права на житло.

Першочергово, на наш погляд, варто розглянути гарантії права на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, закріпленого в статті 48 Конституції України [1], оскільки воно є визначальним та основоположним для інших прав. Як справедливо зазначає В.В. Мацокін, «при неможливості особою забезпечити елементарні умови свого існування, коли якість її харчування не забезпечує простого відтворення фізичних сил, коли вона не має будь-якого житла та одягу, тоді усі інші права просто втрачають своє соціальне значення» [32, с. 3]. Дійсно, без задоволення першочергових потреб людини задоволення усіх інших втрачає свій сенс.

При аналізі вказаного права, в першу чергу, до себе привертає увагу зміст статті 48 Основного Закону, яка складається лише з однієї частини, в якій зазначається, що вказане право включає достатнє харчування, одяг, житло [1]. При цьому, на відміну від інших норм Основного Закону, якими закріплюються соціальні права, в даному випадку відсутні положення про гарантії реалізації

цього права. З огляду на це, окремими науковцями вказується на декларативність права на достатній життєвий рівень, що констатується відсутністю конституційних гарантій такого права [27, с. 35-36]. вважаємо такий висновок сумнівним, адже конституційні гарантії цього права містяться в інших статтях Конституції України і це право безпосередньо пов'язане з іншими правами. Погоджуємося з думкою Л.В. Терещенко, згідно з якою право на оплату праці, право на охорону здоров'я, право на пенсійне забезпечення та інші права вже є певними гарантіями цього загального соціального права (права на достатній життєвий рівень), адже реалізація кожного із цих прав спрямована на отримання матеріальних та нематеріальних прав, які забезпечують гідне життя особи [124, с. 171]. Подібна позиція висловлюється також Т.І. Длугопольською, яка зауважує, що держава не може стояти осторонь забезпечення права кожного на достатній життєвий рівень. Це входило б у суперечність із положенням, згідно з яким Україна є соціальною і правовою державою. Тому, на думку науковця, держава впливає на цей процес через створення умов для забезпечення права громадян на працю, житло, соціальний захист [33, с. 67]. Більше того, Конституційний Суд України вважає, що положення Основного Закону України зобов'язують державу створити ефективну систему соціального захисту різних категорій осіб, яка сприяла б узгодженню рівня їхнього життя з реалізацією права на достатній життєвий рівень для них та їхніх сімей шляхом надання відповідного соціального забезпечення (пункт 2.3 Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018) [125]. Таким чином, вказується на безпосередній вплив реалізації права на соціальний захист на право на достатній життєвий

рівень для особи. Тобто права громадян на працю, на оплату праці не нижчу від законодавчо визначеної, на соціальний захист, на житло є окремими правами і одночасно гарантіями права на достатній життєвий рівень, а гарантії цих прав також є гарантіями останнього. Дійсно, зміст права на достатній життєвий рівень, як вбачається із статті 48 Конституції України, полягає в наявності трьох складових: достатнє харчування, одяг, житло. Право громадян на працю та пов'язане з ним право на оплату праці не нижчу від законодавчо визначеної забезпечує особу певним доходом, який, у свою чергу, повинен задовольняти потребу в харчуванні, одязі та житлі. Право на соціальний захист передбачає, зокрема, можливість отримання матеріального блага у формі соціальної виплати, що також може задовольняти потребу в окреслених вище благах. Право на житло передбачає забезпечення такої потреби, як житло.

Одночасно варто зауважити, що положення статті 48 Конституції України оперує таким оціночним поняттям, як «достатній», яке може довільно трактуватися і, на жаль, в наших реаліях розглядається як забезпеченість мінімально необхідними потребами. Навіть у науковій літературі пропонується доповнити статтю 48 Основного Закону частиною другою такого змісту: «Держава вживає необхідних заходів для забезпечення цього права, встановлюючи, зокрема, мінімальний розмір заробітної плати, пенсії чи допомоги, не нижчий від прожиткового мінімуму, визначеного законом». Проте з таким важко погодитися, адже держава, на наш погляд, повинна гарантувати не «мінімальні» потреби, які відповідають категорії «задовільні», а «гідні». Як вказується в науковій літературі, поняття «гідний» і «задовільний» не є тотожними [126, с. 104]. Якщо категорія «гідний» відображає той рівень, який є необхідним для повноцінного проживання, то категорія «задовільний» відображає той рівень, за якого можливе існування як таке. Забезпечення саме гідних, а не мінімальних потреб людини і громадянина впливає із положень Основного Закону, якими Україну проголошено соціальною державою. Такої

позиції дотримується Конституційний Суд України, який вважає, що у державі, яку проголошено соціальною, визначений законодавцем розмір прожиткового мінімуму має реально забезпечувати гідний рівень життя людини (речення друге абзацу першого підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018) [125]. Тобто таке право, як право на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї, повинне реалізовуватися за допомогою гарантій, які забезпечують гідні умови життя та не створюють великий дисбаланс з рівнем життя інших громадян, забезпечують соціальну рівність з метою недопущення соціального розшарування.

Також варто погодитися із позицією Т.І. Длугопольської щодо того, що право на достатній життєвий рівень не означає, що Українська держава бере на себе зобов'язання забезпечити кожному громадянину і його сім'ї достатній рівень життя, харчування, одяг і житло. Розуміння сутності поняття «достатній життєвий рівень» не є усталеним, оскільки він змінюється залежно від соціально-економічних та інших чинників. Завдання держави, яка проголосила себе соціальною, на думку вченої, полягає в тому, щоб створити належні умови для людини, аби вона могла своєю працею забезпечити гідну матеріальну базу життєдіяльності для себе і своєї сім'ї [33, с. 67]. Така позиція певним чином підтверджується Рішенням Конституційного Суду України у справі про надання допомоги по тимчасовій непрацездатності від 17 березня 2005 року № 1-рп/2005, відповідно до якого ознаками України як соціальної держави є соціальна спрямованість економіки, закріплення та державні гарантії реалізації соціальних прав громадян, зокрема їх прав на соціальний захист і достатній

життєвий рівень (статті 46, 480), що зобов'язує державу відповідним чином регулювати економічні процеси, встановлювати і застосовувати справедливі та ефективні форми перерозподілу суспільного доходу з метою забезпечення добробуту всіх громадян (абзац третій підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини) [127].

Тобто в даному випадку гарантією реалізації права на достатній життєвий рівень виступають не конкретні засоби, спрямовані на забезпечення достатнього рівня життя кожної людини, громадянина, а створення умов, за яких можлива реалізація цього права кожним. Це є цілком логічним з тієї точки зору, що держава не повинна моніторити життя кожного та надавати допомогу тим, хто не бажає та не працює все життя. Зазначене буде несправедливим по відношенню до тих, хто власними зусиллями заробляє собі на життя і не отримує допомоги від держави. держава повинна гарантувати створення таких умов, за який кожен матиме можливість здобути за допомогою своєї праці засоби для гідного життя або ж розраховувати на отримання соціальних благ у разі настання певних негативних явищ у житті.

Таким чином, за своїм змістом та формою гарантії реалізації права на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї являють собою створення умов, за яких людина, громадянин можуть забезпечити для себе гідний рівень життя.

Щодо гарантій права на працю, то вони безпосередньо визначені на рівні Конституції України у нормі, яка встановлює вказане право. Так, відповідно до частини другої статті 43 Конституції України держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб [1]. На думку Ж.М. Пустовіт, сутністю гарантій права на працю є створення державою умов для повного здійснення громадянами права на працю, рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності [116].

Погоджуючись із цією позицією, варто звернути увагу на те, що гарантія реалізації вказаного права полягає у створенні умов, а не застосуванні конкретних засобів чи способів, за допомогою яких реалізується право. Це повністю узгоджується із позицією, викладеною в Рішенні Конституційного Суду України від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007, відповідно до якої «право на працю означає не гарантування державою працевлаштування кожній особі, а забезпечення саме рівних можливостей для реалізації цього права» [128]. Тобто держава створює умови, за яких кожен, хто бажає реалізувати своє право на працю, матиме рівні можливості для цього. Як зазначає О.О. Коваленко, згадане Рішення Конституційного Суду України вирішило дискусію щодо меж діяльності держави із працевлаштування громадян. Вона вважає, що таким способом було здійснено розмежування права і його гарантій на окремі категорії. На підтвердження цього дослідниця вказує на те, що право на працю не може тлумачитися як забезпечення роботою, бо право – це можливість людини, держава повинна виконувати свої обов'язки перед людиною і створювати засоби для успішної реалізації цієї можливості. Маючи право на працю, будучи його носієм, людина сама вирішує, що з ним робити, а держава забезпечує, по-перше, можливості для його здійснення і користування ним, по-друге, рівність усіх осіб у цих забезпечених можливостях у розумінні однакових, без привілеїв чи обмежень, умов [129, с. 43]. Тобто реалізація права на працю повністю залежить від волевиявлення особи. Вона може ним і не користуватися, тому держава не повинна працевлаштовувати кожного, а лише створити рівні умови для працевлаштування тих, хто таке бажання висловлює. Існує й протилежна позиція, згідно з якою створення рівних можливостей для реалізації права на працю і власне реалізація права на працю є різними речами [130, с. 87].

Разом із тим ми поділяємо ту точку зору, відповідно до якої держава не може гарантувати кожному працевлаштуватися і гарантією реалізації права на

працю є створення такої обстановки, за якої кожен може самостійно реалізувати своє право, мати доступ до трудової діяльності, вільно обирати місце роботи нарівні з іншими громадянами. Такі умови створюються за допомогою ефективної роботи центрів зайнятості, здійснення заходів з працевлаштування, підтримки економічного розвитку країни, спонукання до створення нових робочих місць, реалізації програм професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Ще одним соціальним правом є право на соціальний захист, закріплене у статті 46 Конституції України, гарантії реалізації якого передбачені у цій же нормі, а саме: 1) забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (частина перша вказаної статті); 2) це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними (частина друга вказаної статті); 3) розмір пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (частина третя вказаної статті) [1]. Реалізація цих конституційних гарантій здійснюється шляхом інституційного механізму загальнообов'язкового державного соціального страхування, основними елементами якого є законодавче регулювання та створення діючої системи державних цільових фондів соціального страхування. На основі положень відповідних законодавчих актів акумулюються кошти у відповідних фондах, які збираються за рахунок страхових внесків роботодавців і працівників та розподіляються для надання застрахованим особам соціальних виплат і соціальних послуг при настанні страхових випадків [131, с. 68].

Зазначене вказує на те, що, на відміну від гарантій двох вищеописаних прав, гарантії права на соціальний захист виступають у формі створення інституційних механізмів та заходів, а також існування матеріальних засобів, за допомогою яких це право реалізується, встановлення стандартів щодо розмірів пенсій та інших видів соціальних виплат. Окремо варто звернути увагу на те, що у Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 11 Закону України «Про зв'язок» та окремих положень статті 4 Закону України «Про підприємництво» (справа про виплату і доставку пенсій та грошової допомоги) встановлено, що Конституція України закріпила гарантії права громадян на соціальний захист, які охоплюють комплекс державно-правових заходів, а саме: законодавче визначення основ соціального захисту, форм і видів пенсійного забезпечення (пункт 6 частини першої статті 92); встановлення джерел державного соціального забезпечення (частина друга статті 46); контроль за використанням бюджетних коштів (стаття 98) та якістю послуг у сфері соціального захисту громадян (частина четверта статті 42) тощо [27, с. 147-148]. Саме ці заходи спрямовані на реалізацію права, що розглядається, хоча безпосередньо вони не згадані в статті, якою закріплено право на соціальний захист.

Розглядаючи таку гарантію, як забезпечення розміру пенсії та інші види соціальних виплат і допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом, варто зазначити, що саме такі виплати і є основою визначення рівня та якості життя населення [131, с. 68]. Водночас у науковій літературі акцентується увага і на проблемі адекватності встановленого рівня прожиткового мінімуму, відповідності його мінімальним умовам, потрібним для виживання людини. Його застосування відображає неспроможність держави забезпечити зростання життєвого рівня населення і гарантувати своїм

громадянам захист від бідності, в тому числі і серед працюючого населення [131, с. 68]. Таким чином, наявною є ситуація, за якої, з одного боку, існує конкретна гарантія, а з іншого – її законодавче вираження не відповідає закладеному Основним Законом принципу, відповідно до якого цей показник повинен був би забезпечувати гідний рівень життя. В свою чергу це впливає на реальність реалізації відповідного права та свідчить про низьку ефективність відповідної гарантії.

Розглядаючи гарантії реалізації права на соціальний захист, варто вказати на їх залежність від економічних показників держави, її фінансових можливостей. Реалізація соціальних прав громадян безпосередньо залежить від стану економіки і ресурсів суспільства. Ступінь захищеності цих прав залежить не стільки від наявності досконалого правового механізму їх реалізації, а насамперед від відповідності цієї категорії прав економічному потенціалу суспільства. Тому в науковій літературі констатується, що встановлення навіть на конституційному рівні певних соціальних прав ще не означає належного їх гарантування з боку держави. Право не може бути вище економічних можливостей суспільства [33, с. 67]. Аналогічної позиції дотримується і Конституційний Суд України, який в своєму нещодавньому рішенні зробив висновок про те, що держава, виходячи з існуючих фінансово-економічних можливостей, має право вирішувати соціальні питання на власний розсуд. Тобто у разі значного погіршення фінансово-економічної ситуації, виникнення умов воєнного або надзвичайного стану, необхідності забезпечення національної безпеки України, модернізації системи соціального захисту тощо держава може здійснити відповідний перерозподіл своїх видатків з метою збереження справедливого балансу між інтересами особи та суспільства. Проте держава не може вдаватися до обмежень, що порушують сутність конституційних соціальних прав осіб, яка безпосередньо пов'язана з обов'язком держави за будь-яких обставин забезпечувати достатні умови життя, сумісні з

людською гідністю (абзаци четвертий, п'ятий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018) [125]. Зазначене свідчить про те, що гарантії реалізації права на соціальний захист є нестабільними та такими, що залежать від конкретної обстановки в країні та політичної волі. Такі гарантії, що мають матеріальне вираження, можуть переглядатися щороку під час прийняття закону про Державний бюджет.

Щодо права на житло, то гарантії його реалізації передбачені статтею 47 Конституції України. До них належать наступні: 1) створення умов, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду; 2) громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону; 3) ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду [1]. Із зазначеного вбачається, що гарантії реалізації права на житло можуть виступати у формі умов, засобів та заборон. Слід вказати, що гарантії реалізації права на житло на сьогоднішній день є найменш ефективними, оскільки на законодавчому рівні відсутні механізми їх застосування. Так, не здійснюється регулювання цін на житло та не забезпечується належний рівень доходів громадян, які зробили б житло доступним для переважної більшості громадян. Безоплатна передача житла громадянам, які потребують соціального захисту, здійснюється вкрай повільними темпами та в невеликих обсягах.

Характеристика цих основних соціальних прав дає можливість сформулювати особливості конституційних гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина, а саме:

– такі гарантії закріплені в акті найвищої юридичної сили – Конституції, що обумовлює їх особливу правову охорону, основоположний характер;

– такі гарантії є основними, що обумовлює похідний характер інших гарантій;

– такі гарантії, як правило, носять загальний характер, що потребує їх уточнення на законодавчому рівні, визначення механізму їх застосування;

– частина гарантій не має самостійного змісту і повинна визначатися на рівні закону, наприклад, для гарантування виплати пенсії у розмірі, не меншого від прожиткового мінімуму, необхідно закріпити відповідний розмір на рівні закону;

– такі гарантії спрямовані на забезпечення достатнього рівня життя особи, недопущення вибуття особи із соціального життя.

Щодо законодавчих гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина, то їх відмінною рисою є те, що вони закріплюються в законах України (відповідно до статті 92 Конституції України гарантії прав та свобод особи можуть визначатися виключно законами), а також те, що вони уточнюють, розширюють, доповнюють конституційні гарантії реалізації таких прав, передбачають конкретні механізми їх застосування.

Загалом аналіз чинного законодавства дає можливість говорити про велику кількість гарантій, оскільки наявний масив законодавства нараховує сотні нормативно-правових актів у цій сфері. За наслідками аналізу цього законодавства та суті відповідних гарантій пропонуємо виділити такі групи гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина залежно від їх змісту:

1) гарантії матеріально-правового характеру:

а) гарантії, які передбачають надання матеріальних благ (пенсії, соціальні виплати, забезпечення житлом, спеціальними засобами (спеціально обладнані автомобілі для осіб з інвалідністю), безоплатне забезпечення ліками);

б) гарантії, які зменшують витрати особи (пільги із сплати комунальних послуг, безоплатне надання послуг (санаторно-курортне лікування, протезування), пільговий проїзд, часткова оплата житла);

2) гарантії організаційного характеру, до яких відноситься створення умов для реалізації соціальних прав, а саме: створення інституційної інфраструктури (створення центрів зайнятості для працевлаштування осіб, створення мережі закладів охорони здоров'я для надання медичної допомоги, створення фондів для акумуляції коштів на соціальні виплати), передбачення процедур реалізації соціальних прав, наприклад, порядку звернення за соціальними виплатами, порядку надання житла.

Варто зазначити, що для кожної групи соціальних прав існують власні конкретні гарантії їх реалізації.

Щодо законодавчих гарантій права кожного на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї, то безпосередньо Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» визначено, що його положення спрямовані на забезпечення реалізації права на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї. Це, зокрема, вказано в частині першій статті 17 цього Закону, відповідно до якої основні державні соціальні гарантії встановлюються законами з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень [132]. Основними державними соціальними гарантіями визначено наступні: мінімальний розмір заробітної плати; мінімальний розмір пенсії за віком; неоподатковуваний мінімум доходів громадян; розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат [132]. Зазначені положення законодавства ще раз підтверджують тезу про те, що гарантіями реалізації права на достатній життєвий рівень є вищезазначені

конституційні права (право на працю, на оплату праці, на соціальний захист) та їх гарантії.

Окремо варто звернути увагу на те, що статтею 18 згаданого Закону визначено, що законами України з метою надання соціальної підтримки населенню України в цілому та окремим категоріям громадян встановлюються державні гарантії щодо: 1) рівня життя населення, яке постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС; 2) стипендій учням професійно-технічних та студентам вищих державних навчальних закладів; 3) індексації доходів населення з метою підтримання достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їх грошових доходів в умовах зростання цін; 4) надання гарантованих обсягів соціально-культурного, житлово-комунального, транспортного, побутового обслуговування та обслуговування у сфері освіти, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, торгівлі та громадського харчування; 5) забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах та послугах окремим категоріям громадян, які потребують соціальної підтримки [132]. Однак у цій нормі не вказано на те, що ці гарантії спрямовані на реалізацію права на достатній рівень життя. Більше того, їх аналіз свідчить, що лише дві із них пов'язані з цим правом, а саме: індексація доходів населення з метою підтримання достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їх грошових доходів в умовах зростання цін; забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах та послугах окремим категоріям громадян, які потребують соціальної підтримки. При цьому, на наш погляд, така гарантія, як індексація доходів населення з метою підтримання достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їх грошових доходів в умовах зростання цін, є не гарантією реалізації права, а виступає гарантією охорони права, так як передбачає здійснення певних заходів (індексації) у разі виникнення обставин (зростання цін), які можуть призвести до порушення конституційно визначеного права. Ця гарантія має превентивний характер.

Стосовно гарантії щодо рівня життя населення, що постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, то, на наш погляд, вона є гарантією захисту права на охорону здоров'я, так як передбачає певні компенсації особам, які постраждали внаслідок цієї аварії та змушені здійснювати додаткові витрати на відновлення здоров'я. Це також підтверджується преамбулою Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», яким передбачені відповідні пільги. У ній, зокрема, зазначено, що цей Закон визначає основні положення щодо реалізації конституційного права громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на охорону їх життя і здоров'я, а стаття 1 акцентує увагу на тому, що Закон спрямований на захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та розв'язання пов'язаних з нею проблем медичного і соціального характеру, що виникли внаслідок радіоактивного забруднення території [133]. Гарантії щодо стипендій учням професійно-технічних та студентам вищих державних навчальних закладів пов'язані із правом на освіту насправді являють собою не гарантії реалізації вказаного права, а винагороду за успіхи відповідних осіб або ж форму соціальної підтримки окремих верств населення. Гарантії щодо надання гарантованих обсягів соціально-культурного, житлово-комунального, транспортного, побутового обслуговування та обслуговування у сфері освіти, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, торгівлі та громадського харчування також не відносяться до гарантій реалізації права на достатній життєвий рівень, так як передбачають задоволення інших благ, відмінних від харчування, одягу та житла.

Гарантії реалізації права на достатній життєвий рівень передбачено і статтею 25 Основ законодавства України про охорону здоров'я. Вказаною нормою визначено обов'язок держави забезпечувати життєвий рівень населення, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд, соціальне

обслуговування і забезпечення, який є необхідним для підтримання його здоров'я. Для досягнення цих цілей передбачено ряд позитивних дій держави, які за своєю суттю є гарантіями, а саме: 1) встановлення єдиних мінімальних норм заробітної плати, пенсій, стипендій, соціальної допомоги та інших доходів населення; 2) організація натурального, в тому числі безоплатного, забезпечення найбільш вразливих верств населення продуктами харчування, одягом, ліками та іншими предметами першої необхідності; 3) здійснення комплексу заходів щодо задоволення життєвих потреб біженців, безпритульних та інших осіб, які не мають певного місця проживання; 4) безоплатне надання медичної допомоги і соціального обслуговування особам, які перебувають у важкому матеріальному становищі, загрозовому для їх життя і здоров'я [52]. Вказана норма підтверджує безпосередній зв'язок права на охорону здоров'я з правом на достатній життєвий рівень. При цьому з даної норми вбачається, що гарантії реалізації права на достатній життєвий рівень виступають гарантіями права на охорону здоров'я.

Щодо законодавчих гарантій реалізації права на працю, то до них в науковій літературі відносять, зокрема, юридичні гарантії працевлаштування, юридичні гарантії укладення, зміни та розірвання трудового договору, юридичні гарантії охорони праці тощо [134, с. 156]. На наш погляд, цей перелік варто ще доповнити такими гарантіями, як заборона дискримінації при прийнятті на роботу (забезпечення принципу рівності), здійснення професійного навчання. Усі ці гарантії відображені в Кодексі законів про працю України та Законі України «Про зайнятість населення».

Щодо гарантій права соціального захисту, то законодавчі гарантії цього права або уточнюють конституційні положення, або доповнюють їх. Варто зауважити, що не всі соціальні виплати та пільги, передбачені законами України, належать до гарантій реалізації права на соціальний захист. Г.С. Лопушняк та Х.В. Рибчанська зробили висновок, що існуюча система пільг і

соціальних гарантій, у першу чергу, орієнтована на підвищення соціального захисту окремих соціальних груп, які здебільшого формуються за професійною ознакою (військовослужбовці, працівники правоохоронних органів, судді та інші), а не на надання мінімально необхідного соціального забезпечення найбільш соціально незахищеним верствам населення (інвалідам, пенсіонерам, тяжко хворим та ін.). Вказані верстви населення мають право доступу переважно до субсидій на оплату житлово-комунальних послуг та деяких інших пільг (безкоштовний проїзд у громадському транспорті, часткова компенсація лікарських засобів, безоплатне чи на пільгових умовах санаторно-курортне лікування тощо) [131, с. 69]. вважаємо, що окремі гарантії у формі пільг для цих груп осіб не виступають гарантіями реалізації права на соціальний захист, так як їх метою є не компенсація настання негативних наслідків в житті особи, у зв'язку з якими виникають труднощі із забезпеченням себе належним рівнем життя, а винагорода особи за певні заслуги, визнання таких заслуг шляхом надання визначених пільг. На це також вказується у Рішенні Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018). Предметом розгляду стали зміни до законодавства, якими було скасовано й обмежено низку медичних, транспортних, телекомунікаційних і житлово-комунальних пільг для ветеранів праці та осіб, які мають «особливі трудові заслуги перед Батьківщиною», що в кінцевому результаті вказаним Судом було визнано конституційним. Конституційний Суд України виходив, зокрема, з того, що: 1) згідно із статтею 46 Основного Закону України соціальний захист пов'язується «з неможливістю мати заробіток (трудоий дохід), його втратою чи недостатнім рівнем життєвого забезпечення громадянина і непрацездатних

членів його сім'ї», про що раніше зазначалося в абзаці третьому пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 28 квітня 2009 року № 9-рп/2009. Конституційний Суд України також зазначає, що наведений зміст права, гарантований статтею 46 Конституції України, узгоджується із її приписами, за якими, зокрема, людина її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3); кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (стаття 48). Конституційний Суд України вважає, що зазначені положення Основного Закону України зобов'язують державу створити ефективну систему соціального захисту різних категорій осіб, яка сприяла б узгодженню рівня їхнього життя з реалізацією права на достатній життєвий рівень для них та їхніх сімей шляхом надання відповідного соціального забезпечення. Заходи соціального захисту мають втілювати ідеї соціальної солідарності та справедливості, бути спрямовані на охорону і захист особи при настанні можливих соціальних ризиків; 2) надання ветеранам праці та особам, які мають «особливі трудові заслуги перед Батьківщиною», певних пільг зумовлено не втратою ними працездатності, безробіттям, відсутністю достатніх засобів для існування, тобто тими соціальними ризиками, про які йдеться у частині першій статті 46 Конституції України, а необхідністю визнання їх трудових заслуг у професійній діяльності, пов'язаних з багаторічною працею, чи «особливих трудових заслуг перед Батьківщиною», а отже, забезпечення вказаних осіб пільгами є формою винагороди за їх трудові заслуги («особливі трудові заслуги перед Батьківщиною»). Пільги, скасовані й обмежені положеннями підпунктів 1, 2 пункту 12 розділу I Закону № 76, є елементом спеціального юридичного статусу ветеранів праці та осіб, які мають «особливі трудові заслуги перед Батьківщиною», формою винагороди за їх трудові заслуги («особливі трудові заслуги перед Батьківщиною») та надають їм особливі можливості юридичного

характеру. Ці пільги не пов'язані з соціальними ризиками, про які йдеться у частині першій статті 46 Конституції України, і не спрямовані на забезпечення мінімальних вимог існування в умовах, гідних людини, а мають характер преференцій, які надає держава ветеранам праці та особам, які мають «особливі трудові заслуги перед Батьківщиною»; 3) наявність у тексті Основного Закону України категорії «пільга» не означає, що ця категорія є елементом конституційного статусу людини, на відміну від основоположних прав і свобод людини та гарантій їх реалізації, які є необхідними для гідного існування та гармонійного розвитку людини. Конституційний Суд України виходить з того, що в кожному конкретному випадку має бути встановлено, чи пов'язані пільги з неможливістю особи мати заробіток, втратою такого заробітку або недостатнім рівнем життєвого забезпечення особи та непрацездатних членів її сім'ї, а також чи спрямовані вони на забезпечення достатніх умов життя, сумісних із людською гідністю; 4) Верховна Рада України, виходячи з існуючих фінансово-економічних можливостей держави та з метою збереження справедливого балансу між інтересами особи та суспільства, має змогу запроваджувати, змінювати, скасовувати або поновлювати такі пільги, оскільки вони не мають фундаментального характеру, а отже, не можуть розглядатися як конституційні права, свободи та гарантії їх реалізації [125]. Таким чином, Конституційний Суд України вказав на те, що для того, щоб певна передбачена законодавством пільга була гарантією реалізації права на соціальний захист, необхідна одночасна наявність таких умов:

- спрямованість на охорону і захист особи при настанні можливих соціальних ризиків;

- наявність соціальних ризиків, передбачених частиною першою статті 46 Конституції України (неможливість мати заробіток (трудоий дохід), його втрата чи недостатній рівень життєвого забезпечення громадянина і непрацездатних членів його сім'ї);

– така пільга є необхідною для гідного існування людини, забезпечення її мінімальних потреб.

Тому усі пільги, передбачені чинним законодавством для військовослужбовців, ветеранів війни, поліцейських, суддів, ветеранів праці, інших пільгових категорій осіб, які не пов'язані із соціальними ризиками, не виступають гарантіями реалізації права на соціальний захист, а є заохоченням держави за певні видатні заслуги, компенсацією за особливий характер праці (підвищений рівень небезпеки для життя при виконанні трудової функції тощо).

Отже, як і конституційні, законодавчі гарантії реалізації соціальних прав спрямовані на забезпечення достатнього життєвого рівня шляхом створення умов для реалізації можливостей особою забезпечити себе самостійно або ж надати індивідуальну підтримку тим, хто опинився в скрутному становищі чи з інших причин не може забезпечити себе самостійно. Варто зазначити, що законодавчі гарантії реалізації соціальних прав характеризуються такими специфічними рисами:

- закріплені в законах;
- носять уточнюючий або доповнюючий характер стосовно конституційних гарантій;
- характеризуються широким спектром засобів і способів реалізації соціальних прав.

2.2 Специфіка міжнародного законодавства щодо забезпечення конституційних соціальних прав людини і громадянина

Міжнародні нормативно-правові акти в сфері забезпечення соціальних прав людини і громадянина відіграють надзвичайно важливу роль. Вони мають специфічне співвідношення з нормативними актами, які забезпечують соціальні права та входять до системи національного законодавств, чим створюють

особливий механізм правового регулювання соціальних прав. Національна та міжнародна системи забезпечення соціальних прав взаємодіють між собою і взаємодоповнюють одна одну.

Міжнародне регулювання соціальних прав здійснюється за допомогою відповідних стандартів, які регламентують через угоди між державами покращення забезпечення реалізації соціальних прав населення. Формальним вираженням відповідних стандартів є норми, які передбачені нормативно-правовими актами різної юридичної сили та ухвалені різними суб'єктами міжнародної правотворчості.

Міжнародні нормативно-правові акти, які в своїй сукупності утворюють цілісну систему міжнародного законодавства, встановлюють обов'язкові правила поведінки та обов'язки для різних держав. Відповідні норми приймаються на основі ґрунтовних наукових досліджень та аналізу досвіду різних країн, отже, фактично вони є орієнтирами належного регулювання відповідних відносин, в тому числі щодо забезпечення соціальних прав людини і громадянина.

Дослідженнями міжнародного законодавства в сфері забезпечення соціальних прав займалися такі науковці: Е.М. Аметистов, Р.С. Балакірева, Н.Б. Болотіна, С.О. Верланов, В.С. Венедиктов, В.П. Грохольський, М.І. Іншин, А.В. Кашперук, М.М. Клемпарський, Ю.О. Коломоєць, В.Л. Костюк, З.Н. Кузнецова, М.В. Лушнікова, В.В. Мацокін, А.В. Миронова, К.Ю. Мельник, О.М. Музичук, Т.М. Ругляк, Ю.В. Чижмарь, О.В. Чорноус, Л.О. Шинкаренко, В.І. Шевченко, І.М. Шопіна, Н.Г. Шукліна, Н.В. Хендель.

Актуальність даного дослідження пов'язана із обов'язковістю міжнародного законодавства в межах ратифікованих міжнародних договорів, а також з тим фактором, що міжнародне законодавство встановлює орієнтири для подальшого регулювання суспільних відносин на рівні національного законодавства. Враховуючи рівень українського законодавства та рівень

забезпеченості соціальних прав на локальному рівні, слід зауважити, що міжнародні договори, зокрема ратифіковані, підлягають дослідженню щодо правильного застосування та синхронізації місцевих нормативних актів для належного забезпечення соціальних прав, а не ратифіковані повинні бути проаналізовані з метою визначення перспективи їх імплементації. Саме інтеграційний процес та імплементація необхідних норм міжнародного законодавства є одним із шляхів, який спрямований на забезпечення належного рівня забезпечення соціальних прав населення України.

У світі діє цілісна система міжнародного законодавства, яка містить правові норми та окремі стандарти захисту прав людини, що врегульовують питання забезпечення соціальних прав. До такої системи, на думку Т.М. Ругляк, входять декларації, резолюції, програмні заяви, конвенції, міждержавні угоди та рекомендації різних міжнародних організацій. Крім їх поділу на всесвітні та регіональні, вони поділяються за своєю юридичною силою: одні є рекомендаціями, які лише вказують на основний напрям діяльності в соціальній сфері, а інші мають обов'язковий характер та є забезпеченими окремою системою контролю та заходів притягнення до відповідальності [135, с. 121]. Н.Б. Болотіна також акцентує увагу на здійсненні значного впливу міжнародно-правового регулювання на генезис національного законодавства. На переконання вченої, відповідний вплив проявляється як в обов'язковому, так і необов'язковому характері. Сам же вплив здійснюється рядом способів, а саме: прямим застосуванням актів, імплементацією окремих норм у внутрішні нормативно-правові акти, запровадженням внутрішніх механізмів реалізації міжнародних норм [136, с. 178]. Про їх подібний вплив за допомогою відповідних способів веде мову і А.В. Миронова [137, с. 148]. Важливість відповідного впливу підтверджується тим, що Україна, ставши незалежною, не просто проголосила визнання загальнолюдських цінностей та принципів міжнародного права, а встановила обов'язковість ратифікованих міжнародних

договорів та визнання їх частиною національного законодавства, що визначено статтею 9 Конституції України [1]. Варто зазначити, що не будь-який міжнародний договір є загальнообов'язковим, такими визнаються лише ті, яким Верховною Радою України надано відповідний статус. Для встановлення обов'язковості виконання вимог міжнародного договору він повинен пройти процедуру ратифікації законодавчим органом України.

Однак з метою імплементації окремого міжнародного акта до національного законодавства та використання його норм для регулювання суспільних правовідносин він повинен пройти спеціальну процедуру ратифікації, яка встановлена статтею 2 Закону України «Про міжнародні договори України» та передбачає підготовку тексту міжнародного договору, його прийняття, встановлення автентичності, а також подальше його підписання та надання згоди на його обов'язковість [138]. Таким чином, можемо стверджувати, що процедура прийняття такого договору являє собою багатоетапний порядок, наявність якого зумовлена, зокрема, подальшою обов'язковістю його вимог у межах регулювання окремих правовідносин, тобто викликана безпосереднім впливом акта на суспільні відносини.

Як впливає з аналізу вищенаведених законодавчих положень, процедура укладання міжнародного договору Україною передбачає, зокрема, етап встановлення його автентичності. Установлення автентичності тексту міжнародного договору здійснюється шляхом підписання договору, підписання ад референдум (*ad referendum* – умовне підписання, що передбачає наступне його затвердження) чи парафування (від франц. *paraphe* – розчерк, скорочений підпис, проставлення ініціалів уповноважених осіб на тексті договору). Такі форми встановлення автентичності міжнародного договору можуть застосовуватись як до самого тексту договору, так і до заключного акта конференції, який містить зазначений текст [16, с. 9-10]. Саме так здійснюються

підготовчі роботи щодо забезпечення готовності міжнародного нормативно-правового акта до імплементації в національне законодавство.

Іншою важливою умовою визнання міжнародного правового акта частиною національного законодавства, за допомогою якого може здійснюватися міжнародно-правове регулювання певної сфери суспільного життя, є його ратифікація. У міжнародно-правовому плані ратифікація виступає формою вираження згоди на обов'язковість договору для країни. Ратифікація втілюється у двох актах: міжнародно-правовому (ратифікаційній грамоті) й національно-правовому (законі про ратифікацію). Ратифікація є однією із стадій укладання міжнародного договору, переважно заключною [16, с. 756]. Саме із ратифікацією пов'язується набрання обов'язковості та юридичної сили міжнародним нормативно-правовим актом у межах окремої країни.

Загалом же головним питанням у контексті розгляду міжнародно-правових джерел конституційного права є власне дія міжнародних договорів України та їх застосування. Повертаючись до ст. 9 Конституції, зазначимо, що з її тексту випливає наступне: «... чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України». Отже, чинні міжнародні договори України прирівнюються до законодавства. Для з'ясування цього терміна варто насамперед звернутись до Рішення Конституційного Суду України від 09 липня 1998 року (справа про тлумачення терміна «законодавство») [139]. Конституційний Суд вирішив, що термін «законодавство» потрібно розуміти як «закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті у межах їх повноважень та відповідно до Конституції і законів України». Текстуальний порядок нормативних актів у цьому рішенні свідчить про те, що КСУ поставив міжнародні договори України все ж таки на

друге місце після законів України, але вище, ніж інші акти, які мають статус підзаконних актів, тобто таких, що повинні відповідати законам. Проте із норм Закону України «Про міжнародні договори України», а саме статті 19, яка визначає дію міжнародних договорів України на території України, стає зрозуміло, що Україна визнає пріоритет міжнародного права, оскільки відповідно до цієї норми «чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства». Отже, для внутрішнього застосування жодних особливостей для міжнародних договорів не передбачено. Однак у ч. 2 цієї самої статті зазначено наступне: «... якщо міжнародним договором, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору». Тому міжнародні договори України по суті ієрархічно розташовуються вище за інші акти законодавства України (хоча у своєму рішенні КСУ і згадав їх лише на другому місці), однак мають конституційний статус, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 8 Конституції України вона має найвищу юридичну силу.

Таким чином, враховуючи юридичну силу міжнародних нормативно-правових актів та їхній вплив на правове регулювання правовідносин, надаючи ряд прав та накладаючи ряд обов'язків на суб'єктів таких правовідносин, можемо відзначити їх роль у механізмі правового регулювання суспільних відносин, зокрема щодо забезпечення людей соціальними правами.

Перед проведенням дослідження нормативно-правових актів їх доцільно класифікувати. Класифікація згідно з Тлумачним словником української мови – це: 1) система розподілу предметів або понять якої-небудь галузі на класи, відділи, розділи та інше за певними спільними ознаками; 2) розподіл предметів або понять якої-небудь галузі за певними спільними ознаками [140, с. 111].

Виділені внаслідок аналізу спільні ознаки є тими критеріями, за якими відбувається класифікація.

У науковому середовищі використовується значна кількість критеріїв для диференціації міжнародних нормативно-правових актів. Зокрема Д.М. Величко розділяє такі акти за критерієм безпосередності регулювання трудових відносин на джерела міжнародно-правового регулювання праці прямі та непрямі. До прямих відносяться ті, що безпосередньо встановлюють певні норми в сфері регулювання праці. До непрямих належать ті джерела, які регулюють відносини в загальному плані, тобто конкретно вони не встановлюють ніяких норм, але саме на основі їх та саме їм повинні відповідати прямі джерела міжнародно-правового регулювання [141, с. 64]. Відповідна позиція є обґрунтованою в контексті використання досить цікавого із наукової точки зору підходу, відтак вважаємо, що її доцільно використовувати в наукових дослідженнях.

Е.М. Аметистов розділяє міжнародні документи, присвячені проблемам праці та трудовим відносинам, які носять характер договорів, на дві групи: багатосторонні договори, які укладаються державами з метою створення міжнародних організацій, пов'язаних із вирішенням проблем праці, та міжнародні договори з конкретних проблем праці і трудових відносин [142, с. 25]. Відзначимо, що відповідна характеристика є доцільною, але не повною, адже вона не враховує регіональні міжнародні та колізійні норми міжнародного права. Проте використання поряд із матеріально-правовою нормою норми, яка містить колізійний принцип, на основі якого видається можливим вибирати право, яке підлягає застосуванню тією чи іншою державою, є необхідним і таким, що варто враховувати.

М.В. Лушнікова здійснює класифікацію міжнародних правових норм за такими критеріями: 1) залежно від юридичної сили: а) імперативні норми міжнародного права, які містять зобов'язання та заборони; б) диспозитивні норми міжнародного права, які можуть бути уповноваженими або

рекомендаційними; 2) залежно від сфери дії міжнародно-правових норм: а) універсальні міжнародні норми, які приймаються та визнаються міжнародним співтовариством загалом; б) регіональні (міжрегіональні) міжнародні норми; в) локальні (партикулярні) міжнародні норми, які розповсюджують свою дію на обмежене коло учасників; 3) залежно від характеру норм та їх функцій у механізмі правового регулювання: а) матеріально-правові норми, які встановлюють правила поведінки суб'єктів міжнародного права; б) процесуальні міжнародно-правові норми, які визначають порядок юрисдикційної діяльності (звернення фізичних осіб до Європейського суду із прав людини, розгляд скарг профспілкових організацій та об'єднань підприємців у МОП та інші); в) колізійні норми міжнародного права, які вказують на те, право якої держави повинно застосовуватись до правовідносин, ускладнених закордонним елементом [143, с. 136]. Така класифікація більш змістовна, вона враховує не тільки міжнародні договори та багатосторонні договори, що укладаються, а й процесуальні та колізійні норми.

Ю.В. Чижмарь диференціює нормативні правові акти також за колом осіб: загальні нормативно-правові акти про працю, тобто такі, які розповсюджуються на усіх без винятку суб'єктів правового регулювання; спеціальні, тобто такі, що діють стосовно визначених категорій суб'єктів правового регулювання [144, с. 219]. Вченим використано досить важливий критерій класифікації міжнародних нормативно-правових актів, що розкриває коло осіб, на яких відповідні акти поширюють свою дію, тому вважаємо, що дана позиція заслуговує на увагу.

Ми пропонуємо диференціювати нормативно-правові акти за направленістю їх дії на такі види:

1) універсальні, тобто такі, які поширюють свою дію без обмежень у просторі та впливають на різні сфери правовідносин;

2) універсально-регіональні, якими є нормативно-правові акти, які поширюють свою дію на певній території, до якої входить дві або більше країни, та регулюють різні за своєю природою правовідносини;

3) спеціалізовані, до яких можна віднести нормативно-правові акти, дія яких обмежується колом осіб або правовідносин.

Розглядаючи першу групу міжнародних нормативно-правових актів, а саме універсальних, слід звернути наукову увагу на Загальну декларація прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права.

Т.М. Ругляк вказує, що Загальна декларація прав людини носить обов'язковий характер, однак у сфері міжнародного захисту прав і свобод позитивним чином впливає на суспільні відносини, оскільки її норми встановлюють основні права людини, зокрема і соціальні, чим забезпечують їх захист [135, с. 121]. Ми не можемо не погодитись із даною позицією, оскільки саме визначення прав вказує на їх існування, що вже є досить важливим у процесі правового регулювання. Водночас, на нашу думку, лише їх визначення не забезпечує захист таких прав та надання можливості їх реалізації. При реалізації прав та свобод, що закріплені даною Декларацією, кожна країна повинна встановити власний механізм захисту таких прав, що надасть можливість безперешкодної їх реалізації.

Звертаючись безпосередньо до норм вищенаведеної Декларації, які встановлюють соціальні права, відзначимо, що стаття 22 передбачає, що кожен член суспільства має право на соціальне забезпечення, а також на підтримку гідності і вільного розвитку особистості в різних сферах, зокрема економічній, культурній та соціальній. Важливим аспектом є те, що відповідний розвиток здійснюється не лише як наслідок загальних зусиль міжнародного співтовариства, але і відповідно до наявної у конкретній держави структури та ресурсів [47]. Відзначимо, що таким чином упорядковується певний дисбаланс можливого розвитку особи, що є наслідком перебування її в окремій країні, яка

на розвиток особистості такої особи може спрямовувати лише обмежені ресурси. Відповідне відсилання до ресурсів держави, на нашу думку, і є предметом, що встановлює та упорядковує певного роду дискримінацію, оскільки фактично зазначається, що в різних країнах, з різними структурами та рівнями забезпечення ресурсами особи можуть мати різний рівень забезпечення права на розвиток своєї особистості в економічній, культурній чи соціальних сферах.

Загальна декларація прав людини визначає і окремі соціальні права людей (статті 23-25). Зокрема стаття 23 даної Декларації встановлює право кожної особи на працю, а також на належні умови праці. Закріплено і право на гідну оплату праці, якої буде достатньо для справедливого та гідного проживання не тільки самого працюючого, але і його сім'ї. При цьому розмір такої плати повинен встановлюватись без дискримінації за будь-якими ознаками. Стаття 24 зазначеної Декларації закріплює право на відпочинок та дозвілля, що повинно забезпечуватись, у тому числі, за рахунок обмеження тривалості робочого дня та надання оплачуваної відпустки. Статтею 25 надано право на належний життєвий рівень особи, який включає наявність їжі, одягу, житла та медичного догляду. Окрім того, встановлюється право на забезпечення у випадку безробіття, інвалідності чи хвороби, а також у випадку настання старості [47]. Аналізуючи дані норми в порівнянні з положеннями Конституції України, якою закріплені аналогічні права, приходимо до висновку, що останні, враховуючи дату прийняття Декларації, були прийняті на її основі. Фактично здійснюється дублювання передбачених Декларацією прав, що вказує на належний рівень забезпеченості соціальних прав на конституційному рівні, оскільки Конституцією не встановлено обмежень в порівнянні із Декларацією щодо самих прав або можливості їх реалізації.

С.А. Ісакович зазначає, що Загальна декларація прав людини 1948 року була першим комплексним документом, який на міжнародному рівні закріпив

основні права та свободи людини. Хоча цей міжнародний акт і має рекомендаційний характер, він визначив основні стандарти для держав в гуманітарній сфері. Більшість демократичних держав імплементували основні положення Загальної декларації прав людини до свого національного законодавства. У Декларації проголошено, що всі народи і всі держави повинні сприяти повазі та забезпеченню прав і свобод людини шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів [145, с. 22]. Водночас слід також враховувати позицію В.Л. Костюк, згідно з якою міжнародні соціальні стандарти необхідно розглядати в широкому та вузькому значеннях. У широкому розумінні міжнародні соціальні стандарти – це сукупність прийнятих та упорядкованих міжнародною спільнотою норм і положень концептуального характеру з широкого кола соціальних питань. У вузькому значенні міжнародні соціальні стандарти – це сукупність визначених на підставі міжнародно-правових актів фундаментальних соціальних прав людини [146, с. 204]. Таким чином, Загальна декларація прав людини встановлює ряд стандартів, зокрема в соціальній сфері, шляхом надання окремих соціальних прав, які носять фундаментальний характер, тобто, з одного боку, є невід’ємними та необхідними особам правами, а з іншого – основою для встановлення правового регулювання іншими нормативно-правовими актами.

Іншим значимим для регулювання соціальних прав міжнародним нормативно-правовим актом, який входить до групи універсальних НПА, є Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Його положення також встановлюють ряд соціальних прав, до яких належать право на соціальне забезпечення, закріплене в статті 9 цього Пакту, право на достатній рівень життя особи та його сім’ї, визначене в статті 11, а також право на найвищий рівень здоров’я, як фізичного, так і психічного, що встановлено в статті 12 Пакту [48]. Відзначимо, що в даному нормативно-правовому акті наведені права розглядаються дещо ширше, ніж у Загальній декларації прав

людини. Зокрема право на соціальне забезпечення включає також соціальне страхування особи, а право на достатній рівень життя містить у своєму змісті право на постійне поліпшення умов життя. Надзвичайно важливою особливістю даного Пакту є те, що права осіб не просто задекларовані, оскільки норми також містять прямі обов'язки держав, що ратифікували пакт, з метою забезпечення реалізації відповідних прав. Встановлення таких обов'язків, на нашу думку, робить регулювання відповідних прав більш дієвим, так як передбачений конкретний механізм їх забезпечення.

Враховуючи наведений аналіз даної групи міжнародних нормативно-правових актів, можемо назвати наступні її ознаки:

- 1) загальносвітова значущість, що проявляється у поширенні дії нормативних актів даної категорії на необмежене коло осіб та країн світу;
- 2) комплексність. Відповідна ознака передбачає поширення дії нормативно-правових актів даної групи на широке коло різних за своєю природою та характером видів правовідносин;
- 3) фундаментальність. Міжнародні нормативно-правові акти та норми, що складають їхній зміст, є основою для формування деталізованих нормативно-правових, які врегульовуватимуть відповідні правовідносини.

До другої групи міжнародних нормативно-правових актів – універсально-регіональних – можемо віднести Європейську соціальну хартію (переглянуту) та Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий).

Аналізуючи положення Європейської соціальної хартії [49], норми якої визначають механізм захисту соціальних та економічних прав, відзначимо, що питання важливості даної Хартії для України постало із вступом нашої держави до Ради Європи та її ратифікацією в 2006 році, у зв'язку з чим вона стала частиною національного законодавства.

Водночас С.О. Верланов наголошує не лише на важливості безпосередньо норм Хартії, але і на необхідності врахування практики Комітету, до виняткових

повноважень якого входять контроль за відповідністю національного законодавства положенням Хартії. Врахування позиції Комітету, на думку науковця, забезпечить обґрунтоване застосування відповідного міжнародного договору [27, с. 43]. Цілком погоджуємось із даною позицією, оскільки важливість прийняття окремих положень, що регулюють дане питання, розкривається саме в реальності застосування таких положень, тобто у фактичній можливості реалізації встановлених прав.

Т.М. Ругляк звертає увагу на достатньо дієвий механізм забезпечення імплементації положень Хартії, а також на виконання зобов'язань щодо забезпечення надання можливості реалізації встановлених прав. Зокрема країни, які ратифікували положення Хартії, зобов'язані звітувати перед Радою Європи про виконаних зобов'язань. Зазначений звіт здійснюється країнами у формі доповіді, яка направляється Комітету міністрів Ради Європи. В такій доповіді держава повинна розкрити актуальний стан виконання зобов'язань у контексті соціальних прав, які диференційовані на 4 групи: зайнятість, професійне навчання та рівні можливості; охорона здоров'я, соціальне забезпечення та соціальний захист; трудові права; діти, сім'я, мігранти [135, с.123]. Перевірку доповідей здійснює не Комітет міністрів, а спеціально створений орган – Європейський комітет з соціальних прав, який готує висновок щодо виконання зобов'язань учасниками Хартії. Крім власне перевірки виконання країнами-учасницями взятих на себе зобов'язань, даний Комітет також тлумачить норми самої Хартії, незважаючи на те, що відповідними повноваженнями не був наділений при створенні, однак функція тлумачення неминуче впливала із необхідності надавати оцінку отриманим доповідям [147, с. 91]. Відзначимо, що подібний підхід вважаємо дієвим, оскільки перманентний контроль за станом виконання взятих на себе зобов'язань спонукає сторону, яка звітує, до здійснення реальних кроків, спрямованих на виконання своїх зобов'язань, що у вищенаведеному випадку забезпечує імплементацію норм, які встановлюють

соціальні права та механізми їх реалізації. Більше того, звітування щодо кожної окремої групи прав є досить важливим, так як потребує виконання взятих державою на себе обов'язків окремо щодо кожної групи прав, забезпечує приділення уваги суб'єктом звітування імплементації кожної групи прав, що сприяє більш комплексному підходу до виконання обов'язків держави.

Відзначається, що останнім часом Хартія перестала бути незначним чи невідомим документом, яким вона була в перші роки своєї дії. Завдяки реформі, проведеній у 1990 році, Хартія почала істотно впливати на соціальні права, способи моніторингу їх імплементації та дотримання країнами-учасницями. Почалось глибоке дослідження положень Хартії, зокрема вивчення в європейських університетах, аналіз науковцями в юридичних публікаціях та окремих книжках [148, с. 32]. Враховуючи наведене, можна стверджувати, що даний акт є загальноновизнаним в аспекті його використання широким колом суб'єктів. Факти, які свідчать про його вивчення, наштовхують на висновок, що подібні акти, які встановлюють важливі основоположні права, підлягають донесенню до населення з метою його правової обізнаності та можливості реалізації своїх прав.

Щодо конкретних прав, які закріплені в Хартії, то вона упорядковує право на житло, охорону здоров'я, зайнятість та соціальний захист. Суттєвими нововведеннями, в порівнянні з попередньо досліджуваними нормативно-правовими актами, є право на свободу пересування в соціально-економічній сфері, а також недискримінацію у ній [49]. Таким чином, можемо спостерігати розширення соціальних прав у порівнянні із нормативними актами, які досліджувались попередньо, що, враховуючи дати прийняття окремих актів, дає підстави встановити тенденцію до збільшення уваги до соціальних прав з боку міжнародних інституцій в історичному аспекті.

Розглядаючи детальніше пропоновані Хартією права щодо захисту, варто виділити, зокрема, житлові права: право на будівництво житла в кількості,

необхідній для сім'ї, скорочення кількості безхатченків, ведення житлової політики для неповносправних, а також доступ кожної особи до такого житла, що обов'язково відповідає встановленим санітарним нормам. В галузі охорони здоров'я Хартія пропонує налагодження ефективного і доступного медичного обслуговування, захист материнства, впровадження політики профілактики захворювань, в тому числі професійних, та ризиків під час виконання трудової функції. Хартією також встановлюються права щодо забезпечення осіб у процесі трудової діяльності, а саме: право заробляти вільно обраною працею та кореспондуюча йому заборона примусової праці, а також загальна заборона праці до 15-річного віку, встановлення особливих умов праці для осіб у віці від 15 до 18 років. Хартія, у тому числі, вимагає й забезпечення справедливих умов праці, скорочення робочого дня та встановлення справедливої винагороди за працю. Важливим аспектом для трудових прав є встановлення в Хартії механізму примирення та арбітражу у випадку конфліктних ситуацій, а також надання права на страйк. Щодо прав у сфері соціального забезпечення, то Хартія вимагає забезпечення захисту осіб від усіх видів експлуатації, правового захисту сім'ї та права на соціальну допомогу людям похилого віку і неповнолітнім. Переходячи до прав щодо свободи пересування, зазначимо, що Хартія гарантує право на возз'єднання сім'ї, право на виїзд з країни, спрощення імміграційних процесів для європейських працівників. Також Хартія ставить вимоги щодо впровадження політики щодо гендерної та будь-якої іншої дискримінації осіб, в тому числі за сімейними обов'язками [49]. Як бачимо, Хартією встановлюється досить широкий перелік прав осіб, який диференційовано за різними сферами. Даний перелік є значно розширеним у порівнянні із Загальною декларацією прав людини та Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права, що впливає на розуміння природи захищуваних прав, необхідність їх захисту та підтверджує попередні висновки. Розширене тлумачення необхідності захисту прав у різних сферах є, на нашу

думку, позитивним аспектом, оскільки надає особам більший об'єм соціального захисту з метою комфортного існування. У той же час цікавим з наукової точки зору є положення Хартії щодо заборони дискримінації, яке поширюється на громадян, іноземців та осіб, що легально проживають чи працюють та території держави. Фактично в соціальній сфері встановлюється ознака дискримінації, а саме: можлива дискримінація осіб, які нелегально працюють та території окремої країни. Дане положення не відповідає гарантіям рівності усіх людей.

Іншим прикладом універсально-регіональних міжнародних нормативно-правових актів є Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS № 139), яким передбачено, що допомога на випадок хвороби, безробіття, досягнення пенсійного віку, інвалідності складає на особу без сім'ї 50 % мінімального законного або мінімального міжпрофесійного заробітку або пересічного працівника стосовно відповідної обставини, для чоловіка із дружиною та двома дітьми – 60 %, у зв'язку з вагітністю та пологами (материнством) без сім'ї – 50 %, для жінки з чоловіком та двома дітьми – 60 %; у зв'язку зі смертю годувальника – 50 %, для вдови/вдівця з двома дітьми – 60 %, у зв'язку з виробничими травмами та професійними захворюваннями, а саме: 1) у зв'язку з тимчасовою або початковою непрацездатністю (повною втратою спроможності отримувати заробіток або відповідним ступенем інвалідності) складає: для осіб без сім'ї – 50 %, для чоловіка із дружиною та двома дітьми – 60 %; 2) загалом для осіб без сім'ї – 50 %, для чоловіка із дружиною та двома дітьми – 60 %; є необхідність постійного догляду для осіб без сім'ї – 80 %, для чоловіка із дружиною та двома дітьми – 60 %; 3) у зв'язку із смертю годувальника: для осіб без сім'ї – 50 %, для вдови/вдівця з двома дітьми – 60 % [149, с. 301-302]. Встановлення відповідних стандартів на міжнародному рівні надає можливість гармонізувати регулювання соціальних прав, а також встановити рівень забезпечення цими правами осіб, які проживають в країнах, що ратифікували даний Кодекс. Це справляє значний

позитивний вплив на рівень життя суб'єктів реалізації відповідних прав та рівень їхньої захищеності.

Варто підтримати позицію професора О.М. Ярошенка, який справедливо наголошує на тому, що ЄКСЗ означив такі види соціального забезпечення, як медична допомога, відшкодування з тимчасової непрацездатності, з безробіття, пенсії по старості, допомоги сімейні, у зв'язку з вагітністю й пологами, пенсії по інвалідності й у разі втрати годувальника. При цьому Кодекс гарантує захищеним особам допомогу у зв'язку із станом здоров'я, що вимагає медичної допомоги профілактичного чи лікувального характеру, а також з метою підтримання, відновлення чи поліпшення здоров'я захищеної особи та її спроможності працювати й задовольняти свої особисті потреби. Також Кодексом передбачено, що допомога сім'ям із дітьми включає: 1) періодичну грошову виплату, яка надається будь-якій захищеній особі, що задовольняє визначений строк набуття права на неї; 2) забезпечення дітям належного харчування, одягу, житла, відпочинку або домашньої допомоги [150, с. 99]. Враховуючи дану позицію, можемо відзначити відносну різнонаправленість правового регулювання, яке здійснюється відповідним Кодексом, що підтверджує його універсальність та консолідованість, тобто можливість застосування нормативних вимог у різних суспільних відносинах, регулювання яких, незважаючи на окремі відмінності в правовій природі, здійснюється одним нормативним актом.

Досліджуючи положення ЄКСЗ, В.Л. Костюк зосереджує увагу на таких його окремих особливостях: містить загальні засади та принципи соціального забезпечення; визначає загальний перелік видів соціального забезпечення та умов їх надання відповідним правомочним особам; визначає базову систему європейських соціальних стандартів; стимулює держави-учасниці до розвитку відповідних внутрішніх моделей соціального забезпечення, ураховуючи національні особливості соціально-економічного розвитку. Зазначається, що за

таких обставин подальша процедура ухвалення ЄКСЗ вимагатиме від України розбудови внутрішньої системи джерел права соціального законодавства і, в першу чергу, відповідного законодавства [151, с. 535-440]. Підтримуємо дану позицію з огляду на справедливість думки про необхідність врахування окремих факторів внутрішньодержавного характеру перед імплементацією стандартів та правил, передбачених міжнародним актом, що вже було встановлено в нашому дослідженні.

Результати дослідження даної групи нормативно-правових актів дає підстави вважати, що їх характеризують наступні ознаки:

1) територіальна обмеженість. Наведена вище група міжнародних нормативно-правових актів поширює свою дію на окремі регіони світу, зокрема дані акти мають здійснювати регулювання відносин в межах Європи;

2) ревізійний характер. Держави, які ратифікували положення відповідних нормативно-правових актів, мають не тільки імплементувати їхні положення до національного законодавства, але й здійснювати звітування на регулярній основі щодо реалізації впровадження норм та їх правового забезпечення, що свідчить про контроль з боку уповноважених органів;

3) консолідований характер. Міжнародно-правові акти даної групи регулюють різні за своєю правовою природою суспільні відносини, однак, враховуючи взаємозв'язки таких відносин, консолідують їх в один нормативно-правовий акт, створюючи цілісну систему нормативного регулювання відповідних груп правовідносин.

До третьої групи міжнародних нормативно-правових актів – спеціалізованих – ми можемо віднести нормативно-правові акти, дія яких обмежується колом осіб або правовідносин. Серед них уваги потребують Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, що включена до цієї групи у зв'язку із поширенням своєї дії на обмежене коло осіб, а саме людей з інвалідністю, а також акти Міжнародної організації праці та Всесвітньої

організації охорони здоров'я, які включені нами до даної групи міжнародних нормативно-правових актів у зв'язку із направленістю регулювання на окрему сферу правовідносин та окреме соціальне право – право на працю та право на охорону здоров'я відповідно. При цьому дослідження актів Міжнародної організації праці та Всесвітньої організації охорони здоров'я слід розпочати із аналізу самої діяльності цих організацій, що дасть більш ґрунтовний результат стосовно природи та юридичної сили ухвалених ними міжнародних нормативно-правових актів.

Аналізуючи діяльність та нормативні акти Міжнародної організації праці (МОП), В.І. Шевченко вказує, що дана організація займає найзначніше місце серед суб'єктів міжнародного права, діяльність яких пов'язана із питаннями регулювання трудових відносин, до складу якої входить понад 170 країн. Вчений відзначає, що основною формою діяльності МОП є підготовка та затвердження стандартів, проведення наукових та аналітичних досліджень, а також узагальнення і розповсюдження отриманої інформації [152, с. 13]. Відзначимо, що кількість членів МОП прямо вказує на дієвість ухвалених організацією актів, оскільки охоплення країн в розрізі їх загальної кількості є достатньо значним. При цьому слід наголосити, що МОП розробляє стандарти правового забезпечення на підставі проведених наукових та аналітичних досліджень, що забезпечує обґрунтованість встановлених даною організацією норм.

Основними засобами, шляхом використання яких МОП здійснює захист трудових прав, є розробка і прийняття конвенцій і рекомендацій. Приймаються дані види актів за однаковою процедурою. До прийняття акта проводиться його обговорення на двох сесіях Міжнародної конференції праці, які проходять послідовно. На підставі обговорення Міжнародне бюро праці готує попередні доповіді, в яких в узагальненій формі викладає діюче законодавство та практику його застосування в різних країнах. Всі акти обговорюються спеціальним

комітетом, який формується конференцією та повинен бути схвалений делегатами в кількості не менше 2/3 від присутніх на засіданні. Незважаючи на однаковий порядок прийняття, конвенції та рекомендації мають різну юридичну силу, а також порядок їх застосування. Зокрема конвенції потребують ратифікації, при цьому в разі її ратифікації більше, ніж двома країнами, конвенція набуває статусу багатосторонньої угоди, що покладає обов'язки із її виконання не лише на країни, які її ратифікували, але і на ті, які подібну процедуру ще не провели [153, с. 459]. Водночас рекомендації за своєю природою не є міжнародними договорами, тому не потребують ратифікації. Відзначається, що вони є лише побажаннями та пропозиціями стосовно внесення окремих змін до законодавства, які деталізують та доповнюють положення окремої конвенції, однак фактично надається вибір державам щодо способу застосування норми [154, с. 176]. Враховуючи наведений вище порядок прийняття міжнародних нормативно-правових актів МОП, можемо зауважити, що він характеризується значними позитивними аспектами, зокрема багатостадійністю прийняття, яка дозволяє максимально удосконалити ті правові норми, які будуть затверджені за результатами розглядів. Ефективність багатостадійності також доповнюється тим, що прийняті до розгляду правила поведінки уже ґрунтуються на наукових та аналітичних дослідженнях, а це вказує на необхідність їх прийняття. Також можемо зробити висновок, що прийняття рекомендацій є фактично заключною стадією прийняття конвенції. Даний висновок впливає з того, що після затвердження конвенції досліджується її дієвість та практика застосування та у випадках окремих неузгодженостей приймається рекомендація щодо застосування окремих норм.

Загальноприйнятою є позиція стосовно того, що МОП – це унітарна організація, у якій від кожної країни здійснюють представницькі обов'язки три сторони: уряд та представники роботодавців і працівників [155, с. 25]. Враховуючи відповідний представницький склад МОП, можемо відзначити

ефективність правового регулювання, яке здійснює організація, оскільки за присутності та участі представників різних сторін очевидною є можливість врахування позиції кожної, що забезпечує необхідний рівень узгодження інтересів кожної із сторін даного процесу.

Щодо самих актів МОП, то прийнято вважати, що в своїй сукупності вони утворюють Міжнародний кодекс праці [156, с. 250]. Серед актів, які були прийняті МОП, В.І. Шевченко відзначає значну кількість конвенцій у галузі поліпшення умов праці та рекомендації щодо їх застосування. Вчений вказує, що загалом МОП ухвалила лише конвенцій близько двохсот [152, с. 13]. Кількість прийнятих актів МОП свідчить про широкий спектр суспільних відносин у сфері праці, регулювання якого здійснює так званий Міжнародний кодекс праці.

Загалом МКП охоплює такі питання, як тривалість робочого часу, охорона материнства, соціальне забезпечення, нічна праця жінок, охорона праці підлітків, міграція в пошуках роботи, інспекція праці, ліквідація примусової праці, право працівників створювати свої професійні організації, рівна оплата жіночої праці, відносини між трудящими і організацією, охорона праці тощо [156, с. 250]. Таким чином, підтверджується попередній висновок про широке застосування нормативних актів МОП в цілях регулювання різних суспільних відносин у сфері трудових відносин. При цьому можемо констатувати, що МКП не зупиняється на окремих видах правовідносин, а створює правове поле фактично для всіх, які належать до трудових. Такий підхід вважаємо належним, оскільки правовідносини змінюються, що потребує постійного оновлення правової бази для забезпечення необхідного рівня правового регулювання, а зміна, оновлення та створення нових стандартів за усіма напрямками забезпечує відповідність рівня регулювання рівню правовідносин.

Серед конвенцій МОП у сфері захисту соціальних прав, на нашу думку, особливої уваги потребують Конвенція про обмеження тривалості робочого

часу на промислових підприємствах до 8 годин на день та 48 годин на тиждень (1919 року), Конвенція № 2 про безробіття (1919 року), Конвенція № 29 про примусову або обов'язкову працю (1930 року), Конвенція № 44 про допомогу особам, які є безробітними з незалежних від них обставин (1934 року), Конвенція № 88 про організацію служби зайнятості (1948 року), Конвенція № 111 про дискримінації в галузі праці та зайнятості (1958 року), Конвенція № 131 про встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються, Конвенція № 159 про професійну реабілітацію і зайнятість інвалідів (1983 року), Конвенція № 168 про сприяння зайнятості і захист від безробіття (1988 року), Конвенція № 118 про рівноправність у галузі соціального забезпечення (1962 року), Конвенція № 157 про збереження прав у галузі соціального забезпечення (1982 року). Наведені конвенції встановлюють високий рівень регулювання трудових відносин, соціального забезпечення, захисту осіб, які не в повній мірі можуть реалізувати свої соціальні права, також порушуються питання щодо впровадження механізмів сприяння реалізації трудових прав та прав на соціальне забезпечення.

Поряд із цим відзначається, що Україна не ратифікувала жодної конвенції МОП щодо соціального забезпечення, на відміну від конвенцій у сфері трудових відносин [157, с. 3]. Даний факт, очевидно, є негативним явищем у правовому регулюванні прав у галузі соціального забезпечення на території України. Імплементация норм міжнародного законодавства здійснюється з урахуванням рівня розвитку окремої країни та наявності ресурсів, відтак вважаємо, що з поліпшенням названих чинників Україною буде імплементовано належні норми шляхом ратифікації необхідних конвенцій МОП щодо соціального забезпечення.

Іншим спеціалізованим органом, який здійснює нормативно-правове регулювання соціальних прав, зокрема права на здоров'я, є Всесвітня організація охорони здоров'я. При цьому на універсальному, всесвітньому, рівні

міжнародним співробітництвом у даній галузі регулювання здійснює безпосередньо ВООЗ, а на регіональних рівнях – його регіональні бюро [158, с. 14]. Відзначимо, що відповідне делегування ряду функцій має позитивний ефект діяльності, оскільки дозволяє ефективно на своєчасно координувати міжнародне співробітництво в сфері охорони здоров'я.

Серед міжнародних нормативно-правових актів ВООЗ слід зосередити свою увагу на Рамковій конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну [159] та Паризькій хартії боротьби з раком. Так, Рамкова конвенція ВООЗ із боротьби проти тютюну прийнята з метою захисту нинішнього та прийдешніх поколінь від руйнівних наслідків для здоров'я людей, а також соціальних, екологічних і економічних наслідків споживання тютюну й впливу тютюнового диму за допомогою забезпечення відповідних рамок для заходів боротьби проти тютюну, що підлягають здійсненню Сторонами на національному, регіональному й міжнародному рівнях, для того щоб постійно та істотно скорочувати поширеність уживання тютюну й впливу тютюнового диму. Положеннями даної Конвенції, серед іншого, регулюються питання інформування населення з питань боротьби проти тютюну, заборони реклами тютюнових виробів, продажу їх неповнолітнім, а також встановлюються заходи щодо скорочення попиту на відповідні вироби. В свою чергу, Паризька хартія боротьби з раком [160] прийнята з метою недопущення та лікування раку, а також для підтримання високої якості життя людей, які живуть із цією хворобою та вмирають від неї. Сторонами цієї Хартії взято на себе зобов'язання дотримуватись принципів та лікувальної практики, передбаченої Хартією, зокрема щодо створення оптимального середовища для застосування інноваційних методів у галузі наукового пошуку, спрямованого на боротьбу з раком, та поліпшення якості життя хворих завдяки оптимальним методам онкологічної допомоги та супровідному догляду, таких як застосування препаратів проти больового синдрому та виснаження та паліативному

лікуванню в останні моменти життя. Відзначимо, що відповідні документи відіграють важливу роль у консолідації світового співтовариства в боротьбі за охорону здоров'я населення світу та забезпечують встановлення необхідних орієнтирів та векторів розвитку правового регулювання в даній сфері.

Н.В. Хендель зазначає, що з метою вирішення актуальних проблем у сфері охорони здоров'я повинна бути активізована нормотворча діяльність ВООЗ та прийняті інші універсальні конвенції, зокрема щодо регулювання питань біомедичних прав людини, трансплантації, обігу лікарських засобів, навколишнього середовища та охорони здоров'я [158, с. 14]. Цілковитим погоджуємось із даною позицією, оскільки право на охорону здоров'я є одним із найважливіших не тільки соціальних, але і основоположних прав людини. Відтак, враховуючи значення самого права, а також мінімальний доробок організації з метою його регулювання на міжнародному рівні, вважаємо за необхідне активізацію нормотворчої функції ВООЗ щодо забезпечення галузі охорони здоров'я якісними загальнообов'язковими стандартами.

Також спеціалізованим міжнародним нормативно-правовим актом у сфері захисту соціальних прав є Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, яка закладає систему міжнародних соціальних стандартів – прав [161, с. 27]. Зазначимо, що нами дана Конвенція віднесена до спеціалізованих, незважаючи на її загальний характер і регулювання прав у різних сферах суспільних відносин, оскільки її норми регулюють права спеціальних суб'єктів, а саме осіб з інвалідністю.

Дана Конвенція виступає основою для розвитку правової держави в частині забезпечення осіб з інвалідністю рядом прав. Конвенцією передбачено, як загалі права, зокрема право на життя (стаття 10), право на безпеку (стаття 11), право на свободу від катувань та жорстокого поводження (стаття 15), а також право на свободу пересування та вибору місця проживання, яке гарантоване статтею 18. Поряд із цими правами Конвенція визначає і більш спеціалізовані,

зокрема право на належні заходи для забезпечення доступу нарівні з іншими до фізичного оточення, транспорту та зв'язку (стаття 7), право на повагу до фізичної і психічної цілісності нарівні з іншими (стаття 17), право на забезпечення індивідуальної мобільності, що визначено статтею 20, а також право на реабілітацію для досягнення максимальної незалежності (стаття 26) [162]. Аналізуючи вищенаведені права, надані особам з інвалідністю, а також Конвенцію в цілому, приходимо до висновку, що вона носить антидискредитаційний характер, що відображається у наданні таких самих прав, які містяться у інших деклараціях, водночас спрямованих саме на людей з інвалідністю, що повинно підкреслити наявність у них рівних прав та можливостей із іншими людьми та фактичну заборону дискредитації за ознакою наявності інвалідності.

В.Л. Костюк вважає, що гарантоване Конвенцією право осіб з інвалідністю на працю (ст. 27) є найбільш фундаментальним у системі соціально-економічних прав. Це, зокрема, пояснюється тим, що суспільство та держава у межах реалізації цього права можуть формувати дієві гарантії для соціально вразливих громадян, які не здатні конкурувати на ринку праці [163, с. 2]. Вважаємо дану позицію обґрунтованою, оскільки при забезпеченні рівних можливостей до реалізації трудових прав особами з інвалідністю з боку держави зменшується кількість зобов'язань на соціальне забезпечення таких осіб, при цьому, реалізуючи право на працю, особи з інвалідністю можуть покращити свій життєвий рівень, що також є позитивним аспектом результативного забезпечення рівного доступу осіб до виконання трудової функції.

У контексті наведеного слід зауважити, що М.М. Шумило наголошує на тому, що міжнародні стандарти у сфері соціального захисту варто розуміти як соціальний мінімум, що встановлений міжнародними нормативно-правовими актами та є обов'язковим для країн-підписантів, наявність якого дає рівну можливість непрацездатним особам реалізовувати свої права та свободи в

повному обсязі [164, с. 243-244]. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю фактично є таким міжнародним стандартом, який встановлює соціальний мінімум прав, що забезпечує рівну, в порівнянні із іншими особами, можливість реалізації основоположних прав людини.

Враховуючи аналіз третьої групи міжнародних нормативно-правових актів щодо забезпечення конституційних соціальних прав людини і громадянина, виділимо наступні ознаки, які характерні даній групі:

1) цільова спрямованість. Міжнародні правові акти даної групи спрямовані на регулювання окремих видів правовідносин, зокрема через надання соціальних прав, чи на надання прав окремому виду суб'єктів, які потребують соціального забезпечення;

2) вичерпність. Акти міжнародного законодавства даної групи характеризуються деталізованим регулюванням окремих складових соціальних прав або детальним визначенням різного роду прав окремих суб'єктів, а також встановлюють механізм відповідного правового забезпечення;

3) суб'єктивний характер. Міжнародні нормативно-правові акти, які входять до даної групи, спрямовані на регулювання прав окремо визначених груп суб'єктів, наприклад, нормативно-правові акти, ухвалені МОП, здійснюють забезпечення прав та інтересів працівників.

Варто зауважити, що специфічні особливості розвитку України запобігають можливості автоматичної імплементації в національне законодавство міжнародних нормативно-правових актів із забезпечення соціальних прав населення, оскільки такі норми ґрунтуються на направлені на розвинені та стабільні ринкові відносини [165, с. 194]. Отже, вважаємо аналіз рівня імплементації міжнародних правил у сфері забезпечення конституційних соціальних прав населення важливим у межах даного дослідження. Відповідний аналіз дозволить виявити можливі прогалини в конституційних нормах,

спрямованих на гарантування населенню України соціальних прав, та встановити вектор подальшого розвитку національного законодавства.

Розпочнемо аналіз одного із прав, яке впливає з трудових, а саме права на страйк, котре З.Н. Кузнєцова розуміє, як право на зупинення роботи, застосоване найманими працівниками для реалізації своїх професійних інтересів. При цьому вчена зауважує, що в переважній більшості національних правових систем право на страйк розглядається як колективне, а не індивідуальне [166, с. 14, 70].

Ю.О. Коломоєць же зазначає, що в країнах Заходу традиційне трактування відповідного права піддається критиці, оскільки висувається нове розуміння права на страйк, як такого, що належить особі індивідуально, і кожна особа вправі самостійного вирішувати необхідність його застосування. Відповідна позиція іде в розріз із традиційним уявлення даного права, яке може реалізуватись виключно трудовими колективами або профспілками [167, с. 62]. Вважаємо, що ця позиція є досить цікавою з наукової точки зору, однак відповідна конституційна норма є якісно новим для нашої держави правом, тісно пов'язаним із правом на працю, вона впроваджує положення пункту 4 статті 6 Європейської соціальної хартії (переглянутої) та підпункту d) пункту 1 статті 8 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [168, с. 42, 107]. Водночас, зважаючи на той факт, що принципи права на страйк як засіб організації профспілок визнані майже у всьому світі, а також на те, що саме профспілки отримали право на організацію та проведення страйків, зазначимо, що видається логічним поєднання норм, які регулюють створення профспілок (частина 2 статті 36 Конституції України), з нормою, яка встановлює право на страйк (стаття 44 Конституції України), в одній статті [169, с. 31].

Право на відпочинок, закріплене в статті 45 Конституції України, має особливе значення для відновлення здоров'я, фізичних і розумових здібностей

працівників, а також тісно взаємопов'язане з іншими конституційними правами людини. Але, незважаючи на це, в юридичній науці цьому питанню приділено менше уваги, ніж іншим правам людини. відзначимо, що дане право в конституціях більшості держав світу лише частково згадується та не урегульоване детально на конституційному рівні, оскільки відповідна детальна регламентація зазвичай відноситься до сфери окремої галузі, а саме трудового права [170, с. 291-292]. Вважаємо, що на конституційному рівні відповідне право повинно лише згадуватись, забезпечуючи конституційну гарантію його наявності та можливості реалізації, тоді як способи та засоби відповідної реалізації варто визначати в інших нормативно-правових актах, зокрема в галузі трудового права, що, на нашу думку, забезпечить і належний рівень деталізації права, і конституційні гарантії такої реалізації.

В.С. Кириченко, аналізуючи положення норм Конституції України та конституцій держав континентальної Європи, в яких закріплено право на відпочинок, пропонує викласти в новій редакції ч. 3 ст. 45 Конституції України, яка автоматично стає частиною другою і в якій подається перелік вимог, які закріплені в міжнародно-правових актах, а також доповнити зазначену частину гарантіями, що, на нашу думку, значно її посилить та буде повністю відповідати статті 2 Європейській соціальній хартії (переглянутій) [4, с. 294]. Цілком погоджуємось із такою позицією, оскільки приведення конституційної норми у відповідність з міжнародними актами, з одного боку, робить її більш ефективною, так як нормотворчість міжнародних організацій ґрунтується на глибоких дослідженнях та позитивному досвіді інших країн, а з іншого – правильне співвідношення гарантованих прав надає можливість використовувати інші засоби захисту, передбачені відповідним міжнародним актом.

Соціальне забезпечення громадян держави тісно пов'язане з рівнем їх життя. І тому в умовах значного соціального розшарування українського

суспільства, різкого зниження рівня забезпеченості економічно неактивної частини населення (людей похилого віку, непрацевдатних, безробітних тощо), недостатньої гарантованості та захищеності права кожної людини на соціальний захист виникає, на думку Ю.В. Кириченка, нагальна потреба теоретичного переосмислення юридичного змісту ст. 46 Конституції України та невідкладного її удосконалення [4, с. 294]. Можемо погодитись із відповідною тезою із загальних уявлень про необхідність імплементації міжнародного досвіду для забезпечення належного рівня забезпечення населення правами, в тому числі соціальними.

Особливістю статті 46 Конституції є те, її положення спрямовані на надання відповідного права громадянам, що відрізняє їх від норм статей 22, 25 Загальної декларації прав людини, ст. 9 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та ст. 13 Європейської соціальної хартії (переглянутої) [168, с. 11, 12, 42, 110], в яких ідеться про «кожну людину». Враховуючи таку невідповідність, Ю.В. Кириченко пропонує у частині 1 статті 46 Конституції термін «громадяни» змінити на термін «кожен», що, на думку вченого, буде більше відповідати міжнародно-правовим актам, у тому числі вимогам Конвенції № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення та Конвенції № 118 про рівноправність громадян держави та іноземців і осіб без громадянства в галузі соціального забезпечення, які прийняті Генеральною конференцією МОП відповідно 28 червня 1952 року та 28 червня 1962 року, а також європейському досвіду [4, с. 296]. Ми не можемо погодитись із даною пропозицією. Як правильно зазначив П.М. Рабинович, відповідна зміна значно розширить коло суб'єктів, яким надаватиметься відповідне право [171, с. 57]. Водночас права, регламентовані міжнародними нормативно-правовими актами, надаються особам відповідно до можливостей держави, зокрема наявності необхідних ресурсів. Відтак, розширення суб'єктів, які претендуватимуть на соціальне забезпечення з боку держави не є нагальним питанням, яке слід

вирішувати законотворцю, при цьому відповідне забезпечення громадяни України наразі мають, що, на нашу думку, є належним виконанням державою обов'язку щодо відповідного забезпечення.

Ще одне право, яке слід розглянути детальніше, – це право громадян на достатній життєвий рівень, фундаментом якого є один із основоположних принципів соціальної держави. Дане право, з точки зору В.В. Мацокіна, є інтегруючим соціальним правом, яке акумулює в собі не лише всі інші соціальні права та створює одну цілісну систему, а водночас складає сутність та зміст правового регулювання більшості громадянських і політичних прав. При цьому, на думку вченого, якщо особа не в змозі забезпечити собі елементарні умови існування, тобто за умови, якщо якість харчування не надає можливості відтворення фізичних сил, або за умови, якщо у такої особи відсутнє житло та одяг, тоді всі інші права просто втрачають своє соціальне значення [32, с. 3, 6]. Цілком погоджуємось із даною позицією, оскільки життєдіяльність особи та ціль реалізації нею спектра наданих прав ставить за мету досягнення певного рівня умов існування.

Р.С. Балакірева наголошує, що зміст цієї статті Конституції спрямований у майбутнє [172, с. 87]. Така позиція є в достатній мірі обґрунтованою з огляду на те, що право на достатній рівень життя не може бути реалізоване особою миттєво та потребує використання нею певних засобів та способів для досягнення такого рівня, зокрема шляхом реалізації права на працю та справедливий рівень винагороди за неї.

Ю.В. Кириченко вказує, що обов'язок держави полягає не лише у визначенні мінімальних стандартів, нижче яких життєвий рівень громадян не повинен знижуватися; від держави також вимагається постійне піклування про реалізацію даного права та про неперервне поліпшення умов життя своїх громадян, як того вимагає положення п. 1 ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. Вчений також звертає увагу на зміст

першого речення п. 1 ст. 11 зазначеного Пакту, який відсутній у тексті ст. 48 Конституції України, та пропонує в цій нормі закріпити право кожної людини на неухильне поліпшення умов свого життя. Тим самим держава забезпечить упровадження в національну правову систему міжнародних стандартів щодо досліджуваного права [4, с. 311]. Ми підтримуємо наведену вище позицію щодо необхідності впровадження в українське законодавство міжнародних стандартів. Однак вважаємо, що відповідні зміни не приведуть до реальної зміни реалізації громадянами даного права з огляду на декларативний характер самого права на достатній життєвий рівень. Вважаємо, що реалізація даного права залежить не від декларативних обов'язків держави, а від самостійних дій кожної окремої особи з метою досягнення відповідного рівня життя. На нашу думку, доцільніше доповнити відповідну конституційну норму обов'язком держави створювати та забезпечувати можливість реалізації засобів та способів досягнення достатнього життєвого рівня, що, в свою чергу, дозволить населенню самостійно досягати необхідного для них рівня життя, який відповідав би світовим стандартам.

Проведене дослідження дає підстави вважати, що міжнародні нормативно-правові акти мають досить значний вплив на національне законодавство, в тому числі на правове регулювання соціальних прав в Україні.

Водночас порівняльний аналіз норм міжнародного законодавства та законодавства України в сфері забезпечення соціальних прав виявив недостатній рівень імплементації міжнародних норм у вітчизняне законодавство та необхідність продовження впровадження міжнародних стандартів в законодавство України з метою забезпечення належного рівня забезпечення даного виду прав та можливості їх безперешкодної реалізації населенням України.

Враховуючи важливе значення міжнародного законодавства щодо забезпечення соціальних прав громадян, вважаємо, що питання формування

ефективного міжнародного механізму правового забезпечення охорони праці потребує подальших наукових досліджень.

2.3 Конституційно-правовий механізм забезпечення соціальних прав людини і громадянина в Україні

Суспільство постійно змінюється, і трансформаційні процеси щодо його покращення та вдосконалення впливають і на інші явища соціальної сфери, в тому числі й право. Відповідно, держава повинна швидко реагувати на них та удосконалювати правове забезпечення, методи правового регулювання або ж включати нові суспільні відносини до переліку найважливіших. Крім того, усі зміни повинні проходити у відповідності із обраним Україною курсом євроінтеграції, а отже, відповідати міжнародним стандартам та принципам.

Одним із пріоритетних напрямів удосконалення сучасного законодавства є регулювання, охорона та захист соціальних прав людини і громадянина. Для того, щоб зробити таке законодавство ефективним, необхідно закріпити основні правові цінності й орієнтири на найвищому юридичному рівні, тобто на рівні Конституції України. Проте, як показує практика, декларативного проголошення цінностей недостатньо для того, щоб вони працювали, саме тому й необхідно сформулювати механізм правового забезпечення із належними елементами. Тож дослідження конституційно-правового механізму забезпечення соціальних прав людини й громадянина є актуальним.

Так, результативність і комплексність впливу конституційно-правового механізму забезпечення соціальних прав людини залежать від того, наскільки взаємодіють між собою його елементи, чи дійсно існує їх система. Отже, теоретичне дослідження допоможе виділити такі елементи механізму, які постійно впливатимуть один на одного та які найкращим чином будуть забезпечувати досягнення мети правового забезпечення соціальних прав.

Відповідно, таке дослідження допоможе розкрити основні прогалини та колізії в законодавстві, а також вирішити дану проблему через винайдення найбільш ефективних методів і засобів щодо регулювання, захисту, охорони суспільних відносин у соціальній сфері. У свою чергу, ефективний конституційно-правовий механізм забезпечення соціальних прав людини надасть можливість вдосконалити й систему надання послуг органами публічної влади для населення через зменшення навантаження на такі органи. Оскільки діятиме ефективне регулювання суспільних відносин, то й звертатись до таких органів потрібно буде задля вирішення лише тих питань, що безпосередньо стосуються інтересів держави чи місцевого самоврядування.

Крім того, через ефективну дію конституційно-правового механізму забезпечення соціальних прав людини у суспільстві встановиться стабільність. Таким чином, кожна людина й громадянин будуть усвідомлювати важливість збереження такого стану через вигідність для власних інтересів та реалізації прав. Отже, підвищуватиметься рівень соціальної відповідальності за власні дії й усвідомлення серед населення важливості підтримання суспільних відносин у правомірному полі.

На науково-теоретичному рівні дослідження даного питання займались наступні науковці: О.П. Васильченко, Є.В. Годованик, Т.М. Заворотченко, Л.І. Заморська, А.М. Колодій, Р.О. Максимович, В.В. Мацокін, А.Ю. Олійник, Т.В. Радзієвська, О.В. Сінькевич, Л.В. Терещенко, О.О. Уварова, О.Є. Унтілова.

Конституція є одним із найбільш важливих як правових, так і соціальних явищ. Саме вона забезпечує встановлення зв'язку між суспільством та державою, встановлює основні засади та методи їх взаємодії. Проте аналіз історичних даних дає можливість стверджувати, що передбачення у Конституції певних норм не гарантує їх реалізацію, а отже, й встановлення демократичного режиму в державі. Саме тому важливою є побудова механізму правового забезпечення конституційних норм права. Особливістю Конституції є те, що

вона визначає лише найважливіші суспільні відносини для регулювання. Такої ж думки дотримується і Ю.М. Тодика, який наголошує, що недостатньо мати матеріальні норми, розвинену систему законодавства, необхідні ще чіткі механізми їх втілення в життя, що повною мірою стосується конституційно-правової сфери [173, с. 336-337]. Враховуючи рівень соціалізації сучасного суспільства, необхідність забезпечення мінімально комфортного рівня життя, постійне збільшення темпу розвитку, стає зрозумілим, що найвищого правового визнання потребують соціальні права людини та громадянина. Відповідно, повинен існувати і механізм їх правового забезпечення. З метою його належної реалізації необхідно спершу дослідити саме поняття конституційно-правового механізму забезпечення соціальних прав людини й громадянина, оскільки це допоможе визначити межі та мету його застосування.

Встановлення глибшого розуміння сутності поняття конституційно-правового механізму забезпечення соціальних прав людини й громадянина потребує першочергового аналізу вихідних явищ, з якими дане поняття пов'язане, а саме: «механізм» та «забезпечення». Так, Словник української мови надає наступні визначення першого із вказаних термінів: внутрішня будова, система чого-небудь; сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та ін. явище [174]. Тож структура механізму залежить від явища, що він складає. Крім того, важливо щоб механізм повністю відповідав такому явищу, мав системний та взаємодіючий характер. У Словнику синонімів Караванського механізм визначається як (невеличкий) прилад, пристрій; (великий) машина; (державний) система, устрій; (війни) механіка; (мислення) процес; (реакції) перебіг [175]. Єдиного точного визначення механізму немає, що пов'язано із постійною трансформацією його залежно від конкретного поняття, якому він слугує. Водночас важливо зауважити, що для кожного механізму характерна наявність певної кількості елементів, які незалежно від форми й виду зв'язків повинні відповідати вимогам логічної побудови. Тож у

найбільш загальному значенні під механізмом варто розуміти логічно побудовану динамічну структуру, що має системний характер, особливості й мета встановлення якої визначаються вихідним явищем.

Щодо терміна «забезпечення», то у Великому тлумачному словнику надається наступне його визначення: створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [176, с. 375]. Цю категорію часто застосовують як синонім до понять «охорона», «гарантії», «захист», що лише підтверджує наявність проблеми та необхідність у науковому дослідженні. Хоча надати конкретне визначення поняття «забезпечення» видається неможливим через його багатогранність і залежність від предмета (забезпечення), проте, порівнюючи усі наявні визначення, можна знайти у них спільну особливість, якою є прагнення до встановлення стабільного становища існування певного явища.

Можна помітити взаємозв'язок між механізмом та забезпеченням, оскільки вони залежать від вихідного поняття, що може бути спільним для них, а також мають взаємопов'язані цілі. Так, встановлення стабільності функціонування певного явища можливе через застосування механізму. Відповідно, доречно у такому випадку вживати термін «механізм забезпечення», що у контексті даного дослідження спрямований на соціальні права людини й громадянина.

Досліджуючи поняття конституційно-правового механізму, зазначимо, що більшість проблемних моментів у наукових визначеннях пов'язані саме із неправильним розумінням сутності поняття механізму та забезпечення, однак це не може повністю нівелювати їх наукову цінність.

Так, у своєму науковому дослідженні О.В. Марцеляк визначає цілі для застосування механізму забезпечення, якими є: удосконалення національного законодавства країни і приведення його до міжнародних стандартів у галузі прав людини; реалізація громадянами своїх прав і свобод; охорона прав і свобод

людини та громадянина; захист прав і свобод людини та громадянина [177, с. 36]. Такі цілі безпосередньо корелюють із засобами правового забезпечення. у сукупності вони не формують цілісну систему, оскільки законодавство виконує функцію охорони та захисту, тобто їх виділення як окремих цілей є недоречним. Якщо ж продовжувати досліджувати аспект вдосконалення, тоді варто вести мову про вдосконалення діяльності державних органів. Отже, автором наведено правильні твердження щодо цілей правового механізму забезпечення, хоча увесь їх обсяг і не був охоплений.

Питання конституційного забезпечення досліджує й А.Ю. Олійник, стверджуючи, що забезпечення конституційних свобод в Україні – це створення сприятливих умов для їх здійснення, охорона, захист суб'єктивних свобод від правопорушення, відновлення порушеного права компетентними державними органами чи органами місцевого самоврядування, їх посадовими або службовими особами та об'єднаннями громадян за допомогою використання матеріальних чи процесуальних юридичних засобів [178, с. 47]. Тож у контексті конституційно-правового механізму забезпечення соціальних прав необхідним є створення умов для реалізації саме соціальних прав. Із визначення автора можна зробити висновок, що елементами механізму забезпечення умов є охорона, захист та реалізація. У такому випадку логічним постає питання, чому суб'єктами забезпечення здійснюється виключно відновлення порушених прав. Але все ж позитивним моментом є зазначення широкого кола таких суб'єктів, до яких включаються не лише органи публічної влади, а їх компетенція є значно ширшою й не може бути описана лише відновленням прав осіб.

В.О. Демиденко вказує, що механізм забезпечення прав свобод людини є процесом цілеспрямованої діяльності компетентних органів щодо сприяння реалізації прав свобод людини та громадянина, їх охороні, захисту [179, с. 4]. Дане визначення правильно окреслює частину призначення механізму, але не охоплює усі його аспекти. Так, залишено поза увагою нормативно-правову

сторону, а також власне процес реалізації особами своїх прав. Крім того, термін «компетентні органи» потребує більшої деталізації через можливе включення до них як органів державної й місцевої влади, так і громадських організацій.

Дещо інше бачення має Л.О. Нікітенко, який розуміє механізм правового забезпечення як систему засобів і чинників, за допомогою яких здійснюється реалізація прав і свобод особи та їх охорона відповідними зобов'язаними суб'єктами державної влади, а у разі порушення – їх захист і відновлення [180]. У першу чергу, варто відзначити логічне встановлення послідовності й необхідності застосування певних засобів. Дійсно, головною метою є все ж реалізація, інші цілі досягаються лише у випадку виникнення необхідності. Водночас тлумачення механізму як системи засобів і чинників є некоректним, оскільки не вказано їх правовий характер, що уже дає можливість для порушення правових принципів та норм. Крім того, саме визначення механізму як системи лише засобів і чинників не дозволяє прослідкувати його динамічність та постійну трансформацію.

Р.І. Зуєв, у свою чергу, трактує правовий механізм забезпечення прав свобод людини як інтегруючу складову частину механізму забезпечення прав і свобод людини, що має на меті нормативну регламентацію діяльності органів публічного адміністрування щодо реалізації всіх видів механізму забезпечення прав і свобод людини [181, с. 48]. Таким чином, визначається загальна структурована система взаємодії між механізмами. Водночас спірною є мета механізму, що розкривається як нормативний вплив на органи державної влади та місцевого самоврядування. Оскільки нормативний вплив призведе до значної централізації й порушення демократичного режиму, потрібен критерій щодо меж впливу, яким є право. Тож доцільно говорити лише про нормативно-правову регламентацію. Також сумнівним є встановлення такої регламентації лише для владних суб'єктів, так як врегулювання та гарантування потребують передусім суспільні відносини між членами суспільства незалежно від професії

й виду діяльності, а діяльність органів публічного адміністрування є одним із засобів забезпечення таких відносин.

Загальне визначення надає О.Є. Унтілова, яка зазначає, що конституційний механізм забезпечення прав людини є взаємозв'язком норм та інститутів конституційного права, які характеризують формальний і матеріальний зміст прав людини, їх взаємодії, а також встановлюють базові принципи організації та функціонування органів державної влади в частині сприяння реалізації і захисту прав і свобод людини і громадянина, визначених Конституцією та адаптованих в систему національного законодавства нормами міжнародного права [182, с. 66]. Важливим є визначення структури механізму забезпечення прав як гарантій та норм, оскільки це безпосередньо пов'язані правові явища. Крім того, виділяється й роль саме Конституції як основного критерію доцільності й відповідності правовим принципам. За рахунок цього забезпечується системність і комплексність незалежно від конкретного виду прав, що забезпечуються.

Т.В. Бабкова під механізмом забезпечення прав і свобод людини та громадянина розуміє динамічну, взаємоузгоджену та взаємопов'язану систему встановлених Конституцією та законами України правових форм, засобів і заходів, за допомогою яких здійснюється реалізація прав і свобод людини та громадянина, їх охорона та захист [183, с. 75]. Динамічність механізму розкривається через його постійне втілення суб'єктами права, а також через зміни у внутрішній структурі механізму, що пов'язані із зміною сутності явища, яке він втілює. Так, перелік соціальних прав постійно розширюється, а отже, й механізм реалізації таких прав повинен бути вдосконалений. Взаємна узгодженість та пов'язаність розкривається в необхідності комплексної дії усіх елементів механізму та узгодження його із більш широкими за обсягами правовими механізмами. Відповідно, конституційно-правовий механізм

забезпечення соціальних прав є частиною ширшого конституційно-правового механізму забезпечення прав, свобод та інтересів людини й громадянина.

В.В. Радзієвська тлумачить механізм забезпечення прав і свобод як налагоджену систему правових інструментів та засобів, створених та закріплених державою для реального визначення та здійснення прав і свобод, регулювання процесів у сфері прав свобод людини та громадянина через відповідні органи [184, с. 151]. Цікавим у даному визначенні є виділення ролі держави, яка трактується не як суб'єкт забезпечення й гарантування, а як суб'єкта встановлення. Таке твердження є доволі спірним, особливо щодо прав людини, які є природними. Відповідно, механізм їх забезпечення функціонує, базуючись на природній сутності прав, а не завдяки державній волі щодо його створення. Зазначене ще раз підкреслює, що конституційно-правовий механізм є проявом взаємодії між суспільством і державою, а не лише державного централізованого веління.

Дещо схоже визначення надає В.Ф. Погорілко, який розглядає конституційно-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина як систему влади держави, функцією якої виступає захист прав людини, а також процедури такого захисту, за допомогою яких реалізується право людини на захист її конституційних прав [185, с. 325]. Погоджуємось із визначенням функціонального призначення механізму щодо забезпечення реалізації. Варто також вказати, що метою такого механізму є захист та охорона. Разом із тим залишається відкритим питання щодо розуміння виразу «влада держави» та її фактичного прояву, за допомогою якого, власне, й здійснюється реалізація механізму.

Власний підхід до розуміння механізму правового забезпечення прав має О.П. Васильченко, яка акцентує увагу на тому, що його варто досліджувати в динамічному та статичному аспектах. З точки зору статички, це сукупність юридичних умов реалізації та засобів захисту цих прав, що втілюється в

правовій поведінці суб'єктів зазначених прав з метою перетворення їх у життя. У динамічному контексті – це регламентований процес забезпечення реалізації та захисту конституційних прав і свобод як конкретних юридичних можливостей, що передбачає наявність певних стадій [186, с. 30]. Статику й динаміку можливо розглянути як теоретичну та практичну частину механізму відповідно. Саме тому теоретична частина забезпечується матеріальними і процесуальними нормами щодо порядку реалізації, а практична реалізує такі норми. Проте такий розподіл корисно використати лише з науково-дослідною метою, оскільки при встановленні поняття та рівня втілення законодавства у життя важливою є комплексність розуміння та застосування.

У дослідженні такого соціального права, як право на достатній рівень життя, В.В. Мацокін визначає, що конституційно-правовий механізм забезпечення права громадян України на достатній життєвий рівень – це система правових норм, які встановлюють правові основи та порядок досягнення усіма верствами населення і його окремими категоріями достатнього життєвого рівня, а також сукупність державних і недержавних інституцій, на які покладається створення належних умов для досягнення населенням достатнього життєвого рівня, забезпечення такого рівня для непрацездатних та унеможливлення зниження життєвого рівня громадян нижче достатнього при здійсненні постійного та систематичного контролю як за діяльністю відповідних інституцій, так і за досягнутим життєвим рівнем різних категорій осіб [32, с. 5]. Така дефініція має важливе значення для механізму забезпечення соціальних прав, оскільки встановлює суб'єктів впливу правового забезпечення, а також виділяє роль правових норм. Водночас варто зазначити, що мета забезпечення соціальних прав буде відрізнятись через більший обсяг та її зміст складатиме необхідність встановлення рівних можливостей, комфортних умов та належного рівня добробуту кожної людини й громадянина.

Ю.О. Сульженко, здійснюючи дослідження економічних прав, зазначає, що механізм захисту економічних прав та свобод людини і громадянина – це сукупність конституційних гарантій і повноважень державних та недержавних органів, установ і організацій, юридичних та фізичних осіб, які здійснюють захист економічних прав та свобод людини і громадянина. Механізм захисту економічних прав та свобод людини і громадянина в Україні – це правовий інститут, у якому взаємодіють органи державної влади й органи місцевого самоврядування, з одного боку, та інститути громадянського суспільства – із іншого [187, с. 75]. У даному визначенні позитивними є декілька моментів. Найперше, це визначення механізму як правового інституту, що свідчить про наявність правового зв'язку між державою і соціумом. Разом із тим виникає питання щодо доцільності виокремлення повноважень державних органів із гарантій. Оскільки зміст діяльності державних органів полягає у наданні послуг населенню, то, відповідно, вони є однією із процесуальних гарантій.

Досліджуючи питання забезпечення права людини на безпеку, В.П. Васьковська визначає, що конституційно-правовий механізм забезпечення права людини на безпеку є системою комплексно взаємопов'язаних і взаємодіючих передумов, засобів та чинників, за допомогою яких в умовах додержання законності створюються належні юридичні і фактичні можливості для повноцінної реалізації кожним права на безпеку, знешкоджуються ті негативні умови, що можуть завдати шкоди практичній реалізації цього права у повсякденному житті [188, с. 10]. Для дослідження конституційно-правового механізму забезпечення соціальних прав у даному твердженні важливим є встановлення ролі принципу законності як визначального для обрання елементів механізму. Водночас, на нашу думку, слід встановити вимогу не лише щодо законності, але й щодо відповідності усім принципам права, які якраз і передбачаються Конституцією. Також викликає сумнів щодо доречності вживання формулювання «знешкодити негативні умови», оскільки такий термін

потребує подальшого розкриття наявності у нього правового характеру. Більш доцільним, як випливає із контексту визначення, є вживання виразу «застосування профілактичних заходів», який якраз і впливає на виникнення та нівелювання негативних умов.

О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко визначають соціально-правовий механізм як систему засобів та факторів, які забезпечують повагу до прав і свобод людини, що є суттєвими для повного та вільного розвитку [189, с. 326]. Позитивним моментом такої дефініції є визначення механізму як системи. Проте загалом дефініція, надана авторами, є занадто вузькою, оскільки вона не може охопити увесь обсяг як правового механізму та і більш загального соціального механізму. Саме тому варто його доповнити метою та суб'єктами реалізації.

М.Д. Савенко тлумачить механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина як систему взаємопов'язаних конституційних норм, які закріплюють основні права та свободи громадян і встановлюють гарантії їх реалізації, а також систему органів державної влади, місцевого самоврядування, інших інституцій держави, які забезпечують, охороняють і захищають основні права та свободи громадян [190, с. 74]. Так, автор підкреслює значення конституційних норм, з чого можна зробити висновок про конституційність механізму. Також виділяються елементи такого конституційного механізму, серед яких для соціальних прав мають значення норми та гарантії. Проте невизначеною залишається мета застосування механізму правового забезпечення.

О.Ф. Скакун наголошує, що для реалізації конституційно закріплених прав і свобод людини в Україні необхідно мати налагоджений соціально-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини як систему засобів і чинників, що забезпечують необхідні умови поваги до всіх основних прав і свобод людини, які є похідними від її гідності. Поняттям «соціально-правовий

механізм забезпечення прав людини» підкреслюється, що правовий механізм – частина соціального і діє з ним у єдності [3, с. 247]. Завдяки цьому встановлено один із основних зв'язків між Конституцією і суспільством та механізмами, що в ньому діють. Водночас важко погодитись із самим тлумаченням механізму, метою якого є повага до основних прав людини та до її гідності. Оскільки повага до права людини є наслідком реалізації особою власних прав, відповідно, завданням є не забезпечення умов поваги, а забезпечення умов реалізації та захисту й охорони таких прав.

Тож на основі проаналізованих науково-теоретичних досліджень та використання формально-логічних методів можна дійти висновку, що конституційно-правовий механізм забезпечення соціальних прав людини та громадянина – це передбачений і закріплений за допомогою конституційно-правових норм та гарантій, що визначають правові засоби й методи для становлення ефективних, комфортних та необхідних умов, логічно впорядкований, послідовний та цілісний порядок забезпечення соціальних прав людини і громадянина, який включає здійснення реалізації, охорони та захисту суспільних відносин між особами, що здійснюють особисті конституційно-соціальні права, а також застосування державно примусу у разі невиконання обов'язків чи порушення заборон задля досягнення мети щодо встановлення рівних можливостей, комфортних умов та належного рівня добробуту для кожної людини й громадянина.

Механізм не може належним чином функціонувати без взаємодії між собою кожного із його елементів. Важливо, щоб взаємозв'язок між різними елементами мав комплексний характер. Саме такий підхід дозволить створити ефективну систему, від якої, власне, і залежатиме конституційно-правовий механізм забезпечення соціальних прав людини і громадянина.

Так, П.М Рабинович виділяє три елементи такого механізму: сприяння реалізації прав і свобод (шляхом позитивного впливу формування їх

загальносоціальних гарантій); охорона прав і свобод (шляхом уживання заходів, зокрема юридичних, для профілактики порушень прав і свобод); захист прав і свобод людини (відновлення порушення правомірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності) [191, с. 22]. Проте такий підхід не забезпечує саму взаємодію. Якщо охорона здійснюється належним чином, то уже захист є додатковим, а не необхідним елементом. Відповідно, включення усіх компонентів до механізму призведе до розбалансованості. Крім того, незрозумілою залишається роль права (як допоміжного засобу) у комплексі із іншими засобами, яких названо не було. Саме тому використовувати наведений автором перелік є недоцільним.

Дещо іншу думку має М.Д. Савенко, який вважає, що основу механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина становлять правові принципи, норми (юридичні гарантії), а також умови і вимоги діяльності органів влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадян, які в сукупності забезпечують дотримання, реалізацію і захист прав та свобод громадян [190, с. 81]. Погоджуючись із автором щодо виділення норм права як одного із ключових елементів, зазначимо, що варто також проаналізувати й інші. Так, автором було виділено правові принципи. В контексті механізму забезпечення соціальних прав включення принципів є недоречним, оскільки вони мають загальний характер. Звісно, правові принципи впливають і на реалізацію, захист та охорону соціальних прав. Їх вплив може здійснюватися через включення конституційно-правового механізму забезпечення соціальних прав до загального конституційно-правового механізму. За цих обставин він буде опосередкованим. Така ситуація знову ж таки свідчить про відсутність взаємозв'язку між нормою та принципом, оскільки існує лише правовий вплив з боку принципів, норма ж на загальні принципи не впливає.

Власний перелік елементів конституційно-правового механізму соціальних прав надає О.Ф. Скакун. Так, він включає наступні елементи: органи

державної влади і місцевого самоврядування, що реалізують законодавчо закріплені гарантії у межах повноважень; підприємства, установи та організації, що гарантують права і свободи своїх працівників; політичні партії та громадські організації щодо гарантування прав їх учасників; спеціалізовані державні органи і громадські організації, до повноважень яких входить захист та гарантування прав і свобод; засоби масової інформації як засіб доведення змісту та можливостей гарантій до адресатів; система нормативних актів, що закріплюють гарантії та регламентують порядок їх здійснення [3, с. 249]. Аналізуючи такий перелік, зазначимо, що до позитивних моментів слід віднести виділення ролі гарантій. діяльність органів публічної влади недоречно виділяти як окремий елемент, так як саме їх існування та здійснення посадовими особами органів публічної влади власних повноважень виступає гарантією забезпечення норм. Щодо включення до переліку засобів масової інформації та громадських організацій, то більш доцільним буде назвати їх суб'єктами реалізації соціальних прав. Відповідно, саме до механізму правового забезпечення вони не входять.

Як доречно вказує Т.Г. Альберда, при формуванні правового механізму «під визначену ціль» законодавець підбирає необхідний «набір» правового інструментарію [192, с. 16]. Таким чином, виділяючи елементи конституційно-правового механізму правового забезпечення соціальних прав, варто враховувати й фактор найбільш ефективного досягнення за їх допомогою мети, яка щодо даного механізму полягає у забезпеченні добробуту й комфортності життя.

Тож на основі проведеного аналізу наукових підходів та врахування особливостей соціальних прав до елементів конституційно-правового механізму правового забезпечення соціальних прав слід віднести:

- 1) конституційно-правові норми, що забезпечують соціальні права;
- 2) конституційно-правові гарантії соціальних прав.

Норма права є одним із найбільш досліджуваних та водночас найбільш спірних правових явищ. Відповідно, єдиного підходу щодо поняття конституційно-правової норми у сфері соціальних прав ще не сформувалось. Саме таке визначення допоможе чітко окреслити правовий інститут та працювати над його вдосконаленням. Проте при його формулюванні необхідно спиратись саме на належні правові принципи та методи, оскільки в протилежному випадку це призведе до надмірного адміністративного впливу або ж допущення надмірного впливу права на самостійне вирішення питання, що, у свою чергу, може спровокувати спори у судах та фактично призведе до виникнення прогалини в законодавстві. Тобто для формування коректного розуміння сутності норми права варто встановити баланс різних факторів впливу, які б виключно впливали на ефективність конституційно-правового механізму.

Так, під нормою права О.Ф. Скакун розуміє загальнообов'язкове правило поведінки (зразок, масштаб, еталон), що сформувалося у суспільстві відповідно до визнаної в ньому міри свободи, сформульоване (санкціоноване) і забезпечене державою як юридично значущий засіб регулювання суспільних відносин [3, с. 442]. Дійсно, норма права виступає як один із елементів, що здійснює, в тому числі, й правове регулювання. Водночас виділення визначної ролі для забезпечення норми права саме держави значно звужує можливості правової норми, оскільки кожен суб'єкт при виконанні обов'язків чи дотриманні заборон фактично здійснює забезпечення норми без допомоги органів публічної влади. Крім того, незрозумілим залишається питання, з якою метою було встановлено норму права, що є ключовим для визначення основних її характеристик, особливо щодо соціальних правових норм.

Л.І. Заморська тлумачить конституційно-правові норми як загальнообов'язкові правила поведінки, встановлені чи санкціоновані державою в цілях охорони і регулювання певних суспільних відносин, які здійснюються

через конкретні права і обов'язки та забезпечуються примусовою силою держави [193, с. 109]. Позитивним моментом у даному визначенні є встановлення мети правової норми. У ньому також вказано, що саму норму права можливо втілити лише через права й обов'язки суб'єктів права. Водночас із змісту наведеної дефініції незрозуміло, чим саме конституційні норми відрізняються від звичайних та які у них ключові особливості .

Більш якісне визначення надає О.В. Сінькевич: «Норма конституційного права – це формально визначене, встановлене чи санкціоноване українським народом, державою або суб'єктами місцевого самоврядування правило поведінки, яке регулює конституційно-правові відносини і забезпечується системою заходів державного впливу, передбачених чинним законодавством» [194, с. 6]. Таким чином, конституційно-правова норма у сфері соціальних прав буде регулювати передбачені Конституцією соціально-правові відносини. Крім того, важливим є широке коло суб'єктів встановлення й санкціонування, що ще раз підкреслює роль конституційного механізму як об'єднуючої ланки між ними. В контексті соціальних прав це забезпечує відповідність норм соціальним цінностям у суспільстві.

Дещо відмінне визначення надає Є.В. Годованик, який вказує, що норма конституційного права у сучасному європейському правовому контексті – це формально визначене, встановлене чи санкціоноване народом або державою, або суб'єктами місцевого самоврядування правило поведінки чи діяльності, що регулює суспільні відносини, які є предметом конституційного права, і забезпечується системою конституційних гарантій [195, с. 84]. Хоча саме визначення за своєю сутністю не відрізняється від попереднього, важливим є підкреслення ролі гарантій. Це дозволяє вчергове підтвердити правильність обраної структури та елементів і глибше дослідити взаємодію між гарантіями і нормами. Так, хоча деякі гарантії можуть бути вказані у правових нормах, що надає їм правомірного характеру, свою функцію вони виконують лише тоді,

коли втілюються на практиці. Відповідно, й увесь комплекс конституційних гарантій може бути встановлений не лише у Конституції.

Тож на основі проаналізованого наукового матеріалу, а також враховуючи попередні напрацювання щодо соціальних прав, можливо дійти висновку, що конституційно-правова норма у сфері соціальних прав – це встановлене у суспільстві, санкціоноване державою та передбачене на найвищому конституційному рівні правило, забезпечене державним примусом, суспільною необхідністю та конституційно-правовими гарантіями, яке відповідає конституційно-правовим принципам та існуючим суспільним потребам, відображає суспільну ідеологію й слугує забезпеченню умов та здійсненню реалізації, охорони і захисту найважливіших суспільних відносин між особами, які реалізують особисті конституційно-соціальні права.

Варто зазначати, що віднесення конкретного передбаченого у Конституції права, а отже, й норми, що його встановлює, саме до соціальних є предметом суперечок серед учених. Основний аргумент на підтримку цього твердження формулює П.М. Рабинович, який наголошує, що «всі права людини є у широкому сенсі соціальними як за змістом, так і за засобами їх здійснення, оскільки вони об'єктивно зумовлені саме соціумом. З огляду на це, не соціальних прав людини, вочевидь, взагалі не існує» [196, с. 20]. Погоджуючись із автором, варто дослідити основний критерій, за яким соціальні права будуть відрізнятися від соціально направлених прав. Найбільш доцільним видається використання такого критерію, як мета встановлення й реалізації права, оскільки саме мета дозволяє зрозуміти, задля чого було здійснено певну норму та на що найбільше вплинула її реалізація. Так, наприклад, згідно із ст. 25 Конституції України громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі [1]. Однозначно можна стверджувати, що дана норма захищає право особи знаходитись в соціумі та здійснювати власну трудову функцію, розвиватись як особистість. Проте її ціллю є забезпечення

здійснення політичних прав особою, саме як громадянином України. Відповідно, віднесення її до інших видів конституційних прав буде неправильним.

Аналіз конституційно-правових норм на відповідність меті встановлення рівних можливостей, комфортних умов та належного рівня добробуту для кожної людини й громадянина дає можливість віднести до соціальних норм ті, які забезпечують право на житло, на трудові й пов'язані із ними відносини, на соціальне забезпечення й захист, на медичну допомогу, на матеріальну забезпеченість. У контексті механізму правового забезпечення варто наголосити, що належний рівень забезпечення можливості реалізації, охорони та захисту лише одного відокремленого права не може вважатись елементом. Так, наприклад, для реалізації права на соціальний захист у деяких випадках спершу необхідно реалізувати право на трудові відносини. У свою чергу, така взаємодія залежить від ефективності конституційно-правових гарантій, що знову ж таки підкреслює зв'язок між елементами й системність конституційно-правового механізму.

Як і будь-якому правовому явищу, конституційно-правовій нормі у сфері соціальних прав притаманна наявність як загальних, так і спеціальних рис. Загальні риси викликані їх зв'язком із загальною правовою нормою. О.В. Зайчук виділяє наступні загальні риси: склалися історично у вигляді звичаїв, традицій, прецедентів і визнані державою як такі, що відповідають загальнолюдським ідеалам; виходять безпосередньо від суспільства (народу), відображають волю громади та є результатом референдуму; прийняті уповноваженими органами держави у межах правотворчого (законотворчого) процесу; закріплені у договорах, укладених між колективними суб'єктами відповідно до чинного законодавства та принципів і норм міжнародного права [189, с. 368]. Таким чином, конституційно-правові норми у сфері соціальних прав характеризуються майже усіма наведеними ознаками. Проте встановлення у договорах та іншому

законодавстві є більш характерним для гарантій, ніж для норм. Крім того, саме вони відповідають ідеалам, якими є добробут та довірливі відносини між членами суспільства.

Для конституційно-правових норм у сфері соціальних прав властивою є й наявність власних специфічних рис, що допомагає відрізнити їх від великої кількості інших правових норм, які можуть регулювати й забезпечувати схожі відносини. Так, до специфічних ознак належать наступні:

1. Абстрактність. Конституційно-правові норми через найвищу юридичну силу повинні й мати найбільший рівень загальності. Так, ст. 47 Конституції України передбачено, що кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду [1]. Отже, конституційні норми не часто визначають саме умови їх реалізації, вказуючи лише на саму необхідність. Крім того, вживається формулювання «кожен», що дозволяє говорити про віднесення права на житло до загальних прав, які можуть і повинні бути реалізовані незалежно від громадянства, статті чи віку. Важливо, щоб загальні норми не порушували меж реалізації соціальних прав. Так, загальними повинні бути суб'єкти, час, місце реалізації права. Проте саме право чи обов'язок повинно бути чітко прописаним із дотриманням правил юридичної техніки та тлумачитись без подвійного сенсу й колізій, які б унеможливили реалізацію права чи дозволяли уникнути виконання обов'язку. Крім того, абстрактність дозволяє забезпечити дотримання принципу правової сталості, що є важливим для соціальних прав, наприклад, для того щоб розраховувати на реалізацію права на соціальну допомогу, кожна особа аналізує попередній досвід інших осіб. Відповідно, якщо протягом тривалого часу інші суб'єкти права мали можливість отримати соціальну допомогу, то й особа буде на неї розраховувати та підвищувати рівень добробуту щодо інших сфер життя. Оскільки суспільні

відносини є постійно змінюваними, то саме загальність конституційно-правових норм дозволяє їм ефективно функціонувати незалежно від змін, які сталися.

2. Соціальна залежність. Перебуваючи у суспільстві, кожна особа постійно виступає суб'єктом різних видів суспільних відносин, а отже, й реалізує соціальні права. Норма як соціальний феномен має надзвичайно велику для людини цінність, тому що вона, ставши переконанням людини через звичку діяти певним чином, виявляється як послідовність її поглядів і поведінки [197, с. 18]. Це може бути як право на працю, так і право на безкоштовний медогляд, які постійно реалізуються кожною особою. Водночас із розвитком технологій, зміною екологічного й економічного становища виникають нові права. Першими цю зміну звісно ж відчують та втілюють у життя на місцевому рівні, де органи місцевого самоврядування повинні мати можливість надавати найбільш необхідні для населення послуги. Проте Конституція як найважливіший правовий акт теж повинна змінюватись. І її тісний взаємозв'язок із суспільством розкривається через зміну розуміння змісту встановлених соціальних прав. Так, якщо право на соціальний захист раніше розуміли як право подати адміністративну скаргу або ж позов до суду, то зараз це комплекс дій, спрямованих на встановлення комфортних умов для проживання залежно від конкретної ситуації й суб'єкта. Саме тому необхідність у виокремленні нового соціального права виходить саме із взаємодії індивіда, соціуму та держави, а не через зміни у державному регулюванні.

3. Неординарність конструкції. Так, якщо гіпотеза та диспозиція конституційно-правової норми містяться у самій Конституції, то її санкція – в іншому нормативному акті або ж взагалі відсутня. Саме такою є ч. 3 ст. 44 Конституції, де зазначено, що ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку [1]. Таким чином, вказується лише на заборону, але, виходячи із змісту дослідження конституційно-правового механізму, зрозуміло, що такого проголошення недостатньо, потрібно передбачити й інструменти

забезпечення дотримання заборони. Саме вони можуть знаходитись у інших нормативних актах, що встановлюють юридичну відповідальність. Зокрема у ст. 149-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення вказано, що порушення порядку ведення єдиного державного реєстру громадян, які потребують поліпшення житлових умов, тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від семи до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [198]. Державний реєстр є одним із засобів, яким забезпечується право на житло для осіб, відповідно, з метою недопущення, профілактики порушення такого права й було встановлено відповідальність. Дана норма є санкцією для порушника вказаного у Конституції України права.

Тож конституційно-правові норми – важливий елемент конституційно-правового механізму забезпечення соціальних прав. Вони допомагають визначити ключові суспільні відносини для врегулювання. Встановлення взаємозв'язку між правовими принципами та нормами права дозволяє віднайти прогалини й колізії у законодавстві та, відповідно, їй виправити. Крім того, правові норми допомагають встановити постійне партнерство між державою і суспільством щодо виділення основних способів реалізації, найбільш ефективних заходів їх охорони та захисту.

Останніми у послідовності конституційно-правового механізму правового забезпечення соціальних прав є конституційно-правові гарантії, що не повинно зменшувати їх ролі, адже саме гарантії є засобом для забезпечення соціальних прав. У Словнику української мови термін «гарантія» визначається як порука в чомусь, забезпечення чого-небудь; умови, що забезпечують успіх чого-небудь [174]. Тож гарантія є запорукою виконання обов'язків або ж реалізації прав. Одночасно таке тлумачення породжує ототожнення понять «гарантія» та «механізм забезпечення», тому виникає потреба більш детально дослідити їх співвідношення. Спільним для них є загальна мета щодо забезпечення належного стану функціонування, реалізації, охорони та захисту суспільних

відносин. Проте, як доречно зазначає І.В. Романюк, гарантії та механізм є певною діалектичною єдністю, де гарантії є статичним, а механізм – функціональним, динамічним аспектом [199, с. 139]. Тобто сама гарантія не може бути реалізована без взаємодії із правовою нормою, без діяльності суб'єктів права та органів публічної влади. Така ситуація і породжує необхідність взаємодії для гарантії і робить її одним із елементів механізму правового забезпечення.

Щодо поняття юридичної гарантії, то В.Ф. Погорілко тлумачать її як специфічний правовий засіб забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини і громадянина, та який набуває значення при практичній реалізації суб'єктивних прав громадян [200, с. 40]. Тобто ще раз підкреслюється необхідність механізму правового забезпечення. Крім того, важливим є й правовий характер, що означає відповідність принципам права та дію згідно з правовими нормами.

Досліджуючи гарантії в контексті прав і свобод громадянина, Т.М. Заворотченко трактує їх як передбачену Конституцією України й іншими законами спеціальну систему юридичних норм, принципів, умов, вимог і правових способів і засобів забезпечення, реалізації, охорони й захисту прав і свобод людини та громадянина з метою практичної їх реалізації [201, с. 29]. Проте таке визначення розмиває межі поняття, об'єднуючи його із усіма іншим елементами механізму. Використовуючи таке визначення, можемо прийти до висновку, що усі правові явища є гарантіями прав і свобод людини. Крім того, метою гарантії є не лише реалізація прав й обов'язків, а і їх охорона та захист.

Дещо інше бачення має В.Ф. Годованець, трактуючи гарантії як свого роду зовнішній механізм обмеження влади, яка завжди намагається до саморозширення й посилення своєї присутності в усіх сферах людського життя [31, с. 85]. Хоча дане визначення не розкриває усього обсягу поняття, воно дозволяє виділити ще одну функцію механізму, що саме яскраво проявляється у

контексті соціальних прав. Так, гарантії допомагають урівноважити вплив органів публічно влади на суспільство, а також встановлюють рівність між самими суб'єктами шляхом передбачення обов'язків та юридичної відповідальності.

Тож, проаналізувавши дані визначення та враховуючи сутність соціальних прав, можемо дійти висновку, що конституційно-правові гарантії соціальних прав – це визначений суспільством, передбачений на конституційному рівні, цілісний, систематизований комплекс правових засобів, викликаний суспільними потребами, який відповідає загальним конституційно-правовим принципам та слугує для забезпечення умов здійснення реалізації, охорони та захисту найважливіших суспільних відносин за допомогою здійснення власних повноважень у соціальній сфері органами публічної влади, передбачення кореспондуючих конституційно-правових обов'язків та притягнення до конституційної юридичної відповідальності за порушення соціальних прав, невиконання обов'язків чи недотримання заборон, між особами, що використовують особисті конституційно-соціальні права.

На сьогодні існує велика кількість наукових поглядів щодо видів та сутності гарантій соціальних прав. Так, Л.В. Терещенко зазначає, що гарантією соціальних прав людини і громадянина є конституційний лад України, заснований на неухильному дотриманні Конституції України та законів України, приписах природного права та загально визнаних принципах і нормах міжнародного права [124]. Дійсно, гарантії мають відповідати певним вимогам, проте вони не становлять їх сутність, а лише впливають на них. У свою чергу, гарантії мають бути чітко визначені для ефективності їх реалізації, а конституційний лад і дотримання законів не забезпечують необхідний рівень конкретизації.

Більш детально розглядає питання гарантій соціальних прав В.Я. Тацій, включаючи до них наступне: загальнообов'язкове соціальне страхування;

створення мережі закладів для догляду за непрацездатними; створення державою умов, за яких кожний громадянин може мати можливість побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду, одержати від держави чи органів місцевого самоврядування безоплатно чи за доступну для громадянина плату, позбавлення житла примусово на підставі закону і за рішенням суду; державне фінансування охорони здоров'я, безоплатне надання медичної допомоги [202, с. 458]. Погоджуючись із автором стосовно названих видів гарантій, зазначимо, що варто також виділити певний їх поділ. Так, одержання від держави житла, надання медичної допомоги пов'язано із діяльністю державних органів, а позбавлення житла на основі закону є видом юридичної відповідальності, що виникає із неправомірного використання права, також право на загальнообов'язкове соціальне страхування передбачає відповідний обов'язок у суб'єктів права. Тобто можна дійти висновку, що існує три основних види конституційно-правових гарантій залежно від сфери прояву:

- 1) діяльності органів публічної влади;
- 2) обов'язки суб'єктів здійснення соціальних прав;
- 3) юридична відповідальність.

Щодо гарантій діяльності органів публічної влади, то на конституційному рівні передбачено декілька їх видів. Так, це органи законодавчої, виконавчої та судової влади, а також органи місцевого самоврядування. Стосовно діяльності законодавчих органів, як гарантії реалізації, охорони та захисту соціальних прав, – то, найперше, це парламентський контроль. Відповідно до ст. 101 Конституції України парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [1]. Таким чином, діяльність Уповноваженого спрямована й на забезпечення охорони та захисту соціальних прав. Проте варто наголосити, що саме гарантування реалізації здійснюється за допомогою діяльності, власне, Парламенту, який, виконуючи свої безпосередні

повноваження, деталізує та визначає механізм здійснення передбачених у Конституції України соціальних прав.

Діяльність органів виконавчої влади є основною гарантією реалізації, охорони та захисту соціальних прав. Так, у ст. 102 Конституції України передбачено, що Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина [1]. Відповідно, саме Президент повинен створювати умови, які б сприяли досягненню мети конституційно-правового механізму правового забезпечення. Проте основні соціальні права забезпечуються діяльністю Кабінету Міністрів й відповідних органів виконавчої влади, які він створює. До них належить профільне міністерство – Міністерство соціальної політики, державні агенції й служби, до компетенції яких входить нагляд та контроль за дотриманням соціальних прав, а також фінансування соціально незахищених верств населення. Також саме профільні державні органи можуть надавати послуги населенню щодо видання певних довідок чи дозволів.

Варто звернути увагу й на той факт, що існує дилема щодо діяльності органів виконавчої влади, яку слід трактувати як інститут адміністративного права чи все ж відносити її до конкретної галузі права. Отже, виникає питання стосовно можливості їх використання як конституційно-правової гарантії. Для того щоб вирішити дане питання, необхідно знову ж звернутись до критерію мети й завдань, оскільки вони допоможуть з'ясувати направленість діяльності, а також і передбачуваний результат. Відповідно, діяльністю в сфері певної правової галузі можна вважати ту, постійною метою якої є зміна або ж встановлення суспільних відносин у ній. Саме тому правоохоронні органи, діючи задля підтримання правопорядку, не можуть вважатись виключно гарантією соціальних прав. Водночас, Державна служба з питань праці діє виключно задля забезпечення права осіб на працю. Тож можна дійти висновку,

що діяльність органів виконавчої влади, як гарантія соціальних прав, залежить від того, чи є їх основною метою допомога в реалізації, охороні та захисті соціальних прав, передбачених Конституцією України.

Крім того, до гарантій забезпечення соціальних прав входить і право на захист, що реалізується судовими органами. Згідно з ч. 3 ст. 55 Конституції України кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України [1]. Саме Конституційний Суд України розтлумачує, як саме необхідно розуміти та виконувати норми права щодо соціальних прав. У свою чергу, суди загальної системи забезпечують як можливість реалізації соціальних прав через їх відновлення чи, навпаки, встановлення їх наявності, так і захищають уже порушені права. Крім того, саме суд має право притягнути до юридичної відповідальності, а отже, й зменшити ризик повторного порушення соціального права особи.

Однією із найважливіших гарантій соціальних прав є діяльність органів місцевого самоврядування, основним завданням яких є здійснення від імені територіальних громад та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування [203]. Саме органи місцевого самоврядування вважаються найбільш наближеними до громадян та мають можливість корегувати власні дії відповідно до змін у суспільних потребах, вони повинні забезпечувати комфортні умови проживання, екологічність довкілля, створювати умови для гармонійного розвитку дітей. Хоча їх існування прямо не передбачено Конституцією, проте чітко визначено необхідність у створенні відповідних органів незалежно від сучасної назви.

Розглядаючи обов'язки осіб як гарантію реалізації прав, наголосимо на їх кореспондуючому характері. Відповідно до ст. 43 Конституції України кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом [1]. На основі даного права одразу можна встановити обов'язок роботодавця, що полягає у забезпеченні таких умов.

Однак через відсутність прямої вказівки саме у Конституції й деталізації у законах обов'язки не сприймаються належним чином. Такі обов'язки є активними, тобто передбачають здійснення певних дій суб'єктом реалізації соціальних прав.

Варто зауважити, що саме для соціальних прав більш характерними є активні обов'язки, оскільки для підтримання високого рівня даних прав необхідним є постійний рух і відповідність умовам сучасності. Так, якщо для дотримання правопорядку достатньо не порушувати правові норми, то для забезпечення соціальних прав потрібно, щоб суб'єкти права правомірно діяли. Такі дії можуть бути спрямовані як на виконання безпосередніх обов'язків, наприклад лікарем чи роботодавцем, так і на створення умов для виконання особами своїх обов'язків, тобто діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування.

Звісно, існують і пасивні обов'язки, що встановлюються за допомогою заборон. Так, відповідно до ч. 3 ст. 43 Конституції України використання примусової праці забороняється [1]. За допомогою заборон визначають напрям правомірної поведінки, відповідно, й обов'язок, який полягає у його дотриманні. Дотримання заборон не може вплинути на розвиток самого рівня реалізації соціальних прав, однак дозволяє йому здійснювати такий розвиток без перешкод. Отже, обов'язки суб'єктів права завжди повинні відповідати встановленим соціальним правам, оскільки, в іншому випадку, характер таких прав є декларативним і фактично їх реалізувати буде майже неможливо.

Слід зауважити, що конституційні обов'язки як гарантії соціальних прав нерівномірно розподілені між державними органами та суб'єктами приватного права. Така ситуація, у першу чергу, пов'язана із особливістю державних органів, при регулюванні діяльності яких вказуються повноваження та компетенція, розглядаючи які, уже можна визначити їх права та обов'язки. аналіз конституційних норм дає можливість виділити лише дев'ять обов'язків

[1]. При цьому жоден із них безпосередньо не стосується соціальних прав. У свою чергу, це свідчить про відсутність балансу й необхідність більшої деталізації на рівні законодавства. Саме тому важливо встановити зв'язок між діяльністю державних органів, особливо тих, що встановлені Конституцією, із суб'єктами безпосередньої реалізації прав та обов'язків, оскільки необхідним є забезпечення відповідності законодавчих приписів, які, власне, реалізуються суб'єктами, правовим нормам та принципам Конституції, що можливо лише через взаємодію конституційних державних органів та їх вплив на поведінку суб'єкта. Варто також уточнити, що даний вплив повинен мати не лише імперативний, централізований характер, а й більш диспозитивний та рекомендаційний характер задля створення саме партнерських відносин.

Юридична відповідальність зазвичай не передбачена конституційними приписами, проте конституційно-правова норма із стандартною моделлю структури обов'язково має санкцію, що міститься в інших нормативно-правових актах та передбачає саме юридичну відповідальність. Р.О. Максимович вказує, що юридична відповідальність визначає зміст і призначення інституту гарантій захисту соціально-економічних прав і свобод людини та громадянина. Як юридична гарантія відповідальність виражається в нормативному встановленні заходів юридичної відповідальності за порушення прав людини у вигляді застосування заходів державного або міжнародного примусу [204, с. 116]. Саме аналіз конституційно-правової норми дає можливість виділити два види відповідальності, що забезпечують конституційно-правовий механізм забезпечення соціальних прав: конституційно-правову відповідальність та відповідальність за порушення конституційних норм, що забезпечують соціальні права.

Розглядаючи конституційно-правову відповідальність, Н.В. Павловська вказує на існування як ретроспективної, так і позитивної відповідальності [205, с. 25]. У контексті даного дослідження варто наголосити, що гарантією виступає

лише ретроспективна конституційно-правова відповідальність, оскільки вона настає саме за порушення прав чи недотримання заборон. Щодо позитивної відповідальності, то вона проявляється, власне, у діяльності державних органів і належить до попереднього виду гарантій. Найчастіше ретроспективна відповідальність настає за невиконання органами публічної влади, що передбачені у Конституції, власних обов'язків. Так, для Президента України такою відповідальністю буде імпічмент. особливістю ретроспективної відповідальності за порушення норм щодо реалізації, охорони та захисту є її комплексність. Оскільки норми Конституції мають загальний характер, то суб'єкт їх гарантування може бути притягнутий до відповідальності лише тоді, коли порушено увесь механізм, а не одне конкретне право.

Крім того, гарантією забезпечення соціальних прав є юридична відповідальність за порушення конституційно-правових норм, що забезпечують соціальні права. Вона застосовується як до органів публічної влади, так і до суб'єктів забезпечення. Відповідно, залежно від ступеня й важкості порушення ця відповідальність може бути встановлена локальним актом та підзаконними актами (щодо дисциплінарної відповідальності). Більш широко ці питання розкриті в кодексах (Кодексі законів про працю України, Кодексі України про адміністративні порушення, Цивільному кодексі та Кримінальному кодексі), а також у профільних законах залежно від виду соціальних прав (Законі України «Про основи законодавства України про охорону здоров'я»).

Важливо, щоб юридична відповідальність за порушення конституційно-правових норм, що забезпечують соціальні права, виконувала не лише функцію покарання, але й відновлення та компенсації, якщо це можливо, а також профілактики, оскільки це сприятиме недопущенню повторного порушення соціальних прав, що можливо через проведення профілактичних заходів як правового, так і соціально-інформаційного та психологічного характеру. Крім того, важливо, щоб особа, права якої було порушено, знову могла у повній мірі

використовувати особисті соціальні права, для чого варто й застосовувати компенсаційні виплати, поновлення на роботі, виплати коштів у випадку настання соціального ризику. Відповідно, міра юридичної відповідальності повинна обиратись, враховуючи, в першу чергу, інтереси постраждалої особи, а не держави та бути співмірною із самим правопорушенням.

Тож конституційно-правові гарантії соціальних прав мають надзвичайно широке коло дії. Для забезпечення дієвості норми права кожна така норма повинна бути гарантована окремо, що робить гарантії одним із найбільш значних елементів. Водночас важливо, щоб гарантування одного права не порушувало іншого й забезпечувало загальний правопорядок. Саме тому їх вибір і реалізація повинні відповідати основним конституційним принципам.

Конституційно-правовий механізм забезпечення соціальних прав людини й громадянина допомагає сформувати основу для регулювання, охорони й захисту суспільних відносин. Ефективність даного механізму дозволяє покращити забезпеченість не лише соціальних прав, але й природних, економічних та екологічних, які, у свою чергу, сприяють встановленню належних умов життя для кожної особи. Дослідження конституційно-правового механізму дозволило виділити ті елементи, що властиві саме йому і відповідають його сутності, а також виокремити їх ключові ознаки. Це надало можливість визначити способи й методи найбільшої взаємодії між елементами, а отже, й створити єдиний ефективний, системно діючий конституційно-правовий механізм забезпечення соціальних прав людини й громадянина.

Висновки до Розділу 2

1. Міжнародне законодавство щодо забезпечення конституційних соціальних прав людини і громадянина за спрямованістю дії можна поділити на:

1) універсальні нормативно-правові акти, тобто такі, які поширюють свою дію без обмежень у просторі та розповсюджуються на різні сфери правовідносин;

2) універсально-регіональні нормативно-правові акти, якими є нормативно-правові акти, що поширюють свою дію на певній території, до якої входить дві або більше країни, та регулюють різні за своєю природою правовідносини;

3) спеціалізовані нормативно-правові акти, до яких належать нормативно-правові акти, дія яких обмежується певним колом осіб або правовідносин.

2. Конституційно-правовий механізм забезпечення соціальних прав людини та громадянина – це передбачений і закріплений за допомогою конституційно-правових норм та гарантій, що визначають правові засоби й методи для становлення ефективних, комфортних та необхідних умов, логічно впорядкований, послідовний та цілісний порядок забезпечення соціальних прав людини і громадянина, який включає здійснення реалізації, охорони та захисту суспільних відносин між особами, що реалізують особисті конституційно-соціальні права, а також застосування державного примусу у разі невиконання обов'язків чи порушення заборон задля досягнення мети щодо встановлення рівних можливостей, комфортних умов та належного рівня добробуту для кожної людини й громадянина.

3. До елементів конституційно-правового механізму правового забезпечення соціальних прав слід віднести:

- 1) конституційно-правові норми, що забезпечують соціальні права;
- 2) конституційно-правові гарантії соціальних прав.

8. Конституційно-правова норма у сфері соціальних прав – це встановлене у суспільстві, санкціоноване державою та передбачене на найвищому конституційному рівні правило, забезпечене державним примусом, суспільною необхідністю та конституційно-правовими гарантіями, яке відповідає

конституційно-правовим принципам та існуючим суспільним потребам, відображає суспільну ідеологію й слугує забезпеченню умов та здійсненню реалізації, охорони і захисту найважливіших суспільних відносин між особами, які здійснюють особисті конституційно-соціальні права.

РОЗДІЛ 3

МЕТА, ЗАВДАННЯ, ПРИНЦИПИ І ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

3.1 Мета і завдання конституційних соціальних прав людини і громадянина

Роль конституційних соціальних прав людини і громадянина зумовлена тим, що вони забезпечують життєдіяльність кожної особи у державі та членів їх сімей, а тому важливою складовою діяльності держави є створення та забезпечення умов для реалізації їх соціальних прав на рівні, який достатньо та повноцінно задовольнить їх потреби та інтереси. Після проголошення Україною незалежності соціальне законодавство було, по суті, розроблено заново, і з того часу дана сфера є однією із найдинамічніших у своєму розвитку. Разом із тим відзначимо, що конституційні норми, які закріплюють соціальні права людини і громадянина, із моменту прийняття Конституції України [1] ще не зазнавали змін, тобто, незважаючи на те, що сьогодні право соціального забезпечення є тією галуззю, яка розвивається чи не найстрімкіше, у науковій теорії даного інституту наявні категорії, які зберігають свою стабільність. До них, зокрема, належать мета і завдання конституційних соціальних прав людини і громадянина.

На сьогодні питанням конституційних соціальних прав людини і громадянина присвячено низку монографій, посібників, дисертацій, статей та інших наукових праць, у яких викладено основні теоретичні і практичні питання права соціального забезпечення. Але водночас такі питання, як мета і завдання конституційних соціальних прав людини і громадянина не набули достатнього рівня дослідження у порівнянні із поняттям, сутністю чи ознаками.

Разом із тим варто розуміти, що конституційні соціальні права людини і громадянина є ключовими серед соціальних прав, адже саме вони виступають тією основою, яке забезпечує можливість кожної особи набути інших соціальних прав у процесі її життєдіяльності. Одним із основних критеріїв, який свідчить про роль цих прав, є їх ефективність, а саме загальнодержавний рівень соціальної захищеності громадян, особливо їх малозабезпечених категорій. Висока ефективність можлива лише за умови досягнення розуміння сутності та призначення конституційних соціальних прав людини і громадянина, що включає, у тому числі, й визначення теоретичних категорій, які характеризують їх роль у забезпеченні соціального захисту населення, – мети та завдань. Актуальність та важливість дослідження мети і завдань конституційних соціальних прав людини і громадянина обумовлена тим, що на сьогодні дані категорії на науковому рівні не розглядалися.

Крім того, мету конституційних соціальних прав людини і громадянина необхідно досліджувати тому, що дана категорія визначає бажаний результат наділення громадян конституційними соціальними правами, передбачає пошук засобів та способів його досягнення. Визначення мети конституційних соціальних прав людини і громадянина дозволить нам встановити перелік дій, які вживаються для забезпечення соціального захисту населення в нашій державі. Такі дії об'єднуються у категорію завдань конституційних соціальних прав людини і громадянина, необхідність дослідження якої тісно пов'язана із сутністю мети, адже завдання встановлюються для розкриття змісту останньої. Реалізуючи забезпечення основних соціальних прав, держава ставить перед собою завдання, спрямовані на створення необхідних соціальних умов, при яких кожен громадян може відчувати себе незалежним, забезпеченим суб'єктом, що виражається не лише у фінансовому забезпеченні окремого індивіда, а й у фінансовій стабільності держави.

Аналізуючи наукову літературу, можемо зробити висновок, що окремі питання конституційних соціальних прав людини і громадянина досліджували у своїх роботах такі науковці: С.І. Бандур [206], Є.Є. Березін [207], І.М. Берназюк [208], Л.М. Булкат [209], О.П. Васильченко [210], Т.С. Ганзицька [211], С.А. Глущенко [212], І.О. Гуменюк [213], Л.М. Дешко [214], А.В. Джуська [215], О.М. Дуюнова [216], І.І. Забокрийський [217], О.О. Касмінін [218], Ю.В. Кириченко [219], Р.І. Коваленко [220], Ю.О. Коломоець [221], Л.Т. Котляренко [222], О.Л. Кучма [223], С.В. Макарчук [224], Р.О. Максимович [225], Л.Б. Мартинова [226], І.В. Миколаєць [227], Л.В. Могілевський [228], В.С. Олексійко [229], С.М. Ратушний [230], С.П. Санченко [231], А.О. Селіванов [232], В.Ф. Фортальнов [233], В.М. Шаповал [234], Н.В. Шахман [235], Н.М. Швець [236], П.П. Шляхтун [237], О.С. Шморгун [238], С.Є. Шпильовий [239], М.М. Шумило [240], В.І. Щербина [241] та інші. Однак чіткої позиції щодо сутності їх мети і завдань до цього часу так і не було сформовано, що свідчить про актуальність дослідження даних питань.

Категорію мети конституційних соціальних прав людини і громадянина, на нашу думку, варто встановлювати із урахуванням загальнотеоретичного розуміння сутності мети, специфіки мети галузі конституційного права, мети соціального захисту та мети соціальних прав [242-245].

Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає мету як те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти; ціль; заздалегідь намічене завдання; замисел [176, с. 661]. У загальному розумінні мета визначається як явище, яке містить у своїй основі певну ціль, яку має чи прагне досягти суб'єкт. Основним завданням мети є встановлення певних конкретних позитивних задач, які особа має в майбутньому вирішити. Згідно з іншими міркуваннями мета означає стан у майбутньому, котрий можливо змінити відносно теперішнього, варто, бажано або необхідно досягти. Тим самим мета є бажаною кінцевою точкою процесу, діяльності [246, с. 123]. Особливою ознакою даної категорії є

те, що окремі явища мають обов'язково відбутися у майбутньому. Тобто особа, яка ставить перед собою мету, на майбутнє планує дії, за допомогою яких така мета буде досягнута, і це відображає її кінцеву точку. Будь-яка мета має бути спрямована на досягнення позитивного результату. Отже, згідно із загальнотеоретичним розумінням мети під метою конституційних соціальних прав варто розуміти те, на що спрямоване їх гарантування для суспільства та кожної особи.

Виходячи із специфіки галузі конституційного права, вкажемо, що метою існування будь-якої галузі права є врегулювання суспільних відносин, які будуть знаходитись під охороною держави. У контексті існування галузі конституційного права необхідно враховувати, що метою його існування є врегулювання найважливіших і найзагальніших відносин у державі та суспільстві, тобто в політичній, економічній, культурній, екологічній, соціальній та інших сферах суспільного життя. У нормах Основного Закону держава закріплює широке коло гарантій соціального захисту, право на отримання яких має кожен індивід. Як зазначає В.М. Шаповал, закріплення в чинних конституціях соціальних прав людини супроводжується цілим рядом нормативних приписів, які покладають на державу обов'язок щодо здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію того або іншого соціального права [35]. На основі цього можна зробити висновок, що мета конституційних соціальних прав спрямована на гарантування можливості їх реалізації людиною і громадянином, яке при цьому забезпечується на рівні Основного Закону – Конституції України [1]. При цьому, розкриваючи сутність мети конституційних соціальних прав, врахуємо наступне: по-перше, конституційні соціальні права людини – це права, які виникають, змінюються, розвиваються, припиняються при взаємодії держави та людини, коли держава створює належні соціальні умови для існування людини, її розвитку та захисту; по-друге, ступінь забезпечення конституційних соціальних прав тісно залежить від економічного

становища держави, тобто чим вищий рівень економіки, тим краще держава в особі державних органів здатна належно та в повній мірі забезпечити соціальний захист кожного громадянина. А тому, виходячи із специфіки галузі конституційного права, зазначимо, що метою конституційних соціальних прав є забезпечення права громадян на достатній рівень життя та його захист.

У контексті мети соціального захисту вкажемо на те, що А.В. Гончаров, досліджуючи мету соціального забезпечення, зазначив, що мета діяльності держави в аспекті соціального забезпечення полягає у забезпеченні людині гідного існування, вільного розвитку особистості, захисту сім'ї, соціальної справедливості і соціальної захищеності [247, с. 126]. Виходячи із того, що конституційні соціальні права є основоположними для права соціального забезпечення, можемо зробити висновок, що метою конституційних соціальних прав є надання людині різних соціальних гарантій, які забезпечують гідне існування індивіда у суспільстві, гарантують соціальну справедливість та захищеність. С.І. Бичков вказує, що мета соціального захисту – надання кожному члену суспільства незалежно від соціального походження, національної або расової належності можливості вільно розвиватися, реалізувати свої здібності. Інша мета – підтримання стабільності в суспільстві, тобто попередження соціальної напруженості, яка виникає у зв'язку з майновою, расовою, культурною, соціальною нерівністю [248, с. 3]. А отже, із урахуванням цього зробимо висновок, що мета конституційних соціальних прав людини і громадянина полягає в тому, щоб надати індивідам можливість реалізувати свої соціальні гарантії незалежно від походження, віри, раси, нації такої особи тощо. Загалом на основі підходів вчених, які досліджували питання мети соціального забезпечення, дійдемо висновку, що метою конституційних соціальних прав людини і громадянина є надання людям рівної можливості реалізовувати свої соціальні гарантії, які забезпечують гідне існування індивіда

у суспільстві, гарантують соціальну справедливість та захищеність незалежно від походження, віри, раси, нації тощо.

Якщо вести мову про мету соціальних прав, то варто звернути увагу на те, що соціальні права визначаються як можливості (свободи) людини і громадянина користуватися соціальними благами у сфері матеріального виробництва, трудової діяльності, освіти, здоров'я, відпочинку (право на вибір виду діяльності, безпечні умови праці, гарантовані мінімальні розміри її оплати, право на соціальне забезпечення, відпочинок, достатній рівень життя) [249, с. 28]. Із цієї дефініції можна зробити висновок, що мета соціальних прав полягає в тому, щоб надати людині і громадянину можливість користуватись такими соціальними благами шляхом їх гарантування на рівні законодавства. О.М. Волкова, у свою чергу, під соціальними правами розуміє сукупність конституційних прав людини або лише громадян конкретної держави, що дають їй можливість претендувати на отримання від держави певних матеріальних благ. Вчена до соціальних прав відносить право на соціальне забезпечення, право на освіту, право на охорону здоров'я та медичну допомогу, право на житло, особливі права дитини та права інвалідів [30, с. 39-40]. У контексті цієї точки зору акцентуємо увагу на тому, що соціальні права розглядаються як складова конституційних прав. Виходячи із цієї позиції, зазначимо, що мета і конституційних, і соціальних прав є однаковою і полягає у забезпеченні реалізації особою закріплених на рівні конституційного закону соціальних прав (права на соціальне забезпечення, на освіту, на охорону здоров'я та медичну допомогу, на житло, особливих прав дитини та прав інвалідів тощо).

Отже, підсумовуючи аналіз сутності понять «мета», «мета конституційного права», «мета соціального захисту» та «мета соціальних прав», зробимо висновок, що **метою конституційних соціальних прав людини і громадянина** є забезпечення надання людині і громадянину можливості реалізовувати свої закріплені на рівні конституційного закону соціальні гарантії

(гарантії права на соціальне забезпечення, на освіту, на охорону здоров'я та медичну допомогу, на житло, особливих прав дитини та прав інвалідів тощо), які забезпечують гідне існування індивіда у суспільстві, соціальну справедливість та захищеність незалежно від походження, віри, раси, нації тощо.

Завдання будь-якої діяльності випливають із мети, тому завдання конституційних соціальних прав людини і громадянина варто досліджувати із урахуванням даної категорії. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає завдання як наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа тощо [176, с. 379]. У даному контексті доцільно зробити висновок, що під завданням конституційних соціальних прав людини і громадянина, виходячи із такого тлумачення, варто розуміти наперед запланований перелік дій, які необхідно вчинити для забезпечення надання людині і громадянину можливості реалізовувати свої закріплені на рівні конституційного закону соціальні гарантії. Тобто завданням будь-яких прав людини та громадянина, в тому числі соціальних прав, є здатність особи вільно володіти та користуватися такими правами, при цьому їх закріплення на рівні Основного Закону обумовлює завдання стосовно створення рівних умов, при яких громадяни можуть вільно реалізовувати свої соціальні права. Тобто, по-перше, завданням конституційних соціальних прав людини і громадянина є забезпечення здатності особи вільно володіти та користуватися такими правами. По-друге, згідно із сформульованою нами метою конституційних соціальних прав людини і громадянина завданням конституційних соціальних прав людини і громадянина є гарантування гідного існування індивіда у суспільстві, соціальної справедливості та захищеності незалежно від походження, віри, раси, нації тощо, що передбачено статтею 21 Конституції України [1], відповідно до якої усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, а права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Отже, до завдань конституційних соціальних прав людини і громадянин варто віднести наступні:

1) забезпечення надання людині і громадянину можливості реалізовувати закріплені у Конституції України соціальні гарантії;

2) гарантування гідного існування людини і громадянина, соціальної справедливості та захищеності незалежно від походження, віри, раси, нації.

Так, завдання забезпечення надання людині і громадянину можливості реалізовувати закріплені у Конституції України соціальні гарантії полягає передусім у тому, що держава в особі державних органів створює робочі місця, рівні, конкурентні умови, при яких кожна особа, яка знаходиться на території держави, має можливість реалізовувати свої фізичні та розумові здібності, заробляти собі на життя та на життя своєї сім'ї тією працею, яку вона вільно обирає. Іншими словами, на державу покладається завдання щодо створення умов, за яких кожна особа матиме можливість забезпечувати своє існування самостійно. Згідно із статтею 43 Конституції України [1] кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Завдання соціального права на працю, яке закріплене в конституційному законі, полягає у забезпеченні усіх громадян рівним доступом до можливості вільно реалізовувати власні фізичні та розумові здібності, щоб особа вільно могла обрати вид занять та професію, яка буде забезпечувати її в подальшому матеріальними та фінансовими благами. Для цього держава на конституційному рівні надала можливість усім громадянам вільно користуватися правом на освіту. Згідно із статтею 53 Конституції України [1] повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і

безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Щодо тих осіб, які не мають можливості самостійно здійснювати забезпечення себе і своєї сім'ї, державою створено комплекс законодавчих механізмів, які будуть відповідати запитам суспільства щодо забезпечення їх в скрутних життєвих обставинах. Виходячи із того, що Україна проголосила себе соціальною державою, у Конституції України передбачені гарантії стосовно забезпечення усіх громадян соціальним захистом у випадках, визначених законодавством. Відповідно до статті 46 Конституції України [1] громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Завдання конституційних соціальних прав людини і громадянин у даному контексті полягають в адекватній відповіді на запиту населення щодо забезпечення їх у скрутних життєвих обставинах, які можуть виникати у випадку настання соціальних ризиків і не залежати від волі чи бажання людини. Закріплення у нормах Конституції України такої гарантії є важливим елементом виконання завдання забезпечення кожного індивіда соціальним захистом у разі потреби.

Але разом із тим виконання завдання забезпечення надання людині і громадянину можливості реалізовувати закріплені у Конституції України соціальні гарантії не варто обмежувати наданням людині і громадянину гарантій щодо умов для самостійного забезпечення своєї життєдіяльності чи

соціального захисту у разі втрати можливостей самостійного забезпечення. Окрім цього, сутність даного завдання передбачає створення умов для реалізації різноманітних соціальних прав. Наприклад, відповідно до статті 47 Конституції України [1] кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожен громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду [1]. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону. Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду. Тобто виконання завдання забезпечення надання людині і громадянину можливості реалізовувати закріплені у Конституції України соціальні гарантії також передбачає створення сприятливих умов для того, щоб кожен індивід міг самостійно придбати житло у власність або взяти в оренду, або отримати його у рамках соціального захисту.

Отже, зробимо висновок, що перше із завдань конституційних соціальних прав людини і громадянина, а саме завдання забезпечення надання людині і громадянину можливості реалізовувати закріплені у Конституції України соціальні гарантії, передбачає:

1) надання кожній людині і громадянину можливості самостійно забезпечувати своє існування та існування своєї сім'ї;

2) надання соціального захисту кожній людині і громадянину, яка в силу негативного впливу факторів соціального ризику втратила можливість самостійного забезпечувати своє існування та існування своєї сім'ї;

3) створення умов для реалізації різноманітних соціальних прав (права на освіту, на охорону здоров'я та медичну допомогу, на житло тощо)

Іншим виділеним нами завданням є завдання гарантування гідного існування людини і громадянина, соціальної справедливості та захищеності незалежно від походження, віри, раси, нації. Із сутності даного завдання можна

зробити висновок, що воно також включає два аспекти: перший аспект полягає у тому, що завданням конституційних соціальних прав людини і громадянина є гарантування кожній людині і громадянину можливості самостійно забезпечувати своє існування та існування своєї сім'ї, можливості отримати соціальний захист кожній людині і громадянину, яка в силу негативного впливу факторів соціального ризику втратила можливість самостійного забезпечувати своє існування та існування своєї сім'ї, та гарантування умов для реалізації різноманітних соціальних прав.

Ще один аспект досліджуваного завдання полягає у тому, що держава взяла на себе зобов'язання стосовно надання кожній людині і громадянину можливості самостійно забезпечувати своє існування та існування своєї сім'ї, надання соціального захисту кожній людині і громадянину, яка в силу негативного впливу факторів соціального ризику втратила можливість самостійного забезпечувати своє існування та існування своєї сім'ї, створення умов для реалізації різноманітних соціальних прав відповідно до принципу, визначеного у статті 21 Конституції України [1], згідно з яким усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, а права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Іншими словами, завданням конституційних соціальних прав людини і громадянина є не просто гарантування умов для забезпечення існування людини і громадянина і членів їх сімей, а й гарантування при цьому можливості реалізації цих умов незалежно від будь-яких відмінностей, таких як раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, сексуальна орієнтація, політичні або інші погляди, національне або соціальне походження, власність, вживання, але не зловживання, наркотиків, народження або іншого статусу.

Отже, зробимо висновок, що завдання гарантування гідного існування людини і громадянина, соціальної справедливості та захищеності незалежно від походження, віри, раси, нації передбачає:

1) гарантування кожній людині і громадянину можливості самостійно забезпечувати своє існування та існування своєї сім'ї, можливості отримати соціальний захист кожній людині і громадянину, яка в силу негативного впливу факторів соціального ризику втратила можливість самостійного забезпечувати своє існування та існування своєї сім'ї, та умов для реалізації різноманітних соціальних прав;

2) гарантування кожній людині і громадянину рівних можливостей щодо самостійного забезпечення свого існування та існування своєї сім'ї, соціального захисту у разі негативного впливу факторів соціального ризику та рівних умов для реалізації різноманітних соціальних прав.

Тож, незважаючи на те, що наше дослідження засвідчило виконання конституційними соціальними правами людини і громадянина лише двох завдань, все ж важливо уточнити, що обидва вони є масштабними. Так, перше із них – забезпечення надання людині і громадянину можливості реалізовувати закріплені у Конституції України соціальні гарантії – передбачає, що кожна людина і громадянин може скористатись своїм правом на самостійне забезпечення свого існування та існування своєї сім'ї, а держава, у свою чергу, створює усі необхідні передумови для цього. У разі, якщо особо втрачає здатність самостійно себе забезпечувати, дану функцію бере на себе державу. Іншим завданням конституційних соціальних прав людини і громадянина є гарантування того, щоб такими правами були наділені усі без винятку громадяни нашої держави незалежно від походження, віри, раси, нації тощо. Тобто конституційними соціальними правами людини і громадянина у рівній мірі має бути наділено кожного.

3.2 Система принципів та гарантій конституційних соціальних прав людини і громадянина

Принципами є та важлива частина механізму правового регулювання та правового життя суспільства, на основі якої будується уся система права. Тож у принципах конституційних прав закладені головні, основоположні риси права, які відображають правові засади функціонування суспільства. У контексті конституційних соціальних прав людини і громадянина принципи отримують свій вияв у нормах Основного Закону, а також соціального законодавства, вони допомагають охарактеризувати їх зміст та структуру. За своєю сутністю принципи конституційних соціальних прав людини і громадянина є тим фундаментом, в основу якого закладена регламентація їх реалізації у суспільних відносинах щодо забезпечення соціального захисту населення. У свою чергу, сутність гарантій конституційних соціальних прав людини і громадянина полягає у забезпеченні їх поширення на усіх без винятку громадян України.

Наступною категорією, яку варто встановити в рамках нашого дослідження, є принципи конституційних соціальних прав людини і громадянина. Загальнотеоретичне питання принципів права постійно привертає увагу науковців, оскільки воно є одним із фундаментальних у побудові будь-якого правового інституту. Незалежно від того, у якому аспекті розглядається дане поняття, його значення тлумачиться як «початковий, першоосновний, головний» тощо [250, с. 574]. Тобто під принципами конституційних соціальних прав людини і громадянина варто розуміти певну першооснову їх функціонування та наділення ними кожної людини і громадянина нашої держави. Як нами відзначалось раніше, у вітчизняній науковій літературі відсутні будь-які спроби класифікацій конституційно-соціальних принципів прав людини і громадянина, а тому, виходячи із здійсненого нами аналізу даного питання, для визначення принципів конституційних соціальних прав

людини і громадянина варто розглянути більш загальні класифікації принципів і виділити ті, які можуть бути віднесені до конституційно-соціальних принципів прав людини і громадянина.

Так, у науковій літературі принципи права класифікуються за різними критеріями, основними з яких виступають наступні: сфера правового регулювання, на яку поширює вплив той чи інший принцип права (загальноправові, галузеві, міжгалузеві, а іноді й інституціональні принципи права); характер нормативно-юридичного акта, в якому знайшов закріплення той чи інший принцип права, функціональне призначення та об'єкт відображення (соціально-правові та спеціально правові принципи) [251, с. 59]. Враховуючи дані особливості, зробимо висновок, що при визначенні принципів конституційних соціальних прав людини і громадянина варто враховувати такі аспекти: 1) принципи конституційних соціальних прав людини і громадянина поширюють свій вплив одразу на декілька сфер, оскільки вони є основою правового регулювання як конституційних, так і соціальних правовідносин; 2) конституційно-соціальні принципи відображені в нормах Конституції України [1]; 3) функціональне призначення даних принципів пов'язане із закріпленням передумов для виконання конституційними соціальними правами людини і громадянина раніше проаналізованих та визначених нами завдань.

Так, для встановлення того, які принципи варто відносити до принципів конституційних соціальних прав людини і громадянина, необхідно передусім визначити, які принципи у науковій літературі належать до принципів прав людини. Проаналізувавши зміст праці І.І. Забоклицького, приходимо до висновку, що принципи прав людини розглядаються у двох контекстах: широкому та вузькому. У широкому контексті до принципів прав людини включають універсальність і невід'ємність, неподільність, рівність і недискримінацію, взаємозалежність і взаємопов'язаність, участь і включення, підзвітність і верховенство права. Загалом дослідник відзначає, що розуміння

принципів прав людини є доволі усталеним, і їх перелік є більш-менш однаковим, хоча і з певними відмінностями [252, с. 522]. Із такого підходу можна зробити наступні висновки: по-перше, для будь-яких прав характерним є переважно однаковий перелік принципів із незначними відмінностями, які і обумовлюють галузеву специфіку; по-друге, наведений перелік принципів не виправдано розширений, оскільки деякі принципи можна об'єднати. Наприклад, принципи рівності і недискримінації по суті являють собою один і той самий принцип, так само у комплексі варто розглядати принципи універсальності, невід'ємності та неподільності. Тож на основі аналізу широкого розуміння принципів прав людини зробимо висновок, що більшість із них можуть трактуватись у контексті принципів конституційних соціальних прав людини і громадянина. Так, принципи універсальності, невід'ємності і неподільності відображають те, що конституційні соціальні права людини і громадянина належать кожній без винятку людині і громадянину у нашій державі. Принципи рівності і недискримінації уже частково розглядалися нами раніше у даній роботі, вони означають, що конституційними соціальними правами людини і громадянина наділяється кожна особа незалежно від походження, віри, раси, нації тощо. Принципи взаємозалежності і взаємопов'язаності вказують на системний характер конституційних соціальних прав людини і громадянина. Це означає, що усі конституційні соціальні права людини і громадянина формують цілісну систему, у якій кожне право пов'язане із іншими та доповнюється ними. Наприклад, конституційне соціальне право на соціальний захист пов'язується та доповнюється такими конституційними соціальними правами, як правом на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло, правом на пенсії та інші види соціальних виплат та допомоги чи правом на житло. Принцип підзвітності означає, що держава відповідає перед своїми громадянами за гарантії реалізації ними своїх конституційних соціальних прав. У свою чергу, принцип

верховенства права є базовим для будь-якої сфери, він означає, що жодна людина не є вищою від закону, тому виділяти його у контексті принципів конституційних соціальних прав, на нашу думку, недоречно, адже і без цього зрозуміло, що конституційні соціальні права знаходять своє закріплення на рівні Основного Закону і їх реалізація відбувається із урахуванням цього принципу. Так само принципи участі і включення є характерними для правовідносин, які не мають відношення до реалізації конституційних соціальних прав, зокрема вони є принципами прав, пов'язаних із участю особи у діяльності громадянського суспільства. Таким чином, зробимо висновок, що згідно з широким підходом до розуміння принципів прав людини, визначеного І.І. Забоклицьким, принципи універсальності, невід'ємності та неподільності, рівності і недискримінації, взаємозалежності і взаємопов'язаності можна віднести до принципів конституційних соціальних прав людини і громадянина.

Вузкий підхід, запропонований цим же автором, включає принципи рівності, гідності та пропорційності [252, с. 522]. Щодо принципу рівності, то він аналізувався нами вище, його ми однозначно відносимо до принципів конституційних соціальних прав людини і громадянина. Принцип гідності полягає у належному ставленні до прав людини і громадянина з боку інших осіб та органів державної влади. У статті 3 Конституції України [1] визначено, що гідність є одним із аспектів, які визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Гідність у загальнотеоретичному розумінні означає сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості та усвідомлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов'язку [176, с. 236]. Проте принцип гідності має й дещо інше значення. І.І. Забоклицький вказує на те, що найбільш вдало принцип гідності розкрито у статті 1 Конституції Федеративної Республіки Німеччина, згідно з якою людська гідність є недоторканною, поважати її і захищати повинно бути обов'язком державної влади, а німецький народ визнає недоторканні і невід'ємні права людини як основу усякого співтовариства, миру

і справедливості у світі. Визначальність людської гідності підтверджується практикою Федерального Конституційного Суду Федеративної Республіки Німеччина, згідно з якою норми Основного Закону про основні права являють собою розгалужену систему цінностей, яка «впливає з гідності та свободи окремої людини як фізичної особи. Основні права повинні передусім захищати сферу свобод окремої особи від втручань публічної влади і водночас забезпечувати передумови для вільної активної співпраці та визначення структури суспільства» [252, с. 522-523]. Тобто, виходячи із цього, зазначимо, що під гідністю варто розуміти обмеження втручання держави у життя людини. Прийдемо до висновку, що принцип гідності є одним із ключових для правового статусу людини і громадянина, проте він не визначальний для конституційних соціальних прав людини і громадянина, адже конституційні соціальні права реалізуються саме у процесі взаємодії особи та держави. Останній серед виділених І.І. Забоклицьким принципів – принцип пропорційності. Принцип пропорційності у загальнотеоретичному розумінні ґрунтується на конституційних принципах правової держави і верховенства права (статті 1 та 8 Конституції України [1]) та визначається як загальний принцип права, спрямований на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чії права обмежуються [253, с. 306]. Тобто сутність даного принципу, як і принципу гідності, тісно пов'язана із поняттями справедливості та позбавлень. У Рішенні Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 [123] Конституційний Суд України зазначив, що одним із елементів верховенства права є принцип пропорційності, який у сфері соціального захисту, зокрема, означає, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею. Іншими словами, у контексті конституційних соціальних

прав людини і громадянина принцип пропорційності має дещо інше значення, аніж у загальнотеоретичному розумінні. Він полягає у тому, що можливість реалізувати соціальні права надається пропорційно до виникнення необхідності у соціальному забезпеченні. А отже, зробимо висновок, що принцип пропорційності є характерним для конституційних соціальних прав людини і громадянина.

Окрім того, що принципи конституційних соціальних прав людини і громадянина є передусім принципами прав людини, також доцільно враховувати те, що вони мають конституційний та соціальний характер. Аналіз наукової літератури засвідчив відсутність ґрунтовних концепцій соціальних прав людини і громадянина, але разом із цим вкажемо на існування моделей принципів конституційно-правового статусу людини і громадянина. Незважаючи на те, що елементний склад конституційно-правового статусу людини і громадянина є доволі дискусійним питанням, проте права виступають одним із тих його елементів, який не піддається сумніву і виділяється по суті усіма дослідниками цього питання [254, с. 32; 255, с. 129; 256, с. 20]. А отже, принципи конституційно-правового статусу людини і громадянина мають безпосереднє відношення і до принципів конституційних соціальних прав людини і громадянина.

У першу чергу, звернемо увагу на те, що більшість наявних у науковій літературі концепцій щодо принципів конституційно-правового статусу людини і громадянина є ідентичними. Наприклад, В.Ф. Погорілко виділяє наступні принципи: принцип закріплення у національному праві прав і свобод, встановлених нормами міжнародного права; принцип невідчужуваності та непорушності основних природних прав і свобод людини та належність їй їх від народження; принцип рівноправності прав і свобод осіб; принцип єдності прав та обов'язків людини і громадянина; принцип гарантованості прав і свобод людини і громадянина [185, с. 202-203]. Деякі із перерахованих принципів, на

нашу думку, також варто проаналізувати у контексті принципів конституційних соціальних прав людини і громадянина. Такий принцип, як закріплення у національному праві прав і свобод, встановлених нормами міжнародного права, на наш погляд, недоречно виділяти окремо. Очевидно, що Основний Закон нашої держави було розроблено із урахуванням положень міжнародного законодавства, проте даний принцип не є ключовим для конституційних соціальних прав людини і громадянина. Принцип гарантованості прав і свобод людини і громадянина означає, що будь-яка людина і громадянин можуть претендувати на реалізацію своїх конституційних соціальних прав, тобто не існує жодних умов, за яких людина і громадянин можуть бути позбавлені свого конституційного соціального права. Такий принцип характерний для будь-яких конституційних прав, адже вони гарантовані Основним Законом нашої держави. Щодо інших прав, то вони вже нами розглядалися та виділялись як такі, які є характерними для конституційних соціальних прав. Йдеться про принцип невідчужуваності та непорушності, принцип рівноправності і принцип єдності.

У свою чергу, П.М. Рабинович та М.І. Хавронюк до принципів конституційно-правового статусу людини і громадянина відносять: принцип невідчужуваності і непорушності прав і свобод особи; принцип невичерпності прав і свобод людини і громадянина; принцип рівності у правах і свободах та рівності перед законом; принцип відповідності міжнародним стандартам прав і свобод людини, закріплених у Конституції України; принцип гарантованості прав та свобод людини і громадянина і неможливості їх скасування; принцип недопущення звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод; принцип заборони свавільного обмеження прав та свобод людини і громадянина; принцип єдності прав та обов'язків людини і громадянина [257, с. 81-87]. Знову ж таки звернемо увагу на те, що ряд принципів вже розглядався нами у даній роботі і був відзначений як такий, що характерний для конституційних соціальних прав людини і громадянина, наприклад принципи рівності

невідчужуваності чи єдності. Також окремі принципи були відзначені нами як принципи конституційно-правового статусу людини і громадянина, які також варто віднести до принципів конституційних соціальних прав людини і громадянина. Мова, зокрема, йде про принцип гарантованості чи принцип відповідності міжнародним стандартам. Але разом із тим окремі принципи, які пропонують П.М. Рабинович та М.І. Хавронюк, необхідно проаналізувати. Так, принцип невичерпності прав і свобод людини і громадянина не можна розглядати як принцип конституційних соціальних прав людини і громадянина із огляду на те, що кожна особа може претендувати на реалізацію лише тих своїх соціальних прав, як передбачені у Основному Законі нашої держави та у інших актах національного законодавства. У досліджуваній сфері недоречно говорити про невичерпність, оскільки інструменти соціального забезпечення мають чіткий зміст та перелік і громадяни нашої держави не можуть претендувати на вихід за ці межі. Але разом із тим у підході П.М. Рабиновича та М.І. Хавронюка, на нашу думку, наявні принципи, які доречно розглядати у контексті конституційних соціальних прав людини і громадянина. Це, зокрема, принцип недопущення звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Цей принцип варто розуміти наступним чином. Основним Законом нашої держави та актами соціального законодавства кожного громадянина нашої держави наділено рядом соціальних прав. Даний перелік варто визначити таким, який відповідає міжнародним стандартам та якого достатньо, щоб задовольнити базові потреби населення. Тому будь-яке звуження змісту та переліку закріплених прав призводить до обмеження реалізації громадянами свого права на соціальне забезпечення, а значить є неприпустимим. У свою чергу, принцип заборони свавільного обмеження прав та свобод людини і громадянина означає, що конституційні соціальні права людини і громадянина не можуть бути обмежені в інший спосіб, окрім тих, які передбачені чинним законодавством. Так, у частині 1 статті 64 Конституції України [1] визначено, що конституційні

права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Наприклад, обмеження прав може бути пов'язане із правовим статусом особи, зокрема якщо особа є іноземцем, особою без громадянства, державним службовцем тощо. У контексті конституційних соціальних прав людини і громадянина таке обмеження може проявлятися, наприклад, у формі заборон. Тож зробимо висновок, що принцип заборони свавільного обмеження прав та свобод людини і громадянина також є характерним для конституційних соціальних прав людини і громадянина, адже вони не можуть бути обмежені інакше, аніж у передбачений законом спосіб.

У свою чергу, концепція О.Г. Кушніренко та Т.М. Слінько включає такі принципи конституційно-правового статусу: принцип рівності; принцип невід'ємності і невідчужуваності основних прав і свобод; принцип гарантованості основних прав і свобод; принцип гуманістичної спрямованості прав і свобод; принцип загальнодоступності основних прав і свобод; принцип заборони неконституційного обмеження конституційних прав і свобод; принцип відповідності міжнародно-правовим актам [258, с. 17-21]. Також звернемо увагу на те, що даний підхід у цілому відповідає усім проаналізованим нами раніше, що свідчить про формування у науковій літературі єдиного розуміння принципів конституційно-правового статусу. У свою чергу, ряд цих принципів доцільно визначити і як принципи конституційних соціальних прав людини і громадянина, зокрема мова йде про принципи рівності, невід'ємності і невідчужуваності, гарантованості, недопущення звуження змісту та обсягу існуючих прав тощо.

Окрім того, встановлення принципів конституційних соціальних прав людини і громадянина, на нашу думку, потребує аналізу принципів права на соціальне забезпечення. Так, із точки зору І.М. Сироти, до принципів соціального забезпечення варто віднести: 1) принцип здійснення соціального забезпечення на умовах обов'язкового соціального страхування всіх працюючих

громадян; 2) принцип різноманіття підстав, форм і видів соціального забезпечення застрахованих працівників; 3) принцип диференціації умов і норм соціального забезпечення в залежності від характеру і тривалості трудової діяльності, рівня заробітної плати і розмірів страхових внесків працівників; 4) принцип забезпечення пенсіями і допомогами на рівні прожиткового мінімуму; 5) принцип фінансування соціального забезпечення за рахунок обов'язкових страхових внесків, Державного бюджету і недержавних фондів; 6) принцип державного управління соціальним забезпеченням; 7) принцип охорони і захисту права й законних інтересів громадян на соціальне забезпечення [259, с. 73]. Щодо даного підходу варто зробити висновок, що по суті наведені принципи не можна віднести до принципів конституційних соціальних прав людини і громадянина, оскільки вони не визначені безпосередньо у змісті Конституції України, а також не усі із них безпосередньо відносяться до прав. Наприклад, принцип здійснення соціального забезпечення на умовах обов'язкового соціального страхування всіх працюючих громадян безумовно є принципом соціального забезпечення, проте не має відношення до конституційних соціальних прав людини і громадянина. У конституційних нормах визначено право людини і громадянина на соціальний захист, проте не здійснено регламентацію того, яким чином він може реалізовуватись. Те ж саме стосується і принципу забезпечення пенсіями і допомогами на рівні прожиткового мінімуму, оскільки у змісті Конституції України визначено право на отримання пенсії, а не її розмір.

Схожою проблематикою характеризується і підхід С.М. Синчук, який у своїй праці проаналізував Б.І. Сташків. Дослідниця сформулювала систему принципів соціального забезпечення у наступному вигляді: 1) принцип поширення на всіх громадян незалежно від громадянства, форми та виду суспільно корисної діяльності; 2) принцип здійснення на рівні, не нижчому від встановлених у державі соціальних стандартів; 3) принцип здійснення у разі

настання соціального ризику; 4) принцип державної гарантованості; 5) принцип справедливості та неупередженості; 6) принцип диференціації умов та обсягів соціального забезпечення [260, с. 123]. З одного боку, даний підхід включає принципи, які не є принципами конституційних соціальних прав людини і громадянина, наприклад принцип здійснення на рівні, не нижчому від встановлених у державі соціальних стандартів, з іншого боку, дана модель все ж розкриває окремі аспекти конституційних соціальних прав людини і громадянина. Наприклад, принцип поширення на всіх громадян незалежно від громадянства, форми та виду суспільно корисної діяльності вже неодноразово аналізувався нами у даній роботі і його, на наше переконання, безумовно варто віднести до принципів конституційних соціальних прав людини і громадянина.

Отже, наше дослідження засвідчило, що **конституційним соціальним правам людини і громадянина притаманні наступні принципи:**

1) загальні принципи, тобто принципи прав людини і громадянина, характерні і для конституційних соціальних прав людини і громадянина:

- а) принцип пропорційності;
- б) принцип рівності і недискримінації;
- в) принцип взаємозалежності і взаємопов'язаності конституційних соціальних прав людини і громадянина;

2) спеціальні принципи, а саме принципи конституційних соціальних прав людини і громадянина, безпосередньо відображені у нормах Конституції України:

- а) принцип гарантованості конституційних соціальних прав людини і громадянина;
- б) принцип заборони неконституційного обмеження конституційних соціальних прав людини і громадянина;
- в) принцип невід'ємності і невідчужуваності конституційних соціальних прав людини і громадянина.

Першою групою принципів є принципи прав людини і громадянина, специфіка яких полягає у тому, що вони виступають відправними початками, які містять вимоги до держави щодо наділення її громадян конституційними соціальними правами. Так, першим із виділених принципів конституційних соціальних прав людини і громадянина є принцип пропорційності. Його зміст у сфері соціального забезпечення вже частково розглядався нами раніше у даній роботі і він полягає у тому, що кожна особа претендує на соціальне забезпечення пропорційно до потреби у ньому. Наприклад, стаття 46 Конституції України [1] гарантує право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності. Це означає, що на такий вид соціального захисту можуть претендувати лише ті особи, які повністю, частково чи тимчасово втратили працездатність. Поновлення працездатності означає втрату права на даний вид соціального захисту. Також звернемо увагу на те, що у конституційних нормах законодавець досить часто вживає термін «кожен». Наприклад, згідно із статтею 48 Конституції України [1] «кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло». Це означає, що рядом конституційних соціальних прав наділяються усі без винятку громадяни. Щодо інших конституційних соціальних прав, зокрема наведеного нами вище права на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, то такі права гарантуються державою згідно з принципом пропорційності.

Наступний принцип також неодноразово розглядався нами у даній роботі – принцип рівності і недискримінації. Даний принцип означає, що реалізація конституційних соціальних прав не передбачає винятків, переваг чи привілеїв. Важливість визначення цього принципу впливає із положень міжнародного законодавства. Наприклад, статтею 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [261] передбачено, що користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації

за будь-якою ознакою: статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за іншою ознакою. Схожий принцип закріплений і в статтях 14 та 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року [262], який передбачає рівність громадян усіх національностей і у всіх сферах життя. Принцип рівності і недискримінації конституційних соціальних прав знайшов своє закріплення і в Основному Законі України, у якому визначено рівність усіх громадян перед законом і судом. Так, стаття 24 Конституції України [1] передбачає, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [1]. У контексті конституційних соціальних прав принцип рівності і недискримінації означає, що конституційні соціальні права належать кожному громадянину нашої держави незалежно від кольору шкіри, статі, мови, релігії, сексуальної орієнтації, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження

Принцип взаємозалежності і взаємопов'язаності конституційних соціальних прав людини і громадянина передбачає, що усі конституційні соціальні права є пов'язаними між собою і в сукупності формують єдину систему. Так, у статті 46 Конституції України [1] визначено, що громадяни мають право на соціальний захист. Конституційне соціальне право на соціальний захист тісно пов'язане із іншими конституційними соціальними правами: конституційним соціальним правом на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності; конституційним соціальним правом на забезпечення у разі втрати годувальника; конституційним соціальним правом на забезпечення у разі безробіття, яке настало з незалежних від особи

обставин; конституційним соціальним правом на забезпечення у разі настання старості; конституційним соціальним правом на отримання пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги. Взаємозалежність та взаємопов'язаність у даному випадку полягає у тому, що, по-перше, усі перераховані права у сукупності покликані забезпечити конституційне право людини і громадянина на соціальний захист; по-друге, від визначення можливостей реалізації кожного із перерахованих прав залежить забезпечення реалізації права на соціальний захист (наприклад, право на соціальний захист не може бути реалізоване в умовах, коли відсутня можливість отримати соціальне забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності); по-третє, взаємопов'язаність кожного із перерахованих прав обумовлена тим, що кожне із них гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків. Отже, зробимо висновок, що принцип взаємозалежності і взаємопов'язаності дійсно є характерним для конституційних соціальних прав людини і громадянина.

Друга група принципів конституційних соціальних прав людини і громадянина являє собою відправні начала, які містять вимоги до держави, визначені у нормах Основного Закону України. Принцип гарантованості конституційних соціальних прав людини і громадянина полягає в тому, що на державу покладається обов'язок із створення реальних, дієвих механізмів, при яких особа може реалізувати своє соціальне право на працю та соціальне забезпечення. Тобто держава по суті є відповідальною за те, щоб у кожного була можливість реалізувати свої конституційні соціальні права. У частині 2 статті 22 Конституції України [1] визначено, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. Громадяни, у яких виникла потреба у реалізації своїх конституційних соціальних прав людини і громадянина, мають бути впевненими у своїх законних очікуваннях стосовно того, що набуте ними на підставі положень Конституції України соціальне право, його зміст та обсяг

буде ними реалізоване і не буде скасоване. Саме принцип гарантованості забезпечує це.

Принцип заборони неконституційного обмеження конституційних соціальних прав людини і громадянина є близьким за сутністю до принципу гарантованості, а його нормативне закріплення здійснено у тій самій статті Конституції України [1] – статті 22. Так, у частині 3 Основного Закону встановлено, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Це означає, що чинний перелік конституційних соціальних прав людини і громадянина не може звужуватись чи скасовуватись, а отже, державою взято на себе обов'язок щодо утримання від прийняття будь-яких актів, які можуть призвести до скасування конституційних прав і свобод. Даний конституційний принцип, виходячи із його сутності, по суті закріплює правові гарантії, правову визначеність і передбачуваність державної законодавчої політики у сфері соціального забезпечення, оскільки заборона обмеження конституційних соціальних прав людини і громадянина дозволяє громадянам бути впевненими у тому, що їх законні соціальні права будуть реалізовані у повному обсязі та не будуть скасовані чи звужені.

Принцип невід'ємності і невідчужуваності конституційних соціальних прав людини і громадянина є ключовим у визнанні права громадян нашої держави на соціальне забезпечення. Він означає, що конституційні соціальні права належать кожному громадянину і вони захищаються державою. Ключовою у регламентації даного принципу є стаття 21 Конституції України [1], згідно з якою усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, а права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Очевидно, що даний принцип стосується і соціальних прав, які також є невід'ємними і невідчужуваними. Сутність даного принципу полягає у тому, що він, з одного боку, передбачає покладення на державу обов'язку гарантувати конституційні

соціальні права своїм громадянам, а з іншого – обмежує державу у прийнятті норм, які б скасували окремі чи всі конституційні соціальні права. Тож даний принцип обов'язково має бути врахований при прийнятті змін до законодавства. Також варто враховувати, що винятки стосовно конституційних соціальних прав людини і громадянина встановлюються Конституцією України, оскільки відповідно до положення першої частини першої статті 64 конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Таким чином, принцип невід'ємності і невідчужуваності конституційних соціальних прав людини і громадянина полягає у тому, що конституційні соціальні права людини і громадянина є непорушними, а винятки можуть бути визначені виключно на рівні Основного Закону.

Отже, проаналізувавши питання принципів конституційних соціальних прав людини і громадянина, ми дійшли висновку, що вони одночасно характеризуються специфікою, притаманною принципам прав людини, а також принципам конституційних прав людини і громадянина. Ще однією категорією, яку варто розкрити у рамках нашого дослідження, є гарантії конституційних соціальних прав людини і громадянина. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає поняття «гарантія» наступним чином: порука у чомусь, забезпечення чого-небудь; передбачене законом чи певною угодою зобов'язання; законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства і держави; умови що забезпечують успіх чого-небудь; відповідальність за що-небудь [176, с. 222]. Серед усіх перерахованих значень найбільш влучно відображає сутність гарантій конституційних соціальних прав людини і громадянина їх розуміння як законодавчо закріплених засобів, які забезпечують фактичну реалізацію конституційних соціальних прав людини і громадянина.

У науковій літературі наявний ряд класифікацій гарантій різноманітних конституційних соціальних прав, тож встановлення гарантій конституційних соціальних прав людини і громадянина має доктринальні передумови. Так, В.М. Бесчастний, О.В. Філонов, В.М. Субботін та С.М. Пашков у своєму навчальному посібнику виділили наступні види конституційних гарантій забезпечення прав і свобод: економічні, політичні, організаційні. Економічні гарантії трактуються як забезпечення способу виробництва та економічного устрою суспільства, які сприяють неухильному зростанню продуктивних сил на основі всіх форм власності [263, с. 95]. У якості прикладу дослідниками наводиться стаття 42 Конституції України [1], згідно з якою кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, і, відповідно, на основі цієї норми було виділено гарантію економічної свободи громадян і їхніх об'єднань, реальної можливості вибирати форми підприємницької діяльності й безперешкодно її здійснювати [263, с. 95]. Звернемо увагу на те, що окремі економічні гарантії характерні і для забезпечення конституційних соціальних прав, проте їх сутність все ж є відмінною від сутності економічних гарантій у загальнотеоретичному розумінні. Наприклад, у статті 48 Конституції України [1] визначено, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Із цієї норми випливає можливість виділення економічної гарантії достатнього життєвого рівня для кожного громадянина, яка передбачає надання можливості кожній людині самостійно забезпечувати існування себе і своєї сім'ї не нижче визначеного рівня, якого має вистачати для задоволення базових потреб. Але разом із тим економічні гарантії все ж передусім стосуються виробництва, розподілу і споживання товарів та послуг, тому зробимо висновок, що окремі гарантії конституційних соціальних прав людини і громадянина мають економічний характер, проте виділення окремої групи економічних гарантій у цілому не є доцільним. Інша група визначених авторами посібника «Конституційне

(державне) право зарубіжних країн» гарантій – це політичні гарантії, які розглядаються як політична система держави, головного організатора системи здійснення й захисту прав людини, влади народу, здійснюваної безпосередньо й через органи державної влади та місцевого самоврядування [263, с. 95]. Прикладом політичної гарантії може бути передбачене в Основному Законі право на свободу об'єднань, яке забезпечується свободою об'єднань у політичні партії й громадські організації для здійснення та захисту своїх прав і свобод. Отже, по суті групу політичних гарантій складають гарантії участі громадян у громадському та політичному житті держави [263, с. 95]. У даному аспекті звернемо увагу на те, що статтею 44 Конституції України [1] визначено, що ті, хто працюють, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Це означає, що для конституційних соціальних прав характерними є гарантії їх захисту. Тобто у сфері конституційних соціальних прав людини і громадянина політичні гарантії мають характер гарантій захисту права на соціальне забезпечення і, на нашу думку, їх варто розглядати саме у цьому контексті. Останньою групою гарантій конституційних прав людини і громадянина згідно з підходом В.М.Бесчастного, О.В. Філонова, В.М. Субботіна та С.М. Пашкова є організаційні гарантії, які визначаються як систематична організаторська діяльність держави й усіх її органів, посадових осіб, громадських організацій, спрямована на створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами і свободами. Відзначається, що до таких гарантій слід віднести наявність чіткої системи взаємозв'язку «людина-держава», який виявляється в добре налагодженому механізмі перевірки скарг громадян і швидкого реагування на них [263, с. 95]. Організаційні гарантії у контексті конституційних соціальних прав людини і громадянина є групою, яка включає найбільшу кількість гарантій. Варто враховувати, що будь-який вид соціального забезпечення реалізовується на рівні взаємодії між державою та її громадянином. А отже, до організаційних

гарантій можна, зокрема, віднести гарантію забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, визначену у статті 46 Конституції України [1]. Тобто по суті до організаційних гарантій належать гарантії реалізації конституційних соціальних прав людини і громадянина. Загалом, підсумовуючи аналіз підходу В.М. Бесчастного, О.В. Філонова, В.М. Субботіна та С.М. Пашкова, зробимо висновок, що класифікація гарантій конституційних соціальних прав людини і громадянина на організаційні гарантії конституційних соціальних прав людини і громадянина та гарантії захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина, що відповідає політичним та організаційним гарантіям згідно з моделлю даних дослідників, є доцільною.

П.М. Рабинович розподіляє гарантії конституційних прав і свобод людини і громадянина на загальносоціальні та спеціальні. До загальносоціальних науковець відносить економічні, політичні, духовно-ідеологічні гарантії, а щодо спеціальних зазначає, що це встановлені державою юридичні норми, спрямовані на забезпечення прав людини, а також практична діяльність із застосування цих норм та правозастосовні акти відповідних органів влади [264, с. 7-8]. Звернемо увагу на те, що гарантії згідно з підходом даного дослідника розподіляються на дві масштабних групи гарантій, кожна із яких включає ще декілька груп гарантій. Так, загальносоціальні гарантії включають економічні, політичні, духовно-ідеологічні гарантії. Сутність економічних та політичних гарантій вже розглядалась нами у цій роботі. Духовно-ідеологічні гарантії являють собою систему різноманітних культурних та ідеологічних цінностей, загальний рівень суспільної свідомості, стан усвідомлення широкими верствами населення природи та призначення їх прав. Тобто сама природа духовно-ідеологічних гарантій свідчить про те, що їх виділення у структурі механізму гарантій конституційних соціальних прав людини і громадянина є недоцільним. Щодо

спеціальних гарантій, які містяться у моделі П.М. Рабиновича, зробимо висновок, що їх сутність відповідає організаційним гарантіям, які включені у модель В.М. Бесчастного, О.В. Філонова, В.М. Субботіна та С.М. Пашкова.

С.В. Осауленко, досліджуючи гарантії конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії, виокремила загальні гарантії конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії та спеціальні (юридичні, правові) гарантії конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії. У складі загальних гарантій конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії виокремлено дві групи таких гарантій: політичні та соціально-економічні. Політичні гарантії виділено із урахуванням підходу П.М. Рабиновича, до них віднесено наступні: демократичний устрій суспільства; плюралістичну, відкриту політичну систему; розгалужену мережу громадських об'єднань, у тому числі різних осередків суспільства; демократичну виборчу систему тощо [264, с. 8]. До соціально-економічних гарантій конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії віднесено стабільність економічної системи суспільства та виважену систему податків та зборів (за умов відсутності значного дефіциту Державного бюджету є можливим забезпечення належної матеріальної підтримки усіх чи деяких політичних партій), визнання приватної власності, з використанням якої формується матеріально-фінансова база політичних партій, передбачуваність податкової політики держави, яка надає можливість планувати внески на функціонування та розвиток політичних партій як їхнім членам, так й іншим особам, яким це не заборонено законодавством, тощо [265, с. 37-38]. Тобто загальні гарантії у підході С.В. Осауленко по суті являють собою організаційні гарантії, які нами аналізувались раніше. Дану групу гарантій складають ті гарантії, реалізація яких відбувається у процесі взаємодії держави та її громадян. У свою чергу, при розкритті сутності спеціальних гарантій С.В. Осауленко здійснила посилання на праці багатьох науковців [265, с. 38-39].

Серед виділених підходів звернемо увагу на підхід Я.П. Кузьменка, який вважає, що «юридичні (спеціальні) гарантії охоплюють усі правові засоби і способи, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи громадян, усуваються порушення прав і свобод, поновлюються порушені права» [266, с. 28-29]. А отже, на основі цього зробимо висновок, що спеціальними гарантіями є гарантії захисту порушених прав. Іншими словами, виділяючи спеціальні гарантії конституційних соціальних прав людини і громадянина, ми до цієї групи гарантій включимо ті, на основі яких здійснюється захист конституційних соціальних прав людини і громадянина.

К.Г. Волинка поділяє гарантії на загальні і правові (юридичні). При цьому дослідниця зауважує, що загальні гарантії прав і свобод, до яких відносить політичні, економічні, соціальні, ідеологічні і культурні, слід розглядати не як засоби забезпечення прав і свобод особи, а як відповідні умови їх здійснення, які забезпечують повноту використання соціальних благ завдяки розвиненості політичних, економічних, соціальних, ідеологічних і культурних відносин [267, с. 98]. Даний підхід також у загальних рисах є подібним до підходів інших дослідників, проаналізованих нами раніше. А отже, дійдемо висновку, що серед гарантій конституційних соціальних прав людини і громадянина варто виділити дві групи: організаційні гарантії, тобто гарантії реалізації конституційних соціальних прав людини і громадянина; захисні гарантії, а саме гарантії охорони конституційних соціальних прав людини і громадянина.

На основі аналізу положень Основного Закону нашої держави ми прийшли до висновку, що **гарантії конституційних соціальних прав людини і громадянина варто поділяти на:**

1) організаційні гарантії, тобто гарантії реалізації конституційних соціальних прав людини і громадянина:

а) гарантію соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (стаття 17 Конституції України [1]);

б) гарантію соціального захисту громадян, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, пенсії, інші види соціальних виплат та допомог, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (стаття 46 Конституції України [1]);

в) гарантію забезпечення громадян житлом безоплатно або за доступну для них плату (стаття 47 Конституції України [1]);

г) гарантію достатнього життєвого рівня для себе і своєї сім'ї (стаття 48 Конституції України [1]);

г) гарантію охорони здоров'я, медичної допомоги та медичного страхування (стаття 49 Конституції України [1]);

д) гарантію охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства (стаття 51 Конституції України [1]);

е) гарантію державного утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (стаття 52 Конституції України [1]);

є) гарантію доступної і безоплатної освіти у державних та комунальних навчальних закладах (стаття 53 Конституції України [1]);

2) гарантії захисту, тобто гарантії охорони конституційних соціальних прав людини і громадянина:

а) гарантію державного захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина, оскільки відповідно до статті 3 Конституції України [1] утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, а отже, держава гарантує піклування і захист своїм громадянам, які

перебувають за її межами (стаття 25 Конституції України [1]), право кожного на відшкодування за рахунок органів публічної влади матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, які вплинули на реалізацію конституційних соціальних прав людини і громадянина (стаття 56 Конституції України [1]);

б) судові гарантії, а саме право на звернення до суду для захисту своїх конституційних соціальних прав (стаття 55 Конституції України [1]), право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, які призвели до порушення конституційних соціальних прав людини і громадянина (стаття 55 Конституції України [1]), право на правову допомогу при захисті конституційних соціальних прав (стаття 59 Конституції [1]);

в) гарантії захисту конституційних соціальних прав Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Конституційним Судом України та міжнародними судовими організаціями (право на звернення з конституційною скаргою до Конституційного Суду України за захистом конституційних соціальних прав, право звертатися за захистом конституційних соціальних прав до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій; право на звернення до омбудсмена за захистом конституційних соціальних прав).

Отже, питання мети, завдань, принципів та гарантій конституційних соціальних прав людини і громадянина в науковій літературі залишаються малодослідженими та дискусійними, зважаючи на вкрай малу кількість публікацій, які їм присвячені. Низка важливих питань залишаються поза увагою науковців, зокрема взагалі не вивчені мета та завдання конституційних соціальних прав людини та громадянина. Щодо принципів та гарантій конституційних соціальних прав людини і громадянина, то вони все ж розкриваються у працях, присвячених більш загальним інститутам, зокрема

принципам і гарантіям конституційних прав загалом. Враховуючи незначний рівень уваги до даного питання, слід зазначити, що воно все ще потребує подальших досліджень.

3.3 Юридична відповідальність за порушення конституційних соціальних прав людини і громадянина

Непорушність та захист прав і свобод людини та громадянина є вищим пріоритетом для будь-якої сучасної держави. Саме Конституція України гарантує невідчужуваність та непорушність прав і свобод людини. Однак, незважаючи на конституційне підґрунтя, у будь-якому суспільстві вчиняються діяння, які є неправомірними і, відповідно, вимагають застосування заходів примусу або заходів відповідальності. Це ж стосується і сфери соціальних прав людини та громадянина. Для реалізації таких прав держава повинна мати налагоджений соціально-правовий механізм їх забезпечення – систему засобів і чинників, що забезпечують необхідні умови непорушності соціальних прав людини та громадянина. Завдяки законності та дисципліні гарантується формування позитивної поведінки у суспільстві, за порушення якої передбачена юридична відповідальність.

Нагальність потреби розкриття проблематики юридичної відповідальності за порушення прав людини та громадянина обумовлюється переважно з огляду на те, що, незважаючи на існування численних наукових робіт, у правовій доктрині бракує одностайності щодо тлумачення такої категорії права, як «юридична відповідальність».

Сучасне розуміння юридичної відповідальності пов'язується з правовідносинами між державою і правопорушником, до якого застосовують юридичні санкції з негативними для нього наслідками. Зазначений підхід до юридичної відповідальності визнається й українськими вченими. Так,

А.Ю. Олійник стверджує, що поряд з ретроспективною відповідальністю існує й позитивна, яка полягає в сумлінному виконанні громадянами своїх обов'язків перед суспільством, державою, колективом людей та окремою особою. На думку Ю.С. Шемшученка, юридична відповідальність – це юридичний обов'язок відповідних суб'єктів здійснювати позитивні, корисні для суспільства функції [268, с. 19]. Науковцем наголошено, що під юридичною відповідальністю слід розуміти застосування до правопорушника передбачених санкцією юридичної норми заходів державного примусу, що виражаються в позбавленні особистого, організаційного чи майнового характеру [268, с. 19]. При цьому, до основних завдань юридичної відповідальності щодо забезпечення прав людини та громадянина належать охорона, захист, відновлення порушених прав, а також формування загальної і правової культури населення.

У сучасній правовій літературі аналізувалося багато питань, пов'язаних з юридичною відповідальністю. Найбільш актуальними на даний момент є питання про юридичну відповідальність за порушення соціальних прав людини і громадянина, гарантованих чинною Конституцією України.

Результати проведених за останній час уповноваженими органами України перевірок у сфері забезпечення, дотримання та охорони соціальних прав людини та громадянина свідчать про те, що об'єктами протиправних посягань, як правило, залишаються права на працю та відпочинок, права на соціальний захист та охорону здоров'я, право на житло. Так, відповідно до щорічної доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2018 році до Уповноваженого надійшло 6 709 повідомлень про порушення соціальних та економічних прав громадян, з них 6 474 – з регіонів України. Найбільше повідомлень стосується порушень прав у сфері соціального захисту, праці, охорони здоров'я, житлових та земельних відносин [269, с. 56].

Результати моніторингу свідчать, що окремі заходи, які вживаються Кабінетом Міністрів України з метою поступового підвищення системи соціального забезпечення на більш вищий рівень, не забезпечують задоволення соціальних потреб найбільш уразливих категорій населення.

В умовах різноманітних кризових явищ, які супроводжують розвиток сучасної України, проблема забезпечення реалізації визначених у Конституції України та закона України гарантій соціальних прав є важливою для більшості населення нашої держави. Повільність та непослідовність соціальних реформ, непривабливість національних реалій значною мірою гальмують процес формування нової системи соціальних цінностей. За таких обставин юридична відповідальність є однією із важливих правових форм охорони конституційно закріплених соціальних прав людини, яка поєднує в собі загальні риси, властиві юридичній відповідальності в цілому, а також юридичній відповідальності за її основними видами.

Теоретичні висновки, оцінки та практичні рекомендації щодо розуміння юридичної відповідальності за порушення конституційних соціальних прав людини і громадянина ґрунтуються на аналізі чинного законодавства, практиці його застосування та здобутках загальної теорії держави і права, цивілістичної та адміністративно-правової наук, трудового права та права соціального забезпечення, а також праць сучасних українських вчених та правників. Питання юридичної відповідальності за порушення соціальних прав та окремих її аспектів розкривають у роботах вчені та практики з різних галузей права, а саме: О.В. Батанов, Н.Б. Болотіна, В.С. Венедиктов, С.О. Верланов, К.Г. Волинка, І.О. Галаган, Є.В. Додін, М.І. Козюбра, В.О. Котюк, І.В. Лазор, О.М. Лук'янчиков, О.О. Майданник, В.П. Мироненко, Л.Р. Наливайко, І.В. Новосельська, Р.І. Обручков, В.Ф. Погорілко, Є.Ю. Подорожній, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, І.Я. Сенюта, О.Ф. Скакун, Ю.М. Тодика,

Н.М. Хуторян, М.В. Цвік, Г.І. Чанишева, А.О. Червяцова, С.М. Черноус, О.В. Черкасов, Н.М. Швець, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та інші.

У переважній більшості їх робіт юридична відповідальність поділяється на такі види: а) кримінальну; б) адміністративну; в) цивільно-правову; г) дисциплінарну та матеріальну відповідальність робітників і службовців та ін. На підставі традиційного (класичного) поділу юридичної відповідальності розкриємо зміст кожного виду відповідальності за порушення соціальних прав людини та громадянина.

Кримінальна відповідальність є видом юридичної відповідальності, сутність якої проявляється у обмеженні прав і свобод особи, яка вчинила злочин. Кримінальна відповідальність індивідуалізується в обвинувальному вирокі суду, а її виконання забезпечується уповноваженими органами.

Кримінальна відповідальність є найсуворішою та найдієвішою забезпечувальною силою щодо охорони соціальних прав людини та громадянина. Підставою для її настання є злочин, який серед інших правопорушень характеризується найвищим ступенем суспільної небезпеки, і саме це дозволяє відмежовувати його від близьких за об'єктивними та суб'єктивними ознаками інших правопорушень, наприклад адміністративних [270, с. 257].

Під кримінальну відповідальність мають підпадати кримінальні процесуальні правопорушення, які відбуваються в межах правовідносин у сфері забезпечення та гарантування соціальних прав людини та громадянина, що пов'язані з невиконанням учасником таких відносин покладених на нього обов'язків, яким притаманна суспільна небезпечність, що потребує кримінально-правової заборони.

Нормами Кримінального кодексу України передбачено кримінальну відповідальність за порушення обов'язків передусім посадовими особами, у тому числі за грубі порушення законодавства про працю та угоди про працю,

примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку, не виплату заробітної плати чи інших установлених законом виплат, незаконне звільнення працівника з роботи або невиконання рішення суду про поновлення на роботі з особистих мотивів, інше грубе порушення законодавства про працю, порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці тощо [271]. Отже, підставою притягнення до кримінальної відповідальності за порушення права на працю є передусім здійснення роботодавцем дій, які погіршують умови праці та порушують права й інтереси працівника. У такому випадку да відповідальності можуть бути притягнуті і посадові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, і посадові особи підприємств, установ чи організацій.

Злочини проти права громадян на працю є суспільно небезпечні, передбачені чинним Кримінальним кодексом України, вчинені з прямим умислом діяння (дії чи бездіяльність), що перешкоджають реалізації трудових прав громадян і безпосередньо або опосередковано завдають їм суттєвої шкоди або створюють небезпеку завдання такої шкоди.

Варто звернути увагу, що визнання особи потерпілою не залежить місця вчинення протиправного діяння: протиправне діяння може бути вчине як безпосередньо на місці виконання трудової діяльності чи надання послуг, так і поза межами місця, на якому здійснюється професійна діяльність.

Суб'єкти порушення соціальних прав людини та громадянина несуть кримінальну відповідальність, передбачену нормами Кримінального кодексу України, за такі діяння:

– неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (стаття 131);

- розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (стаття 132);
- незаконне проведення абортів (стаття 134);
- неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (стаття 137);
- незаконну лікувальну діяльність (стаття 138);
- ненадання допомоги хворому медичним працівником (стаття 139);
- неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (стаття 140);
- порушення прав пацієнта (стаття 141);
- незаконне проведення дослідів над людиною (стаття 142);
- порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (стаття 143);
- насильницьке донорство (стаття 144);
- незаконне розголошення лікарської таємниці (стаття 145);
- підміну дитини (стаття 148);
- незаконне поміщення в психіатричний заклад (стаття 151);
- умисне перешкоджання законній діяльності професійних спілок (стаття 170);
- незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів чи у зв'язку з повідомленням ним про порушення вимог Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» іншою особою, а також інше грубе порушення законодавства про працю, а також ті самі дії, якщо вони вчинені щодо неповнолітнього, вагітної жінки, самотнього батька, матері або особи, яка їх замінює і виховує дитину віком до 14 років або дитину з інвалідністю (стаття 172);

– грубе порушення угоди про працю службовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, а також окремим громадянином або уповноваженою ними особою шляхом обману чи зловживання довірою або примусом до виконання роботи, не обумовленої угодою (стаття 173);

– примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку шляхом насильства чи погрози застосування насильства або шляхом інших незаконних дій (стаття 174);

– безпідставну невиплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленної законом виплати громадянам більш як за один місяць, вчинену умисно керівником підприємства, установи або організації незалежно від форми власності чи громадянином-суб'єктом підприємницької діяльності (стаття 175);

– порушення недоторканності житла (стаття 162);

– незаконну видачу рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин (стаття 319);

– службове підроблення (стаття 366);

– службову недбалість (стаття 367);

– прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (стаття 368);

– незаконне збагачення (стаття 368-2).

Ознаками кримінальної відповідальності за порушення соціальних прав людини та громадянина є наступні:

– врегульовується виключно нормами Кримінального кодексу України;

– застосовується до особи, яка вчинила винне, суспільно небезпечне і протиправне діяння в сфері забезпечення та дотримання соціальних прав людини;

– виражається у формі державного примусу, оскільки передбачає застосування заходів кримінального покарання, супроводжується державним осудом і призводить до негативних наслідків для винної особи;

– передбачена санкціями статей Кримінального кодексу України за порушення законодавства про охорону здоров'я, про соціальний захист, про охорону сім'ї, про працю, про недоторканність житла, про страйк у вигляді штрафів, позбавлення волі з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю.

Якщо вести мову про адміністративну відповідальність, то, в першу чергу, варто звернути увагу на відсутність законодавчого її визначення, що породжує численні тлумачення цього поняття у сучасній науковій літературі з адміністративного права.

Так, у своїй роботі Р.О. Максимович під адміністративною відповідальністю розуміє відповідальність посадових осіб і працівників перед органами державного нагляду, що полягає в застосуванні до них штрафних санкцій. Умови притягнення до адміністративної відповідальності передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення [204, с. 111].

А.А. Іванищук, наприклад, вважає, що адміністративна відповідальність – це вид юридичної відповідальності фізичних і юридичних осіб, який виражається в застосуванні уповноваженими державою публічними органами (їх посадовими особами) певного виду адміністративного примусу – адміністративного стягнення (адміністративної санкції) [272, с. 161].

Для притягнення до адміністративної відповідальності обов'язковою підставою є адміністративний проступок. Поняття адміністративного проступку (правопорушення) розкрито у статті 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Так, адміністративним проступком (правопорушенням) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на

встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [198].

Варто зазначити, що в суспільному житті адміністративна відповідальність є найбільш розповсюдженим видом юридичної відповідальності, адже об'єктом адміністративного проступку (правопорушення) виступають різноманітні суспільні відносини, охоронювані нормами адміністративного права. До них належать майнові, трудові, соціальні права, інтереси суб'єктів адміністративного права, стан навколишнього середовища, життя, честь, гідність, здоров'я людини.

Суб'єктом адміністративного правопорушення, згідно з положеннями Кодексу України про адміністративні правопорушення, може бути фізична особа, якій на момент вчинення адміністративного правопорушення виповнилось шістнадцять років. Крім загальних ознак, у конкретному складі адміністративних правопорушень суб'єкт може характеризуватись додатковими властивостями. Наприклад, свою специфіку може мати притягнення до адміністративної відповідальності посадових осіб, державних службовців, керівників, батьків, військовозобов'язаних тощо.

Нормами особливої частини Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено застосування адміністративної відповідальності за порушення соціальних прав і свобод людини та громадянина. Склад таких правопорушень міститься в главах 5 (порушення в галузі охорони праці і здоров'я населення), 6 (правопорушення, що посягають на власність), 11 (порушення у галузі житлових прав громадян, житлово-комунального господарства та благоустрою), 12 (порушення у галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, у галузі фінансів і підприємницькій діяльності), 13 (порушення у галузі стандартизації, якості продукції, метрології та сертифікації) [198]. Слід звернути увагу, що у якості підстав накладення даного виду відповідальності переважно виступають порушення працівників і роботодавців

у сфері охорони праці та забезпечення працівників належними умовами для трудової діяльності. Зазначений вид відповідальності передбачає застосування до працівників заходів адміністративного впливу у вигляді штрафів, а також покладення обов'язку усунення порушень.

Суб'єкти порушення соціальних прав людини та громадянина несуть адміністративну відповідальність, передбачену нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення за такі проступки:

- порушення встановлених термінів виплати пенсій, стипендій, заробітної плати, виплати їх не в повному обсязі, фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту), порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці (стаття 41);

- порушення санітарних норм (стаття 42);

- ухилення від медичного огляду чи медичного обстеження (стаття 44-1);

- ухилення від обстеження і профілактичного лікування осіб, хворих на венеричну хворобу (стаття 45);

- порушення встановленого порядку взяття, переробки, зберігання, реалізації і застосування донорської крові та (або) її компонентів і препаратів (стаття 45-1);

- умисне приховування джерела зараження венеричною хворобою (стаття 46);

- порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів з безпечного ведення робіт у галузях промисловості та на об'єктах, підконтрольних центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці (стаття 93);

- порушення порядку взяття на облік та строків заселення жилих будинків і жилих приміщень (стаття 149);

- порушення правил користування жилими приміщеннями і жилими будинками (стаття 150);

- самоуправне заняття жилого приміщення (стаття 151);
- порушення правил благоустрою територій міст та інших населених пунктів (стаття 152);
- порушення законодавства про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування і загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (стаття 165-1);
- порушення законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття (стаття 165-3);
- порушення законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (стаття 165-4);
- порушення законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності (стаття 165-5);
- невиконання посадовою особою, яка користується правом приймати на роботу і звільняти з роботи, фізичною особою, яка використовує найману працю, нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів, неподання до Фонду соціального захисту інвалідів звіту про зайнятість та працевлаштування інвалідів (стаття 188-1);
- невиконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, щодо усунення порушень законодавства про охорону праці або створення перешкод для діяльності цих органів (стаття 188-4);
- невиконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, щодо усунення порушень законодавства про працю та загальнообов'язкове державне соціальне страхування або створення перешкод для діяльності цього органу (стаття 188-6);

– невиконання постанов, розпоряджень, приписів, висновків посадових осіб органів державної санітарно-епідеміологічної служби щодо усунення порушень санітарного законодавства, ненадання їм необхідної інформації або надання неправдивої інформації, створення інших перешкод для виконання покладених на них обов'язків (стаття 188-11);

– перешкоджання уповноваженим особам органів доходів і зборів, Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування у проведенні перевірок (стаття 188-23).

Адміністративна відповідальність за порушення зазначених діянь передбачає застосування до винних осіб заходів адміністративного впливу у вигляді штрафів, а також покладення обов'язку усунення порушень. Щодо суб'єктів притягнення до даного виду відповідальності, то аналіз норм Кодексу України про адміністративні правопорушення засвідчив, що ними є власники підприємств, керівники, інші посадові особи, лікарі, медсестри, в першу чергу, ті особи, що відповідають за дотримання законодавства у сфері забезпечення тих чи інших видів соціальних прав, а також сама людина (працівник). Причому важливо відзначити, що адміністративну відповідальність несуть конкретно ті особи, які винні у порушенні законодавства у сфері забезпечення тих чи інших видів соціальних прав людини та громадянина.

Ознаками адміністративної відповідальності за порушення вимог забезпечення та дотримання соціальних прав людини та громадянина є наступні:

– врегульовується нормами власної нормативно-правової бази, яка включає Кодекс України про адміністративні правопорушення, Митний кодекс України від 13 березня 2012 року та інші закони України (Закон України «Про ветеринарну медицину» від 25 червня 1992 року, Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року та ін.);

– застосовується як до фізичних, так і до юридичних осіб. При цьому нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлено особливості адміністративної відповідальності щодо осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років; щодо відповідальності посадових осіб, які підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків; щодо відповідальності власників підприємств, керівників та інших осіб, на яких поширюється обов'язок забезпечувати соціальні права громадян;

– передбачає застосування до порушників особливих засобів державної дії – адміністративних стягнень, які накладаються як у судовому, так і в квазісудовому порядку. Відповідно до розділу III Кодексу України про адміністративні правопорушення справи про адміністративні правопорушення розглядаються: 1) адміністративними комісіями при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад; 2) виконавчими комітетами, а в населених пунктах, де не створено виконавчих комітетів, – виконавчими органами, що виконують їх повноваження, сільських, селищних, міських рад та їх посадовими особами; 3) районними, районними у місті, міськими чи міськрайонними судами (суддями); 4) органами Національної поліції, органами державних інспекцій та іншими органами (посадовими особами), уповноваженими на те Кодексом України про адміністративні правопорушення;

– застосовується для притягнення до адміністративної відповідальності конкретно тих осіб, які винні у порушенні законодавства у сфері забезпечення тих чи інших видів соціальних прав людини.

Цивільним кодексом України визначено нормативну конструкцію цивільної відповідальності. Її реалізація не потребує наявності владних повноважень у одного суб'єкта відносно іншого, а отже, із цього випливає

висновок, що цивільна відповідальність не пов'язана із процедурою правозастосування. Відносини цивільної відповідальності характеризуються юридичною рівноправністю їх суб'єктів, а обов'язок відшкодування нанесеної шкоди чи сплати неустойки за невиконання або неналежне виконання зобов'язання є наслідком вчинення делікту. Тобто цивільна відповідальність виникає автоматично та безпроцедурно, а державний примус як наслідок правозастосовної діяльності суду потрібен лише у випадку відмови у добровільному відшкодуванні нанесеної шкоди чи сплаті неустойки за невиконання або неналежне виконання зобов'язання.

Частина 1 статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09 липня 2003 року передбачає два способи відшкодування шкоди: позасудовий, що проводиться відповідно до Порядку відшкодування коштів, надміру виплачених за призначеними пенсіями, та списання сум переплат пенсій та грошової допомоги, що є безнадійними до стягнення, затвердженого постановою Пенсійного фонду України від 21 березня 2003 року № 374/7695, та судовий у порядку цивільного судочинства (статті 1212, 1213 Цивільного кодексу України) [65]. Таким чином, суми пенсій, виплачені надміру внаслідок зловживань з боку пенсіонера або подання страхувальником недостовірних даних, можуть бути стягнуті в примусовому порядку місцевими судами. Указана відповідальність належить до позадоговірної. Оскільки в певних випадках може бути встановлена як вина пенсіонера, так і страхувальника, то суд має право застосувати дольову відповідальність. Солідарна відповідальність законом не передбачена. Субсидіарна відповідальність у таких справах неможлива.

Відповідно до частини 2 статті 28 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування заклади охорони здоров'я, заклади професійної реабілітації і громадяни, що надають соціальні послуги застрахованим особам, несуть цивільно-правову відповідальність за шкоду,

заподіяну застрахованим особам або страховикам внаслідок фальсифікації документів про обсяг та якість наданих послуг [64].

Цивільно-правова відповідальність у сфері соціального забезпечення полягає у відшкодуванні збитків (грошового виразу майнової шкоди). У нормативних актах нечітко визначена цивільно-правова відповідальність надавачів соціального забезпечення. Законодавець у багатьох випадках намагається звільнити їх від такої відповідальності. При поновленні прав отримувачів соціального забезпечення не всі понесені ними збитки відшкодовуються.

Цивільне право передбачає загальні та спеціальні форми відповідальності за порушення права на житло (статті 366, 371, 610, 1166, 1170, 1173, 1176, 1190 та ін. Цивільного кодексу України, ст. 190 Житлового кодексу). Так, дольова та солідарна відповідальність у житловому праві мають свої особливості в залежності від розподілу обов'язків, адже, вступаючи у договірні відносини, наймач може представляти не лише свої інтереси, а й інтереси членів своєї сім'ї. Проте заходи цивільно-правової відповідальності можуть бути застосовані лише до наймача, оскільки особи, які проживають разом із ним в одній квартирі, не завжди можуть бути притягнуті до цивільно-правової відповідальності. У цій частині мають діяти норми житлового законодавства. Загальними формами відповідальності є обов'язок відшкодування збитків, завданих неправомірними діями (стаття 61 Цивільного кодексу України). До спеціальних форм відповідальності віднесемо втрату завдатку (статті 570 та 571 Цивільного кодексу України), а також знесення будинку, будівель і споруд за рішенням суду (статті 351 і 417 Цивільного кодексу України).

Фізична шкода здоров'ю визначається відповідно до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом МОЗ України від 17 січня 1995 року [273]. Так, майнова шкода встановлюється в результаті підрахунків втраченого заробітку, витрат на

лікування, додаткове харчування, придбання ліків, догляд тощо, тобто витрат, понесених потерпілим у зв'язку із заподіянням йому шкоди, а також доходів, які пацієнт міг би отримати, якби здійснював трудову діяльність. Підтвердження таких даних має бути документальним. Зокрема документальне підтвердження витрат на додаткове харчування може здійснюватись шляхом надання довідки медичної установи про раціон додаткового харчування чи довідки, яка засвідчує ціни на продукти в місцевості, в якій потерпілий проходив лікування. Документальним підтвердженням витрат на лікарські засоби є чеки, товарні накладні чи витяг з медичної карти, у якій вказано, які ліки призначались та застосовувались, а також довідка аптечного управління із зазначенням вартості ліків на ринку фармацевтичних послуг у період, коли потерпілий проходив лікування.

Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 року регулює майнову відповідальність медичних закладів за рахунок норм про якість послуги, права споживача на безпечність послуги, компенсації моральної шкоди та інше [274]. Відповідно до законодавства, пацієнт виступає споживачем медичних послуг, у той час, як медичний заклад в особі його персоналу – виконавець медичних послуг. Можливість притягнення медичних закладів до матеріальної відповідальності забезпечує відкритість їх діяльності, а також гарантії захисту споживачів медичних послуг. У разі притягнення медичних закладів до матеріальної відповідальності, таку відповідальність несе той заклад, у якому була заподіяна шкода потерпілому.

Моральна шкода відшкодовується грошовими коштами, іншим майном або в інший спосіб. Проблемним моментом при відшкодуванні моральної шкоди є визначення її грошового розміру. Розмір визначається судом, який враховує характер правопорушення, глибину фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх

реалізації та інші обставини, які можуть мати істотне значення. Також важливим є встановлення ступеня вини особи, що завдала шкоду.

Згідно з Методичними рекомендаціями щодо відшкодування моральної шкоди, затвердженими листом Міністерства юстиції України від 13 травня 2004 року, враховується стан здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану. Моральну шкоду не можна відшкодувати в повному обсязі, оскільки немає (і не може бути) точних критеріїв майнового виразу душевного болю, спокою, честі, гідності особи. Будь-яка компенсація моральної шкоди не може бути адекватною дійсним стражданням, тому будь-який її розмір може бути суто умовним. У будь-якому випадку розмір відшкодування повинен бути адекватним нанесеній моральній шкоді [275].

Ознаками цивільної відповідальності за порушення вимог забезпечення та дотримання соціальних прав людини та громадянина є наступні:

– настає лише за наявності складу притягнення до такої відповідальності: вчинення порушення зобов'язання (невиконання чи неналежне його виконання), негативними наслідками чого є збитки, фізична шкода, моральна шкода;

– спрямована не на покарання правопорушника, а на відновлення (компенсацію) суб'єктивного цивільного права потерпілої особи, на підставі чого зачіпається майнова сфера правопорушника у виді відшкодування завданих збитків чи шкоди, сплати неустойки, компенсації, іншим вилученням належного порушнику майна;

– межі цивільної відповідальності обумовлені її компенсаційним характером та необхідністю виплати відшкодувань потерпілому, еквівалентним завданим збиткам чи шкоді;

- однотипні порушення тягнуть за собою застосування до порушників рівної за обсягом міри відповідальності безвідносно від їхнього правового становища та вини;

- винна особа відповідатиме на підставі рішення суду.

Окремо слід виділити спеціальний вид юридичної відповідальності, а саме матеріальну відповідальність, яка настає за порушення окремих соціальних прав, таких, як право на працю, право на страйк, право на відпочинок, та регулюється нормами не тільки цивільного, а й трудового законодавства.

Матеріальна відповідальність є схожою до цивільно-правової відповідальності. Однак, для даних видів відповідальності є характерними наступні істотні відмінності:

- до матеріальної відповідальності притягуються виключно працівники, які перебувають у трудових відносинах з роботодавцем, якому завдна збитків із їхньої вини;

- матеріальна відповідальність у всіх випадках має особистий характер, адже працівник особисто відповідає за шкоду, заподіяну роботодавця;

- у випадку завдання шкоди неповнолітніми працівниками, майнова відповідальність покладається на їхніх батьків, чи осіб, які їх замінюють;

- якщо матеріальна відповідальність настає лише виключно за умов наявності вини, то цивільно-правова відповідальність може настати і при відсутності вини, зокрема, при заподіянні шкоди джерелом підвищеної небезпеки;

- стягненню підлягає виключно прямий дійсний збиток, в той час як в цивільному праві шкода відшкодовується в повному обсязі.

Загалом матеріальна відповідальність як один з видів юридичної відповідальності становить собою обов'язок однієї сторони відшкодувати іншій стороні шкоду, заподіяну внаслідок винного, протиправного невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків у встановленому законом розмірі та

порядку [276, с. 340]. Отже, трудове законодавство передбачає існування такого виду відповідальності, за якого на осіб покладаються передусім фінансові санкції, причому він покликаний захистити сторони від неправомірної шкоди їх правам та майновим інтересам.

Матеріальна відповідальність сторін виникає у зв'язку із необхідністю відшкодування шкоди, нанесеної, у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням взятих на себе сторонами обов'язків. Так, у трудовому праві відшкодуванню підлягає тільки пряма дійсна шкода і, як правило, в обмеженому розмірі – не більше середнього місячного заробітку працівника, який заподіяв шкоду. Ця відповідальність не повинна перевищувати повного розміру заподіяної шкоди, за винятком випадків, передбачених законодавством; неотримані доходи або упущена вигода відшкодуванню не підлягають.

Цивільним законодавством України передбачається насамперед відновлення завданої протиправними діями порушника матеріальної шкоди, а також у разі потреби застосування до порушника державного примусу та його морального осуду [277, с. 38]. Матеріальна відповідальність роботодавця здійснюється з урахуванням загальних принципів матеріальної відповідальності сторін трудового договору, одним з яких є те, що відшкодуванню підлягає лише пряма дійсна шкода. Для сторони роботодавця це означає, що майнова шкода складається із таких сум, на які працівник мав право, але був позбавлений їх внаслідок незаконних дій роботодавця. Тобто до шкоди входить втрачений внаслідок незаконних дій роботодавця заробіток працівника. Окрім того, на відміну від матеріальної відповідальності працівника, роботодавець зобов'язаний відшкодувати моральну шкоду, заподіяну працівникові порушенням його законних прав. Так, матеріальна шкода виникає внаслідок порушення права на працю при необгрунтованій відмові у прийнятті на роботу, при прийнятті працівника на роботу з порушенням правил прийняття, що спричинило його подальше звільнення з цієї причини, при незаконному

переведення на іншу роботу, відстороненні від роботи, звільненні працівника, при порушенні обов'язків власника або уповноваженого ним органу щодо видачі документів про його працю і заробітну плату (у разі неправильного заповнення, оформлення і затримки видачі трудової книжки, документів про працю і заробітну плату).

Матеріальною відповідальністю передбачено відшкодування збитків, заподіяних підприємствами працівникам (або членам їхніх сімей), які постраждали від нещасного випадку чи профзахворювання. Такі збитки працівникам виплачуються на підставі статті 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року [51].

Важливою гарантією захисту соціальних прав є також пункт 8 статті 36 даного Закону, у якому йдеться, зокрема, що відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їхніх сімей не є страховою виплатою та здійснюється незалежно від часу настання страхового випадку відповідно до положень Цивільного кодексу України та Кодексу законів про працю України.

Однак особливістю матеріальної відповідальності при порушенні того чи іншого соціального права людини є відсутність спеціальних норм про її застосування. Тільки судові органи можуть притягнути винну особі до такої відповідальності.

У деяких законодавчих актах містяться певні винятки, так, статтею 24 Закону України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 року передбачено, що у разі звільнення працівника йому виплачується грошова компенсація за всі не використані ним дні щорічної відпустки, а також додаткової відпустки працівникам, які мають дітей або повнолітню дитину – особу з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи [63].

За бажанням працівника частина щорічної відпустки замінюється грошовою компенсацією. При цьому тривалість наданої працівникові щорічної та додаткових відпусток не повинна бути менше ніж 24 календарних дні.

Слід зауважити, що заміна щорічної відпустки грошовою компенсацією є порушенням вимог статей 80 і 83 Кодексу законів про працю та статті 24 Закону України «Про відпустки».

Згідно зі статтею 265 Кодексу законів про працю України за недотримання мінімальних державних гарантій в оплаті праці до юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, які використовують найману працю, застосовується штраф у десятикратному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої законом на момент виявлення порушення, за кожного працівника, щодо якого скоєно порушення [53].

Межі матеріальної відповідальності диференціюються залежно від форми вини, виду майна, якому заподіяна шкода, характеру зобов'язань. За нормами трудового права працівники звільняються від матеріальної відповідальності за шкоду, яка може бути віднесена до категорії нормального виробничо-господарського ризику [276, с. 339]. Тягар доведення наявності підстави й умов матеріальної відповідальності працівника лежить на власникові або уповноваженому ним органі (стаття 138 Кодексу законів про працю України), тобто діє презумпція невинуватості працівника, у той час як у цивільному праві встановлена презумпція вини заподіювана шкоди.

Матеріальна відповідальність може бути покладена незалежно від притягнення працівника до дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності.

Характерними рисами матеріальної відповідальності за порушення окремих видів соціальних прав людини та громадянина є:

– переважно поширюється на осіб, які порушили право на працю, право на належні, безпечні і здорові умови праці, право на заробітну плату, що

складають собою трудові права, врегульовані нормами Кодексу законів про працю України та спеціальними нормативно-правовими актами;

– відзначається двосторонністю, що має вияв у застосуванні як до найманих працівників, так і до роботодавців;

– виступає в якості обов'язку роботодавця щодо здійснення компенсації працівнику за завдану шкоду або ж працівника перед роботодавцем за вчинені збитки у процесі трудової діяльності;

– застосовується як до працівників, так і роботодавців;

– передбачає у якості санкції накладення компенсації за завдані збитки;

– її засади спонукають працівника до необхідності дотримуватись правил, встановлених роботодавцем та законодавством про працю, а роботодавця – до забезпечення належних умов праці та її охорони.

Юридична відповідальність за порушення права на працю та похідних від нього трудових прав загалом можна вважати специфічним різновидом трудової відповідальності (іншими словами – відповідальності за порушення законодавства про працю).

На підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» від 28 грудня 2014 року стаття 265 Кодексу законів про працю України щодо відповідальності за порушення законодавства про працю отримала нову редакцію [278]. Законодавцем встановлено, що відповідальність за порушення законодавства про працю несуть посадові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, замість попереднього розуміння, відповідно до якого суб'єктами відповідальності виступали «особи, винні в порушенні законодавства про працю» [53]. Проте такий підхід не є вдалим, оскільки суб'єктами трудових правовідносин виступають дві сторони: працівник та роботодавець. Відповідно, у разі, якщо ними допущено

порушення, відповідати доводиться обом сторонам у залежності від природи проступку, суб'єктивних та об'єктивних обставин.

Перелік порушень трудового законодавства є значним. Сюди варто віднести і несвоєчасну виплату заробітної плати, і незаконне звільнення працівників, і незаконну відмову у прийнятті на роботу, порушення правил охорони праці тощо, що перегукується з порушенням таких соціальних прав, як право на працю, право на належні, безпечні і здорові умови праці та право на заробітну плату. Отже, до юридичної відповідальності за порушення законодавства про працю може бути притягнуто і працівників (наприклад, за порушення правил охорони праці), і роботодавців (за всі перераховані нами проступки та інші, закріплені нормами Кодексу законів про працю України).

Загалом, трудовою відповідальністю настає за допущене працівником чи роботодавцем невиконання чи неналежне виконання своїх трудових обов'язків. При цьому юридична відповідальність реалізується в межах трудових правовідносин, підставою виникнення яких є трудовий договір.

Відповідно до частини 3 статті 21 Кодексу законів про працю України особливою формою трудового договору є контракт, у якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (матеріальна), умови матеріального забезпечення і організації праці працівника, умови розірвання договору, зокрема дострокового, можуть встановлюватися угодою сторін.

Висловлюючи правову позицію у справі від 26 грудня 2012 року № 6-156цс12, Верховний Суд України зазначає, що на контрактну форму трудового договору не поширюється положення статті 9 Кодексу законів про працю України про те, що умови договорів про працю, які погіршують становище працівників порівняно із законодавством України про працю, є недійсними [279]. Відтак відповідно до особливостей зазначеної форми договору, спрямованої на створення умов для виявлення ініціативності та самостійності працівників з урахуванням їхніх індивідуальних здібностей і професійних

навичок, під час укладення контракту закон надав право сторонам встановлювати їхні права, обов'язки та відповідальність, зокрема, передбачену нормами Кодексу Законів про працю України і підвищену відповідальність керівника та додаткові підстави розірвання договору. Отже, зазначеним положенням Верховний Суд України значно розширює можливості сторін контракту визначати межі та вибирати заходи правової відповідальності у договірному порядку, навіть у бік їх збільшення.

Ознаками трудової відповідальності за порушення соціальних прав людини та громадянина є наступні:

– це вид юридичної відповідальності одного суб'єкта трудових правовідносин перед іншим, так звані «внутрішні» види відповідальності;

– визначається як обов'язок працівників і роботодавців, їх представників зазнати юридично несприятливих наслідків у формі втрат особистісного, організаційного і майнового характеру в порядку і на умовах, передбачених трудовим законодавством;

– конкретні склади правопорушень, за які передбачена трудової відповідальність, у Кодексі законів про працю України та трудовому законодавстві в повному обсязі не передбачені.

Дисциплінарна відповідальність є спеціальним видом юридичної відповідальності, так як за допомогою неї регулюється окремі правопорушення, особливо це стосується трудової галузі права, до нормативно-регулятивної функції якої відносяться такі соціальні права, як право на працю, право на безпечні та здорові умови праці, право на заробітну плату, право на страйк та право на відпочинок (відпустку).

Дисциплінарна відповідальність розглядається як відповідальність за порушення трудових прав та як обов'язок працівника відповісти перед власником або уповноваженим ним органом за скоєний дисциплінарний проступок та понести дисциплінарні стягнення.

Регламентація процедури притягнення до дисциплінарної відповідальності у трудових правовідносинах здійснюється за допомогою норм Кодексу законів про працю України. Притягнення до дисциплінарної відповідальності у службових правовідносинах врегульовується на рівні спеціального законодавства (наприклад, Законом України «Про державну службу») чи дисциплінарних статутів (зокрема, Дисциплінарним статутом Збройних сил України). Особливості ж відповідних процедур обумовлюються змістом трудових або службових відносин, у рамках яких й існують відносини дисциплінарної відповідальності.

Дисциплінарною відповідальністю передбачено накладення на винну особу дисциплінарних стягнень, якими у вітчизняному трудовому праві вважаються догана та звільнення. Догана є найменш суворим видом стягнення, оскільки для її оголошення необхідна наявність лише факту незначного порушення законодавства про працю. У той же час звільнення – найсуворіше покарання, яке застосовується у крайніх випадках, наприклад, у разі систематичного невиконання працівниками без поважних причин обов'язків, покладених на них трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, за умови, що до них раніше застосовувалися заходи дисциплінарного чи громадського стягнення [53]. Тобто будь-який працівник, у тому числі і керівник, може бути звільнений у тому випадку, коли догана як захід дисциплінарного стягнення не має очікуваного позитивного впливу на поведінку працівника. Окрім того, Кодексом законів про працю України закріплено перелік випадків, за яких працівника може бути звільнено за одноразове грубе порушення законодавства про працю (стаття 41 Кодексу законів про працю України). Також слід звернути увагу на те, що дисциплінарні стягнення застосовуються безпосередньо після виявлення проступку, проте не пізніше одного місяця з дня його виявлення. Це є свідченням того, що законодавством мінімізовано можливість зловживання власниками правом

застосовувати дисциплінарні стягнення на власний розсуд. Існує чітка процедура, якої варто дотримуватись, а нехтування даними правилами надає можливість працівнику оскаржити неправомірне притягнення до юридичної відповідальності за порушення законодавства про працю.

Дисциплінарна відповідальність передбачена нормами Кодексу законів про працю України, відповідно до норм якого за порушення правил внутрішнього трудового розпорядку винна особа отримує догану (статті 147 та 149), а за одноразове грубе порушення трудових обов'язків, вчинене керівником підприємства або його заступником, та за винні дії керівника підприємства, внаслідок чого заробітна плата виплачувалася несвоєчасно або в розмірах, нижчих від установленого законом розміру мінімальної заробітної плати, винна особа буде звільнена (стаття 41).

Отже, дисциплінарна відповідальність за порушення соціальних прав як різновид юридичної відповідальності за порушення таких конституційних прав людини та громадянина має наступні характерні риси:

– переважно поширюється на осіб, які порушили право на працю, право на належні, безпечні і здорові умови праці, право на заробітну плату, що складають трудові права, врегульовані нормами Кодексу законів про працю України та спеціальними нормативно-правовими актами;

– виступає засобом взаємного впливу учасників правовідносин;

– передбачає відповідальність винної особи не перед державою, а безпосередньо перед іншою особою, право якої порушено, наприклад перед роботодавцем;

– містить санкції двох видів: догану та звільнення;

– її правові засади спонукають працівника дотримуватись правил, встановлених роботодавцем та законодавством про працю.

Слід зауважити, що не всі соціальні права, визначені нормами Конституції України, мають нормативно-правову захищеність. Так, Кодекс України про

адміністративні правопорушення не містить спеціальної статті, у якій було б передбачено накладення на працівників адміністративної відповідальності за участь у незаконному страйку.

Також у жодній галузі вітчизняного права немає єдиної норми про відповідальність за порушення права на відпустки. Порушенням права людини на відпочинок буде порушення встановлених гарантій права на відпустки, умови, тривалість і порядок надання їх працівникам для відновлення працездатності, зміцнення здоров'я, а також для виховання дітей, задоволення власних життєво важливих потреб та інтересів, всебічного розвитку особи.

Як зазначає К.В. Бориченко, законодавство України у сфері соціального забезпечення не містить визначення поняття способів захисту відповідного права. Аналогічне визначення відсутнє також у теорії соціального права як галузі права [280, с. 128]. Однак, незважаючи на це, практика державних органів у сфері права людини та громадянина на соціальний захист вказує на те, що способами захисту такого права є заходи, спрямовані на припинення дій, які порушують відповідне суб'єктивне право, забезпечення можливості ефективної реалізації права. Зокрема такими способами є визнання особою права на конкретний вид соціального захисту, визнання протиправними рішення, дії чи бездіяльність соціально зобов'язаного суб'єкта.

У Кримінальному кодексі України відсутні пряма норма про відповідальність за порушення безпосередньо права на житло. Житло як власність людини підпадає під об'єкт кримінального правопорушення у випадку злочинів проти власності.

Отже, в разі порушення соціальних прав людини та громадянина, закріплених Конституцією України, винні особи притягуються до адміністративної, цивільної та кримінальної відповідальності, які є складовими юридичної відповідальності. При цьому не всі види соціальних прав мають

нормативно-правове закріплення відповідальності за порушення такого права, що свідчить про певні прогалини в чинному законодавстві.

Виходячи з вищезазначеного, зробимо такі загальні висновки щодо юридичної відповідальності за порушення соціальних прав людини та громадянина:

1. Юридична відповідальність як окремий інститут у системі національного права потребує подальшого дослідження та вдосконалення. Наразі існує багато прогалин у правовому регулюванні та забезпеченні тих чи інших видів соціальних прав людини та громадянина.

2. Доповнення та систематизація норм юридичної відповідальності за порушення соціальних прав сприятимуть більш змістовному захисту суспільних відносин у даній сфері.

Висновки до Розділу 3

1. Конституційно-правові гарантії соціальних прав – це визначений суспільством, передбачений на конституційному рівні цілісний, систематизований комплекс правових засобів, викликаний суспільними потребами, який відповідає загальним конституційно-правовим принципам та слугує забезпеченню умов здійснення реалізації, охорони та захисту найважливіших суспільних відносин за допомогою реалізації власних повноважень у соціальній сфері органами публічної влади, передбачення кореспондуючих конституційно-правових обов'язків та притягнення до конституційної юридичної відповідальності за порушення соціальних прав, невиконання обов'язків чи недотримання заборон особами, що використовують особисті конституційно-соціальні права.

2. Метою конституційних соціальних прав людини і громадянина є забезпечення надання людині і громадянину можливості реалізовувати свої закріплені на рівні конституційного закону соціальні гарантії (гарантії права на соціальне забезпечення, на освіту, на охорону здоров'я та медичну допомогу, на житло, особливих прав дитини та прав інвалідів тощо), які гарантують гідне існування індивіда у суспільстві, соціальну справедливість та захищеність незалежно від походження, віри, раси, нації тощо.

3. До завдань конституційних соціальних прав людини і громадянин варто віднести:

1) забезпечення надання людині і громадянину можливості реалізовувати закріплені у Конституції України соціальні гарантії;

2) гарантування гідного існування людини і громадянина, соціальної справедливості та захищеності незалежно від походження, віри, раси, нації.

4. Принципами конституційних соціальних прав людини і громадянина є:

1) загальні принципи, тобто принципи прав людини і громадянина, характерні для конституційних соціальних прав людини і громадянина:

а) принцип пропорційності;

б) принцип рівності і недискримінації;

в) принцип взаємозалежності і взаємопов'язаності конституційних соціальних прав людини і громадянина;

2) спеціальні принципи, а саме принципи конституційних соціальних прав людини і громадянина, які безпосередньо відображені у нормах Конституції України:

а) принцип гарантованості конституційних соціальних прав людини і громадянина;

б) принцип заборони неконституційного обмеження конституційних соціальних прав людини і громадянина;

в) принцип невід'ємності і невідчужуваності конституційних соціальних прав людини і громадянина.

5. Організаційні гарантії, тобто гарантії реалізації конституційних соціальних прав людини і громадянина:

а) гарантію соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (стаття 17 Конституції України).

б) гарантію соціального захисту громадян, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, пенсії, інші види соціальних виплат та допомог, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (стаття 46 Конституції України);

в) гарантію забезпечення громадянами житлом безоплатно або за доступну для них плату (стаття 47 Конституції України);

г) гарантію достатнього життєвого рівня для себе і своєї сім'ї (стаття 48 Конституції України);

г) гарантію охорони здоров'я, медичної допомоги та медичного страхування (стаття 49 Конституції України);

д) гарантію охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства (стаття 51 Конституції України);

е) гарантію державного утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (стаття 52 Конституції України);

є) гарантію доступної і безоплатної освіти у державних та комунальних навчальних закладах (стаття 53 Конституції України).

6. Гарантії захисту, тобто гарантії охорони конституційних соціальних прав людини і громадянина, поділяються на такі види:

1) гарантії державного захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина, оскільки за статтею 3 Конституції України утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, а отже, держава гарантує піклування і захист своїм громадянам, які перебувають за її межами (стаття 25 Конституції України), право кожного на відшкодування за рахунок органів публічної влади матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, які вплинули на реалізацію конституційних соціальних прав людини і громадянина (стаття 56 Конституції України);

2) судові гарантії, а саме право на суд для захисту своїх конституційних соціальних прав (стаття 55 Конституції України), право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, які призвели до порушення конституційних соціальних прав людини і громадянина (стаття 55 Конституції України), право на правову допомогу при захисті конституційних соціальних прав (стаття 59 Конституції);

3) гарантії захисту конституційних соціальних прав Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Конституційним Судом України та міжнародними судовими організаціями (право на звернення з конституційною скаргою до Конституційного Суду України за захистом конституційних соціальних прав, право на звернення за захистом конституційних соціальних прав до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій; право на звернення до омбудсмена за захистом конституційних соціальних прав).

РОЗДІЛ 4

ПРОГАЛИНИ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

4.1 Практичні проблеми захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина та тенденції їх реформування

На сьогодні існує велика кількість соціальних прав, для правового регулювання яких було створене розгалужене профільне законодавство, у тому числі й щодо захисту. дана диференціація викликає й наявність практичних проблем захисту конституційних соціальних прав. Це дослідження дозволить виділити основні практичні проблеми та шляхи їх вирішення. Крім того, визначення шляхів вирішення проблем дозволить покращити економічне становище держави та правильно здійснювати фінансовий розподіл коштів, що безпосередньо впливатиме на якість захисту соціальних прав. Вирішення практичних проблем даного захисту надасть можливість розвитку й інститутам громадянського суспільства, що дозволить підвищити рівень правосвідомості та правової культури суспільства. Також з'ясування існуючих проблем сприятиме формуванню розуміння стосовно того, які саме помилки були зроблені та яким чином вони вплинули на суспільство, а це створить можливості для кращого прогнозування шляхів втілення запропонованих способів їх вирішення.

Важливим є й дослідження основних тенденцій захисту соціальних прав, оскільки саме тенденції визначають пріоритетні напрями розвитку на основі дієвості їх втілення та впливу. Відповідно, таке дослідження надасть можливість не просто встановити зміст та перелік таких тенденцій, але й зрозуміти, чи відповідає їм сучасне національне законодавство. Крім того,

аналіз таких тенденцій дозволить встановити їх негативні та позитивні сторони, а отже, й доцільність впровадження саме в Україні. Необхідно також встановити найбільш доцільні способи їх втілення у національну практику, що означає врахування не лише проблем, пов'язаних із захистом соціальних прав, але й загальної економічної, політичної та правової ситуації в державі. Крім того, аналіз тенденцій дозволить визначити, на подолання яких саме проблем вони направлені, що допоможе або ж передбачити настання таких та нівелювати їх негативні наслідки для захисту соціальних прав, або ж використати як один із шляхів їх подолання.

Окремими питаннями дослідження проблем та тенденцій захисту конституційних соціальних прав на різних етапах реформування законодавства займалися наступні учені: В.М. Андріїв [281], А.М. Апанасенко [282], В.Д. Бабкін [283], Ю.Г. Барабаш [284], М.І. Боднарук [285], Н.Б. Болотіна [286], Л.М. Булкат [287], В.О. Гончаров [288], О.Г. Данильян [289], К.В. Денисенко [290], С.Ф. Денисюк [291], Д.О. Єрмоленко [292], С.Г. Заболотна [293], А.П. Заець [294], Б.О. Карась [295], В.І. Кафарський [296], С.В. Кобернюк [297], Т.В. Ковальова [298], Ю.С. Конопліна [299], В.В. Копейчиков [300], В.Л. Костюк [301], І.О. Костяшкін [302], Н.В. Лінник [303], Ю.І. Павленко [304], О.Т. Панасюк [305], О.З. Панкевич [306], Т.С. Панченко [307], С.М. Прилипко [308], С.О. Сільченко [309], Я.В. Сімутіна [310], В.В. Сокурєнко [311], О.С. Стащенко [312], Г.О. Яковлева [313] та інші.

Слід вказати, що законодавство щодо захисту конституційних соціальних прав за часів незалежності України було значно вдосконалене, в тому числі й завдяки науковим напрацюванням. І на сьогодні існує цілий ряд законодавчих проблем [314-320]. Т.І. Бик зауважує, що формально-юридичний підхід, який використовує у своїй практиці Конституційний Суд України щодо тлумачення соціальних прав, не враховує реальну політико-економічну ситуацію в державі, за якої доцільно було б створення нового правового поля, яке забезпечило б

умови для формування якісно нового механізму захисту соціальних прав людини в Україні [321, с. 21]. Тобто автором виділено проблему неможливості виконання державою взятого на себе обов'язку щодо всезагального захисту соціальних прав. Проте вирішення такої проблеми має комплексний характер, оскільки охоплює різні напрями залежно від конкретного права, а також визначення єдиного напрямку розвитку законодавства. Як наслідок, зміна підходу до тлумачення норм права КСУ не є єдиним способом, а використані формулювання «правове поле» та «якісно новий» мають загальний характер, що не дозволяє зрозуміти, які ж саме дії потрібно вчинити для вирішення проблеми. Таким чином, хоча проблема й виділена правильно, але слід вдосконалити позицію автора шляхом деталізації, що потребує дослідження проблем захисту таких соціальних прав, як права на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та забезпечення.

У даному контексті В.Л. Федоренко визначає наступні проблемні напрями: конкретизація конституційних соціальних прав молоді, примусових переселенців, учасників АТО, дітей та інвалідів; посилення правозахисних компонентів недержавних організацій та декриміналізація правопорушень у соціально-економічній сфері разом із можливістю відшкодування деліквентом завданих збитків; створення чітких механізмів обмеження прав в інтересах національної безпеки та оборони із парламентським контролем за таким обмеженням [322, с. 8]. Спірним є необхідність конкретизації соціальних прав різних верств населення саме на рівні Конституції, де має бути найвищий рівень узагальнення. Крім того, їх деталізація в Конституції України ускладнить зміну та пристосування до швидких змін у суспільстві та економіці. Щодо розвитку недержавних організацій та декриміналізації правопорушень, то виникають питання щодо доречності саме декриміналізації, адже притягнення особи до кримінальної відповідальності не є підставою для звільнення від обов'язку щодо сплати збитків у цивільному провадженні. Тобто автором було зроблено

неправильний висновок щодо причинно-наслідкового зв'язку. Внаслідок цього можливо виокремити лише проблему щодо співмірності та наявності відшкодування в межах захисту соціальних прав. Проблема обмеження соціальних прав і на сьогодні є актуальною, оскільки державна нездатна забезпечити належний рівень захисту усіх категорій громадян в усіх сферах суспільного життя. Однак визначення механізму обмеження саме для національної оборони є лише однією із частин загального механізму обмеження та конкретизації, який не може бути реалізований без попередньої зміни законодавства. Відповідно, більш доречним буде визначення проблеми невідповідності законодавства суспільним потребам.

Досліджуючи конкретні проблеми втілення соціальних прав, О.В. Тарута вказує, що таке право можна вважати в Україні умовно реальним, бо все ж таки більша частина населення України може ним скористатися. Безперечно, працює багато безкоштовних закладів загальної освіти, але вони не отримують достатнього державного фінансування. Формулювання ж «держава створює умови, за яких кожен громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність...» не є реальним правом, а лише тільки мрією та декларацією [323, с. 114]. Таким чином, у межах саме захисту соціальних прав можливо зрозуміти, що право на освіту потребує вдосконалення механізмів, а право на житло – створення такого механізму. Відповідно, рівень захисту соціальних прав суттєво відрізняється, що ще раз підкреслює необхідність конкретизації ролі держави. Аналіз названих автором проблем дозволяє стверджувати про наявність проблеми відсутності державних програм, які визначали б спільні напрями розвитку та гармонійний розподіл коштів. Саме тому наразі жодна із соціальних сфер не є забезпеченою повністю. Розрив між економічними показниками та нормами права, що визначають, як саме потрібно витратити кошти Державного бюджету, викликає дисбаланс у правовому регулюванні.

Ж.В. Лук'яненко також вказує, що існує проблема із первинним призначенням та перерахунком пенсій внутрішньо переміщеним особам, яка полягає у тому, що ПФУ не враховує документи щодо прав на пільги до оплати, розмір заробітної плати, що видаються на тимчасово непідконтрольних територіях органам державної влади [324, с. 30]. Насамперед слід визначити проблему складності включення нових суб'єктів до механізму захисту. Це стосується учасників АТО та внутрішньо переміщених осіб, права яких довгий час не регулювались, тому наразі законодавчі акти, які регламентують зазначені питання, потребують вдосконалення. Проблема із пенсійним забезпеченням є лише одним із напрямів, оскільки потребує доповнення й щодо права на дошкільну та середню освіту.

Питання освіти розглядала у своїй роботі В.Ю. Пряміцин, вказуючи, що скоріше за все проблема полягає саме у неможливості та складності захисту своїх прав студентами. Це відбувається у зв'язку з необізнаністю у сфері прав студентів самими здобувачами вищої освіти, некомпетентністю голів студентських рад та студентських профспілок щодо захисту прав студентів [325, с. 30]. Тобто основна проблема пов'язана з відсутністю достатніх знань у осіб, які безпосередньо займаються захистом прав студентів. Відповідно, необхідним є розроблення більш досконалого механізму інформування, що може передбачати обов'язок голів факультетів ознайомлювати із правами студентів та способами їх захисту у письмовій формі, а також введення контролю за залученням студентських рад до управління справами університету, запровадження обов'язку подавати рекомендації та отримувати на них відповіді у письмовому вигляді та визначені строки.

М.П. Шаркань виділяє ще й процесуальні проблеми, вказуючи, що досить недосконало розробленим залишається питання відшкодування моральної шкоди, завданої життю та здоров'ю, правильного визначення суми позову через відсутність конкретних процедур обрахування такої суми, доказів, які мали б

слугувати обґрунтуванням для визначення суми позову, відсутність спеціалізації суддів щодо розгляду медичних справ [326, с. 6]. Слід наголосити, що виділена автором проблема щодо необхідності деталізації процесу захисту стосується не лише права на охорону здоров'я, але й усіх соціальних прав. Залежно від особливостей права необхідною є й зміна критеріїв визначення суми відшкодування та строків розгляду. спеціалізація суддів лише по одному напрямку (медичні справи, справи щодо порушення освітнього законодавства) є недоречною, оскільки соціальні права взаємопов'язані, а більш чітка спеціалізація лише збільшить витрати бюджету на утримання додаткових членів суддівського корпусу при досить незначній кількості таких справ у порівнянні з іншими галузями права.

На проблеми у законодавчій термінології звертає увагу Б.М. Жураковська. Вона зазначає, що достатньо часто у законодавстві про працю можна зустріти використання таких термінів, як «молодий спеціаліст» (статті 26, 197 КЗпП України), «молодий робітник» (ст. 193 КЗпП України), «молодий працівник» (ст. 200 КЗпП України), які мають певний контекст. Проте жодного разу законодавець у КЗпП України не визначив конкретний віковий діапазон для цих осіб, що також гальмує на практиці ефективне застосування певних норм, які передбачають додаткові пільги і переваги для вказаних працюючих осіб [327, с. 36]. Висвітлена автором проблема яскраво ілюструє зв'язок між різними нормативно-правовими актами, що регулюють соціальні права, та необхідність його відображення саме у законодавстві. Так, на сьогодні існують легальні визначення понять «молодий спеціаліст» та «молодий працівник», однак їх вікові межі не збігаються, а розміщення у різних законодавчих актах призводить до неправильного тлумачення. Крім того, доречним видається не просто надання визначень, але й вживання саме єдиної термінології, що дозволить охопити максимальну кількість прав та здійснювати їх повноцінний захист без прогалин і колізій.

Досліджуючи питання проблем захисту конституційних соціальних прав на основі проаналізованого законодавства, виділених прогалін та численних наукових позицій, можемо встановити наступний їх перелік:

1) необхідність удосконалення механізму взаємодії держави із громадськими організаціями, що здійснюють захист конституційних соціальних прав людини і громадянина;

2) потреба у створенні спеціального порядку розгляду судових справ із соціального захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина;

3) відсутність чіткої стратегії фінансування заходів із захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина.

Проблема взаємодії органів державної влади та громадських організацій щодо захисту соціальних прав полягає у відсутності єдиного механізму такої взаємодії. Так, відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» звіти за результатами громадського контролю доводяться до відома спеціально уповноважених органів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і враховуються ними під час визначення пріоритетів та основних напрямів державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а також під час розроблення відповідних регіональних програм [328]. У даному випадку відбувається захист права на безпеку для життя та здоров'я, який слід розглядати у двох аспектах: пасивному та активному. Пасивний захист полягає саме у запобіганні, на що й спрямована діяльність громадських організацій. Однак її можливо вдосконалити шляхом ведення власних реєстрів неблагополучних сімей у громадських організаціях, передання нової інформації щодо нових випадків до уповноважених органів. Щодо активного захисту, то він відповідає протидії. У цьому контексті було б доречно надати право громадським організаціям звертатись до омбудсмена та інших правоохоронних органів задля здійснення захисту певної особи, особливо у випадках фізичного насилля. Таким чином,

можливості громадських організацій щодо здійснення захисту соціальних прав будуть значно розширені.

Крім того, необхідним є не просто доведення до відома державних органів, але й врахування останніми пропозицій, наданих громадськими організаціями. У ч. 2 ст. 9 Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі визначено, що з метою узгодження між суб'єктами заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, залучення до участі в таких заходах громадських об'єднань і заінтересованих осіб, забезпечення взаємного інформування про виявлені суб'єктами, зазначеними у пункті 7 цього Порядку, факти насильства організовується проведення інформаційних кампаній та інших заходів інформаційного характеру [329]. Тобто на сьогодні існують механізми взаємодії між державними органами, проте обов'язків залучення до неї саме громадських організацій не визначено, оскільки останні мають лише право бути повідомленими про проведення дій щодо захисту. Отже, необхідним є включення на рівні закону громадських організацій до переліку суб'єктів запобігання та взаємодії.

, аналізуючи Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», можемо зрозуміти, що питанню діяльності громадських організацій присвячено розділ 3, у ч. 2 ст. 7 якого зазначено, що нормативно-правові акти, які стосуються матеріального, соціально-побутового і медичного забезпечення осіб з інвалідністю, розробляються за участю громадських організацій осіб з інвалідністю [330]. Слід відзначити неоднакову роль громадських організацій у процесі захисту різних соціальних прав. Це стосується як самого правового регулювання, так і їх прав. Варто наголосити, що розробка нормативно-правових актів є одним із найбільш дієвих заходів щодо підвищення взаємодії, але відсутність вказівки на обґрунтовану відповідь на такі пропозиції є прогалиною. Крім того, некоректним видається саме

формулювання «громадських організацій осіб з інвалідністю», вжите у нормі права, оскільки воно вказує лише на склад членів громадської організації, а не сферу її діяльності. Як наслідок, це впливатиме на допуск до участі у розробленні законодавчих актів та, власне, на рівень захисту.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» одним із основних напрямків державної політики у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є сприяння громадським організаціям, іншим об'єднанням громадян, фізичним особам у реалізації ними власних соціально значущих ініціатив і проектів у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю в порядку, визначеному законодавством [331]. Проте, аналізуючи даний Закон загалом, можемо зробити висновок, що інші аспекти щодо діяльності громадських організацій відсутні. Тобто переліку прав, порядку співпраці, основних сфер діяльності не визначено. Крім того, важливою є саме спеціалізація громадських організацій, що забезпечить професіоналізм та якість зауважень. Захист соціальних прав, особливо якщо це стосується молоді та дітей, повинен бути спрямований на протидію, а тому важливо розуміти їх потреби, що можливо лише за умови існування зв'язку із організаціями, які мають довіру та підтримують соціальний контакт із ними.

Таким чином, відсутність належно порядку та механізму взаємодії між державними органами і громадськими організаціями негативно впливає на стан захисту конституційних соціальних прав у декількох аспектах.

По-перше, це зменшення швидкості початку роботи, власне, механізму захисту таких прав, оскільки для його ініціювання необхідним є звернення самої особи щодо визнання права як у випадку із набуттям статусу особи із інвалідністю, так і його порушення. Громадські організації через особливості організації своєї діяльності та велике коло залучених осіб можуть отримувати і передавати інформацію до уповноважених органів швидше.

По-друге, звернення громадської організації може виконувати й захисну функцію щодо самої особи, права якої захищаються. Така ситуація можлива у випадках недостатнього інформування особи про її права, неможливості їх реалізувати або складності такої реалізації, що особливо стосується віддалених сільських місцевостей, а також психологічного страху звернення до державних органів через постійне залякування чи недовіру до останніх.

По-третє, проблемою є невідповідність захисту соціальних прав потребам населення. Тобто довготривалість процесу внесення змін до законодавства разом із швидкістю економічних процесів та великою кількістю факторів, які впливають на такі зміни, робить механізм захисту соціальних прав повільним та негнучким, внаслідок чого він не відповідає реальній ситуації та інтересам суб'єктів права. Залучення громадських організацій та обов'язковість врахування або ж обґрунтованої відмови від пропозицій під час створення нормативних документів і нормативно-правових актів підзаконного рівня допомогла б вирішити дану ситуацію. Важливим є створення критеріїв та вимог до пропозицій.

По-четверте, ще одним аспектом негативного впливу є створення дисбалансу між заохоченням різних напрямів громадського контролю щодо захисту соціальних прав. Як показав аналіз законодавства, правове регулювання громадських організацій є неоднаковим. Внаслідок такої ситуації зменшується їх кількість та знижується мотивація щодо діяльності. Захист соціальних прав повинен мати комплексний характер, оскільки пов'язаний із кожною сферою суспільного життя, а отже, створення балансу у правовому регулюванні дозволить максимально широко реалізовувати права щодо захисту населення громадськими організаціями.

Отже, на основі проведеного дослідження можливо зрозуміти, що зміни до законодавства для вирішення проблеми взаємодії між державними органами та громадськими організаціями охоплюють декілька поступових кроків. Так, у

першу чергу необхідно прийняти окремий нормативно-правовий акт, який буде здійснювати регулювання питання прав громадських організацій та їх взаємодії із державними органами. Важливим є саме підзаконний рівень такого акта, що дозволить постійно вдосконалювати шляхи співпраці та створення відповідних посилань на нього у законодавстві. Зазначений документ під назвою «Порядок взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, до компетенції яких віднесено захист соціальних прав із громадськими організаціями, установчими документами яких передбачена діяльність із захисту прав» доцільно затвердити відповідною постановою Кабінету Міністрів України.

Крім того, для забезпечення його використання та дотримання необхідним є внесення змін до профільного законодавства, а саме: доповнення ст. 70-1 Закону України «Про освіту», ст. 20 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», ст. 13-1 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», які матимуть наступний зміст: «Порядок взаємодії громадських організацій, установчими документами яких передбачена діяльність із захисту прав, із органами державної влади та органами місцевого самоврядування визначається постановою Кабінету Міністрів України».

Також потрібно удосконалити ч. 2 ст. 7 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», виклавши її у такій редакції: «Нормативно-правові акти, які стосуються матеріального, соціально-побутового і медичного забезпечення осіб з інвалідністю, розробляються за участю громадських організацій, установчими документами яких передбачена діяльність із захисту осіб із інвалідністю, забезпечення їх доступу до отримання освіти та/чи медичних послуг».

Наступна проблема пов'язана із безпосереднім захистом конституційних соціальних прав. Її сутність полягає у потребі створення окремого та спільного

порядку розгляду справ у суді. Так, відповідно до ст. 21 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» спори, що виникають у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, розглядаються відповідно до законів України [331]. Використане у нормі права формулювання «відповідно до законів України» не дозволяє зрозуміти, чи можливо такі спори розглядати в адміністративному порядку та до суду якої юрисдикції потрібно звертатись. Існування зазначеної проблеми значно ускладнює реалізацію права на захист соціальних прав та спричиняє потребу у застосуванні спеціалізованої професійної допомоги.

Відповідно до абзаців 14-15 ст. 20 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» спори, що виникають із правовідносин за статтями 19 і 20 цього Закону, вирішуються Фондом соціального захисту інвалідів або в судовому порядку. Фонд соціального захисту інвалідів, його відділення мають право захищати свої права та законні інтереси, у тому числі, в суді [330]. Тобто визначено порядок розгляду спорів щодо працевлаштування осіб із інвалідністю та фінансування діяльності роботодавців стосовно створення умов для такого працевлаштування. Однак метою таких спорів є притягнення до відповідальності того роботодавця, який порушив визначені законом нормативи. Відповідно, права особи із інвалідністю у даному контексті не розглядаються. Крім того, дієвим способом захисту саме прав особи із інвалідністю є поновлення на робочому місці або ж отримання роботи, що застосовується до трудових відносин. Аналіз даного Закону дозволяє стверджувати, що в ньому право особи із інвалідністю на захист не визначено взагалі, а отже, він потребує вдосконалення.

Слід наголосити, що дослідження сучасного національного законодавства свідчить, що право на захист конкретного права у суді часто не визначається. Крім того, відсутній єдиний порядок такого розгляду. Наприклад, спори щодо визнання права або нарахування певного розміру грошового забезпечення

розглядатимуться в адміністративних судах, оскільки стосуються виконання повноважень державними службовцями. Проте невиконання зазначених норм може відбуватись і з боку роботодавця або ж самої особи шляхом нецільового використання коштів, особливо якщо це стосується діяльності опікунів.

Є.В. Краснов у цьому контексті визначає, що право на судовий захист у сфері соціального забезпечення – це самостійне суб'єктивне право фізичної особи, яке гарантує можливість у випадку ненадання пенсій, допомог та інших видів забезпечення при настанні несприятливих наслідків соціальних ризиків або наданні соціального забезпечення неналежної якості або обсягу звернутися до суду з вимогою про повне відновлення порушеного права на соціальне забезпечення, включаючи компенсацію моральної шкоди [332, с. 321]. Оскільки соціальне забезпечення також належить до конституційних соціальних прав, то, відповідно, воно є частиною загального права на судовий захист. Враховуючи особливості соціальних прав та їх захисту, можливо зрозуміти, що відсутність єдиного порядку має значний негативний вплив. Найперше, це ускладнення доступу до правосуддя, так як відсутність вказівок на можливість захисту певного соціального права у самому профільному законодавстві може означати непоінформованість осіб, які потребують такого захисту, і, як наслідок, неможливість його реалізації. Соціальні права часто пов'язані із матеріальними коштами та забезпеченням побутових потреб. Відповідно, затримання процесу захисту у зв'язку із потребою у з'ясуванні можливості звернення до суду, його юрисдикції та способу захисту може загалом унеможливити забезпечення таких прав постійно.

Згідно з частинами 8-9 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» від сплати збору звільняються особи з інвалідністю внаслідок Другої світової війни та сім'ї воїнів (партизанів), які загинули чи пропали безвісти, і прирівняні до них у встановленому порядку особи, особи з інвалідністю I та II груп, законні представники дітей з інвалідністю і недієздатних осіб з інвалідністю

[333]. Зазначена норма підкреслює потребу в особливому порядку. Яскраво ілюструється й проблема неоднорідності. Тобто ще одним негативним фактором, що виникає в результаті відсутності єдиного порядку, є відсутність рівного захисту усіх соціальних прав. Прикладом можуть слугувати малозабезпечені сім'ї, оскільки на сьогодні для них існує лише можливість відстрочення сплати.

Отже, на основі проведеного дослідження можливо дійти висновку про необхідність внесення змін до процесуальних кодексів. Так, потрібно доповнити ч. 4 ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України, у якому визначено перелік справ, що розглядаються у спрощеному порядку, нормою наступного змісту: «Спрощене позовне провадження призначене для розгляду малозначних справ, справ, що виникають з трудових відносин, справ незначної складності та щодо відновлення порушеного соціального права». Також слід доповнити ч. 1 ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства п. 1-1, виклавши його в наступній редакції: «Для адміністративних справ з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах щодо захисту соціальних прав є пріоритетним швидкий розгляд справ».

Крім того, необхідно удосконалити ст. 6 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», де визначено порядок судового оскарження особами з інвалідністю рішень органів медико-соціальної експертизи про визнання чи невизнання їх особами з інвалідністю [330]. Однак для охоплення усіх прав більш доцільним буде використання конституційно визначених формулювань, а отже, ст. 6 даного Закону доцільно доповнити ч. 2 наступного змісту: «Особа із інвалідністю має право на захист своїх прав у суді».

Наступна практична проблема щодо відсутності чіткого плану фінансування заходів із захисту соціальних прав тісно пов'язана із теоретичним розумінням самої сутності такого захисту та ролі держави. Так, вважається, що

відповідний захист повинен бути абсолютним, а отже, держава має забезпечувати максимальну кількість соціальних прав. Аналіз бюджетного законодавства та його співставлення із соціальним дозволяє стверджувати, що матеріальні ресурси кожного року розподіляються по-різному. Такий розподіл відповідає лише плану на певний рік, однак не враховує стратегічні цілі. Наприклад, відповідно до ст. 3 Прикінцевих положень Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» призупиняється дія абз. 2 ч. 1 ст. 24-1, де вказано про пріоритетність фінансування Державної стратегії регіонального розвитку [334]. Зазначена Стратегія пов'язана із захистом соціальних прав, оскільки забезпечує утворення більш комфортних умов для проживання, будівництво нових житлових приміщень та заохочення ведення бізнесу, що, у свою чергу, впливатиме на розмір сплачених податків та можливість кращого фінансування освітніх, спортивних, науково-пізнавальних заходів, підтримання працездатності медичних закладів. Саме завдяки проведенню даних дій і відбувається комплексна реалізація соціальних прав. Однак, враховуючи призупинення її фінансування, стає зрозумілим, що дотримання визначеного плану не відбувається. Така ситуація пояснюється декількома факторами. Найперше, це неможливість держави виділити достатню кількість коштів для захисту кожного соціального права. Негативним наслідком у даному випадку є нерівність у такому захисті та неоднаковий розвиток різних сфер соціального життя.

Крім того, відсутність єдиного плану чи стратегії використання коштів більше, ніж на один рік призводить до того, що захист соціальних прав здійснюється за залишковим принципом. Так, відповідно до ст. 6 Прикінцевих положень Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» частина дванадцятої статті 29 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», статті 11 і 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» застосовуються у порядку та

розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України з урахуванням наявних фінансових ресурсів Державного і місцевих бюджетів [334]. Визначені статті даних законів регулюють можливість реалізації військовослужбовцями та членами їх сімей права на охорону здоров'я та медичну допомогу, виплати утримання резервістами, надання їм житла та його оплату. Зазначені права належать до соціальних, а їх реалізація є обов'язковою, оскільки пов'язана із першочерговим забезпеченням потреб кожної людини. Однак законодавче формулювання «з урахуванням наявності фінансових ресурсів» свідчить якраз про другорядність здійснення такого захисту. Також стає зрозумілим, що можлива ситуація обмеження розмірів матеріального забезпечення або ж у певних випадках його загальна відсутність, оскільки ресурсів бюджетів може не вистачити.

Окремо слід вказати на захист соціальних прав державних службовців. Так як саме держава виступає у ролі роботодавця, то і їх захист залежить від визначених умов заробітної плати, премій та надбавок. згідно зі ст. 3 Прикінцевих положень Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» у 2019 році для визначення посадових окладів, заробітної плати, грошового забезпечення працівників державних органів як розрахункова величина застосовується прожитковий мінімум для працездатних осіб, встановлений на 01 січня 2018 року [334]. Таким чином, стає зрозумілим, що у держави відсутня достатня кількість коштів для дотримання встановлених нею ж вимог. Як наслідок, це негативно впливає не лише на щорічний стан захисту соціальних прав, але й на загальну стабільність, оскільки відсутня можливість спланувати чи передбачити здатність забезпечувати власні потреби та потреби членів сім'ї державного службовця.

Тож можна дійти висновку, що відсутність чіткої стратегії фінансування заходів із захисту соціальних прав не дозволяє планомірно та визначено вдосконалювати їх та розвивати. Отже, такі заходи не можуть відповідати

існуючим потребам кожного громадянина щодо реалізації даних прав. Для усунення вказаної проблеми насамперед необхідним є зміна самого підходу, що закріплений як у Конституції України, так і підтверджений рішеннями Конституційного Суду України від 17 липня 2018 року № 6-р/2018 [335] та 22 травня 2008 року № 10-рп/2008 [336]. Тобто слід чітко визначити самі можливості держави щодо захисту соціальних прав та визначити чіткий план їх дотримання. Використані формулювання щодо звуження чи обмеження певного права є не зовсім коректними у даному випадку, оскільки враховують ідеальну ситуацію, коли захист соціальних прав залежить, у першу чергу, від реальної здатності та економічної ситуації. Більше того, такий підхід не дозволяє розподілити матеріальні кошти рівномірно щодо захисту кожного соціального права. Саме тому необхідним є визначення окремого положення на рівні законодавства для усунення можливості його зміни або ж скасування щодо пріоритетних напрямів захисту соціальних прав, визначених мінімумів для кожного права, переліком наявних проблем, які будуть мати не лише загальний характер, але й чіткі приклади. Також нагальною є вказівка на способи вирішення таких проблем та послідовність втілення покращень. Проте важливо визначити чіткі строки та обов'язки Кабінету Міністрів щодо визначення уповноважених осіб для реалізації заходів та відповідальність за їх порушення чи невиконання із обов'язковою компенсацією завданої шкоди. Відповідно, по аналогії із існуючими у законодавстві стратегіями, необхідно створити нормативно-правовий акт «Державна стратегія фінансування заходів із захисту конституційних соціальних прав до 2025 року», що буде мати форму Закону України. Крім того, його зміст повинен містити наступні розділи: 1. Основна мета та цілі Стратегії; 2. Мінімальні розміри фінансування конституційних соціальних прав; 3. План удосконалення фінансування на кожне півріччя; 4. Обов'язки та повноваження Кабінету Міністрів України; 5. Відповідальність посадових осіб Кабінету Міністрів України; 6. Відповідальність посадових осіб

інших державних органів та органів місцевого самоврядування за порушення визначених строків та/або невиконання чи недотримання норм права даного Закону; 7. Мінімальні розміри відшкодування за порушення, невиконання чи недотримання норм права. Слід наголосити, що прийняття даного закону дозволить усунути необхідність у постійному тлумаченні відповідності Конституції України норм права, встановлених у Державному бюджеті України, оскільки будуть визначені основні показники та буде забезпечена їх стабільність. Крім того, план вирішення ключових проблем захисту соціальних прав із встановленими строками як для Кабінету Міністрів щодо призначення уповноважених осіб, так і для їх подолання та відповідальності дозволить збалансувати витрати та забезпечувати захист усім категоріям осіб, що його потребують згідно з принципом рівності.

Досліджуючи питання тенденцій розвитку захисту конституційних соціальних прав слід вказати, що вони повинні відповідати європейському законодавству та вирішувати наявні на сьогодні проблеми, оскільки лише у такому випадку є можливим удосконалення. А.Л. Клименко вважає, що існують усі підстави назвати законодавчо затвердженими соціальними стандартами і такі, як споживчий кошик населення (набір продуктів, непродовольчих товарів і послуг), його прожитковий мінімум, мінімальний розмір оплати праці, квоти для прийому на роботу інвалідів, молоді, норми житлової площі для розрахунку субсидій по оплаті за житло й комунальні послуги та ін. Усі вони є розрізненими, вимагають урахування як соціальних стандартів у законодавстві, так і систематизації в загальному плані та галузевому розрізі [337, с. 62]. Аналіз законодавства показав, що кожен із вказаних автором видів стандартів створений у різний період, тобто їх перелік доповнюється. , як тенденцію, можна виділити саме утворення системи соціальних стандартів, оскільки вона допомагатиме визначити увесь обсяг пільг та їх розмір, якими володіє особа, а також полегшить таке удосконалення.

Автором визначено дворівневу систематизацію, проте дана позиція потребує більшого обґрунтування, оскільки подібна систематизація на рівні саме закону лише дублюватиме одна одну та в подальшому може призвести до колізій. Саме тому більш доречно говорити про ієрархічну систематизацію, де уже підзаконні правові акти будуть видозмінюватись залежно від галузі використання.

Здійснюючи комплексне дослідження правової системи Німеччини, Ю.В. Ковбасюк встановлює наявність соціальних судів, до компетенції яких входить розгляд справ про страхування через хворобу, пенсійне страхування, страхування від нещасних випадків робітників та службовців, страхування безробітних. Ці самі суди також розглядають справи про допомогу на дітей, пенсії жертвам війни та особам, які постраждали під час служби в Бундестазі, або родичам загиблих. Особливим видом справ є також розгляд позовів про відшкодування збитків особам, які постраждали від насильницьких дій [338, с. 40]. Враховуючи тенденцію стосовно спеціалізації судів в Україні як щодо початкового створення адміністративних та господарських судів, так і щодо роботи Вищого суду з інтелектуальної власності та антикорупційного суду, зазначимо, що створення спеціалізованого соціального суду, як ще одного виду, можливо вважати реально втілюваним. Проте дослідження захисту соціальних прав та визначення його проблем показало, що такий захист повинен проводитись більш комплексно. Тобто як тенденцію можливо визначити не просто спеціалізацію суддів, але й загальну спеціалізацію засобів захисту та органів, що його здійснюють.

Дана позиція підтверджується й аналізом сучасного законодавства щодо інституту омбудсмена. Так, 2017 року були внесені зміни до Закону України «Про освіту» щодо створення освітнього омбудсмена [339]. Оскільки право на освіту належить саме до соціальних, його забезпечення повинно стосуватись кожної особи. освітнє право налічує велику кількість нормативно-правових актів, які потрібно правильно розуміти та застосовувати. Наявність освітнього

омбудсмена значно полегшує доступ до правосуддя, оскільки звернення до нього не потребує проходження значних бюрократичних процедур та сплати різних зборів. Тобто спеціалізація допомагає полегшити реалізацію захисту соціальних прав. Окремо слід вказати, що спеціалізація судів, на відміну від омбудсменів, потребуватиме виділення окремої частини бюджету щодо їх кваліфікації і подальшого існування та забезпечення членів суддівського корпусу. Крім того, для забезпечення їх діяльності необхідною буде зміна законодавства стосовно сплати судових зборів, їх визначення та перерозподілу компетенції. Однак такі зміни виключно позитивними вважати не можна, про що можна зробити висновок на основі особливостей самих суб'єктів, які потребують захисту та процесу його отримання. До негативних наслідків введення соціальних судів можемо віднести надмірну тривалість судового розгляду та важкі для втілення суб'єктами, що потребують захисту соціальних прав, процедури ініціювання. Така ситуація ще раз підкреслює переваги саме соціальних омбудсменів.

А.С. Коцур вказує, що основними напрямками розвитку соціального захисту в Україні є наступні: кодифікація законодавства, що регулює соціальний захист; ревізія видів соціального захисту та їх отримувачів; удосконалення обліку отримувачів соціального захисту; створення єдиного органу надання соціального захисту; в основі соціального захисту повинен бути принцип адресності та диференційований підхід до визначення обсягів і виду соціального захисту залежно від потреб людини [340, с. 150]. Виділений автором перелік потребує уточнення, адже створення єдиного органу надання соціального захисту можна розуміти як в адміністративному, так і судовому та позасудовому захисті. Якщо мова йде саме про останній, то соціальним захистом займається саме Мінсоцполітики, в контексті ж захисту соціальних прав такою компетенцією володіють уже декілька центральних органів виконавчої влади одного рівня. Їх діяльність є постійною, хоча змінюється

унаслідок пристосування до сучасного законодавства. Проте визначати такі зміни саме як тенденцію розвитку є недоречним, оскільки вони знаходяться в процесі є постійної трансформації. Щодо адресності соціального захисту, то, погоджуючись із потребою такого нововведення, все ж слід зазначити, що віднести його до тенденцій теж недоцільно, оскільки адресність є наслідком зміни самого підходу від загального забезпечення до виконання функцій соціального обслуговування з боку держави. Тобто саме соціальне обслуговування можна виділити як окрему тенденцію, що впливатиме на здійснення захисту соціальних прав, незалежно від виду.

Проводячи дослідження міжнародної практики захисту соціальних прав, Н.Б. Ларіна визначає, що для сучасних демократичних держав є властивим спрямування усіх зусиль на усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів; забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності в країні; співучасть держави й громадянського суспільства в управлінні соціальними конфліктами, розв'язанні соціальних проблем; зниження рівня соціальної напруженості в суспільстві; забезпечення можливості самореалізації особистості, визнання людини суб'єктом соціальної політики; гарантування соціальної захищеності громадян [341, с. 30]. Слід наголосити, що визначені автором напрямки удосконалення захисту соціальних прав та, власне, вирішення соціальних проблем можливо реалізувати завдяки діяльності й на позадержавному та наддержавному рівні. Як наслідок, можна визначити тенденцію до передання повноважень та збільшення компетенції органів місцевого самоврядування щодо захисту соціальних справ та тенденцію до здійснення захисту соціальних прав шляхом застосування загальноєвропейських інструментів, як використовуються міждержавними органами. Дані тенденції проявляються й у межах національного законодавства, однак їх впровадження є повільним, що робить необхідним стимулювання реформування законодавства.

Зазначеної позиції дотримується і В.В. Лаврухін, визначаючи, що модернізація механізмів соціального захисту може бути забезпечена наступним чином: визначенням стратегії соціального захисту осіб і сімей в Україні; визнанням сім'ї головною ланкою у сфері здійснення державної соціальної політики; кодифікацією законодавства щодо соціального права та, зокрема, соціального захисту; удосконаленням системи соціальних міжбюджетних трансфертів і підвищенням ролі місцевих громад у визначенні пріоритетних напрямів і фінансування заходів соціального захисту [342, с. 96]. За допомогою кодифікації законодавства із соціальних прав можна вирішити значну кількість проблем щодо наявності колізій та порядку реалізації захисту чи забезпечення таких прав, проте при цьому не враховується реальна здатність стосовно її проведення. Соціальні права, як-то право на охорону здоров'я чи освіту, – окремі інститути, у межах яких здійснюється захист. Застосування єдиного підходу до їх захисту є недоречним та лише ускладнить таку процедуру. Тому, погоджуючись із ідеєю кодифікації, зазначимо, що слід доповнити її щодо галузевості та саме виконуваної ролі держави. Спірним є також зосередження уваги виключно на захисті соціальних прав сімей, оскільки аналіз законодавства свідчить про постійні зміни до нормативно-правових актів щодо пенсійного забезпечення, соціальної допомоги особам із інвалідністю, реформування медичної сфери. Відповідно, виділення виключно однієї пріоритетної категорії не можна розглядати в аспекті тенденцій розвитку, так як це суперечитиме загальним принципам права щодо рівності та верховенства права.

Тож на основі проведеного дослідження та із урахуванням наукові позиції можливо виділити наступні тенденції реформування правового регулювання захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина:

- 1) створення посади спеціалізованих соціальних омбудсменів;
- 2) поширення діяльності європейських органів у сфері захисту соціальних прав на Україну;

3) впровадження концепції соціального обслуговування.

Щодо створення посади спеціалізованих соціальних омбудсменів, то така тенденція підтверджується як уже існуючим освітнім омбудсменом, так і законодавчими ініціативами. Так, відповідно до законопроекту № 1016 пропонується внесення змін до ст. 101 Конституції України, що буде мати наступний вигляд: для здійснення парламентського контролю за додержанням Конституції України і законів в окремих сферах Верховна Рада України може призначати уповноважених Верховної Ради України, правовий статус яких визначається окремими законами [343]. Тобто кількість та спеціалізація омбудсменів відповідно до даної пропозиції буде визначатись уже залежно від потреб суспільства та проблемних сфер суспільного життя. Здійснене впродовж усієї роботи дослідження показує, що захист соціальних прав та застосування його інструментів можуть різнитись залежно від сфери, що підкреслює необхідність створення галузевих омбудсменів та омбудсменів, що захищатимуть соціальні права окремих соціально вразливих категорій осіб, як-то малозабезпечені сім'ї чи особи з інвалідністю.

Слід наголосити, що впровадження інституту соціальних омбудсменів матиме цілий ряд переваг у порівнянні з іншими можливими способами безпосереднього захисту порушених соціальних прав. Так, це, найперше, безперешкодний доступ, оскільки для початку розгляду звернення необхідним є лише заява від особи. Крім того, відбувається значне розвантаження правоохоронних та правозахисних органів загалом, оскільки звернення до омбудсменів буде правильно перерозподіляти навантаження через застосування адміністративних та судових процедур. Також це дозволить підвищити правову поінформованість населення, рівень якості поданих заяв та скарг щодо визнання права або ж його порушення та дасть змогу підвищити довіру до держави через збільшення використання права на безкоштовну первинну та в певних випадках вторинну правову допомогу.

Такі повноваження спеціальних соціальних омбудсменів, як розгляд скарг та заяв, а також звернення до інших державних органів, можливість ініціювати судові справи або повідомляти правопорушення дозволять у сукупності із розумінням процесу захисту конкретного соціального права, наприклад права на безкоштовне надання медичних послуг, максимально нівелювати шкоду від правопорушення. Крім того, саме здійснення захисту буде більш кваліфікованим, що зробить такий процес оперативнішим та якіснішим, а також розширить можливості осіб, що потребують захисту, щодо правомірного розгляду справи.

Слід зазначити, що впровадження інституту соціальних омбудсменів на рівні законодавства повинно бути забезпечене декількома шляхами. Так, на законах слід визначити саме існування таких омбудсменів та можливість звернення до них. Уже на підзаконному рівні доцільно закріпити окремі положення, у яких визначити повноваження омбудсмена та його діяльність уже більш деталізовано та із врахуванням тих проблемних аспектів, що існуватимуть на даний момент.

Наступна тенденція пов'язана із діяльністю європейських наднаціональних органів, що здійснюють захист соціальних прав. Її існування є логічним наслідком поступового впровадження все більшої кількості спільних для держав нормативно-правових актів. Так, наприклад, чинним на сьогодні є Європейський кодекс соціального забезпечення, де визначено можливість Комітету міністрів вирішувати, чи відповідає сучасним вимогам система соціального забезпечення певної країни-учасниці [344]. Крім того, існує ряд ініціатив щодо звітування державами про проведені дії, спрямовані на вдосконалення системи соціальних прав та їх захисту, надання відповідних висновків та рекомендацій. Окремо слід вказати на діяльність Європейського суду з прав людини, який неодноразово постановляв рішення у справах стосовно захисту соціальних прав в Україні. Позитивним аспектом звернення до

наддержавних органів є можливість неупередженого розгляду ситуації та отримання нестандартних рекомендацій, а також аналіз та врахування досвіду іноземних держав. Недоліком даної тенденції виступає неможливість впливати на загальний перебіг захисту соціальних прав щодо їх матеріального забезпечення для кожного громадянина. Тобто європейські заходи захисту соціальних прав націлені на створення сприятливих умов для виконання державою покладених на неї обов'язків, однак саме ж здійснення, його порядок та строки залежать лише від національного законодавства та фінансових можливостей кожної держави.

Для України застосування наднаціональних заходів захисту соціальних прав як тенденція проявляється у підписанні міжнародних документів, що особливо стосується Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [345]. Проте дієвість європейських заходів захисту можлива лише після вдосконалення законодавства щодо реалізації рішень ЄСПЛ, врахування постійних рекомендацій Комітету міністрів стосовно необхідності зміни системи пенсійного забезпечення. Тобто необхідно прискорити реформування в межах уже обраного напрямку вдосконалення.

Саме в даному контексті актуальною видається й тенденція до впровадження на практиці концепції соціального обслуговування. І.В. Мещан вказує, що соціальне обслуговування постає як організована соціальна взаємодія між різними соціальними інститутами, включаючи державу і громадянське суспільство, між різними соціальними групами й індивідами, які в ході соціальної діяльності вирішують життєво важливі проблеми як для тих, хто знаходиться у важкій життєвій ситуації, так і для тих, хто має в своєму розпорядженні можливості надання їм соціальних послуг і допомоги [346, с. 73]. Тобто змінюється сама роль держави, яка уже не повністю забезпечує усі потреби населення, а лише забезпечує належним обсягом тих осіб, що не можуть їх реалізувати самостійно. Також забезпечуються соціальні права

звичайних осіб, однак у межах встановлення доступу до таких та безперешкодної їх реалізації. Відповідно, захист соціальних прав відбувається шляхом обслуговування процесу здійснення соціальних прав, визначення єдиних стандартів та надання самої послуги. Однак для якості надання такої послуги необхідна можливість залучення додаткових матеріальних ресурсів.

Також концепція соціального обслуговування дозволяє покращити й захист соціальних прав через встановлення нових видів правопорушень, що, в першу чергу, стосуються діяльності державних службовців. До таких правопорушень можна віднести як ненадання повної інформації, порушення строків реалізації послуги, так і корупційні злочини та злочини, пов'язані із зловживання владою. Крім того, захист соціальних прав при застосуванні такої концепції буде здійснюватися більшою кількістю осіб, тобто як безпосередньо особами, право яких порушене, так і громадськими організаціями та омбудсменами, що дозволить збільшити оперативність, а також покращити можливості нагляду та контролю за вчиненням правопорушення та процесом притягнення до відповідальності.

Слід вказати, що дана концепція в межах України втілюється у сукупності із зміною підходу до розуміння сутності державної служби та її функцій. Саме тому тенденція до соціального обслуговування помітна у національному законодавстві щодо вдосконалення правового регулювання діяльності громадських організацій та надання їм більшого обсягу прав стосовно доступу до інформації та самої діяльності щодо захисту певної категорії осіб, як-то молодь, жінки, особи із інвалідністю, та їх соціальних прав. Крім того, зазначена тенденція відповідає ст. 12 Закону України «Про адміністративні послуги», де визначено існування центрів надання адміністративних послуг [347]. Основними видами послуг, які надають ці органи, є наступні: сприяння реалізації особою власних прав, направлення та допомога, консультування у забезпеченні зручного доступу до отримання певної послуги. В межах захисту

соціальних прав це дозволяє більш оперативно надавати соціальну допомогу соціально вразливим особам, зменшити їх витрати, пов'язані із транспортуванням, та економити час, який можливо використати для лікування чи виконання трудових обов'язків. Відповідно, втілення тенденції до соціального обслуговування надає можливість здійснювати захист соціальних прав рівномірно та відповідно до державних можливостей. Слід наголосити, що хоч в Україні зроблено великі кроки у напрямку до її впровадження, вдосконалення ще потребує саме система фінансування та переліки безкоштовних послуг, також обсяг матеріального захисту з боку держави. У свою чергу, це повинно проявлятися в адресності і формах надання соціальної допомоги, послуг та самого захисту.

Отже, на основі проведеного дослідження можливо дійти висновку, що шлях вирішення проблем захисту конституційних соціальних прав пов'язаний із комплексними змінами законодавства, оскільки можливість реалізації соціальних прав залежить і від роботи державних службовців, і від швидкості притягнення до юридичної відповідальності та відновлення порушених прав. дане дослідження дозволяє стверджувати про відсутність зв'язку між тенденціями розвитку захисту соціальних прав та їх проблемами. Зазначена ситуація пояснюється значною тривалістю невирішення та ігнорування таких проблем, а отже, й певною відсталістю національного законодавства від міжнародного та відповідних науково-теоретичних поглядів. Тож, хоча захист соціальних прав постійно змінюється, необхідно збільшити швидкість таких змін шляхом залучення більшої кількості суб'єктів, а також планування та направлення діяльності. Ці дії дозволять не лише виправити існуючі проблеми, а й покращити ситуацію щодо запровадження у національну практику новітніх правових інститутів захисту соціальних прав.

4.2 Прогалини у правовому регулюванні захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина та шляхи їх вирішення

Дослідження законодавства, що регулює здійснення захисту конституційних соціальних прав людини, показало, що воно містить цілий ряд недоліків. Це стосується, у першу чергу, прогалин та колізій, унаслідок чого руйнується послідовність втілення кожного із компонентів механізму захисту соціальних прав. Тобто зменшуються можливості впливу держави на рівень захисту та здатність реалізувати конституційні соціальні права самою особою. Законодавчі прогалини впливають на розвиток інститутів публічної служби та громадянського суспільства, оскільки ускладнюється процедура отримання певної соціальної послуги, що унеможлиблює підвищення рівня добробуту і забезпечення населення. Крім того, значно знижується рівень стабільності у суспільстві, адже захист конституційних соціальних прав не має комплексного характеру і здійснюється неоднаковою щодо усього переліку цих прав.

Дане дослідження дозволить з'ясувати сутність основних законодавчих прогалин та зрозуміти, які саме недоліки у законодавстві їх викликають. Прогалини можуть мати різний характер, а отже, важливо визначити, чи було порушено зв'язок між різними нормативно-правовими актами, що надасть можливість зрозуміти основну причину та природу їх виникнення. Також на основі проведеного дослідження та врахування сутності правовідносин із захисту соціальних прав можливо встановити найбільш доцільні способи вирішення даних прогалин. Важливим є не просто їх виправлення, але й вдосконалення норм права у відповідності з європейськими стандартами захисту та економічними ресурсами України. Крім того, вдосконалені законодавчі приписи повинні відповідати правилам юридичної техніки та відображати обраний державою напрям розвитку, що й дозволить діяти їм системно та впорядковано.

Науковою розробкою питання законодавчих прогалин захисту соціальних прав у різні часи незалежності України займались наступні науковці: А.О. Азарова, А.М. Аніщук, В.С. Венедіктов, О.В. Губанова, А.В. Дакал, Ю.А. Козаченко, С.С. Лукаш, О.В. Москаленко, О.П. Мульська, О.Л. Назаренко, Н.В. Опар, Г.В. Попов, С.О. Сисоєва, В.Л. Федоренко, Н.М. Фещенко, О.А. Чабан, В. В. Чемирисов, Т.М. Ямненко, Т.С. Яровенко.

Захист конституційних соціальних прав має цілий ряд прогалин, що пов'язані як з недосконалістю юридичної техніки, так і втіленням норм права у правовідносинах. Слід вказати, що для усіх соціальних прав, передбачених Конституцією України, на сьогодні існують механізми їх захисту із залученням державних органів. Однак аналіз законодавства із даного питання дозволив дійти висновку про необхідність його вдосконалення в частині кращого поєднання різних нормативно-правових актів між собою. Таким чином, можливо виділити наступний перелік прогалин правового регулювання захисту конституційних соціальних прав:

- 1) прогалини, що стосуються захисту соціальних прав інвалідів:
 - а) прогалини у порядку призначення соціальної допомоги;
 - б) неузгодженість нормативно-правових актів однакової юридичної сили;
- 2) прогалини, що стосуються захисту соціальних прав малозабезпечених сімей, дітей та молоді:
 - а) відсутній визначений законодавством порядок проведення соціального інспектування;
 - б) відсутність встановлення строків ознайомлення особи із рішенням щодо проведення соціального інспектування;
- 3) прогалини, що стосуються захисту соціальних прав молоді:
 - а) вживання застарілих термінів у Порядку надання пільгових довготривалих кредитів на будівництво житла для молоді;

б) відсутність вичерпного переліку документів для отримання довготривалого кредиту на будівництво житла для молоді;

4) прогалини, що стосуються захисту права на освіту:

а) відсутність критеріїв для прогнозування кількості здобувачів повної середньої вищої освіти;

б) обмеження права на здійснення перевірки закладів освіти у процесі громадського контролю;

в) неповний перелік суб'єктів звернення із скаргою до освітнього омбудсмена;

5) прогалини, що стосуються захисту права на охорону здоров'я як соціального:

а) відсутність обов'язку обґрунтування причин відмови лікаря від подальшого ведення пацієнта;

б) посилення на нечинні підзаконні нормативно-правові акти.

На сьогодні існує визначений у законодавстві порядок та строки призначення державної соціальної допомоги, що передбачений статтями 8 та 9 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», згідно з якими заява про призначення державної соціальної допомоги розглядається місцевою державною адміністрацією не пізніше 10 днів після її надходження з усіма необхідними документами. Державна соціальна допомога призначається з дня звернення за її призначенням. У тих випадках, коли до заяви додані не всі необхідні документи, заявнику повідомляється, які документи повинні бути подані додатково. Якщо вони будуть подані не пізніше 3-х місяців з дня одержання повідомлення про необхідність подання додаткових документів, то днем звернення за призначенням державної соціальної допомоги вважається день прийому або відправлення заяви про призначення такої допомоги [348]. Дана стаття стосується людей із інвалідністю та дітей із інвалідністю, що не досягли

18 років, однак вона має декілька суттєвих недоліків, що значно впливають на можливість реалізації захисту їх соціальних прав шляхом виплати допомоги. Найперше, у даній нормі не визначено строків, у які місцева державна адміністрація зобов'язана повідомити про відсутність усіх необхідних документів. Як наслідок, така заява не буде розглянута протягом 10 днів, а особа не буде повідомлена про необхідність її доповнення протягом тривалого часу.

Також аналіз цієї статті дозволяє стверджувати про відсутність строку повідомлення особи про рішення місцевої державної адміністрації та обов'язку прийняття такого рішення. Так, формулювання «розглядає протягом 10 днів» вказує лише на процес, однак питання прийняття рішення після його завершення залишено поза увагою. Крім того, рішення може бути як позитивним, так і негативним, а неповідомлення про нього особу впливатиме не лише на матеріальне забезпечення, але й на реалізацію права на захист та оскарження такого рішення.

Саме тому необхідно удосконалити абзац 9 ст. 8 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», доповнивши його нормою наступного змісту: «У тих випадках, коли до заяви додані не всі необхідні документи, місцева державна адміністрація повідомляє заявнику протягом 10 днів з моменту подання заяви, які документи повинні бути подані додатково». Також ст. 9 даного Закону слід доповнити абзацом 4, що матиме наступний зміст: «Місцева державна адміністрація на основі розгляду заяви приймає рішення. Таке рішення повинно бути прийняте не пізніше 10 днів з моменту початку розгляду заяви. Про прийняте рішення протягом трьох з днів з моменту прийняття у письмовій формі місцева державна адміністрація повідомляє заявника».

Для ефективної роботи механізму захисту конституційних соціальних прав важливою є відповідність норм права у різних законодавчих актах. наявність

прогалин не дозволяє реалізовувати такий захист. Так, відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» органи місцевого самоврядування зобов'язані інформувати осіб з інвалідністю про зміни і доповнення законодавства про соціальну захищеність осіб з інвалідністю [330]. Із аналізу даної норми зрозуміло, що процес такого інформування та саме повноваження повинні бути передбачені в іншому законодавстві. Дослідження ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», де визначаються повноваження органів місцевого самоврядування у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, та ст. 34, що закріплює повноваження у сфері соціального захисту населення [203], свідчить, що жодної згадки про надання інформації про зміни до законодавства з питань соціальної допомоги особам із інвалідністю у них немає. Таким чином, сутністю даної прогалини є неузгодженість різних нормативно-правових актів однакової юридичної сили. Негативні наслідки у даному випадку полягають у відсутності загалом процедури повідомлення осіб про зміни до законодавства, що впливає й на можливість реалізувати нові права та застосовувати нові способи захисту, краще розуміти, чи було порушене певне право або порядок.

Окремо слід вказати, що повноваження щодо інформування є делегованим, оскільки стосується саме діяльності держави, яка шляхом їх здійснення виконує свій обов'язок. Дану тезу підтверджує й розміщення повноважень щодо інформування в інших делегованих сферах. Відповідно, п. б) ч. 1 ст. 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» слід доповнити підпунктом 18 наступного змісту: «До відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить делеговане повноваження щодо інформування осіб з інвалідністю про зміни і доповнення законодавства про соціальну захищеність осіб з інвалідністю шляхом розміщення на офіційному веб-сайті місцевої ради відповідного рівня протягом трьох днів з моменту набуття чинності таких змін і

доповнень». Це дозволить полегшити доступ до інформації особам із інвалідністю через відсутність потреби писати офіційне звернення та фізично перебувати у будівлі відповідної місцевої ради. Крім того, вказівка на строки дає можливість більш оперативно забезпечувати виконання повноважень. Тобто завдяки впровадженню даної норми та процедури розміщення на веб-сторінках зменшиться ризик порушення соціальних прав, а також дозволить особам із інвалідністю краще розуміти процес забезпечення їх прав та більш оперативно звертатись за захистом соціальних прав, не порушуючи встановлені законодавством строки.

Соціальне інспектування є одним із інструментів, за допомогою якого визначається потреба у захисту соціальних прав дітей та молоді. Відповідно до абзацу 2 ст. 11 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» соціальне інспектування здійснюється центрами соціальних служб сім'ї, дітей та молоді. Порядок та умови здійснення соціального інспектування визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей [331]. При цьому слід вказати, що згаданий Порядок на сьогодні не є чинним, змінені також самі назви проведення такого інспектування. Відповідно, між реально діючим нормативно-правовим актом – Порядком виявлення сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах [349] – та Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» існує колізія. Як наслідок, органи державної влади, до компетенції яких входить таке виявлення, при виконанні своїх повноважень можуть лише посилатись на підзаконні акти. Крім того, застосування діючого Порядку потребує й додаткового використання норм права щодо підстав проведення перевірки та форми рішень, які приймаються на основі неї, що ускладнює саму процедуру. Підзаконний рівень даних актів збільшує ризики щодо прогалин та відсутності послідовного зв'язку між нормами.

Також у абзаці 2 ст. 11 даного Закону вказано, що саме Міністерство соціальної політики України повинно видавати Порядок, однак фактично його затвердив своєю постановою Кабінет Міністрів України. Соціальне інспектування стосується не лише умов проживання, але й фізичного та психічного здоров'я дітей, їх здатності перебувати у суспільстві. Тому жоден із використаних законодавцем підходів не є доречним. Необхідно налагодити співпрацю між міністерствами щодо видання Порядку, що дозволить правильно обрати та використати критерії оцінювання й інспектування. Обов'язковим є також доповнення даного документа нормами й вимогами щодо строків його прийняття та відповідальності осіб.

Тож можна дійти висновку, що абзац 2 ст. 11 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» необхідно вдосконалити, доповнивши його нормою наступного змісту: «Порядок та умови здійснення соціального інспектування та обліку сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, центрами соціальних служб сім'ї, дітей та молоді визначаються Кабінетом Міністрів України на основі рекомендацій, поданих центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, та центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки». Крім того, Прикінцеві положення даного Закону слід доповнити ст. 3, що матиме наступний зміст: «Кабінет Міністрів України у тримісячний строк з моменту набрання чинності змінами до даного Закону зобов'язаний прийняти Порядок та умови здійснення соціального інспектування та обліку сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, центрами соціальних служб сім'ї, дітей та молоді. Центральні органи виконавчої влади подають рекомендації до формування такого Порядку у строк до двох місяців з моменту набрання чинності змін до

даного Закону. Невиконання даних вимог уповноваженими державними службовцями центральних органів виконавчої влади та Кабінету Міністрів України є підставою для притягнення їх до дисциплінарної відповідальності». Завдяки впровадженню даних норм діяльність уповноважених органів буде мати чітку мету щодо виявлення соціальних проблем, що, у свою чергу, впливатиме на швидкість виявлення існуючих правопорушень та застосування процедури захисту.

Наступна прогалина пов'язана саме із реалізацією порядку та обов'язками центрів соціальних служб сім'ї, дітей та молоді. Так, у частинах 1-2 ст. 9 Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, вказано, що після проведення оцінки потреб у наданні соціальних послуг та обстеження матеріально-побутових умов центр складає протягом семи робочих днів індивідуальний план соціального супроводу потенційного отримувача соціальних послуг у двох примірниках за формою, затвердженою Мінсоцполітики (далі – план супроводу). Один з примірників плану супроводу залишається в центрі, інший – передається сім'ї (особі), яка перебуває у складних життєвих обставинах, для ознайомлення та підписання [350]. Сутністю соціального супроводу є складання плану використання коштів щодо ремонту житла, медичного та освітнього забезпечення, а також отримання значного спектру юридичних послуг та допомога в оформленні цілого ряду документів у державних органах. Тобто соціальний супровід – це процес, за допомогою якого здійснюється допомога сім'ям щодо отримання більш повного переліку можливих форм соціального захисту. Відсутність повідомлення сім'ї про такі права фактично є їх порушенням, оскільки унеможливорює визначення найбільш оптимального способу їх реалізації, розміру необхідної допомоги, а у певних випадках самого факту соціального супроводу. Саме тому важливим видається інформування сім'ї, що повинно мати двоетапний характер. На першому етапі слід надати

інформацію особам щодо індивідуального плану, що дозволить сім'ї внести корективи відповідно до її цілей. На другому етапі важливо вчасно повідомити осіб про встановлений індивідуальний план, що дасть можливість більш оперативно втілювати його норми в реальних суспільних відносинах.

Таким чином, ч. 1 ст. 9 даного Порядку слід змінити, доповнивши її наступним чином: «Після проведення оцінки потреб у наданні соціальних послуг та обстеження матеріально-побутових умов центр складає протягом п'яти робочих днів примірний індивідуальний план соціального супроводу потенційного отримувача соціальних послуг та протягом двох днів передає його для розгляду сім'ї (особі), що перебуває у складних життєвих обставинах». Крім того, слід удосконалити і зміст ч. 2 ст. 9 Порядку, після чого вона матиме наступний вигляд: «Сім'я (особа) протягом двох днів після отримання примірного індивідуального плану соціального супроводу подає письмові зауваження. Якщо протягом двох днів з моменту отримання примірного індивідуального плану соціального супроводу сім'єю-потенційним отримувачем соціальних послуг не було надано письмових зауважень, примірний індивідуальний план соціального супроводу вважається погодженим». Також слід доповнити ст. 9 Порядку частиною 3, у якій буде вказано, що індивідуальний план соціального супроводу потенційного отримувача соціальних послуг затверджується центром у двох примірниках за формою, затвердженою Мінсоцполітики (далі – план супроводу). Один з примірників плану супроводу залишається в центрі, інший – передається сім'ї (особі), яка перебуває у складних життєвих обставинах, для ознайомлення та підписання протягом двох днів. Варто наголосити, що закріплення строків отримання сім'єю остаточного плану допомагає структурувати та встановити чіткий механізм надання соціальних послуг.

Захист конституційних соціальних прав молоді повинен бути націлений на створення максимально комфортних умов для реалізації ними свого потенціалу,

що у подальшому сприятиме й розвитку усього суспільства та держави. Однак такий підхід не враховує реальні можливості держави щодо фінансування, внаслідок чого значна частина нормативно-правових актів не вдосконалюється та не враховується при розробленні державних бюджетів. Саме така ситуація існує щодо надання пільгових довготермінових кредитів для молоді на будівництво та придбання житла. Слід зазначити, що наявність житла дозволить покращити мобільність молоді та заохотити її роботу не лише у великих містах, але й у селах та селищах міського типу, де існує проблема наявності висококваліфікованих молодих спеціалістів. Аналіз Порядку надання таких кредитів свідчить про значну застарілість використовуваних термінів та посилань. Так, відповідно до ст. 16 Порядку надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла кредит надається молодим сім'ям та самотнім громадянам на будівництво (реконструкцію) житла терміном до 30 років, але не більше, ніж до досягнення старшим з подружжя пенсійного віку (55 років – для жінок, 60 років – для чоловіків) [351]. Тобто неправомірною є вказівка на вік виходу на пенсію, що уже не відповідає законодавству. Встановлення точного віку обмежує можливість надання кредиту та збільшує суму платежів. Це впливає на рівень захисту права на житло для молоді, що є одним із соціальних. Крім того, вказуючи про право на кредитування для самотніх громадян, законодавець залишає поза увагою максимальний строк кредиту для них, оскільки визначається лише момент досягнення пенсійного віку одним із подружжя. Варто також звернути увагу на те, що використання формулювання «термін» є некоректним, оскільки документ повинен містити точну календарну дату, а отже, більш доречним буде використання поняття «строк», що позначатиме максимальну тривалість кредитного договору.

Тож доцільним є удосконалення Порядку шляхом узгодження із сучасним законодавством. Відповідно, ст. 16 Порядку надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та саодиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла слід змінити, встановивши наступний її зміст: «Для молодих сімей кредит на будівництво (реконструкцію) житла надається строком до 30 років, але не більше, ніж до досягнення старшим з подружжя пенсійного віку, який визначено згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Саодиноким громадянам кредит на будівництво (реконструкцію) житла надається строком до 30 років, але не більше, ніж до досягнення ними пенсійного віку, визначеного згідно з Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Така норма дозволить уникнути порушення вказаного права на отримання довготривалого кредиту, а також дасть можливість обґрунтовано оскаржити рішення про відмову, використовуючи сучасне законодавство для доведення власної позиції.

Застарілість даного Порядку впливає не лише на узгодженість норми права, але й на якість юридичної техніки. Так, відповідно до ст. 18 Порядку надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та саодиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла для отримання кредиту кандидат подає консультатійному центру такі документи: заяву про надання кредиту; документи, що підтверджують необхідність поліпшення житлових умов для кандидатів, які постійно проживають на селі, копію свідоцтва про шлюб, паспортні дані [351]. Тобто обрані формулювання не дозволяють тлумачити вимоги чітко, а також спричиняють ускладнення процедури реалізації права через відсутність вказівки на відповідно затвержені форми. Незрозуміло також, які саме документи підтверджують необхідність поліпшення житлових умов у селі. Як наслідок, такі формулювання надають більше підстав для того, щоб не затвердити кредит з причин надання неповної

інформації або неподання усіх необхідних документів. Також сучасне законодавство не містить визначення терміна «паспортні дані», що знову ж збільшує простір для зловживання повноваженнями та неправильного тлумачення. Отже, у зв'язку із зазначеними прогалинами ускладнюється можливість оскарження рішення про відмову у наданні кредиту, оскільки розмиті самі вимоги для такого надання, тому здійснення захисту соціальних прав буде мати низьку ефективність.

Дослідження чинних нормативно-правових актів показало, що набуття статусу особи, що потребує поліпшення житлових умов, регулюється Правилами обліку таких громадян [352] та визначається шляхом перевірки наявності особи на квартирному обліку. Підтвердженням взяття на облік є рішення виконавчого комітету місцевої ради або спільне рішення адміністрації підприємства, організації, установи, кооперативної чи громадської організації.

Тож, враховуючи сучасні зміни, слід змінити абзаци 1-3 ст. 18 Порядку надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла, які викласти у такій редакції: «Для отримання кредиту кандидат подає до Центру надання адміністративних послуг такі документи:

- 1) заяву про надання кредиту, у якій міститься інформація щодо виду, валюти та суми кредиту, а також строків та періодичності погашення;
- 2) довідку про перебування на квартирному обліку або ж акт технічного стану та затверджену копію рішення виконавчого комітету сільської ради;
- 3) реквізити документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України».

Також слід доповнити ст. 18 Порядку частиною 2, у якій закріпити вичерпний перелік документів, необхідних для прийняття рішення. У ній також необхідно зазначити, що вимагати подання додаткових документів Центрами

надання адміністративних послуг забороняється. Крім того, слід вказати, що зміна виразу «консультативний орган» на ЦНАП відповідає сучасній термінології та полегшує використання норми права.

Відсутність чітко визначених критеріїв та порядку здійснення прогнозування кількості здобувачів освіти має цілий ряд прогалин щодо захисту права на освіту. Відповідно до ч. 1 ст. 2 Порядку забезпечення підручниками та посібниками здобувачів повної загальної середньої освіти і педагогічних працівників визначення потреби в підручниках та посібниках у поточному навчальному році здійснюється відповідно до прогнозованої кількості здобувачів повної загальної середньої освіти з урахуванням їх максимальної кількості на наступні п'ять років [353]. Тобто саме завдяки чітко визначеній кількості учнів на 5 років відбувається друкування підручників та інших навчальних матеріалів, що забезпечують освітній процес. Крім того, саме завдяки отриманій кількості формується й бюджет із запланованими витратами для такого друку. Слід наголосити, що захист права на освіту, у даному випадку, відбувається шляхом зменшення економічного навантаження на батьків чи опікунів. Таким чином, неправильний розрахунок кількості учнів спричинить неповноцінність здійснюваних заходів та необхідність у залученні приватних коштів, а отже, фактично порушуватиметься право на безкоштовне отримання освіти та доступ до такої освіти.

Таким чином, необхідним є визначення критеріїв та показників, на основі яких буде здійснено прогнозування. Найбільш доцільним вважається створення окремого підзаконного нормативно-правового акта, який регулював би дане питання. Слід визначити й обов'язковість його прийняття та взаємодію між органами, які зобов'язані подавати інформацію. Тож ч. 1 ст. 2 Порядку забезпечення підручниками та посібниками здобувачів повної загальної середньої освіти і педагогічних працівників необхідно вдосконалити наступним чином: «Визначення потреби в підручниках та посібниках у поточному

навчальному році здійснювати відповідно до встановленого Міністерством освіти та науки України Порядку обчислення прогнозованої кількості здобувачів повної загальної середньої освіти з урахуванням їх максимальної кількості за наступні п'ять років». Крім того, ст. 2 даного Порядку слід доповнити ч. 3, що буде містити наступну правову норму: «Прогнозування повинно здійснюватися із врахуванням даних щодо віку та року народження дітей, що проживають у населеному пункті, а також на основі інформації, отриманої від структурних підрозділів освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій». Визначення порядку саме МОН дозволить зробити процес його зміни та вдосконалення більш гнучким із врахуванням поточної ситуації щодо можливостей державного фінансування. Важливою є також стабільність забезпечення, а отже, слід доповнити ст. 2 даного Порядку ч. 4, згідно з якою зміна Порядку обчислення прогнозованої кількості здобувачів повної загальної середньої освіти з урахуванням їх максимальної кількості за наступні п'ять років здійснюється МОН не частіше ніж раз на 5 років.

Захист права на освіту може здійснюватися не лише державою. Враховуючи важливість розвитку громадянського суспільства, зазначимо, що актуальним є питання взаємодії між ним та державою. В аспекті захисту права на освіту така взаємодія може відбуватись шляхом проведення громадського нагляду. Відповідно до ч. 3 ст. 71 Закону України «Про освіту» безпосередньо в закладі освіти громадський нагляд (контроль) може проводитися виключно з дозволу керівника закладу освіти, крім випадків, встановлених законодавством [339]. Аналіз даної норми дозволяє дійти висновку, що право на громадський контроль обмежується. Насамперед це пов'язано із відсутністю затвердженої процедури отримання відповідного дозволу, що дозволить зменшити рівень необґрунтованих відмов. Однак постає питання щодо необхідності саме надання дозволу. В контексті сприяння покращення якості освіти та зменшення прояву

корупції, сприяння взаємодії громадських та державних інститутів більш доречного говорити про погодження. Слід наголосити, що громадський контроль допомагає зменшити навантаження на правоохоронні та контрольно-наглядові органи, зменшити рівень правопорушень, а також витрати бюджету щодо покриття завданої шкоди.

Громадський контроль повинен проводитись, враховуючи цілі самого освітнього процесу, а отже, не перешкоджати та не призупиняти його здійснення. Саме тому гостро стоїть питання стосовно необхідності у визначенні процедури. Відповідно, обов'язковим є письмове звернення до керівника освітнього закладу та встановлення розумних термінів для відповіді. Крім того, погодження означає більш тривалий процес, що включає у себе домовленість між сторонами.

Тож, враховуючи дані позиції, акцентуємо увагу на тому, що слід удосконалити ч. 3 ст. 71 Закону України «Про освіту», яка буде мати наступний зміст: «Безпосередньо в закладі освіти громадський нагляд (контроль) може проводитися виключно за погодження із керівником закладу освіти, крім випадків, встановлених законодавством». Також потрібно доповнити даний Закон й ст. 71-1 наступного змісту: «Для проведення громадського контролю (нагляду) безпосередньо у закладі освіти необхідним є дотримання наступного порядку:

4. Громадська організація для проведення громадського контролю (нагляду) зобов'язана подати керівнику закладу освіти заяву про проведення громадського контролю із визначеними термінами, протягом яких такий контроль буде здійснюватися.

5. Керівник протягом 7 робочих днів з моменту подачі заяви у письмовій формі надає відповідь про погодження чи непогодження громадського контролю. Непогодження громадського контролю повинно бути обґрунтоване. У випадку непогодження керівник закладу освіти зобов'язаний

запропонувати інші терміни для проведення контролю у межах трьох місяців з моменту подачі заяви.

6. Відсутність відповіді від керівника закладу освіти протягом 7 робочих днів з моменту подачі заяви про проведення громадського контролю означає погодження проведення громадського контролю безпосередньо у закладі освіти у терміни, вказані у заяві про проведення громадського контролю».

Сутність наступної прогалини щодо неповного переліку суб'єктів звернення зі скаргою до освітнього омбудсмена теж пов'язана із проблемою взаємодії з громадянськими інститутами. Так, згідно з ч. 4 ст. 73 Закону України «Про освіту» освітній омбудсмен відповідно до покладених на нього завдань має право розглядати скарги та перевіряти факти, викладені у скаргах, поданих здобувачами освіти, їхніми батьками, законними представниками, а також педагогічними, науково-педагогічними і науковими працівниками [339]. Ця ж норма дублюється у ч. 1 ст. 9 Положення про освітнього омбудсмена [354]. Однак законодавцем не визначено право на подання скарги до освітнього омбудсмена від громадських організацій та органів громадського самоврядування у сфері освіти. Дана прогалина впливає на можливість настання юридичних наслідків у результаті уже згаданого громадського контролю. Громадські організації вважаються неупередженими та незалежними, що дозволяє їм здійснювати нагляд та контроль без впливу з боку здобувачів освіти або педагогічних та наукових працівників. Важливим фактором є спеціалізація громадських організацій саме у сфері освіти, що сприятиме вищій кваліфікації та професійності поданих ними заяв.

Скарга до освітнього омбудсмена – один із способів захисту права на освіту, тому важливо, щоб його проведення було комплексним та охоплювало усі випадки порушення. Крім того, взаємодія освітнього омбудсмена із громадськими організаціями дозволить втілювати визначений у законодавстві

напрямок щодо державно-громадського управління у сфері освіти. Згідно з ч. 1 ст. 70 Закону України «Про освіту», громадське самоврядування у сфері освіти – це право учасників освітнього процесу та громадських об'єднань, інших інститутів громадянського суспільства, установчими документами яких передбачена діяльність у сфері освіти та/або соціального захисту осіб з особливими освітніми потребами [339]. Тобто самоврядування може здійснюватися не лише громадськими організаціями, а їх спеціалізація може включати і захист осіб із особливими потребами. Відповідно, важливим є включення до переліку суб'єктів звернення до освітнього омбудсмена також інших інститутів громадянського суспільства, що допоможе виправити прогалини, пов'язані із перешкодами для організації чи здійснення самоврядування в освіті.

Тож необхідним є доповнення ч. 4 ст. 73 Закону України «Про освіту» та зміни ч. 1 ст. 9 Положення про освітнього омбудсмена наступним текстом: «Освітній омбудсмен відповідно до покладених на нього завдань має право розглядати скарги та перевіряти факти, викладені у скаргах, поданих здобувачами освіти, їхніми батьками, законними представниками, а також педагогічними, науково-педагогічними і науковими працівниками, громадськими організаціями та іншими інститутами громадянського суспільства, установчими документами яких передбачено діяльність у сфері освіти та/або соціального захисту осіб з інвалідністю, соціального захисту осіб з особливими освітніми потребами, а також органами громадського самоврядування у сфері освіти (конференції, форуми, з'їзди, органи громадського самоврядування закладу освіти)».

Дослідження національного законодавства дозволило дійти висновку, що на сьогодні існують і законодавчі прогалини захисту права на охорону здоров'я та медичну допомогу. Так, відповідно до ч. 3 ст. 34 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» лікар має право відмовитися від

подальшого ведення пацієнта, якщо останній не виконує медичних приписів або правил внутрішнього розпорядку закладу охорони здоров'я, за умови, що це не загрожуватиме життю хворого і здоров'ю населення [52]. Тобто причинами відмови є невиконання медичних приписів або ж правил внутрішнього розпорядку. Однак не визначено, яким саме чином необхідно доводити наявність даних підстав для відмови. Як наслідок, посилення на недотримання правил внутрішнього розпорядку може бути не обґрунтованим, що поставить під загрозу як реалізацію самого права на відмову лікаря, так і захист права на медичну допомогу для пацієнта. Крім того, незрозумілим є і порядок реалізації такого права, оскільки не визначено форму відмови, строки її здійснення та повідомлення самого пацієнта.

Слід зазначити, що у затвердженому зразку листка працездатності існує спеціальна графа для відміток про порушення режиму [355]. Отже, даний документ може бути підтвердженням невиконання медичних приписів. Крім того, усі відомості про порушення правил та невиконання приписів повинні бути вказані у медичній картці, оскільки це безпосередньо буде впливати на подальші заходи та методи лікування. Окремо варто вказати на сам порядок відмови. Так, відмова повинна мати письмову форму та бути направлена до керівника медичного закладу, оскільки саме він здатний зрозуміти обґрунтованість причин та проаналізувати, чи загрожує така відмова життю та здоров'ю пацієнта.

Враховуючи дані позиції, зазначимо, що ст. 34 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» слід доповнити ч. 4, яка матиме наступний зміст: «Заява про відмову від подальшого ведення пацієнта подається безпосередньо керівнику медичного закладу разом із копією медичної карти та/чи листка непрацездатності, що підтверджуватимуть порушення правил внутрішнього розпорядку та/чи недотримання медичних приписів. Рішення керівника медичного закладу у письмовій формі повідомляється

протягом одного робочого дня лікарю, що заявив про відмову, та пацієнту, від якого такий лікар заявив відмову». Варто наголосити, що дана норма знизить рівень зловживань та, відповідно, підвищить рівень прозорості самої процедури, що, у свою чергу, дасть можливість зрозуміти, чи було порушено саме право на охорону здоров'я та медичну допомогу та чи було здійснено належний його захист.

Ще однією прогалиною, яка пов'язана із захистом права на охорону здоров'я та медичну допомогу, є використання посилань на нечинні нормативно-правові акти, що регулюють питання безоплатного отримання ліків та іншого медичного забезпечення. Так, відповідно до ч. 2 ст. 54 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» порядок забезпечення громадян безплатно або на пільгових умовах лікарськими засобами та імунобіологічними препаратами визначається законодавством України [52]. Слід наголосити, що безоплатне або на пільгових умовах отримання ліків є одним із найбільш яскравих прикладів здійснення комплексного захисту конституційного соціального права, оскільки охоплює як можливість реалізації права на охорону здоров'я, так і на соціальну допомогу та на матеріальне забезпечення. Аналіз національного медичного законодавства свідчить, що вказаного у законодавстві Порядку на сьогодні не існує. Реалізація даного права передбачена у постанові Кабінету Міністрів «Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань» [356]. Тобто законодавчий припис є застарілим та неузгодженим із сучасним законодавством. Така ситуація негативно впливає як на сам механізм втілення права, оскільки порушено зв'язки між законодавчими актами, так і зміст самої постанови, оскільки вона не обмежена вимогами, що встановлені у профільному законі щодо пільгового випуску. Крім того, процес

захисту такого права буде ускладненим необхідністю обґрунтування використання саме зазначеного порядку замість встановленого у Законі.

З метою вирішення даної ситуації необхідно внести зміни до ч. 2 ст. 54 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», після чого вона матиме наступний вигляд: «Кабінет Міністрів України зобов'язаний упорядкувати реалізацію права громадян на безоплатне або на пільгових умовах забезпечення лікарськими засобами та імунобіологічними препаратами шляхом видання відповідної постанови». Це дозволить визначити постійний зв'язок із постановою Кабміну саме завдяки її змісту, а не назві, що, у свою чергу, усуне необхідність постійної зміни даної норми.

Однак залишається потреба у виданні такої постанови Кабміном, що є актуальною й щодо права на безоплатне чи на пільгових умовах забезпечення осіб протезами, ортопедичними, коригуючими виробами, окулярами, слуховими апаратами, засобами лікувальної фізкультури і спеціальними засобами пересування, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 56 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» категорії осіб, які підлягають безоплатному або пільговому забезпеченню зазначеними виробами і предметами, а також умови і порядок забезпечення ними встановлюються законодавством України [52]. Однак аналіз законодавства свідчить про відсутність належного нормативно-правового акта. Слід вказати, що найбільш відповідним нормативно-правовим актом є саме постанова КМУ, так як вона дозволяє забезпечити координацію інформації та рекомендацій МОЗ та Мінсоцполітики, а також врахувати фінансові можливості держави. Важливим також є встановлення істроків прийняття даних постанов. Найбільш доцільно закріпити норми щодо строків у прикінцевих положеннях, що відповідає загальній практиці законотворення. Окремо слід наголосити, що відсутність порядку втілення права на безоплатне чи пільгове забезпечення категорій осіб, які йому підлягають, не просто ускладнює реалізацію, але й унеможлиблює її.

Захист такого права також буде ускладнений, оскільки потребуватиме вказівки на те, як саме було порушено право, а отже, й посилання на порядок.

Таким чином, необхідно Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» доповнити Прикінцевими положеннями, у ст. 1 яких закріпити норму права наступного змісту: «Кабінет Міністрів України протягом трьох місяців з моменту набуття чинності змінами до даного Закону зобов'язаний видавати відповідні постанови та приводити національне законодавство у відповідність із даним Законом». Також Прикінцеві положення слід доповнити ст. 2, відповідно до якої невиконання обов'язку, визначеного у їх ст. 1, протягом трьох місяців уповноваженими особами Кабінету Міністрів України є підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності.

Отже, на основі проведеного дослідження законодавчих прогалин захисту конституційних соціальних прав можливо зрозуміти, що спільним для них є неналежне закріплення на законодавчому рівні механізму реалізації такого захисту. Зазначена ситуація – наслідок прогалин та колізій, а часто й застарілості самих законодавчих актів. Дане дослідження допомогло зрозуміти, що спільним та необхідним кроком, який сприятиме вдосконаленню практики реалізації захисту конституційних соціальних прав, є прийняття загальнодержавної програми реформування соціального законодавства із визначеною чіткою метою, що буде містити не лише принципи, але й розрахунки, а також послідовні кроки із строками та відповідальністю за їх недотримання. Також важливо, щоб така програма була сформована на основі реальних можливостей держави та існуючих показників із врахуванням європейських стандартів захисту соціальних прав. Тобто вона повинна враховувати рекомендації відповідних міністерств, органів місцевого самоврядування, місцевих державних адміністрацій, а також рекомендації, надані європейськими органами, та рішення Європейського суду з прав людини.

Висновки до Розділу 4

1. Практичними проблемами захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина є:

1) необхідність удосконалення механізму взаємодії держави із громадськими організаціями, що здійснюють захист конституційних соціальних прав людини і громадянина;

2) потреба у створенні спеціального порядку розгляду судових справ із соціального захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина;

3) відсутність чіткої стратегії фінансування заходів із захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина.

2. Тенденції реформування правового регулювання захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина:

1) створення посади спеціалізованих соціальних омбудсменів;

2) поширення діяльності європейських органів у сфері захисту соціальних прав на Україну;

3) впровадження концепції соціального обслуговування.

3. Прогалини правового регулювання захисту конституційних соціальних прав:

1) прогалини, що стосуються захисту соціальних прав інвалідів:

а) прогалини у порядку призначення соціальної допомоги;

б) незгодженість нормативно-правових актів однакової юридичної сили;

2) прогалини, що стосуються захисту соціальних прав малозабезпечених сімей, дітей та молоді:

а) відсутність визначеного законодавством порядку проведення соціального інспектування;

б) відсутність норми щодо встановлення строків ознайомлення особи із рішенням стосовно проведення соціального інспектування;

3) прогалини, що стосуються захисту соціальних прав молоді:

а) вживання застарілих термінів у Порядку надання пільгових довготривалих кредитів на будівництво житла для молоді;

б) відсутність вичерпного переліку документів для отримання довготривалого кредиту на будівництво житла для молоді;

4) прогалини, що стосуються захисту права на освіту:

а) відсутність критеріїв для прогнозування кількості здобувачів повної середньої вищої освіти;

б) обмеження права на здійснення перевірки закладів освіти у процесі громадського контролю;

в) неповний перелік суб'єктів звернення із скаргою до освітнього омбудсмена;

5) прогалини, що стосуються захисту права на охорону здоров'я як соціального права:

а) відсутність обов'язку обґрунтування причин відмови лікаря від подальшого ведення пацієнта;

б) посилення на нечинні підзаконні нормативно-правові акти.

РОЗДІЛ 5

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

5.1 Захист конституційних соціальних прав людини і громадянина в країнах ЄС: напрями запозичення позитивного досвіду в Україну

Звертаючись до історії українського законодавства, можемо зрозуміти, що воно постійно перебуває у стані реформування, а це свідчить про неоднозначність наслідків запроваджених реформ. Дане твердження поширюється й на конституційне правове регулювання, яке, хоча й має більш стабільний характер, проте повинно відповідати суспільним потребам та новітнім інноваційним методам правового впливу. Оскільки зміни відбуваються саме у соціумі, то найперше необхідно вдосконалити захист конституційних соціальних прав, який на сьогодні застарів через зміну економічних можливостей держави, політичної ситуації та загальної демократизації суспільства. У даному контексті необхідним є звернення до досвіду тих держав, які уже тривалий час є членами ЄС або ж здійснили вдалі реформи власного законодавства, що дозволило їм долучитись до ЄС. При цьому важливо уникнути копіювання норм права, які можуть виявитись неефективними для захисту конституційних соціальних прав саме в українському законодавстві. Потрібно зосередитись на аналізі їх особливостей, визначенні негативних та позитивних аспектів, що дозволить впроваджувати лише дієві новели.

Слід наголосити, що захист конституційних соціальних прав повинен бути не тільки ефективним, але й відповідати ключовій меті щодо втілення особою своїх соціальних прав. Таким чином, результати даного дослідження допоможуть визначити, якою повинна бути державна діяльність та діяльність органів місцевого самоврядування стосовно захисту права як конкретної

людини, так і всієї громади. Також на основі аналізу зарубіжного досвіду захисту даних конституційних прав можливо буде визначити індивідуальні засоби захисту, що підходять для кожного соціального права окремо. Крім того, про ефективність захисту свідчить і забезпеченість прав кожного громадянина, а не лише тих, що потребують спеціальних умов, а отже, досвід країн-учасниць ЄС надасть можливість з'ясувати, які саме методи правового регулювання та прийоми юридичної техніки варто використовувати для збалансування і рівного захисту конституційних соціальних прав.

Питання досвіду країн-учасниць ЄС щодо захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина є малодослідженим серед вітчизняних науковців, проте окремими його аспектами займались наступні вчені: Д.С. Абрамова, Л.М. Булкат, С.О. Верланов, О.М. Волкова, О.В. Зінченко, Ю.Л. Киричук, В.В. Кожан, Г.Г. Козоріз, К.Ю. Мельник, О.Ф. Мельничук, О.В. Побережний, О.С. Проневич, В.Ф. Сіренко, З.З. Фалинська, В.Л. Федоренко, Д.О. Харечко, Ю.С. Шемшученко, І.І. Яцкевич.

Слід звернути увагу на досвід захисту конституційних соціальних прав у Литві, оскільки ця країна не лише є членом ЄС, але й значно пов'язана із Україною як спільним минулим, так і традиціями та методами правового регулювання. Внаслідок такої ситуації можливо проаналізувати не лише сам зміст правової норми, але й юридичну техніку її закріплення. Звертаючись до аналізу розподілу бюджету у Литві [357], можемо зрозуміти, що значна його частина виділяється саме на соціальні сфери життя. Фінансові ресурси спрямовані саме на забезпечення, а не захист конституційних соціальних прав, що, у свою чергу, свідчить про високу ефективність реалізації превентивної функції тими засобами захисту, що використовуються у державі.

У Конституції Литви передбачено цілий ряд прав на сімейну опіку, освіту, охорону здоров'я та медичне страхування. Так, відповідно до ст. 40 Конституції Литви «державні навчально-виховні заклади є світськими. У них за бажанням

батьків провадиться навчання Закону Божого. Вищим навчальним закладам надається автономія. Державою здійснюється нагляд за діяльністю навчально-виховних установ» [358]. Вказівка на світський характер навчально-виховних закладів захищає від дискримінації під час навчання з боку вчителів та дирекції, а також не заважає розвивати у дітей критичне мислення без пропаганди щодо зверхності осіб виключно певної віри. Крім того, захищаються права батьків стосовно виховання дитини в дусі атеїзму. У свою чергу, можливість навчати релігійним нормам за бажанням батьків є захистом права на вільне віросповідання. Значна відмінність від українського законодавства полягає у передбаченні обов'язку держави щодо нагляду за навчальними установами, оскільки така норма стосується безпосередньо конкретних дій з боку держави, а не формального нестворення перешкод для реалізації. Варто наголосити на використанні саме терміна «нагляд», що свідчить про невтручання у безпосередню діяльність та неможливість держави нав'язувати власні методи, способи та предмети навчання, що захищає постійність і безперервність навчального процесу. Також норма щодо автономії закріплена на рівні Конституції, а отже, що не допускає винятків та створення особливих видів університетів. Українським законодавством теж передбачена автономія вишів, однак наявність фінансування з боку держави, єдиних умов вступу для усіх спеціальностей, які не зовсім точно відображають особливості та потреби різних професій, дещо ускладнюють реалізацію такої автономії.

Щодо охорони здоров'я, то ст. 53 Конституції Литви визначено, що «держава піклується про здоров'я людей і гарантує медичну допомогу та послуги людині на випадок хвороби. Законом встановлюється порядок надання громадянам безкоштовної медичної допомоги в державних лікувальних установах. Держава заохочує фізичну культуру суспільства і створює сприятливі умови для спорту» [358]. Таким чином, держава захищає людей не лише від негативних наслідків настання хвороби, але й діє з метою зменшення

випадків настання самої хвороби. Конституційним засобом захисту виступає гарантування безкоштовності надання медичної допомоги, адже доступ до неї є рівним. Проте дещо спірним видається положення щодо безкоштовної медицини винятково для громадян Литви, адже податки в державу сплачують також і нерезиденти, а первинна медична допомога повинна бути надана незалежно від змоги людини оплатити її. Відповідно, більш доречним було б встановлення на конституційному рівні саме загального права на безкоштовну медичну допомогу, а на рівні закону визначення, у яких розмірах вона реалізується щодо громадян, осіб без громадянства та інших осіб, які на законних підставах постійно проживають на території держави.

Також ст. 52 Конституції Литви визначено, що «держава гарантує право громадян на пенсії за віком та по інвалідності, на соціальну підтримку у разі безробіття, хвороби, вдівства, втрати годувальника та інших передбачених законом випадках» [358]. Тобто Конституцією встановлено напрямки здійснення соціального захисту державою. Така деталізація не дозволяє надміру звужувати коло осіб, що потребують особливих умов або для яких настав соціальний ризик. Відмінністю литовського конституційного законодавства можливо вважати розподіл соціальної допомоги у випадку втрати годувальника, що може стосуватись як кровних родичів, так і піклувальника чи опікуна за законом та, власне, вдівства, що стосується винятково сімейних відносин між чоловіком та жінкою. Для українського законодавства важливим є забезпечення такої деталізації задля соціального захисту осіб, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та ветеранів різних війн. У даному контексті існує небезпека щодо неможливості включення нових категорій осіб до конституційного переліку. Відповідно, варто також конституційно закріпити і критерії соціально незахищених верств населення, що допоможе компенсувати відсутність гнучкості у Конституції.

Особливим інструментом захисту конституційних соціальних прав у Литві є державний контролер. Так, відповідно до ст. 134 Конституції Литви «державний контролер здійснює нагляд за законністю управління державним майном і його використанням, а також за виконанням Державного бюджету. Державний контролер представляє Сейму висновок у формі річного звіту про виконання бюджету» [358]. Державний контролер не є частиною загального державного поділу влади на три гілки та фактично здійснює нагляд за діяльністю решти державних органів. У межах захисту конституційних соціальних прав діяльність державного контролера спрямована на перевірку реальності використання бюджетних коштів на соціальні потреби та захист, а також правильність визначення розміру витрачених коштів стосовно їх здатності забезпечувати здійснення соціальних прав.

Щодо захисту окремих конституційних соціальних прав, то слід звернути увагу на Закон Литви «Про систему охорони здоров'я», відповідно до ст. 52 якого «гласність інформації про здоров'я особи обмежується з метою забезпечення недоторканності приватного життя особи, а також недоторканності таємниці його особистого здоров'я. Забороняється оприлюднювати в засобах громадської інформації інформацію про здоров'я особи без її письмової згоди. Захист інформації про здоров'я особи, що міститься в комп'ютерах, повинен бути гарантованим. Критерії таємниці про здоров'я особи встановлюються Міністерством охорони здоров'я» [359]. Дана норма допомагає розділити особисте життя та життя у суспільстві. Збереження таємниці про стан здоров'я, якщо такий не загрожує здоров'ю інших осіб, є важливим, оскільки розголошення може негативно вплинути на кар'єру особи, її честь та гідність, що є недопустимим. Слід вказати, що в національному законодавстві України теж містяться заборони щодо розголошення інформації про здоров'я особи, а також передбачена кримінальна відповідальність за порушення лікарської таємниці, однак і на сьогодні незрозуміло, який повинен

бути точний обсяг інформації, що не підлягає розголошенню. Крім того, розголошення інформації про стан здоров'я може негативно позначитись і на психічному стані особи, що матиме наслідком як погіршення стану такої людини, так і можливе виникнення небезпечних ситуацій для життя та здоров'я інших людей. Таким чином, основним захистом даного права є саме встановлення уповноваженим міністерством критеріїв лікарської таємниці. Також важливим видається здійснення заходів збереження таємниці не лише шляхом нерозголошення, але й ускладнення доступу до неї, що особливо стосується інформаційних технологій та програмного забезпечення.

Забезпечення захисту конституційного соціального права на медичну допомогу здійснюється у Литві не лише державою, але й громадськими організаціями. Так, ст. 63 Закону Литви «Про систему охорони здоров'я» встановлено, що «до компетенції Ради самоврядування з питань управління оздоровчою діяльністю входить затвердження санітарно-гігієнічних правил, за порушення яких застосовується адміністративна відповідальність» [359]. Даною нормою значно спрощується механізм притягнення до адміністративної відповідальності, оскільки для кожного окремого порушення не потрібно створювати нову норму та визначати уповноважений державний орган. Крім того, залучення громадських організацій допомагає краще відобразити проблеми населення певної території, а отже, застосовувані заборони та відповідальність будуть діяти більш ефективно. Необхідним є лише визначення правомірного характеру їх діяльності.

Захист конституційного соціального права на медичну допомогу здійснюється системно та охоплює цілий ряд законодавчих актів. У цьому контексті варто звернути увагу на Закон Литви «Про права пацієнтів і відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди», ст. 14 якого визначено критерії завданої пацієнту шкоди, а також встановлено, що «наслідки лікування, заснованого на стандартах загальноновизнаної медичної практики та наукових

принципах, яких неможливо було уникнути, не трактуються як заподіяння пацієнтам шкоди» [360]. Критерії завданої шкоди допомагають орієнтуватись пацієнту щодо визначення наслідків лікування саме як шкоди задля прийняття рішення про подання скарги на дії лікаря. Оскільки медична діяльність, як і її оцінювання, потребують наявності спеціальних знань, то визначення факту наявності шкоди та її розмірів не може бути здійснено судом. Саме тому існує спеціальна комісія щодо розгляду справ про шкоду пацієнтам, рішення якої затверджується судом. Щодо уточнення про негативні наслідки лікування, то дана норма спрямована на вирішення дискусії про гуманність використовуваних методів лікування. Таким чином, важливим є вибір того методу лікування пацієнта, що відповідатиме останнім інноваційним напрацюванням у науці та буде найменш несприятливо впливати на організм особи.

Отже, на основі проаналізованих норм права можна визначити наступні особливості захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Литві:

1. Державна участь. Дана особливість полягає у встановленні чітких обов'язків держави щодо нагляду, контролю та гарантування. Зрозумілою є участь держави щодо створення умов реалізації соціальних прав шляхом підтримання функціонування пенсійної системи, створення спеціальних органів, що захищають від наслідків форс-мажорних обставин усе населення держави. Проте конституційні норми права у Литві визначають більш активну роль держави, що полягає у застосуванні заохочень щодо правомірної та корисної поведінки, як-то заняття спортом. Таким чином, держава здійснює захист конституційних соціальних прав постійно, а не лише після порушення конкретного соціального права. Особливим наслідком такої ситуації є можливість швидше визначати проблемні моменти та продумувати оперативні шляхи їх розв'язання.

2. Винятковість. Так, захист конституційних соціальних прав не може бути уніфікованим навіть на рівні Конституції. Саме з метою уникнення використання єдиного законодавчого підходу та закріплення принципу диференціації для кожного соціального права визначено окремі способи реалізації та обов'язки органів влади щодо їх забезпечення. Захист у даному випадку полягає у визначенні конституційних меж втілення кожного соціального права. Крім того, у законодавчих актах захист здійснюється шляхом передбачення діяльності окремих кваліфікованих органів у різних галузях, через встановлення стандартів виконання роботи та різних видів відповідальності. Таким чином, захист конституційних соціальних прав має винятковий характер, що допомагає уникнути неправильного вибору способу захисту або ж притягнення до юридичної відповідальності безпідставно.

3. Сприятливість. Дана ознака полягає у створенні державними органами і органами влади на місцях умов для реалізації соціальних прав безперешкодно та із залученням мінімальної кількості бюрократичних засобів. Так, режим сприяння полягає у додатковому фінансуванні, здійсненні превентивних заходів, застосуванні новітніх технологій для скорочення часу отримання соціальної послуги чи звернення за безпосереднім захистом. Тобто захист конституційних соціальних прав здійснюється через полегшення процедури їх реалізації, супроводження державою кожного її етапу для максимально швидкої зворотної реакції щодо надання самого захисту та припинення протиправних дій.

Таким чином, на основі досвіду Литви слід вдосконалити в Україні захист конституційних соціальних прав щодо захисту права на освіту. Так, відповідно до ч. 2 ст. 52 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної,

вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам» [1]. Проте практика втілення права на освіту свідчить про нездатність держави забезпечити повноцінне фінансування усіх рівнів освіти, що, у свою чергу, унеможливує реалізацію права на захист, адже відсутні конкретні суб'єкти чи органи державної влади, які уповноважені на діяльність щодо забезпечення безкоштовності вищої освіти. Тобто дана норма не дозволяє змінювати законодавство з метою більш раціонального розподілу бюджету та гарантування реалізації соціальних прав, але й не має прямої дії щодо застосування безпосередньо як підстави для притягнення до юридичної відповідальності. Саме тому ст. 52 Конституції України слід дещо змінити, доповнивши її нормою наступного змісту: «Вищі заклади освіти наділені автономією. Кожен має право на вищу освіту залежно від своїх інтелектуальних, творчих, спортивних здібностей на конкурсній основі за кошти держави чи кошти фізичних та юридичних осіб». Встановлення автономії університетів є засобом захисту від державної пропаганди та неправильного розподілу коштів. Визначення права на вищу освіту залежним від здібностей особи наближає конституційні норми до реальних суспільних відносин, що, у свою чергу, дозволить реформувати законодавчі норми більш ефективно.

Також на основі вдалого досвіду правового регулювання права на надання медичної допомоги у Литві слід дещо удосконалити й медичне законодавство. Так, на сьогодні відповідальність за порушення конституційного права на охорону здоров'я та медичну допомогу визначена різними нормативно-правовими актами. Така відповідальність має або ж винятково дисциплінарний характер, або ж пов'язана із безпосереднім завданням шкоди життю і здоров'ю пацієнта. Проте охорона здоров'я полягає й у здійсненні профілактичних дій та, власне, чіткому дотриманні профільного законодавства у строки та порядку ним встановленому. Саме тому варто доповнити ст. 80 Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я» [52], норми якої щодо відповідальності

мають відсильний характер, частиною другою, згідно з якою «особи, що не дотримуються заборон та/або не виконують чи не в повній мірі виконують встановлені даним Законом обов'язки, несуть адміністративну відповідальність». Завдяки цьому доповненню будуть охоплюються не лише ті правопорушення, що визначенні уже в адміністративному законодавстві, але й усі протиправні діяння, які проявляють свій негативний вплив через певний час. Тобто відбувається не лише захист уже порушеного права, але й превентивний захист, що спрямований на покращення якості надання медичних послуг.

Наступною державою, досвід якої щодо захисту конституційних соціальних прав буде корисним для запозичення, є Іспанія. Так, ця країна має досвід не лише впровадження європейських тенденцій, але й успішного подолання негативних наслідків світових економічних криз саме у соціальній сфері. Таким чином, встановлення особливостей іспанського законодавства допоможе визначити ті засоби захисту соціальної сфери, що не потребують значних фінансових ресурсів. Крім того, аналіз її досвіду надасть можливість визначити пріоритетні напрями захисту конституційних соціальних прав, які не можуть бути обмеженими або обмежуються мінімально.

У ст. 27 Конституції Іспанії визначено, що «державна влада гарантує всім право на освіту за допомогою загального планування педагогічної системи, дієвої участі всіх зацікавлених секторів і створення навчальних закладів. Викладачі, батьки і, при нагоді, учні здійснюють контроль і беруть участь в управлінні всіма навчальними закладами, що фінансуються за рахунок Державного бюджету. Державна влада надає підтримку навчальним закладам, діяльність яких відповідає вимогам, передбаченим законом для надання такої підтримки» [361]. Отже, захист конституційного соціального права на освіту відбувається шляхом планування, оскільки передбачає встановлення стабільності та очікуваного результату, його недосягнення тягне за собою притягнення до юридичної відповідальності. Важливим інструментом, який

значно зменшує навантаження на державні органи, є залучення до контролю усіх зацікавлених суб'єктів освітніх відносин, зокрема вчителів, батьків та безпосередньо учнів. За рахунок цього формується новий інструмент захисту через здійснення самоуправління. Закріплення його на конституційному рівні є яскравим прикладом гарантування діяльності та усунення перешкод для реалізації прав у соціальній сфері. Із даної норми також випливає, що держава дотримується диспозитивних методів правового регулювання, оскільки її ключовою функцією є сприяння правомірній діяльності щодо соціального права на освіту, а не притягнення до юридичної відповідальності. Тобто використання у Конституції таких формулювань – це спосіб встановлення принципів державного захисту соціальних прав.

Також ст. 40 Конституції Іспанії закріплено, що «державна влада створює сприятливі умови для соціального та економічного розвитку, а також для більш справедливого розподілу регіональних і приватних доходів у рамках політики щодо стабілізації економіки. Буде здійснюватися також особлива політика щодо забезпечення повної зайнятості» [361]. Право на працю є одним із основних конституційних соціальних прав, а його реалізація – гарантією можливості здійснення й інших соціальних прав, зокрема права на пенсію та охорону здоров'я. Крім того, саме завдяки праву на працю людина забезпечує власний достатній матеріальний рівень. Тобто задля захисту конституційних соціальних прав діяльність держави повинна бути спрямована не лише на фінансування державних установ та організацій, але й на створення комфортних умов для праці.

Аналізуючи дану норму, можемо дійти висновку, що соціальна сфера захищається відповідно до принципів справедливості та розподілу влади на місцях. Слід наголосити, що передання влади та особливо повноважень щодо розпорядження фінансами на місця допомагає правильно розподілити кошти, призначені для вирішення проблем місцевості щодо діяльності лікарень,

освітніх центрів або інфраструктури. Для українського законодавства здійснення фінансової децентралізації є ключовою проблемою, що перешкоджає належному захисту соціальних прав, оскільки ускладнює можливості щодо контролю за надходженням коштів та контролю за їх використанням як з боку держави, так і з боку громади. Таким чином, конституційне закріплення саме фінансової децентралізації у сукупності із встановленням єдиної державної політики стосовно конкретних напрямків захисту конституційних соціальних прав допоможе забезпечити єдність методів та загальної мети захисту соціальних прав та вирішувати конкретні проблеми на місцях ефективніше й оперативніше.

Щодо права на охорону здоров'я, то ст. 43 Конституції Іспанії встановлено, що «до відання державної влади відноситься організація і керівництво охороною здоров'я за допомогою проведення профілактичних заходів, а також надання необхідних послуг і допомоги. Державна влада розвиває санітарну освіту, фізкультуру і спорт і сприяє також правильному використанню дозвілля» [361]. Найбільш актуальним є визначення обов'язку держави щодо профілактики захворювань, а не безпосередньої компенсації та захисту від наслідків. З метою забезпечення прямої дії норм Конституції, а не їх декларативності передбачені основні й профілактичні заходи, зокрема фізкультура та спорт. Важливим також є встановлення межі такого сприяння, завдяки чому держава позбавлена можливості впливу на свободу вибору та діяльності кожної людини. Найбільш доречним є застосування заходів планування та рекомендацій, що допоможуть переконати людей щодо необхідності підтримання здоров'я для кожної людини, основних способів такої підтримки та допомоги, яка постійно надається з боку держави. Стосовно безпосереднього захисту, то він здійснюється шляхом запровадження медичного страхування та контролю за компетентністю лікарів.

Однією із особливостей саме іспанського захисту конституційних соціальних прав є специфічний контроль за вихованням та повноцінним розвитком дітей. Так, відповідно до 7 доповненого положення Закону Іспанії «Про захист дітей та молоді» «державні адміністрації в межах своєї компетенції повинні затвердити конкретні плани захисту дітей у віці до шести років, в яких містяться заходи по вихованню в прийомній сім'ї» [362]. Тобто держава втручається у діяльність прийомних батьків щодо виховання, встановлюючи для них конкретні обов'язки. Така ситуація пов'язана із потребою додаткового захисту прав дитини щодо освіти, здоров'я, можливості залучення до праці. Оскільки прийомна сім'я збільшує шанси щодо їх порушення, то, відповідно, й контроль є значно суворішим. Аналіз даної норми дає підстави стверджувати про фактичне обмеження права на свободу виховання дитини, проте воно нівелюється правовим характером захисту інтересів дитини. Існування таких планів значно полегшує виконання батьківських обов'язків за рахунок визначення найбільш оптимальних способів їх здійснення. Таким способом проявляється спрямувальний та диспозитивний способи захисту конституційних соціальних прав, за якого інтереси різних груп осіб є рівними та збалансованими.

Важливою відмінністю від українського законодавства є можливість всиновлення дитини іноземними громадянами. Так, відповідно до 4 глави Закону Іспанії «Про захист дітей та молоді» «захист найкращих інтересів дитини як фундаментальна цінність має бути метою усиновлення. Усиновлення можливо лише для громадян тих держав, де впроваджена та дотримується Гаазька конвенція та міжнародні документи ООН щодо усиновлення, діяльність щодо усиновлення ведеться виключно через акредитовані міжнародні організації щодо усиновлення» [362]. Конституційне право на створення сім'ї, бути усиновленим та на усиновлення не може бути обмежено законодавчою нормою щодо можливості його реалізації виключно громадянами. важливою є

гарантія задоволення інтересів дитини та належного ставлення до неї. Саме тому існує цілий ряд вимог до вибору організації усиновлення та громадянства усиновлювача, які і є засобами захисту здійснення усіх конституційних соціальних прав. Положення щодо не лише впровадження, але й дотримання міжнародних норм пов'язане із неможливістю захистити дитину за межами території Іспанії, а отже, такий захист повинна здійснити держава, у яку дитина переїжджає. У межах захисту прав дитини держава має діяти, виходячи не з національних інтересів та забезпечення прав виключно громадян, а забезпечення таких умов для дитини, які гарантували б безперешкодну реалізацію усіх її особистих, політичних, соціальних та інших конституційних прав. Таким чином, для українського законодавства постає потреба як у встановленні права на усиновлення на рівні Конституції задля захисту його непорушності, так і зміні законодавчого врегулювання з метою посилення контролю з боку держави не тільки за процесом усиновлення, але й діяльністю після усиновлення щодо догляду за дитиною.

Отже, на основі проведеного дослідження можливо дійти висновку про наступні особливості захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина у Іспанії:

1. Диспозитивність. Дана ознака захисту конституційних соціальних полягає у виборі таких засобів та методів правового впливу, які спрямовані на пояснення доцільності та корисності правомірної поведінки разом із встановленням достатньої свободи вибору та дій. Так, держава та органи місцевого самоврядування здійснюють захист через планування і рекомендації. У випадку порушення конституційних соціальних прав необхідним є застосування уже засобів примусу та компенсації. Проте, аналізуючи закріплені у Конституції Іспанії принципи та обов'язки громадян й держави, можемо зрозуміти, що ключовим є максимальне невтручання держави та залучення позадержавних організацій у досліджуваний процес.

2. Самоврядність. Самоврядність як особливість захисту конституційних соціальних прав є безпосереднім наслідком попередньої та полягає в активній діяльності місцевих органів управління, які визначають способи та напрями фінансування реалізації соціальних прав. Самоврядність допомагає громаді ефективніше захищати власні соціальні права та визначати проблемні аспекти щодо діяльності лікарень, шкіл або ж спортивних майданчиків. Крім того, саме завдяки самоврядності вдається передбачати можливі сприятливі умови для порушення соціальних прав, що особливо стосується дітей, та протидіяти їх виникненню. Слід наголосити, що закріплені у Конституції вимоги щодо обов'язків держави поширюються й на органи місцевого самоврядування. Це є додатковим засобом захисту через можливість контролю та відповідного аналізу здійснюваної ними діяльності.

3. Рівність. Звертаючись до аналізу конституційного регулювання, зробимо висновок, що захист соціальних прав осіб здійснюється рівноцінно та однаково щодо кожної особи. Так, наприклад, права особи на працю захищаються таким чином, щоб не завдати шкоди правам роботодавця на отримання прибутку. Аналогічні положення стосуються освітніх відносин або відносин щодо надання медичної допомоги. Таким чином, під час тлумачення та реалізації конституційних норм не відбувається трансформування і викривлення бачення протиправної ситуації винятково щодо захисту соціальних прав однієї сторони відносин. Тобто саме завдяки рівності захист конституційних соціальних прав поширюється на кожну людину та громадянина, надається неупереджено та без дискримінації.

На основі аналізу іспанського правового регулювання щодо захисту конституційних соціальних прав стає зрозумілою потреба у вдосконаленні національного законодавства стосовно права громади визначати соціальні потреби та спосіб захисту соціальних прав самостійно. Однак аналіз конституційного регулювання даного питання свідчить, що права громади на

самоврядування саме в межах соціальних прав не встановлено. Відповідно, Конституцію України варто доповнити новою ст. 53-1, згідно з якою «держава з метою створення сприятливих умов для реалізації, забезпечення та захисту соціально-економічних прав кожного, а також для більш справедливого розподілу регіональних і місцевих доходів зобов'язана надати більше самоврядних прав територіальним громадам у соціальній сфері за їхнім зверненням до Кабінету Міністрів України». Таким чином, визначається як уповноважений суб'єкт, так і критерії обґрунтованості звернення щодо надання більшого об'єму самоврядування та передачі повноважень органів. Крім того, зміни, внесені до Конституції, сприятимуть прискоренню проведення фінансової децентралізації, що виступатиме гарантією самоврядування, а отже, й ефективнішого захисту кожного конституційного соціального права.

Також потребує запозичення досвід Іспанії і щодо захисту конституційного права на сім'ю та усиновлення. Слід наголосити, що на рівні Конституції України право на сім'ю є гарантованим для кожного чоловіка та жінки. Однак дане право звужується уже в межах законодавчого регулювання. Так, п. 9 ч. 1 ст. 212 Сімейного кодексу України визначено, що «не можуть бути усиновлювачами особи, які є іноземцями, які не перебувають у шлюбі, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини» [69]. Проблемним аспектом даної норми є відсутність захисту дитини від усиновлення тією особою, що є громадянином країни, де права людини і громадянина постійно порушуються або ведуться війни, тобто дитина може бути переміщена у несприятливі для неї умови, у яких існує загроза не тільки соціальним, але й особистим конституційним правам. Статус непереходимості у шлюбі не може бути підставою для відмови в усиновленні, оскільки сімейний статус перебування у шлюбі може бути необов'язковим для країни проживання. Крім того, сім'я може існувати й у межах громадянського шлюбу. Таке конституційне право

також може поширюватися на неодружену людину ще й тому, що кожна особа має право на сім'ю.

Більш важливим у контексті захисту соціальних прав дитини є визначення здатності осіб-іноземців здійснювати турботу про дитину та забезпечувати реалізацію її соціальних, особистих, культурних прав як людини та громадянина, а також дотримання правового режиму усиновлення як в Україні, так і в країні усиновлювача. Саме тому варто Сімейний кодекс України доповнити новою ст. 211-1, а вищезазначений п. 9 ч. 1 ст. 212 скасувати. Так, згідно із ст.211-1 СК України «іноземці мають право усиновлювати дитину-громадянина України на загальних підставах, визначених даним Законом, у випадку: 1) наявності громадянства держави, де прийнята, імплементована в національне законодавство та дотримується Гаазька конвенція та міжнародні акти ООН щодо захисту дітей та усиновлення, перелік яких затверджений Кабміном; 2) коли іноземець є громадянином держави, у якій за останні 5 років не ведуться війни; 3) коли діяльність щодо усиновлення ведеться винятково через акредитовані в Україні міжнародні організації щодо усиновлення». Таким чином, захист конституційних прав дитини не буде обмежувати інші соціальні права кожної особи, особливо щодо права на сім'ю.

Чехія є однією із держав, що історично пов'язані із Україною та мають схожу культуру і традиції. Відповідно, дослідження її законодавства щодо захисту конституційних соціальних прав дозволить зрозуміти, яким чином потрібно впроваджувати норми права ЄС у національне законодавство, щоб вони не втратили своєї ефективності. За час свого перебування у ЄС Чехія здійснила значний ряд реформ, що мали й невдалий характер, а отже, аналіз її досвіду дозволить визначити помилки та їх причини, встановити існуючі прогалини та колізії, що, у свою чергу, надасть можливість охопити правовим регулюванням більше суспільних відносин щодо реалізації конституційних соціальних прав, які потребують захисту.

Так, ч. 4 ст. 11 Конституції Чехії визначено, що «здійснення права власності не повинно завдавати шкоди здоров'ю людей, природі, навколишньому середовищу понад норму, встановлену законом» [363]. Положення щодо відповідальності за використання власного майна існує і в українському законодавстві, однак воно має загальний характер, що ускладнює його застосування як безпосередньої підстави притягнення до юридичної відповідальності. У даному ж випадку визначено саме соціальний характер права власності та можливості його існування лише у випадку наявності соціуму. Крім того, деталізовано, що шкода може бути завдана не абстрактним правам людини, а здоров'ю, екології та довкіллю, тобто тим правам, що стосуються усієї громади, а не лише конкретної людини. Також важливою видається вказівка на обмеженість шкоди, що захищає конституційні соціальні права шляхом деталізації на рівні законів.

Також ст. 31 Конституції Чехії встановлено, що «кожен має право на охорону здоров'я. На основі соціального страхування громадяни мають право на безкоштовне медичне обслуговування і на медичну допомогу на умовах, встановлених законом» [363]. Особливістю даної норми є вказівка не лише на право, але й на спосіб його реалізації. Щодо захисту конституційного права на охорону здоров'я, то він здійснюється шляхом закріплення обов'язковості існування системи соціального страхування. Однак аналіз даної норми свідчить про незахищеність права на медичну допомогу. Так, соціальне страхування є засобом захисту саме безкоштовності для тих осіб, що беруть у ньому участь. Також охорона здоров'я, тобто комплекс дій з боку держави щодо зменшення ризику захворіти, є гарантованим. Проте права на отримання медичної допомоги на платній основі або ж безкоштовній у ситуаціях, небезпечних для життя, не визначено взагалі. Така прогалина впливає на можливість здійснення захисту усіх конституційних соціальних прав, адже вони взаємопов'язані та у будь-якому випадку впливають на можливість особи реалізувати право на

медичну допомогу. Також слід вказати, що визначення соціального страхування єдиною формою реалізації надалі може не виконувати своєї захисної функції, а навпаки гальмувати відповідність законодавства потребам суспільства, оскільки зміна конституційних норм є ускладненою.

Відповідно до ст. 42 Конституції Чехії «турбота про дітей і їхнє виховання є правом батьків; діти мають право на батьківське виховання і турботу. Права батьків можуть бути обмежені, а малолітні діти можуть бути розлучені з батьками проти волі останніх тільки за рішенням суду і на підставі закону. Батьки, які піклуються про дітей, мають право на допомогу держави» [364]. Засобом захисту в межах конституційного соціального права на сім'ю виступає сама процедура обмеження батьківських прав лише шляхом прийняття законного рішення судом. спірним є твердження стосовно того, що нереалізація батьківських прав є причиною для розлучення батьків та дітей, оскільки особа не зобов'язана втілювати усі свої права. Тобто некоректним видається встановлення на рівні Конституції права на турботу батьків, адже така турбота є і їх обов'язком, оскільки саме батьки відповідальні за народження дитини та її виховання, забезпечення можливістю втілювати усі соціальні права та вміння жити у соціумі. Також потребує уточнення конституційна норма щодо допомоги від держави, адже незрозуміло, як саме можливо встановити, чи піклуються батьки про дитину та в якій формі виражається допомога. Така допомога може бути матеріальною або ж проявлятися у наданні безкоштовних послуг. Із конституційного формулювання також неможливо зробити висновок стосовно обов'язку держави у наданні допомоги.

Захист конституційних соціальних прав дітей більш деталізовано визначений у ст. 6 Закону Чехії «Про соціально-правовий захист дітей», де встановлено, що «соціально-правовий захист зосереджується в основному на дітях, чії батьки: 1) померли; 2) не виконують зобов'язання, що виникають із батьківських прав; 3) зловживають батьківськими та пов'язаними із ними

правами; на дітях, які були поміщені під опіку іншої особи, але ця особа не виконує зобов'язань, що випливають з опіки над дитиною; які ведуть бездіяльне або аморальне життя, що включає, зокрема: нехтування відвідуванням школи; невідвідування роботи, якщо немає достатніх засобів для існування, вживання наркотичних речовин; повторне або систематичне вчинення правопорушень; які неодноразово тікали від своїх батьків чи інших опікунів; які вчинили злочин проти життя, здоров'я та свободи» [363]. Важливим у цьому аспекті видається об'єднання усіх дітей з метою надання їм соціального захисту, що сприяє формуванню єдиного рівного ставлення до них у межах суспільства та більш ефективному механізму їх розшуку і допомоги. На території України соціальний захист здійснюється лише щодо дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування. Він не охоплює увесь передбачений нормою чеського законодавства перелік дітей, що потребують захисту. Також захист полягає у здійсненні не лише роз'яснень та попередження для тих дітей, що вживають алкоголь та наркотичні речовини. Проводяться також державні заходи щодо визначення причин, чому дитина втікає з дому, оскільки неодноразовість такого діяння свідчить про проблеми в сім'ї та можливу загрозу для її життя та здоров'я з боку батьків чи опікунів. Таким чином, захист конституційного права здійснюється максимально широким охопленням таких категорій дітей, що або перебувають у нестабільному суспільному становищі та потребують психологічної допомоги, або ж не здатні самостійно турбуватись про себе.

Важливий інструмент захисту даного конституційного соціального права визначений у ст. 59к Закону Чехії «Про соціально-правовий захист дітей», де вказано, що «юридична або фізична особа, яка здійснює діяльність як уповноважена особа або як член навчально-виховного закладу чи іншого подібного закладу, чи медичного закладу, вчиняє адміністративне правопорушення, якщо не виконає обов'язок щодо повідомлення Служби із захисту дітей стосовно дитини, яка може потребувати такого захисту або

виконає його із надмірною затримкою» [364]. Отже, контроль за виявленням дітей, що потребують захисту, здійснюється не лише уповноваженою Службою, але й кожним державним службовцем та працівником державних та муніципальних установ, що можуть взаємодіяти із дітьми (лікарі, вчителі та вихователі). Визначення обов'язку щодо повідомлення про дитину допомагає швидше знаходити таких дітей та припиняти дію негативних факторів. Також забезпечує ефективний захист конституційних соціальних прав дитини й передбачення відповідальності за неподання наявної інформації незалежно від причин неповідомлення. Така ситуація пояснюється можливістю існування загрози не лише для самої дитини, але й для інших членів суспільства, щодо яких вона може здійснити протиправне діяння.

Отже, на основі проведеного дослідження досвіду Чехії у захисті конституційних соціальних прав можливо визначити наступні особливості такого захисту:

1. Конкретність. Зазвичай конституційні норми мають загальний характер, а у формулюваннях норм права вживаються терміни, що охоплюють найбільш широке коло відносин. Однак дієвість захисту конституційних соціальних прав саме у Чехії пояснюється встановленням чітких обов'язків, напрямів захисту, кола суб'єктів, що потребують захисту у самій Конституції. Наслідком такої ситуації є неможливість подальшого обмеження щодо користування конституційним правом та неможливість звуження обсягів захисту його реалізації. Таким чином, кожне із конституційних соціальних прав деталізується стосовно обов'язкових елементів захисту не на рівні законодавства, а Конституції, що й забезпечує їх стабільність та гарантованість

2. Наявність прогалін. Дана особливість пов'язана із ускладненим характером зміни конституційного регулювання та закріплення демократичних методів управління не лише щодо реалізації та забезпечення, але й щодо захисту. Як наслідок, значно зменшується кількість інструментів захисту та

підстав для притягнення до відповідальності. Сутність таких прогалин полягає у відсутності визначення обов'язків щодо забезпечення соціальних прав, некоректних формулюваннях, внаслідок яких незрозумілим є сам характер діяльності держави та потреба її втручання у відносини щодо здійснення соціальних прав. Важливим кроком у напрямку подолання прогалин є зміна самого підходу до захисту конституційних соціальних щодо використання лише точних засобів захисту, адже для дієвості захисту потрібне визначення й найбільш загальних.

3. **Всеохоплюваність.** У контексті конституційних соціальних прав дана особливість полягає у спрямованості на захист не лише однієї конкретної особи, а всього суспільства загалом. Тобто захист конституційних соціальних прав повинен відбуватись із врахуванням наслідків для суспільства, формуванням правосвідомості, довіри до влади та діяльності громадянського суспільства. Завдяки всеохоплюваності захисту конституційних соціальних прав вдається здійснювати більш точне прогнозування розвитку соціально-економічної сфери та встановлювати потреби населення. Дана ознака проявляється через відсутність привілеїв для окремих категорій осіб, які не потребують спеціальної допомоги, а також через відсутність дискримінаційних положень як щодо покарань, так і щодо безпосередніх заохочень правомірної діяльності. Таким чином, до інструментів захисту конституційних соціальних прав долучаються не лише державні органи, але й сама громада та свідома частина населення.

Отже, можна зробити висновок, що захист конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні потребує вдосконалення у напрямку посилення державної участі в охороні здоров'я, яка повинна здійснюватися не лише через створення умов для доступу, але й гарантувати право на доступ та реалізовувати безпосередній захист такого права, що можливо через систему медичного страхування. Хоча право на медичне страхування й визнано в Україні, однак

державою не стимулюється розвиток такої системи страхування з боку приватних осіб. Саме тому варто передбачити обов'язок щодо страхування державою на рівні Конституції України, що й буде підставою для подальшої деталізації та визначення найбільш доцільного порядку. Відповідно, ст. 49 Конституції України варто доповнити ч. 4, згідно з якою «держава зобов'язана створити систему медичного страхування громадян України». За цих обставин право на медичне страхування не буде обмежено щодо іноземців, однак громадянство України визначатиме спрощення механізму сплати податків та їх розподілу в межах надання медичної допомоги.

Також досвід Чехії варто запозичити стосовно захисту соціальних прав дітей через залучення максимальної кількості осіб для встановлення наявності такої дитини та оперативного надання їй захисту. Слід вказати, що єдиного нормативно-правового акта, що охоплював би захист конституційних соціальних прав дитини незалежно від її категорії ще не передбачено. Саме тому варто доповнити Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [365] ст. 40-1 наступного змісту: «Юридична або фізична особа, яка здійснює діяльність як уповноважена особа або як посадова особа державного органу, державної чи комунальної установи, вчиняє адміністративне правопорушення, якщо не виконає обов'язок щодо повідомлення органів опіки та піклування із відповідною територіальною юрисдикцією про дитину, яка може потребувати захисту, який встановлений даним Законом, або виконає його із надмірною затримкою». Аналогічну норму слід закріпити й у ч. 2 ст. 27 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» [366]. Потреба у дублюванні викликана відсутністю єдності у правовому регулюванні та залученні різних державних органів до здійснення контролю та захисту таких дітей. Саме тому об'єктивною є потреба у реформуванні усього законодавства щодо захисту

конституційних соціальних прав дітей, особливо стосовно їх права на соціальний захист та права на освіту.

Звертаючись до досвіду Бельгії в питанні захисту конституційних соціальних прав, слід звернути увагу, що у цій одній із найстаріших країн-членів ЄС накопичені значні напрацювання законодавства, які відображають найбільш тривалі основоположні методи та способи правового регулювання. Тобто аналіз бельгійського законодавства надасть можливість зрозуміти, яким чином забезпечити послідовність та поступовість зміни захисту конституційних соціальних прав, щоб вони не були радикальними та не звужували можливості реалізації таких прав. Так, одна із найбільш яскравих рис виражена у ст. 23 Конституції Бельгії, відповідно до якої «кожен має право вести життя, відповідне людській гідності. З цією метою закон, декрет або норма гарантують економічні, соціальні і культурні права і визначають умови їх здійснення. Ці права включають, зокрема: право на працю і вільний вибір професійної діяльності в рамках загальної політики зайнятості, спрямованої, крім іншого, на забезпечення досить стабільного і по можливості високого рівня зайнятості; право на справедливі умови праці та винагороду, а також право на інформацію, консультацію і колективні переговори; право на соціальне страхування, охорону здоров'я, соціальну, медичну та юридичну допомогу; право на гідне житло; право на здорове навколишнє середовище; право на культурне і соціальне процвітання» [367]. Тобто усі наявні в українському законодавстві соціальні права у даному контексті виступають засобами гарантування єдиного права на гідне життя, яке, у свою чергу, належить до особистих прав, а отже, його конституційний захист буде здійснюватися не відповідно до економічних та політичних можливостей держави, а обов'язково, оскільки особисті права людини обмежені бути не можуть. Слід звернути увагу і на сам перелік соціальних прав, що є значно більшим, ніж український. Так, наприклад, існує право на юридичну допомогу, яке трактується як надання послуг щодо

роз'яснення дії норм права та порядку їх реалізації, представлення особи в суді та інших державних органах. Право на захист не є йому тотожним, оскільки передбачає діяльність винятково в межах суду. Також окремо визначені охорона здоров'я та медична допомога, що свідчить про застосування різних засобів захисту щодо запобігання погіршенню здоров'я та, власне, захисту уже шляхом забезпечення мінімальної шкоди.

Щодо безпосереднього захисту, то ст. 142 Конституції Бельгії визначено, що «для всієї Бельгії існує один Арбітражний суд, склад, компетенція та порядок діяльності якого визначається законом. Цей суд виносить рішення шляхом прийняття постанов про порушення законом, декретом чи нормою, перелічених у статті 134, статей 10, 11 і 24. В Арбітражний суд може звертатися із скаргою будь-який визначений законом орган, будь-яка особа, що обґрунтує свою зацікавленість, або будь-який судовий орган» [367]. Таким чином, Арбітражний суд обов'язково виносить рішення щодо відповідності законодавства конституційним соціальним правам. Проте важливою відмінністю національної процедури є те, що КСУ має можливість вказувати на таку невідповідність будь-якої особи чи органу. Особливо значними є звернення від судів загальної юрисдикції незалежно від їх рівня у випадку розгляду справи, де постало питання про конституційність певного закону. Тобто захист соціальних прав здійснюється постійно, що означає можливість трансформації законодавства та більш швидкого виявлення проблемних аспектів. Крім того, звернення до Арбітражного суду зацікавлених осіб свідчить про більш оперативне припинення самого правопорушення, що є особливо важливим для соціальних прав, адже їх реалізація має бути постійною. Так, соціальні права, зокрема право на працю чи право на освіту, у випадку їх порушення можуть бути реалізовані у конкретних відносинах із іншими суб'єктами, що вказує на можливість тривалого судового розгляду. право на відпочинок чи право на медичну допомогу реалізовується безперешкодно у конкретний період часу, що

визначає потребу у більш швидкому розгляді справи. Відповідно, можливість звернення до Арбітражного суду щодо порушення конституційних особистих прав, власне, законодавчим порядком оскарження допомагає більш якісно деталізувати механізм захисту та процедури для кожного органу державної влади.

Варто наголосити, що такий порядок діє винятково щодо відповідності Конституції Бельгії декретів та законів, у той же час ст. 159 Конституції визначено, що «трибунали і суди застосовують загальні, провінційні і місцеві нормативно-правові акти тільки в тому випадку, якщо вони відповідають законам» [367]. Така норма дозволяє судам загальної юрисдикції самостійно тлумачити правові положення, визначені у локальних актах, постановах Кабміну та наказах різних міністерств. Саме вона є основним інструментом захисту соціальних прав, який необхідно застосовувати і в Україні. Проблема полягає у низькому рівні юридичної техніки, що застосовується у нормативно-правових актах, які деталізують положення закону щодо різних оцінювань та атестацій для державних службовців або ж стосовно врегулювання охорони праці на підприємствах залежно від галузі. Крім того, значною проблемою є розподіл місцевого бюджету, який може не враховувати соціальні потреби населення щодо вдосконалення медичного обладнання або покращення умов навчання. Дана проблема найбільше стосується порушення права на працю, адже локальні акти, що видаються на підприємствах, часто можуть не просто надміру обмежувати соціальні права працівника, але й фактично порушувати норми Конституції та закону через низьку кваліфікованість осіб, які видають такі локальні акти з питань права. Таким чином, можливість суду не застосовувати підзаконні нормативно-правові акти через їх невідповідність значно скорочує тривалість судового процесу, а також дозволяє впливати та захищати безпосередню втілюваність конституційного соціального права, а не лише забезпечувати відсутність перешкод у реалізації. Проте варто й більш

детально визначити критерії невідповідності законам для уникнення зловживання правом з боку суддів.

Щодо захисту окремих конституційних соціальних прав, то слід звернути увагу на ст. 41 Закону Бельгії «Про освіту», відповідно до якої «вся політична діяльність і пропаганда заборонені в освітніх установах, організованих державними органами, і в субсидованих безкоштовних навчальних закладах. Будь-яка несправедлива конкурентна практика між цими установи також заборонена. Пропаганда освіти повинна залишатися об'єктивною і без нападок на будь-яке інше вчення. Для розгляду усіх запитів, що стосуються порушень, зазначених у статті 41 та деталізованих у законах, указах і постановах, та порушень інтересів викладання створена комісія» [368]. Найперше, захист права на освіту здійснюється шляхом заборони втручання в освітній процес з метою нав'язування суб'єктивних переконань та уявлень. Особливо це стосується дискримінаційних та ненаукових положень, які негативно впливатимуть на формування та розвиток дитини. Крім того, створення окремого органу для розгляду таких порушень значно підвищує оперативність припинення порушення та відновлення правопорядку. Важливо, що комісія створюється на базі навчально-виховного закладу, що свідчить про її професійність та наявність знань про особливості роботи в конкретних напрямках освітнього процесу. доречним було б залучення й органів громадського контролю, що діяли б незалежно та неупереджено до кожного із суб'єктів, які беруть участь у справі. Слід підкреслити використання у даній нормі формулювання «інтереси викладання», яке має об'єднуючий характер, спрямоване на усунення прогалин серед численних законодавчих актів, на які робляться посилання у нормі права, а також виступає додатковим критерієм для визначення певної дії порушенням.

Також ст. 15 Закону Бельгії «Про освіту» встановлено, що «будь-яке порушення рішень карається штрафом від 100 до 100 000 франків. Сума штрафів, що призначаються за одне діяння щодо однієї людини, не може

перевищувати 200 000 франків» [368]. Позитивним аспектом даної норми є саме її загальність, що усуває потребу у визначенні окремих підстав та розмірів штрафу для кожного порушення конституційних соціальних прав. Як наслідок, будь-яке діяння, що суперечить встановленим обов'язкам або порушує заборону, підпадає під дію норми права щодо штрафу. Якщо вести мову про максимальний штраф, то його розмір пояснюється саме адміністративним характером відповідальності, а отже, й покарання має бути справедливим та співмірним. Така норма захищає конституційні соціальні права не лише учнів та викладачів, але й кожної особи, оскільки усуває можливість соціального ризику щодо недостатності матеріального забезпечення.

Дещо інший підхід використаний у ст. 19 Закону Бельгії «Про освіту», згідно з якою «органи влади несуть цивільно-правову відповідальність за оплату штрафів, які накладаються на керівників їх шкіл» [368]. Участь держави чи органів місцевого самоврядування виступає додатковим захисним механізмом, що гарантує точне компенсування будь-яких витрат, понесених у випадку порушення права на освіту, адже керівник школи не завжди здатний виплатити таку суму. Тобто пріоритетним є не покарання керівника школи, що допустив порушення, а саме захист та реалізація конституційного права на освіту. Крім того, залучення органів влади робить їх зацікавленими суб'єктами вибору особи на посаду, що відповідає б усім вимогам щодо професійності та якісно виконувала покладені на неї обов'язки по управлінню школою. Завдяки цьому здійснюється превентивний захист, спрямований на зменшення ймовірності протиправної поведінки.

Отже, на основі проведеного дослідження можливо дійти висновку про наступні особливості захисту конституційних соціальних прав у Бельгії:

1. Спеціалізованість. Дана ознака полягає у створенні окремих органів та процедур захисту для кожного конституційного соціального права. Їх спеціалізованість характеризується тривалістю розгляду та вирішення питання

щодо порушення, можливістю залучення додаткових громадських організацій, а також й самим характером порушення (цивільного чи адміністративного). Крім того, спеціалізованість захисту конституційних соціальних прав проявляється і у встановленні особливого балансу між рівнем покарання та мінімальною межею соціального забезпечення та захисту, матеріального становища, яка не може бути змінена через створення загрози для життя та здоров'я відповідальної особи.

2. Несамостійність. Конституційне регулювання у Бельгії використовує дещо інший підхід до тлумачення самої сутності соціальних прав людини та громадянина, що пов'язано із тривалістю чинності самої Конституції, яка була створена задовго до формування другого покоління прав та потреби у їх закріпленні саме на найвищому рівні. Відповідно, метою захисту конституційних соціальних прав є вплив на створення безпечних і комфортних умов для втілення особистих прав людини і громадянина. Таким чином, встановлюється залежність соціальних прав від особистих. Слід зазначити, що такий підхід не впливає на якість законодавчих актів, у яких закріплено чіткі обов'язки органів влади та відповідальність за порушення окремих соціальних прав.

3. Забезпеченість. Дана особливість полягає у гарантуванні правильного дотримання обов'язків державними органами та суб'єктами суспільних відносин через деталізацію порядку їх виконання, спрощення комунікації та бюрократичних процедур. Також забезпечення здійснюється за рахунок гарантування відповідальності у випадку порушення соціальних прав через встановлення об'єктивності та професійності розгляду самої справи. Крім того, важливим засобом гарантування захисту конституційних прав виступає встановлення належних підстав та способів захисту соціальних прав, а не визначення їх цивільно-правової природи. Таким чином, захист конституційних соціальних прав відбувається не просто завдяки усуненню перешкод для їх

реалізації, а за рахунок впливу на саму ситуацію щодо порушення та зміни суспільних відносин таким чином, щоб право було реалізованим. Наслідком такої ситуації є зменшення навантаження на саму особу через відсутність потреби у повторному проходженні усіх етапів втілення соціальних прав, що особливо стосується права на соціальний захист, працю та пенсію, які потребують взаємодії із державними органами та мають тривалий характер.

Отже, необхідно запозичити до українського законодавства норми права бельгійського законодавства щодо захисту конституційних соціальних прав у контексті можливості застосування правомірних законодавчих актів. Так, на сьогодні існує проблема якості написання підзаконних актів, адже, на відміну від законів та Конституції, вони не проходять перевірку Конституційним Судом України. Проте помилки, допущені при їх формуванні, можуть змінювати або звужувати зміст того чи іншого соціального права щодо встановлення порядку його реалізації. Саме тому варто доповнити ст. 55 Конституції України новою ч. 6, відповідно до якої «суди загальної юрисдикції застосовують підзаконні нормативно-правові акти тільки в тому випадку, якщо вони відповідають законам України, Конституції України та міжнародним документам, що ратифіковані Верховною Радою України». Це сприятиме значному спрощенню порядку захисту конституційних соціальних прав, адже не потрібно буде застосовувати ті акти, що фактично суперечать меті встановлення та забезпечення соціальних прав, визначених у Конституції.

Крім того, варто доповнити національне законодавство новими нормами щодо відповідальності за порушення конституційного права на освіту. Освітнє законодавство регулює діяльність великої кількості суб'єктів, які негативно можуть вплинути на здатність реалізувати право на освіту, однак не кожен із них здатний самотійно компенсувати завдану шкоду, що особливо стосується державних службовців та працівників закладів освіти. Конституцією передбачено право на відшкодування з боку держави та місцевої влади, проте

точні напрямки відповідальності не встановлені. Саме тому варто доповнити національне законодавство щодо відповідальності саме органів місцевого самоврядування як суб'єкта, який уповноважений призначати та здійснювати контроль за діяльністю закладів освіти на певній адміністративній території. Таким чином, варто доповнити ч. 2 ст. 56 щодо державних гарантій здобувачам освіти Закону України «Про освіту» [339] п. 2 наступного змісту: «Органи місцевого самоврядування несуть цивільно-правову відповідальність за оплату штрафів та компенсації, які накладаються на керівників закладів освіти, яких вони призначали». Така норма дозволить встановити окремий розділ видатків у місцевому бюджеті, а також більш ефективно здійснювати захист самого конституційного права на освіту.

Отже, на основі проаналізованого досвіду країн-учасниць ЄС щодо захисту конституційних соціальних прав можливо дійти висновку, що основною тенденцією на сьогодні є зменшення декларативності конституційних норм та доповнення їх змісту положеннями не лише щодо наявності самого права, але й способів його забезпечення, спеціальних заходів захисту та конкретних обов'язків держави й органів місцевого самоврядування. Така ситуація пов'язана із потребою у стабільності захисті соціальних прав, які у значній мірі залежать від економічної та політичної ситуації у державі, а отже, саме конституційне закріплення може бути гарантією загального захисту їх реалізації. Крім того, зарубіжний досвід вказує на потребу визначення спеціальних засобів захисту кожного конституційного соціального права, який би відтворював особливості щодо тривалості та можливість реалізації соціального права людиною і громадянином самостійно. Слід наголосити, що в межах національного захисту конституційних соціальних прав доцільно доповнити Конституцію України нормою щодо ролі держави, а також більш чітко визначити у ній принципи здійснення захисту соціальних прав.

5.2 Концепція удосконалення захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні

Аналіз міжнародної та національної практики захисту конституційних соціальних прав свідчить, що основним викликом сьогодення у даному аспекті є швидка змінюваність сутності суспільних відносин та неможливість захисту усіх соціальних прав однаковими методами і правами, а отже, стає зрозумілою потреба у постійному розвитку конституційного та законодавчого захисту. Основним проблемним моментом виступає відсутність єдиного бачення напряму та швидкості здійснюваного вдосконалення, адже воно залежить від таких факторів, як політична воля, економічні міжнародні кризові ситуації, готовність громадянського суспільства до змін. На сьогодні для України характерним є постійне затвердження нових стратегій реформування законодавства щодо соціальних прав, у тому числі й щодо їх захисту. Проте лише частина із запланованих дій втілюється у життя, що свідчить про низький рівень мотивації до самої трансформації та про відсутність скоординованої діяльності щодо втілення реформ. Саме тому виникає потреба у створенні єдиної та послідовної концепції вдосконалення захисту конституційних соціальних прав.

Дане дослідження дасть можливість визначити основні необхідні елементи правової концепції захисту конституційних соціальних прав та встановити засоби їх реалізації. Відповідно, на основі проведеної роботи можливо буде виокремити ключові концептуальні напрями вдосконалення даного захисту, що будуть об'єднані спільною метою та враховуватимуть не лише особливості окремого законодавства та його проблемні аспекти, але й основні міжнародні напрацювання та стратегічно важливі для України сфери розвитку. Слід наголосити саме на виконанні концепцією вдосконалення захисту конституційних соціальних прав функції спрямування, а отже, її розробка

допоможе впливати на правове регулювання даного захисту через стимулювання глибшого дослідження окремих виділених ключових напрямів. Також це покращуватиме сам процес реформування, оскільки розуміння призначення захисту конституційних соціальних прав, впливу правового регулювання на реалізацію захисту щодо конкретних відносин та кінцевої мети дасть можливість якісно застосовувати правила юридичної техніки та усуне потребу у постійній зміні підходу до вдосконалення, а отже, забезпечить таку важливу стабільність у захисті конституційних соціальних прав.

Дане питання малодосліджене на науково-теоретичному полі, проте окремі його аспекти розглядали такі вчені: М.О. Багмет, Н.В. Бібік, В.В. Дерєга, М.О. Єльнікова, Г.В. Іваненко, В.Л. Костюк, О.А. Марушева, О.В. Марцеляк, В.В. Мацокін, І.М. Мищак, О.О. Мордань, С.М. Морозюк, С.В. Панасюк, П.М. Петровський, К.М. Романенко, В.Л. Федоренко, А.Л. Федорова, В.Р. Філіпчук, В.М. Шаповал, Г.М. Шаповал, М.М. Шумило, І.С. Ярошенко.

Щодо безпосередніх напрямів вдосконалення захисту конституційних соціальних прав людини та громадянина, то В.Л. Федоренко наголошує, що «розширення прав і свобод людини, насамперед прав дітей, інвалідів, примусових переселенців, учасників АТО та ін., має бути адекватним можливостям Української держави щодо їх забезпечення. А це передбачає конкретизацію вже конституційованих і майбутніх прав і свобод людини та відмову від їх «широкого тлумачення», а також відмову від популістської практики прирівнювання соціальних пільг до «непорушних прав людини» [322, с. 9]. Тобто здійснення захисту має відповідати можливостям держави щодо його здійснення та потребам населення і відповідному рівню захисту. У даному контексті проблемою є неоднаковий захист різних вразливих категорій населення, що особливо стосується примусових переселенців та учасників АТО. Так, Конституцією України спеціальні заходи щодо гарантування, захисту, контролю за реалізацією закріплено за дітьми, жінками та безробітними. Проте

сучасні соціально-економічні умови сприяють збільшенню обсягу категорій населення, щодо яких варто здійснювати різні за своєю сутністю заходи захисту. Слід наголосити, що соціальні права, як і їх захист, на відміну від особистих мають змінюватись та трансформуватись, тому їх ототожнення на рівні Конституції України може сформувати неправильний підхід до розуміння та застосування.

П.М. Петровський визначає, що удосконалення конституційних прав обов'язково має включати у себе таку діяльність, як «критичне переосмислення домінуючої з радянських часів позитивістської доктрини права та послідовне визнання субстативної концепції права; системну роботу з формування сучасної правової культури; послідовне й системне впровадження людиноцентричної правової парадигми розвитку суспільно-владних відносин із всебічним дотриманням максими «людина – основна цінність і первинний суб'єкт права»; інституціалізацію громадського спротиву владі, що порушує права людини або нездатна забезпечити їх захист» [369, с. 19]. Щодо позитивістської доктрини права, то в контексті захисту конституційних соціальних прав вона виражається у значному впливі держави саме на їх реалізацію. Особливо таке положення стосується права на працю, освіту та охорону здоров'я, тобто ті сфери управління, що ще за часів СРСР належали до компетенції державних органів та установ. Також дана проблема стосується самих методів правового регулювання, які часто мають виключно примусовий характер. Щодо формування правової культури, то більш доречним було б сприяння розвитку громадянського суспільства, оскільки для захисту конституційних соціальних прав необхідною є можливість уніфікації потреб соціуму, а також представлення інтересів та проблем населення не лише через звернення до державних органів, а й безпосереднє їх вирішення в межах громади. Звертаючись до аналізу твердження автора щодо людиноцентричності правової парадигми, уточнимо, що її застосування необхідне для державного управління

та контролю. У межах захисту дана парадигма може лише проявлятися щодо рівності у захисті соціальних прав, адже здійснення його стосовно однієї людини не може бути підставою для обмеження прав інших. Зазначена ситуація особливо яскраво ілюструється під час захисту конституційного соціального права на працю, де права роботодавця часто не мають такого ж пріоритету та рівня захисту, як працівника.

А.Л. Федорова зазначає, що «незважаючи на наявність контрольних механізмів, ефективних процедур захисту соціальних прав та відображення у конституціях багатьох держав широкого переліку соціальних прав, держави не поспішають брати відповідні міжнародні зобов'язання» [370, с. 6]. Із даним твердженням автора можна погодитись лише частково, оскільки загальний мейнстрімний напрямок щодо глобалізації та уніфікації правового регулювання поширюється й захист соціальних прав. Насамперед це проявляється у включенні заходів захисту не лише у профільні міжнародні акти, але й у директиви ЄС та рекомендації щодо здійснення державної, соціальної, економічної та культурної політики. Факт непідписання міжнародних зобов'язань можна тлумачити також як прагнення держави до конкретизації захисту конституційних соціальних прав та створення національної концепції. Соціальні права у більшості випадків стосуються громадян держави, а тому підписання міжнародних зобов'язань може не відповідати можливостям держави профінансувати соціальні потреби усього населення, коли податки не сплачуються. Таким чином, міжнародний аспект захисту конституційних соціальних прав стосується запозичення позитивного досвіду їх захисту у періоди економічно-соціальних криз, а також покращення ефективності такого захисту щодо осіб, які перебувають у вразливому становищі постійно.

Більш детально напрями удосконалення досліджує В.Р. Філіпчук, що вказує на необхідність «запровадження системи раннього виявлення осіб та сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах; модернізацію системи

соціального обслуговування; надання пільги в обсязі, достатньому для забезпечення нормальної життєдіяльності особи (сім'ї)» [371, с. 147]. Таким чином, захист конституційного права на сім'ю полягає у наданні допомоги від держави, яка стосується не лише матеріального становища, але й психологічної допомоги та підтримки шляхом консультацій та скорочення часу на отримання державних послуг. Слід вказати, що окремі частини даного напрямку розвитку уже закріплені в законодавчих актах щодо запобігання домашньому насильству, надання державних послуг в електронному вигляді. Проте негативним проявом є відсутність конституційного врегулювання даного питання. Наслідком же є недостатність фінансування та відсутність правового розуміння у державних службовців значення особистісного підходу при захисті саме конституційного права на сім'ю. У свою чергу, саме даний аспект визначає потребу у новому підході до соціального обслуговування. Наразі здійснюється реформа державних органів згідно з теоретичними концепціями публічного адміністрування, що визначає обслуговуючу роль державної служби щодо потреб населення. Проте в межах захисту конституційних соціальних прав даний підхід потребує удосконалення стосовно персоналізованості допомоги та створення комфортних умов отримання послуг. Як виходить із самої назви, соціальні права неможливо реалізувати поза соціумом, а отже, і їх захист передусім має відбуватися шляхом формування суспільства із високим рівнем правосвідомості та правової культури.

Серед напрямів удосконалення В.Р. Філіпчук визначає і такий, як «забезпечення орієнтації регіональної політики на сталість соціально-економічного розвитку та саморозвиток регіону, запровадження ефективної регіональної програми сприяння розвитку підприємництва та соціальної відповідальності бізнесу» [371, с. 147]. Варто наголосити, що регіональна політика в Україні повинна розвиватись у європейському контексті згуртованості. Для захисту конституційних соціальних прав це означатиме

локальне вирішення проблем та їх оперативне усунення. Крім того, саме завдяки проведенню успішної регіональної політики відбуватиметься стратегічне планування та розвиток соціальних напрямів на місцях щодо освіти та охорони здоров'я.

В.Л. Костюк указує на такі напрями удосконалення конституційних соціальних прав, як «розвиток інклюзивного суспільства; розробку та затвердження системи міжнародних соціальних стандартів з питань прав осіб з інвалідністю (з урахуванням положень Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю); розробку проекту Кодексу про права осіб з інвалідністю, з урахуванням міжнародних соціальних стандартів, доктринальних напрацювань провідних шкіл соціального права, експертів, позиції інститутів громадянського суспільства» [372, с. 11]. У межах концептуального удосконалення захисту важливим є напрям створення окремих нормативно-правових актів щодо втілення кожного конституційного соціального права. Рівень саме кодексів не досить доречний, адже основним призначенням такого виду нормативно-правового акта є об'єднання значного масиву норм права з метою зменшення колізій та простішого їх застосування. Відповідно, більш доречним є утворення кодексу щодо захисту усіх осіб з особливими потребами, оскільки його об'єднують спільні принципи та методи, а одноразове закріплення дозволить уникнути різних методів правового регулювання та колізій через неоднакові нормативні формулювання. Крім того, ключовим напрямом удосконалення є впровадження міжнародних стандартів. Так, це стосується захисту соціальних прав жінок та права на сім'ю кожної людини без дискримінації за будь-якою із ознак, оскільки декларації щодо даних питань прийняті більшістю держав ЄС, у тому числі й тими, які належать до різних правових систем, що свідчить про всезагальну цінність встановлених норм права щодо захисту.

М.М. Шумило вважає, що доцільним є «поділ соціальних прав на статичні та динамічні. Статичні права непорушні та не можуть бути скасовані, як і не

може бути звужений їх обсяг та зміст, вони гарантують людині мінімальний рівень життя. Динамічні права, їх запровадження, скасування або звуження чи розширення їх змісту напряду залежить від фінансових можливостей держави» [373, с. 298]. Хоча дана класифікація має теоретичний характер, проте для конституційного захисту вона має визначальне значення, адже дозволяє зрозуміти, які саме соціальні права варто додати до тих, що не можуть бути обмеженими. Оскільки соціальна сфера охоплює велику кількість прав, то захист певної частини із них може мати менший пріоритет через відсутність безпосереднього впливу на безпеку життя та здоров'я. Наприклад, право на соціальні пільги повинно реалізовуватись не нижче певного встановленого Конституцією мінімуму, що захистить осіб від існуючої на сьогодні проблеми внесення змін до державного бюджету, зменшення чи скасування виплат для окремих категорій осіб. У даному контексті важливим є закріплення не конкретної суми, а способу її обчислення, що включатиме як принципи, так і формули визначення. Конституційні права особи на освіту та безкоштовну середню освіту не можуть бути обмежені у мирний час, і обов'язок держави полягає у безумовному здійсненні таких прав. На конституційному рівні захист проявляється у закріпленні повноважень та обов'язків за самою державою та органами місцевого самоврядування, а на рівні законодавчому – через встановлення підстав відповідальності.

Тож на науково-теоретичному рівні концептуальне бачення удосконалення захисту конституційних соціальних прав полягає у деталізації та вирішенні проблем в окремих напрямках здійснення соціальних прав. Такий підхід має дещо незавершений характер, оскільки не враховує саме законодавчу практику та міжнародний досвід, а отже, й потребує доповнення щодо аналізу існуючих напрацювань у даній сфері. Так, відповідно до ст. 1.1 проекту постанови «Про питання термінового вжиття заходів для забезпечення захисту прав та інтересів дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів»

пропонується «забезпечити спрощення механізму надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2017 року № 268, з метою надання відповідного статусу для всіх дітей, які вимушені були покинути місце свого постійного проживання через конфлікт на Сході України» [374]. Тобто пропонується здійснити удосконалення у напрямку зменшення бюрократичного тиску та збільшення кола суб'єктів захисту. Проблемним є використання формулювання «постраждала», яке має дещо суб'єктивний характер, а чітке легальне визначення його відсутнє. Звертаючись до аналізу згаданої постанови Кабінету Міністрів України № 268, акцентуємо увагу на тому, що статус постраждалої не потрібно доводити, він констатується, якщо дитина підпадає під одну із ознак, однак саме такий перелік одночасно виступає обмеженням. Дійсно, особа, у тому числі дитина, яка втратила місце проживання через військовий конфлікт, не може вважатися непостраждалою. Застосування ж однакових засобів захисту до таких дітей та дітей, що зазнали сексуального, психологічного або фізичного тиску є недопустимим через різний рівень шкоди. Таким чином, вирішення даної проблеми без застосування надмірного уточнення та довготривалої процедури зміни законодавства можливо через встановлення конституційного соціального права дитини на захист від будь-яких соціальних ризиків із чіткою процедурою звернення до окремого органу, який і буде надавати захист залежно від виду соціального ризику.

Проект постанови включає і такі засоби захисту, як-от: надання дітям одноразової компенсації за шкоду, заподіяну здоров'ю, та щорічної допомоги на оздоровлення; проходження дітьми безоплатної психологічної, медико-психологічної реабілітації у відповідних центрах з відшкодуванням вартості проїзду до цих центрів і назад; повного державного забезпечення дітей з інвалідністю до вступу їх до школи з виплатою щомісячної грошової допомоги [374]. Стосовно захисту соціальних прав дітей, то важливим є врахування

законодавцем не лише вимог щодо матеріального забезпечення, але й особливостей самого суб'єкта, а отже, й безоплатність будь-якого виду психологічної допомоги та підтримки. Таким чином, змінюється концептуальне розуміння ролі держави у захисті, яка не обов'язково повинна здійснювати його самостійно, але має бути координатором між постраждалою особою та особою, яка може надати захист та допомогу. Дана норма яскраво демонструє недолік щодо відсутності належних механізмів реалізації засобів захисту та їх взаємодії між собою. Наприклад, конституційне соціальне право на відпочинок, яке поширюється на всіх, хто працює, щодо батьків із дітьми має свої особливості, оскільки передбачає можливість перебування на відпочинку у центрах для оздоровлення безоплатно. Внаслідок цього воно лише дублюється в інших нормативно-правових актах, а також ускладнює можливість поєднання із відпусткою одного із батьків дитини.

Слід звернути увагу на ст. 1 законопроекту «Про захист трудових мігрантів та боротьбу з шахрайством», де визначено, що Кодекс України про адміністративні правопорушення потрібно доповнити статтею 166²⁶ такого змісту: «Стаття 166²⁶. Порушення законодавства про діяльність суб'єктів господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні» [375]. У межах концепції захисту важливим є прагнення встановити однаковий рівень захисту конституційного права на працю для усіх осіб незалежно від їх територіальної приналежності. Звертаючись до конституційного та законодавчого регулювання, можемо помітити, що більший соціальний захист надається саме тим громадянам держави, які проживають постійно на території України, проте рівень такого захисту не завжди відповідає мінімальним потребам особи щодо матеріального забезпечення гідного життя. З боку держави правильним є крок щодо захисту самої можливості отримання належного матеріального забезпечення. Визначення ж міри відповідальності саме у КУпАП не можна таким вважати через неналежну якість взаємозв'язків.

Для розвитку концепції єдності у правовому регулюванні більш доречним є встановлення відповідальності у окремому розділі КЗпПУ.

Саме даної думки дотримуються й автори законопроекту «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України», де визначено, що «ст. 155 КЗпПУ доповнити новим абзацом такого змісту: «У разі не виплати чи не повної виплати заробітної плати до сьомого дня після закінчення періоду, за який здійснюється виплата, ця заробітна плата визнається заборгованою. Роботодавець у перший день заборгованості із заробітної плати зобов'язаний видати наказ про факт, причини, обсяги заборгованості, заходи з її погашення та про порядок виплати компенсації за її затримку та в той же день копію наказу надіслати органам первинної профспілкової організації чи іншим уповноваженим на представництво трудовим колективом органом (а в разі відсутності таких органів – представниками, обраними і уповноваженими трудовим колективом) та місцевій державній адміністрації на відповідній території» [376]. Тобто відбувається залучення максимальної кількості неупереджених установ, які повинні здійснювати оцінку об'єктивності причин невикплати та контроль за мінімізацією строків здійснення компенсації. Спірним є і механізм повідомлення, оскільки жодної відповідальності для роботодавця не вказано, а дійсність саме вказаного роботодавцем моменту невикплати потребує доведення. Таким чином, для концептуального удосконалення захисту конституційних прав важливим є формування повноцінних правових норм. Крім того, актуальним вважається і доповнення повноважень первинних профспілок та місцевих адміністрацій щодо здійснення контролю. У даному контексті спірним є положення щодо повідомлення саме місцевих адміністрацій, а не місцевих рад, адже якраз останні можуть захистити права громади та надати фінансування або пільговий період щодо сплати місцевих податків з метою збереження робочих місць та негативних наслідків соціальних ризиків. Таким чином, концептуальним доповненням до Конституції повинно бути закріплення

повноважень за місцевими органами влади усіх напрямів захисту соціальних прав, які не потребують багаторічного планування та витрат, що не можуть бути покриті місцевим бюджетом.

Ще один засіб захисту конституційних соціальних прав запропонований у ст. 3 законопроекту «Про першочергові заходи щодо захисту соціально вразливих громадян від наслідків фінансово-економічної кризи», де визначено, що «діє мораторій на підвищення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги. Соціально вразливі категорії населення, визначені в статті 4 цього Закону, сплачують житлово-комунальні послуги за цінами і тарифами, що були затверджені станом на 1 січня 2014 року. Постачальники житлово-комунальних послуг здійснюють перерахунок сум, сплачених за житлово-комунальні послуги за підвищеними цінами і тарифами, та зараховують їх при сплаті за надані послуги в майбутніх періодах» [377]. Дана норма спрямована на наближення реальних та нормативних умов життя. Уже неодноразово наголошувалось на зв'язку соціальних прав із економічною ситуацією, однак заборона змінювати тарифи повинна все ж враховувати фактичні витрати на адміністрування та доставку, що з часом можуть зрости. Як наслідок, може виникнути ситуація щодо неможливості надання житлово-комунальних послуг взагалі. Таким чином, такий законопроект є продовженням застосування застарілих методів правового регулювання та зовсім не відповідає міжнародним концепціям здійснення захисту конституційних соціальних прав. Більш доречною була б не абсолютна заборона підвищення тарифів, що пов'язані із реалізацією таких конституційних прав, як-то соціальне право на житло та право на соціальний захист, а моніторинг та контроль з боку державних органів, забезпечення прозорої процедури встановлення тарифів, їх автоматизованої сплати, що, у свою чергу, збільшить матеріальну спроможність суб'єктів права, а отже, й виконається превентивна функція захисту.

Також даний законопроект пропонує поширювати дію мораторію на категорію соціально вразливих осіб, а саме «пенсіонерів; інвалідів; сімей, в яких виховується дитина-інвалід; сімей з дітьми, в яких виховуються 3 і більше дітей; сімей, до складу яких входить інвалід; малозабезпечених сімей» [377]. Аналізуючи таку норму, можемо помітити унікальність використаних формулювань «соціально вразливий» або ж «сім'я, у якій виховується дитина-інвалід». Коректним та легальним є вживання виразу «особа з інвалідністю», спрямованого в межах захисту конституційних соціальних прав на забезпечення рівності та зменшення психологічного тиску. Дана норма правильно вказує на потребу, а отже, й концептуальний напрям розвитку щодо надання єдиного правового статусу для усіх осіб, на яких поширюється особливий соціальний захист. У межах захисту конституційних соціальних прав важливим є реформування винятково з метою створення єдиного його механізму, який би об'єднав усі нормативно-правові акти.

Визначаючи міжнародні концептуальні напрями розвитку захисту конституційних соціальних прав, пропонуємо звернути увагу на Хартію основоположних прав ЄС, яка містить розділ 4 «Солідарність», що захищає права на право працівників підприємства на інформацію та консультації, право на справедливі та рівні умови праці, право на колективні переговори та колективні дії, а також включає заборону на дитячу працю [378]. Із самої назви можливо зрозуміти основну мету щодо однакового та рівного захисту усіх соціальних прав населення. Так, наприклад, право на працю повинно захищатись без обмеження права на підприємництво. Також можливо визначити збільшення самого переліку соціальних прав, що свідчить про глибше тлумачення та конкретизацію кожного соціального права. Такий розвиток у межах саме захисту соціальних прав свідчить про потребу в оптимізації часу на захист, який не завжди може забезпечити конституційний суд. Важливим є і відокремлення не лише індивідуальних соціальних прав, але й

колективних, що засвідчує дотримання єдиної концепції розуміння сутності, а отже, і впливає на можливості захисту.

Саме тому відповідно до положення Хартії основоположних прав ЄС створено Європейський комітет з соціальних прав [378]. Такий орган є певною альтернативою щодо діяльності Європейського суду з прав людини, оскільки теж розглядає звернення стосовно порушення основоположних прав. Проте відмінність та проблемний аспект полягає у неоднакових підходах, що застосовуються даними органами, внаслідок чого захист конституційних соціальних прав має дещо непослідовний характер. Тому у межах концептуального бачення окремих органів для захисту кожного соціального права важливим є узгодження їх діяльності та відсутність загальності у нормах права, що є для них спільними, в першу чергу, у самій Конституції.

Слід наголосити, що норми права щодо захисту конституційних соціальних прав містяться не лише у профільних актах. Так, наприклад Лейпцизька хартія «Міста Європи на шляху сталого розвитку» визначає потребу у захисті в межах міста активної політики інновації та освіти. Оптимальне використання потенціалу знань міста залежить від якості дошкільної і шкільної освіти, пропускної спроможності системи шкільної освіти і професійного навчання, соціальних і культурних мереж, можливостей постійного навчання, висококласних університетів та інших науково-дослідних інститутів, а також від системи обміну інформацією між економікою і наукою [379]. Тобто захист соціальних прав пов'язується безпосередньо із інтересами всього міста, діяльність органів влади якого повинна бути спрямована на їх захист. Важливим принципом усієї концепції захисту конституційних соціальних прав можливо визначити науковість та логічність, що виступають критеріями належної якості та дієвості запланованих заходів. Відповідно, обов'язковим елементом самого захисту є планування як діяльність щодо передбачення та спрямування потрібного ефекту від впливу на суспільство. Планування, у першу чергу,

повинно стосуватись тих соціальних прав, реалізація яких має тривалий характер (право на освіту, працю чи соціальну допомогу). Їх правовий захист необхідно спрямовувати на підтримку правомірності через заохочення та поступовий розвиток. захист таких прав, як право на відпочинок чи право на медичну допомогу повинен бути швидким і полягати у контролі та прозорій і чіткій регламентації способу виконання обов'язків у максимально короткий строк.

Отже, на основі проведеного аналізу призначення наукової концепції та теоретичних напрацювань щодо шляхів розвитку захисту конституційних соціальних прав визначимо наступні концептуальні напрями його вдосконалення:

- 1) фінансова та політична децентралізація щодо обов'язків у сфері захисту конституційних соціальних прав;
- 2) попереджувальний напрям застосування захисту конституційних соціальних прав;
- 3) деталізація конституційних обов'язків держави щодо захисту конституційних соціальних прав;
- 4) стратегічність правового регулювання захисту конституційних соціальних прав;
- 5) координація засобів захисту конституційних соціальних прав.

Щодо впровадження децентралізації для захисту конституційних соціальних прав населення, то слід вказати, що такий концептуальний напрямок відповідає загальному національному курсу, обраному Україною в 2014 році. На сьогодні основною зміною є впровадження посади префекта. Так згідно із ч. 1 ст. 119 законопроекту «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» «префект на відповідній території здійснює адміністративний нагляд за додержанням Конституції і законів України органами місцевого самоврядування» [380]. Оскільки до конституційних прав

також включаються й соціальні права, то саме префект є основним контролюючим органом, що має незалежний статус та може оперативно здійснювати засоби захисту як шляхом власного втручання у реалізацію соціального права, так і через повідомлення уповноважених органів. Таким чином, префект виступає інструментом безпосереднього захисту уже порушених прав. Відповідно до ст. 143 законопроекту громада «управляє майном, що є в комунальній власності; затверджує бюджет відповідної громади і контролює його виконання; затверджує програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролює їх виконання; приймає рішення щодо місцевих податків і зборів» [380]. Тобто захист здійснюється шляхом створення умов для реалізації та фінансового забезпечення, адже саме громада самостійно вирішує, у який спосіб розподілити кошти, спрямовані на визначені нею соціальні потреби. Слід наголосити, що не лише повноваження щодо соціально-економічного розвитку стосується концептуального бачення вдосконалення захисту соціальних прав, адже навіть можливість розпоряджатись комунальним майном, в тому числі й землею, дозволяє правильно планувати інфраструктуру, оцінювати ступінь можливого навантаження на комунальні мережі та будувати заклади освіти й медицини відповідно до фактичної кількості населення.

Звертаючись до міжнародного досвіду, варто виокремити Європейську хартію міст II (Маніфест нової урбаністики), де у ст. 62 визначено, що «ми хочемо створити таке місто, яке було б простором високої якості життя для усіх, забезпечувало б доступ усім до міста і його служб, зокрема в сфері освіти, охорони здоров'я, культури і житла. Місто також покликане бути місцем справжнього соціального співіснування, що відображає наше прагнення побудувати в Європі згуртоване, відкрите і диверсифіковане суспільство, засноване на високих стандартах якості життя» [381]. Необхідно вказати, що під містом слід розуміти кожен адміністративно-територіальну одиницю, адже основним є захист конституційних соціальних прав саме громади. Аналізуючи

встановлений напрям розвитку, можливо визначити дотримання принципів солідарності та рівності серед усіх членів суспільства. Але коли ми поєднуємо концепцію щодо формування міста, гідного життя із існуючими національними проектами щодо політичної децентралізації (перерозподіл владних повноважень), стає зрозумілим проблемний аспект стосовно достатності фінансових ресурсів самого міста для захисту права на гідне життя як основного природного права, від якого й залежить реалізація соціальних прав.

Крім того, доречним є й зауваження Н.В. Бібік, яка відзначає, що «поняття децентралізації й досі залишається незрозумілим для більшості українців, адже впровадження такої системи за кордоном обумовлене історичним досвідом з урахуванням специфіки становлення та розвитку конкретної держави, тому запозичення певної моделі не гарантує досягнення успіху під час її впровадження в Україні» [382, с. 11]. У межах захисту конституційних соціальних прав дане твердження стосується й готовності та достатності рівня правової культури і відповідальності громади щодо самостійного здійснення такого захисту. Звертаючись до практики участі громадських організацій у відстоюванні соціальних прав окремих категорій осіб, можемо дійти висновку, що її рівень неоднаковий у всіх регіонах та не має стабільного характеру. Саме тому концептуальний напрям розвитку фінансової та політичної децентралізації повинен обов'язково враховувати принцип субсидіарності як можливість допомоги з боку держави, але виключно у випадках неможливості громади самостійно здійснювати реалізацію соціального права.

Таким чином, сутністю даного концептуального напрямку захисту конституційних соціальних прав можливо вважати передання повноважень щодо контролю та визначення способу реалізації основних соціальних прав до компетенції самого населення певної території. Дана ідея є основоположною для країн-учасниць ЄС, а отже, її реалізація сприятиме руху України на шляху до євроінтеграції. Щодо фінансової децентралізації, то головною у цьому

аспекті є можливість надання державних субсидій та дотацій, проте право розпорядження коштами залишається саме за громадою. Як наслідок, громада буде фінансуватиме захист тих соціальних прав, втілення яких ускладнене в даному регіоні, а не використовуватиме їх для реалізації делегованих повноважень. Наприклад, у містах, що розвиваються, необхідно будувати дитячі садочки та школи, а в містах, які є промисловими центрами, особливу увагу слід звертати на будівництво закладів безкоштовного відпочинку й оздоровлення.

Отже, реалізація даного концептуального напрямку має відбуватись через внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування». Зокрема статті 61-63 повинні містити норми щодо формування та розподілу місцевого бюджету, усунення держави від визначення способу розподілу коштів, спрямованих на захист соціальних прав. Обов'язковим є закріплення принципу субсидіарності шляхом викладення ч. 5 ст. 61 даного Закону в наступній редакції: «Втручання державних органів у процес складання, затвердження і виконання місцевих бюджетів допускається за умов дотримання принципу субсидіарності». Стосовно самого змісту принципу субсидіарності, то він закріплений у Європейській хартії місцевого самоврядування [383], що ратифікована Україною, а отже, його дублювання в національному законодавстві матиме негативний характер. Крім того, на основі принципу субсидіарності необхідно прийняти постанову Кабінету Міністрів України «Про порядок звернення місцевих громад за додатковими субсидіями та дотаціями».

Щодо політичної децентралізації, то реалізація концептуального напрямку вдосконалення захисту конституційних соціальних прав у даному аспекті полягатиме у скасуванні інституту делегованих повноважень, які зменшують самостійність органів місцевого самоврядування, а також не відповідають реальним потребам місцевих громад. Відповідно, варто змінити структуру ст. 27 Закону України «Про місцеве самоврядування» щодо виділення власних та делегованих повноважень та віднести до перших наступні: статистичний облік

громадян, узгодження планів усіх підприємств, установ та організації, що діють у межах територіальної громади; участь у здійсненні державної регуляторної політики. Крім того, необхідно впровадити інститут префекта, оскільки він є дієвим засобом захисту, а отже, в межах концептуального бачення виступає стримуючим важелем у механізмі захисту конституційних соціальних прав щодо зловживання правами та неправомірного здійснення передбачених Конституцією повноважень.

Наступним концептуальним напрямом вдосконалення захисту конституційних соціальних прав є конкретизація обов'язків держави у такому захисті. Існування даного напрямку обґрунтовується в певній мірі застарілістю конституційних формулювань і методів правового регулювання, внаслідок чого Основний Закон став містити норми права більш програмного характеру. Правильно вказує С.М. Морозюк, що, «незважаючи на те, що чинна Конституція України відповідає міжнародним демократичним стандартам, має належний рівень юридичної та законодавчої техніки, проблеми її реалізації існують. Значною мірою це обумовлюється посиленням впливом негативних факторів на процес її реалізації, а саме: відсутністю належного рівня поваги до Основного Закону, відсутністю дієвого механізму конституційного контролю, негласною залежністю органу конституційної юрисдикції від волі окремих політичних лідерів, низьким рівнем політичної і юридичної відповідальності за неповагу до конституційних норм та їх порушення» [384, с. 158]. Щодо захисту конституційних соціальних прав, найперше, то найбільш гостро стоїть проблема конституційного контролю. Так, на сьогодні існують такі органи, як Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та Конституційний Суд України, проте їх діяльність не може в повній мірі бути спрямованою на захист саме соціальних прав, оскільки останні потребують швидкого припинення правопорушення. Саме тому через конкретизацію обов'язків держави, яка має

містити вказівку на відповідальний конституційний орган, можливо підвищити рівень поваги та реалізації захисної функції Конституції щодо соціальних прав.

Варто наголосити, що даний концептуальний напрям дозволить вирішити не лише теоретико-наукові проблеми щодо сутності конституційного захисту соціальних прав, але й практичні негативні аспекти щодо наявності прогалин та колізій у законодавстві. Крім того, з'явиться можливість застосовувати конституційні норми як норми прямої дії. Особливо це стосується підстав звернення до суду та притягнення до юридичної відповідальності, коли виконання обов'язку не гарантується засобами примусу. Специфіка конституційних соціальних прав полягає у застосуванні локальних правових актів, які врегульовують аспекти їх реалізації у спосіб, що суперечить конституційним принципам, однак прямі заборони відсутні, відповідно, саме конкретизація є найкращим засобом захисту від подібних ситуацій.

Також концептуальний напрямок конкретизації обов'язків держави відповідає й міжнародній практиці. Наприклад, ст. 35 Конституції Італії визначає, що «республіка охороняє працю в усіх її формах і проявах. Вона піклується про підготовку і підвищення професійної кваліфікації тих, хто працює. Вона укладає міжнародні договори і підтримує міжнародні організації, які мають за мету закріпити й упорядкувати трудові права. Вона визнає свободу еміграції з урахуванням обов'язків, встановлених законом для забезпечення суспільного інтересу, і захищає працю італійців за кордоном» [385]. Аналізуючи дану норму, одразу можемо зрозуміти, які конкретні обов'язки держави та у яких напрямах відбувається саме державний захист, а отже, захист конституційних соціальних прав виключно через створення законодавчих актів та державних органів не може вважатись повноцінним. Важливим є дотримання балансу між державним захистом, захистом, здійснюваним місцевою владою, та свободою дій щодо втілення соціальних прав.

Таким чином, концептуальний напрям удосконалення захисту конституційних соціальних прав щодо конкретизації обов'язків держави повинен бути реалізований у двох напрямках. Перший полягає у визначенні обов'язків держави за прикладом Італії щодо кожного конституційного права. У свою чергу, це передбачає зміну формулювання «держава гарантує» на формулювання «держава зобов'язана» та внесення доповнення до ст. 40-53 Конституції України, яке повинне містити вказівку на уповноважений орган конституційного рівня. У зв'язку із запропонованими змінами виникає необхідність у доповненні Закону України «Про Кабінет Міністрів України» нормою щодо нового повноваження стосовно визначення способу реалізації конституційних заборон. Так, повинні існувати заборони, що мають пасивний характер, а отже, потребують лише нагляду й моніторингу з боку держави та заборони активного характеру, за дотриманням яких держава має здійснювати періодичний контроль.

Однак для уникнення можливих ситуацій щодо зловживання правами з боку державних конституційних органів стосовно захисту соціальних прав або ігнорування такого обов'язку необхідно доповнити Конституції України ст. 53-1 наступного змісту: «Держава зобов'язана здійснювати захист соціальних прав шляхом соціальних виплат, розвитку фінансового потенціалу. Держава зобов'язана визначити окремий відповідальний орган за здійснення захисту соціальних прав у випадку їх порушення. Держава зобов'язана укладати та виконувати міжнародні договори, які захищають соціальні права кожного». Дана норма застосовуватиметься безпосередньо у випадку порушення тих соціальних прав, що охоплюються лише змістом Конституції, але прямо не називаються, наприклад право на усиновлення.

Попереджувальний характер застосування захисту конституційних соціальних прав як концептуальний напрям пояснюється потребою зменшення кількості випадків вчинення правопорушень або ж недотримання правомірності

поведінки. Відповідно, сутність захисту видозмінюється щодо застосування профілактичних та попереджувальних засобів. Даний концептуальний напрям найбільш яскраво проявляється у таких соціальних правах, як право на охорону здоров'я, право на охорону праці чи соціальну допомогу, де діяльність держави зосереджена на мінімізації ймовірності настання невідворотного соціального ризику. Серед конституційних засобів захисту попереджувальний характер має діяльність Конституційного Суду України щодо тлумачення змісту конституційних норма стосовно соціальних прав, адже їх застосування та, власне, обов'язки держави мають визначений характер. Також попередження правопорушень відбувається шляхом перевірки КСУ відповідності Конституції змін до бюджетних законів, пенсійного законодавства, адже відбувається аналіз щодо доцільності та можливості звуження матеріальної допомоги, а отже, й самого соціального права. Попереджувальний захист передбачає використання й інших методів, а саме: рекомендацій, заохочень, що сприяють зменшенню кількості правопорушень соціальних прав з необережності.

Таким чином, сутність даного концептуального напрямку вдосконалення захисту конституційних соціальних прав полягає у зміні застарілого підходу щодо реактивного вирішення проблемних ситуацій. Для соціальних прав, порушення значної частини яких унеможлиблює повторну реалізацію та дозволяє застосовувати лише компенсаційні засоби, захист полягає саме у зменшенні протиправних ситуацій. Відповідно, попереджувальне застосування захисту передбачає створення комфортних, безпечних умов для реалізації, яка, у свою чергу, має здійснюватись без перешкод з боку органів державної та місцевої влади. Слід наголосити, що реалізація даного напрямку потребує залучення значного людського ресурсу та постійного спостереження. Відповідно, ключовим обов'язком держави є розвиток громадянського суспільства, його високої правової культури, яка сприятиме здійсненню моніторингу та запобіганню порушенню конституційних соціальних прав.

Тож реалізація даного концептуального напрямку вдосконалення потребує змін до законодавства щодо діяльності громадських організацій та повноважень контролюючих органів. Так, варто прийняти окрему постанову Кабінету Міністрів України «Про моніторинг реалізації конституційних соціальних прав», яка повинна передбачати право кожного громадянина на звернення до місцевих адміністрацій щодо надання повного переліку соціальних прав, у тому числі стосовно соціальних виплат, на які він має право. Крім того, за громадськими організаціями, у статуті яких визначено напрям захисту прав певної категорії населення (діти, особи з інвалідністю та ін.), варто закріпити право постійного спостереження за реалізацією їх соціальних прав щодо освіти, праці чи охорони праці на конкретних підприємствах чи в державних установах. Така діяльність не зупиняє реалізацію, не перешкоджає їй та не втручається у неї. Для гарантування здійснення моніторингу слід закріпити обов'язок щодо надання усіх документів на вимогу громадської організації керівником установи, організації чи підприємства, окрім тих, що містять комерційну таємницю або захищаються законодавством стосовно використання персональних даних. Для реалізації концептуального напрямку попереджувального характеру захисту конституційних соціальних прав важливим є й закріплення права за кожною особою анонімно звертатись про порушення її соціальних прав певною установою із точною вказівкою, яке саме право та яким чином порушується, а також права громадських організацій звертатись до правоохоронних органів стосовно порушення соціальних прав члена такої організації.

Також реалізація зазначеного концептуального напрямку вдосконалення захисту конституційних соціальних прав полягає у покращенні якості законодавчих формулювань, що, у першу чергу, стосується розділу 6 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», де встановлено державні зобов'язання [52]. Так, аналізуючи даний розділ, можемо зробити

висновок, що норми права закріплюють не обов'язки держави щодо підтримання необхідного для здоров'я життєвого рівня населення чи забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя територій, а принципи їх втілення, адже жодних конкретних напрямів, відповідальних органів та відповідальності не встановлено. Саме тому необхідно вдосконалити кожен норму даного розділу шляхом усунення відсильних норм права на інші закони України, а також змінити формулювання «з метою забезпечення...» на формулювання «обов'язком уповноважених органів є забезпечення...». Крім того, задля реального втілення захисту конституційного соціального права на охорону праці варто даний розділ доповнити ст. 33 наступного змісту: «Міністерство охорони здоров'я України за погодженням із Кабінетом Міністрів України визначає уповноважені державні органи для реалізації встановлених у даному розділі обов'язків». Завдяки цьому забезпечуватиметься як компетентність державних органів, так і спрямованість їх діяльності саме на захист.

Наступним концептуальним напрямом вдосконалення захисту конституційних соціальних прав є стратегічність правового регулювання здійснення даного захисту. Так, аналіз національного законодавства з даного питання свідчить, що захист відбувається непослідовно та часто є неоднаковим щодо різних вразливих груп населення. Найбільш яскраво дана проблема проявляється під час реалізації загальнодержавних планів та стратегій соціального захисту населення або вдосконалення захисту окремих соціальних прав. Такі стратегії приймаються на 5 років, тобто на період перебування на посаді конкретного Президента України, а отже, й відповідають його політичній волі. На наступні ж періоди змінюється не лише стратегія, але й загальна концепція бачення захисту конституційних соціальних прав. Така ситуація є неприпустимою, оскільки стабільність соціальних прав виступає основною гарантією їх реалізації, а отже, й захист повинен бути спрямований на її

встановлення. Постійна зміна способів і методів захисту, пріоритетних напрямів вдосконалення робить неефективними, як уже здійснені заходи через їх незавершеність, так і законодавчі новели, адже рівень довіри населення до влади є низьким та час на ознайомлення із порядком здійснення збільшує кількість випадків правопорушень.

Досліджуючи стратегічне планування у нормативно-правовому регулюванні, О.А. Марушева вказує, що «існує два підходи до стратегічного планування. Згідно з першим підходом фахівці з управління припускають, що всі можливі зміни є передбачуваними, а процеси, що відбуваються, – чітко визначеними і керованими. Тому стратегія зводиться лише до визначення мети й розроблення стратегічного плану дій щодо досягнення накреслених цілей. Але така ситуація можлива тільки в короткі інтервали часу, оскільки швидкість зміни зовнішнього середовища на практиці постійно зростає. Другий підхід полягає у визначенні тільки напрямів розвитку організації, що приводять її до досягнення обраної мети. У цьому випадку в організації існує свобода вибору з урахуванням змін у зовнішньому середовищі [386, с. 4]. Погоджуючись із автором, все ж слід вказати, що в межах захисту конституційних соціальних прав необхідним є поєднання двох даних підходів, адже змінність суспільних відносин повинна бути узгоджена із напрямками державного розвитку. Таким чином, сутність стратегічного правового регулювання полягає у створенні плану діяльності державних виконавчих щодо напрямів їх діяльності та законодавчих органів щодо прийняття обов'язкових норм права стосовно вдосконалення захисту окремих соціальних прав. Важливим аспектом такого стратегічного планування повинна бути їх тривалість не менше 10 років та ускладненість внесення змін.

Саме тому даний концептуальний напрям може бути реалізований через внесення змін до Перехідних положень Конституції України, до яких варто внести норму права щодо обов'язку Кабінету Міністрів приймати Державну

стратегію захисту конституційних соціальних прав на кожні 10 років. Це забезпечить гарантований характер її існування. У свою чергу, у змісті постанови Кабінету Міністрів про затвердження такої Державної стратегії повинна обов'язково вказуватися мета здійснення захисту конституційних соціальних прав щодо забезпечення безперешкодної реалізації соціальних прав, встановлення належного рівня захисту для реалізації права на гідне життя, безпечні для життя та здоров'я умови проживання. Крім того, важливою складовою даної Державної стратегії є змінність заходів стосовно вдосконалення захисту на кожен рік. Завдяки цьому буде забезпечуватись актуальність щодо суспільних відносин та економічної ситуації. з метою гарантування здійснення вдосконалення механізму захисту конституційних соціальних прав обов'язковим є визначення на кожен рік уповноважених органів та керівника координації їх діяльності, який несе не лише дисциплінарну, але й адміністративну та цивільну відповідальність у випадку нереалізації запланованого мінімуму завдань у межах однієї мети.

Окрім того, для забезпечення реалізації концептуального напрямку щодо стратегічного правового регулювання необхідно ратифікувати Стамбульську конвенцію [387]. Хоча дана Конвенція спрямована на захист соціальних та особистих прав жінок, проте використані у ній методи та засоби захисту є інноваційними для України та їх впровадження означатиме зміну загального підходу до захисту конституційних соціальних прав, адже змінюватиме саму сутність захисту щодо впливу на увесь соціум загалом, а не лише стосовно захисту конкретних відносин із соціальних прав.

Ще одним концептуальним напрямом вдосконалення захисту конституційних соціальних прав є координація засобів захисту конституційних соціальних прав. Потреба у координації пояснюється існуванням механізму захисту, реалізація якого потребує значного кола суб'єктів права, кожен із яких володіє власним правовим статусом. Відповідно, відсутність повноважень або

стимулів до реалізації права у такого суб'єкта на будь-якому етапі захисту соціального права призводить до неналежного функціонування усього механізму або ж навіть взагалі нездійснення права. сам захист має здійснюватися однаково справедливо та повноцінно щодо кожного суб'єкта, котрий реалізує соціальне право. Однак, здійснюючи аналіз національного законодавства, можна констатувати відсутність збалансованості у захисті конституційних соціальних прав. Така ситуація особливо стосується захисту права на підприємництво та права на працю, оскільки у Кодексі законів про працю основним напрямом захисту є права працівників, права ж роботодавця часто обмежуються або потребують окремого доведення.

Міжнародна практика захисту демонструє дещо інший підхід. Наприклад, у ст. 14 Європейського кодексу соціального забезпечення визначено, що «обставиною, за якої надається допомога, є непрацездатність, що є наслідком хворобливого стану і передбачає припинення заробітку, як це встановлено національним законодавством або правилами» [344]. Тобто захист права особи на медичну допомогу та компенсацію витрат не здійснюється за рахунок обмеження права роботодавця на прибуток, а відбувається шляхом державного забезпечення. Таким чином, сутністю даного концептуального напрямку захисту соціальних прав є збалансування застосування засобів захисту різних категорій населення як шляхом взаємодії законодавства, так і в межах механізму реалізації захисту окремого конституційного соціального права.

У свою чергу, реалізація концептуального напрямку вдосконалення щодо координації засобів захисту повинна відбуватися шляхом створення нового правового інституту страхування для працівників, який матиме позадержавний характер. Отже, на відміну від існуючих зараз систем пенсійного страхування та страхування щодо виникнення нещасних випадків на виробництві, умови страхування будуть індивідуальними та можуть змінюватися з часом. Запровадження такого страхування повинно відбуватись шляхом доповнення

Кодексу законів про працю новою главою 19 щодо страхування працівників, оскільки можливість страхування є лише у осіб, що можуть сплачувати страхові внески, а отже, це неактуальне для суб'єктів права, що отримують соціальну допомогу з боку держави та наділені певними привілеями щодо безкоштовності надання медичних, освітніх, транспортних послуг. Зміст даного розділу буде містити перелік підстав страхування, до яких обов'язково потрібно віднести перебування у хворобливому стані понад оплачуваний період та перебування у декретній відпустці понад 3 роки, оскільки у даних випадках відсутня оплата праці. Особливістю страхових організацій повинен бути їх локальний характер, що дасть можливість здійснювати контроль за їх діяльністю, у тому числі, професійним спілкам та місцевим радам, які виступатимуть гарантами надання страхових виплат у випадку потреби у реалізації соціального права без порушення соціальних прав іншої особи.

Крім того, реалізація даного концептуального напрямку вдосконалення захисту конституційних соціальних прав має супроводжуватись і розширеним тлумаченням конституційного принципу рівності, що повинен містити не лише заборону дискримінації. Таке вдосконалення можливо здійснити або завдяки трактуванню конституційної норми щодо рівності перед законом Конституційним Судом України, або доповненню ст. 24 Конституції України нормою, яка б передбачала обов'язок держави щодо здійснення захисту конституційних соціальних прав винятково на умовах непорушення під час такого захисту соціальних, природних чи інших прав кожної людини. Зазначена норма виступатиме критерієм для вдосконалення соціального законодавства щодо захисту та визначення нових методів для вищезгаданої Державної стратегії розвитку.

Отже, на основі проведеного дослідження можемо зробити висновок, що вдосконалення захисту конституційних соціальних прав потребує масштабної зміни не лише законодавства, але й загального тлумачення сутності соціальних

прав та засобів захисту, адже більшість існуючих практичних проблем виникають саме через недостатність правової культури й свідомості у всього населення держави, а також у конкретних осіб, що потребують захисту, та уповноважених владних суб'єктів. Таким чином, досліджувана у даній роботі концепція вдосконалення захисту конституційних соціальних прав має на меті формування стабільних умов та сприяння з боку державних і місцевих органів влади реалізації соціальних прав кожної людини. Така концепція змінює комплексне бачення захисту конституційних соціальних прав через врахування міжнародних напрацювань винятково в контексті наявних негативних аспектів захисту та залучення до його здійснення максимально широкого кола осіб, що й робить захист таких соціальних прав ефективним та значно оптимізує і спрощує механізм його втілення.

Висновки до Розділу 5

1. На основі аналізу іспанського правового регулювання щодо захисту конституційних соціальних прав запропоновано наступні зміни до законодавства України:

1) Конституцію України доповнити новою ст. 53-1, згідно з якою «держава з метою створення сприятливих умов для реалізації, забезпечення та захисту соціально-економічних прав кожного, а також для більш справедливого розподілу регіональних і місцевих доходів зобов'язана надати більше самоврядних прав територіальним громадам у соціальній сфері за їхнім зверненням до Кабінету Міністрів України»;

2) Сімейний кодекс України доповнити новою ст. 211-1, а п. 9 ч. 1 ст. 212 скасувати. Зазначену статтю викласти у такій редакції: «Стаття 211-1. Іноземці мають право усиновлювати дитину-громадянина України на загальних підставах, визначених даним Законом, у випадку: 1. Наявності громадянства держави, де прийнята, імплементована в національне законодавство та дотримується Гаазька конвенція і міжнародні акти ООН щодо захисту дітей та усиновлення, перелік яких затверджений Кабміном; 2. Коли іноземець є громадянином держави, у якій за останні 5 років не ведуться війни; 3. Коли діяльність щодо усиновлення ведеться винятково через акредитовані в Україні міжнародні організації щодо усиновлення».

2. На основі дослідження досвіду Чехії у питанні захисту конституційних соціальних прав визначено наступні особливості:

- 1) конкретність;
- 2) наявність прогалин;
- 3) всеохоплюваність.

У контексті конституційних соціальних прав дана особливість полягає у спрямованості на захист не лише однієї конкретної особи, а всього суспільства

загалом. Тобто захист конституційних соціальних прав повинен відбуватись із врахуванням наслідків для суспільства, сприяти формуванню правосвідомості, довіри до влади та діяльності громадянського суспільства. Завдяки всеохоплюваності захисту конституційних соціальних прав вдається здійснювати більш точне прогнозування розвитку соціально-економічної сфери та встановлювати потреби населення. Дана ознака проявляється через відсутність привілеїв для окремих категорій осіб, які не потребують спеціальної допомоги, а також через відсутність дискримінаційних положень як щодо покарань, так і щодо безпосередніх заохочень правомірної діяльності. Таким чином, до інструментів захисту конституційних соціальних прав долучаються не лише державні органи, але й сама громада та свідома частина населення.

3. На основі аналізу законодавства Чехії запропоновано внесення наступних змін до законодавства України:

1) ст. 49 Конституції України доповнити ч. 4, згідно з якою «державна зобов'язана створити систему медичного страхування громадян України»;

2) ст. 40-1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» доповнити наступною нормою: «Юридична або фізична особа, яка здійснює діяльність як уповноважена особа або як посадова особа державного органу, державної чи комунальної установи, вчиняє адміністративне правопорушення, якщо не виконає обов'язок щодо повідомлення органів опіки та піклування із відповідною територіальною юрисдикцією про дитину, яка може потребувати захисту, який встановлений даним Законом, або виконає його із надмірною затримкою»;

3) аналогічні зміни запропоновано внести до ч. 2 ст. 27 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей».

4. На основі аналізу законодавства Бельгії запропоновано внесення наступних змін до законодавства України:

1) доповнити ст. 55 Конституції України ч. 6, відповідно до якої «суди загальної юрисдикції застосовують підзаконні нормативно-правові акти тільки в тому випадку, якщо вони відповідають законам України, Конституції України та міжнародним документам, що ратифіковані Верховною Радою України»;

2) доповнити ч. 2 ст. 56 щодо державних гарантій здобувачам освіти Закону України «Про освіту», п. 2 наступного змісту: «Органи місцевого самоврядування несуть цивільно-правову відповідальність за оплату штрафів та компенсації, які накладаються на керівників закладів освіти, яких вони призначали». Така норма дозволить встановити окремий розділ видатків у місцевому бюджеті, а також більш ефективно здійснювати захист конституційного права на освіту.

5. На основі здійсненого аналізу виділено наступні напрями концепції удосконалення захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні:

1) фінансова та політична децентралізація щодо обов'язків у сфері захисту конституційних соціальних прав;

2) попереджувальний напрям застосування захисту конституційних соціальних прав;

3) деталізація конституційних обов'язків держави щодо захисту конституційних соціальних прав;

4) стратегічність правового регулювання захисту конституційних соціальних прав;

5) координація засобів захисту конституційних соціальних прав.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення та розроблено новий і цілісний підхід до вирішення наукової проблеми, що полягало в тому, щоб на підставі аналізу чинного національного соціального законодавства та здобутків у правовій доктрині соціального забезпечення розкрити проблеми конституційних соціальних прав людини і громадянина, а також сформулювати тенденції подальшого розвитку досліджуваного правового явища. За результатами дослідження сформульовано нижченаведені основні висновки.

1. Конституційні соціальні права людини і громадянина є визначеними та гарантованими Основним Законом, невідчужуваними, невичерпними та такими, що не можуть бути скасовані й мають особливу правову охорону можливостями людини і громадянина здобувати засоби для задоволення своїх найважливіших життєвих потреб, або отримувати такі засоби шляхом соціального утримання у випадку неможливості задовольнити відповідні потреби.

2. Особливостями конституційних соціальних прав є наступні: 1) соціальні права встановлюються для реалізації соціальних зв'язків та задоволення потреб особи у таких зв'язках; 2) соціальні права відображають невіддільність особи від соціуму та неможливість її існування поза ним; 3) соціальні права покликані забезпечити особі задоволення найважливіших життєвих потреб, без яких неможлива її нормальна життєдіяльність; 4) соціальні права характеризуються як позитивні права, тобто такі, які передбачають здійснення певних дій, а не утримання від здійснення відповідних дій; 5) хоча соціальні права і обумовлюються соціальною державою, проте діяльність держави по забезпеченню цих прав не є абсолютною і не передбачає забезпечення кожного відповідними благами, вона повинна лише створити умови для можливості отримання відповідних благ; 6) соціальні права залежать від економічних можливостей держави.

3. Види конституційних соціальних прав людини і громадянина варто поділяти на дві групи: класичні (базові) та спеціальні (змішані). До класичних належать: 1) право на соціальний захист; 2) право на житло; 3) право на достатній життєвий рівень; 4) право на охорону здоров'я; 5) право на охорону сім'ї, дитинства, материнства і батьківства. Спеціальними конституційними соціальними правами людини і громадянина є: 1) право на працю; 2) право на страйк; 3) право на відпочинок; 4) право на освіту.

4. Гарантії реалізації соціальних прав людини і громадянина залежно від їх змісту поділяються на:

1) організаційні гарантії, тобто гарантії реалізації конституційних соціальних прав людини і громадянина: а) гарантію соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (стаття 17 Конституції України); б) гарантію соціального захисту громадян, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, пенсії, інші види соціальних виплат та допомог, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (стаття 46 Конституції України); в) гарантію забезпечення громадян житлом безоплатно або за доступну для них плату (стаття 47 Конституції України); г) гарантію достатнього життєвого рівня для себе і своєї сім'ї (стаття 48 Конституції України); г) гарантію охорони здоров'я, медичної допомоги та медичного страхування (стаття 49 Конституції України); д) гарантію охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства (стаття 51 Конституції України); е) гарантію державного утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (стаття 52 Конституції України); е) гарантію

доступної і безоплатної освіти у державних та комунальних навчальних закладах (стаття 53 Конституції України);

2) гарантії захисту, тобто гарантії охорони конституційних соціальних прав людини і громадянина: а) гарантії державного захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина, оскільки за статтею 3 Конституції України утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, а отже, держава гарантує піклування і захист своїм громадянам, які перебувають за її межами (стаття 25 Конституції України), право кожного на відшкодування за рахунок органів публічної влади матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, які вплинули на реалізацію конституційних соціальних прав людини і громадянина (стаття 56 Конституції України); б) судові гарантії, а саме право на суд для захисту своїх конституційних соціальних прав (стаття 55 Конституції України), право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, які призвели до порушення конституційних соціальних прав людини і громадянина (стаття 55 Конституції України), право на правову допомогу при захисті конституційних соціальних прав (стаття 59 Конституції); в) гарантії захисту конституційних соціальних прав Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Конституційним Судом України та міжнародними судовими організаціями (право на звернення з конституційною скаргою до Конституційного Суду України за захистом конституційних соціальних прав, право на звернення за захистом конституційних соціальних прав до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій; право на звернення до омбудсмена за захистом конституційних соціальних прав).

5. Міжнародне законодавство щодо забезпечення конституційних соціальних прав людини і громадянина за спрямованістю дії можна поділити на:

1) універсальні нормативно-правові акти, тобто такі, які поширюють свою дію без обмежень у просторі та розповсюджуються на різні сфери правовідносин (Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права); 2) універсально-регіональні нормативно-правові акти, якими є нормативно-правові акти, що поширюють свою дію на певній території, до якої входить дві або більше країни, та регулюють різні за своєю природою правовідносини (Європейська соціальна хартія (переглянута) та Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий); 3) спеціалізовані нормативно-правові акти, до яких належать нормативно-правові акти, дія яких обмежується певним колом осіб або правовідносин (Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, а також акти Міжнародної організації праці та Всесвітньої організації охорони здоров'я).

6. До основних елементів конституційно-правового механізму правового забезпечення соціальних прав слід віднесено: 1) конституційно-правові норми, що забезпечують соціальні права; 2) конституційно-правові гарантії соціальних прав.

7. Метою конституційних соціальних прав людини і громадянина є забезпечення надання людині і громадянину можливості реалізовувати свої закріплені на рівні конституційного закону соціальні гарантії (гарантії права на соціальне забезпечення, на освіту, на охорону здоров'я та медичну допомогу, на житло, особливих прав дитини та прав інвалідів тощо), які гарантують гідне існування індивіда у суспільстві, соціальну справедливість та захищеність незалежно від походження, віри, раси, нації.

8. До завдань конституційних соціальних прав людини і громадянин варто віднести: 1) забезпечення надання людині і громадянину можливості реалізовувати закріплені у Конституції України соціальні гарантії; 2) гарантування гідного існування людини і громадянина, соціальної справедливості та захищеності незалежно від походження, віри, раси, нації.

9. Принципами конституційних соціальних прав людини і громадянина є:

1) загальні принципи, тобто принципи прав людини і громадянина, характерні для конституційних соціальних прав людини і громадянина: а) принцип пропорційності; б) принцип рівності і недискримінації; в) принцип взаємозалежності і взаємопов'язаності конституційних соціальних прав людини і громадянина; 2) спеціальні принципи, а саме принципи конституційних соціальних прав людини і громадянина, які безпосередньо відображені у нормах Конституції України: а) принцип гарантованості конституційних соціальних прав людини і громадянина; б) принцип заборони неконституційного обмеження конституційних соціальних прав людини і громадянина; в) принцип невід'ємності і невідчужуваності конституційних соціальних прав людини і громадянина.

10. Групи гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина:

1) організаційні гарантії, тобто гарантії реалізації конституційних соціальних прав людини і громадянина: а) гарантію соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (стаття 17 Конституції України); б) гарантію соціального захисту громадян, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, пенсії, інші види соціальних виплат та допомог, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (стаття 46 Конституції України); в) гарантію забезпечення громадянами житлом безоплатно або за доступну для них плату (стаття 47 Конституції України); г) гарантію достатнього життєвого рівня для себе і своєї сім'ї (стаття 48 Конституції України); г) гарантію охорони здоров'я, медичної допомоги та

медичного страхування (стаття 49 Конституції України); д) гарантію охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства (стаття 51 Конституції України); е) гарантію державного утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (стаття 52 Конституції України); є) гарантію доступної і безоплатної освіти у державних та комунальних навчальних закладах (стаття 53 Конституції України);

2) гарантії охорони конституційних соціальних прав людини і громадянина, які поділяються на такі види: 1) гарантії державного захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина, оскільки за статтею 3 Конституції України утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, а отже, держава гарантує піклування і захист своїм громадянам, які перебувають за її межами (стаття 25 Конституції України), право кожного на відшкодування за рахунок органів публічної влади матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, які вплинули на реалізацію конституційних соціальних прав людини і громадянина (стаття 56 Конституції України); 2) судові гарантії, а саме право на суд для захисту своїх конституційних соціальних прав (стаття 55 Конституції України), право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, які призвели до порушення конституційних соціальних прав людини і громадянина (стаття 55 Конституції України), право на правову допомогу при захисті конституційних соціальних прав (стаття 59 Конституції); 3) гарантії захисту конституційних соціальних прав Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Конституційним Судом України та міжнародними судовими організаціями (право на звернення з конституційною скаргою до Конституційного Суду України за захистом конституційних соціальних прав, право на звернення за захистом конституційних соціальних прав до відповідних міжнародних судових

установ чи до відповідних органів міжнародних організацій; право на звернення до омбудсмена за захистом конституційних соціальних прав).

11. Дисциплінарна відповідальність за порушення соціальних прав як різновид юридичної відповідальності за порушення таких конституційних прав людини та громадянина має наступні характерні риси: 1) переважно поширюється на осіб, які порушили право на працю, право на належні, безпечні і здорові умови праці, право на заробітну плату, що складають трудові права, врегульовані нормами Кодексу законів про працю України та спеціальними нормативно-правовими актами; 2) виступає засобом взаємного впливу учасників правовідносин; 3) передбачає відповідальність винної особи не перед державою, а безпосередньо перед іншою особою, право якої порушено, наприклад перед роботодавцем; 4) містить санкції двох видів: догану та звільнення; 5) її правові засади спонукають працівника дотримуватись правил, встановлених роботодавцем та законодавством про працю.

Ознаками трудової відповідальності за порушення соціальних прав людини та громадянина є наступні: 1) це вид юридичної відповідальності одного суб'єкта трудових правовідносин перед іншим, так звані «внутрішні» види відповідальності; 2) визначається як обов'язок працівників і роботодавців, їх представників зазнати юридично несприятливих наслідків у формі втрат особистісного, організаційного і майнового характеру в порядку і на умовах, передбачених трудовим законодавством; 3) конкретні склади правопорушень, за які передбачена трудової відповідальність, у Кодексі законів про працю України та трудовому законодавстві в повному обсязі не передбачені.

Характерними рисами матеріальної відповідальності за порушення окремих видів соціальних прав людини та громадянина є: 1) переважно поширюється на осіб, які порушили право на працю, право на належні, безпечні і здорові умови праці, право на заробітну плату, що складають собою трудові права, врегульовані нормами Кодексу законів про працю України та

спеціальними нормативно-правовими актами; 2) відзначається двосторонністю, що має вияв у застосуванні як до найманих працівників, так і до роботодавців; 3) виступає в якості обов'язку роботодавця щодо здійснення компенсації працівнику за завдану шкоду або ж працівника перед роботодавцем за вчинені збитки у процесі трудової діяльності; 4) застосовується як до працівників, так і роботодавців; 5) передбачає у якості санкції накладення компенсації за завдані збитки; 6) її засади спонукають працівника до необхідності дотримуватись правил, встановлених роботодавцем та законодавством про працю, а роботодавця – до забезпечення належних умов праці та її охорони.

12. Для вирішення практичних проблем захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина запропоновано наступні зміни до чинного законодавства України:

- прийняти окремий нормативно-правовий акт, який буде здійснювати регулювання питання прав громадських організації та їх взаємодії із державними органами - «Порядок взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, до компетенції яких віднесено захист соціальних прав із громадськими організаціями, установчими документами яких передбачена діяльність із захисту прав», та затвердити його відповідною постановою Кабінету Міністрів України;

- доповнити ст. 70-1 Закону України «Про освіту», ст. 20 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», ст. 13-1 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» абзацем наступного змісту: «Порядок взаємодії громадських організацій, установчими документами яких передбачена діяльність із захисту прав, із органами державної влади та органами місцевого самоврядування визначається постановою Кабінету Міністрів України»;

- удосконалити ч. 2 ст. 7 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», виклавши її у такій редакції:

«Нормативно-правові акти, які стосуються матеріального, соціально-побутового і медичного забезпечення осіб з інвалідністю, розробляються за участю громадських організацій, установчими документами яких передбачена діяльність із захисту осіб із інвалідністю, забезпечення їх доступу до отримання освіти та/чи медичних послуг»;

- доповнити ч. 4 ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України нормою наступного змісту: «Спрошене позовне провадження призначене для розгляду малозначних справ, справ, що виникають з трудових відносин, справ незначної складності та щодо відновлення порушеного соціального права»;

- доповнити ч. 1 ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства п. 1-1 в наступній редакції: «Для адміністративних справ з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах щодо захисту соціальних прав є пріоритетним швидкий розгляд справ»;

- удосконалити ст. 6 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», за допомогою ч. 2 наступного змісту: «Особа із інвалідністю має право на захист своїх прав у суді»;

- створити нормативно-правовий акт «Державна стратегія фінансування заходів із захисту конституційних соціальних прав до 2025 року».

13. Для вирішення перелічених прогалин запропоновано внесення таких змін до чинного законодавства України:

- удосконалити абзац 9 ст. 8 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», доповнивши його нормою наступного змісту: «У тих випадках, коли до заяви додані не всі необхідні документи, місцева державна адміністрація повідомляє заявнику протягом 10 днів з моменту подання заяви, які документи повинні бути подані додатково»;

- слід доповнити ст. 9 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» абзацом 4, що

матиме наступний зміст: «Місцева державна адміністрація на основі розгляду заяви приймає рішення. Таке рішення повинно бути прийняте не пізніше 10 днів з моменту початку розгляду заяви. Про прийняте рішення протягом трьох з днів з моменту прийняття у письмовій формі місцева державна адміністрація повідомляє заявника»;

- необхідно вдосконалити абзац 2 ст. 11 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», доповнивши його нормою наступного змісту: «Порядок та умови здійснення соціального інспектування та обліку сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, центрами соціальних служб сім'ї, дітей та молоді визначаються Кабінетом Міністрів України на основі рекомендацій, поданих центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, та центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки»;

- слід доповнити Прикінцеві положення Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» ст. 3, що матиме наступний зміст: «Кабінет Міністрів України у тримісячний строк з моменту набрання чинності змінами до даного Закону зобов'язаний прийняти Порядок та умови здійснення соціального інспектування та обліку сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, центрами соціальних служб сім'ї, дітей та молоді. Центральні органи виконавчої влади подають рекомендації до формування такого Порядку у строк до двох місяців з моменту набрання чинності змін до даного Закону. Невиконання даних вимог уповноваженими державними службовцями центральних органів виконавчої влади та Кабінету Міністрів України є підставою для притягнення їх до дисциплінарної відповідальності»;

- необхідно вдосконалити ч. 1 ст. 2 Порядку забезпечення підручниками та посібниками здобувачів повної загальної середньої освіти і педагогічних працівників наступним чином: «Визначення потреби в підручниках та посібниках у поточному навчальному році здійснювати відповідно до встановленого Міністерством освіти та науки України Порядку обчислення прогнозованої кількості здобувачів повної загальної середньої освіти з урахуванням їх максимальної кількості за наступні п'ять років»;

- слід доповнити ст. 2 Порядку забезпечення підручниками та посібниками здобувачів повної загальної середньої освіти і педагогічних працівників ч. 3, що буде містити наступну правову норму: «Прогнозування повинно здійснюватися із врахуванням даних щодо віку та року народження дітей, що проживають у населеному пункті, а також на основі інформації, отриманої від структурних підрозділів освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій»;

- слід доповнити ст. 2 даного Порядку ч. 4, згідно з якою зміна Порядку обчислення прогнозованої кількості здобувачів повної загальної середньої освіти з урахуванням їх максимальної кількості за наступні п'ять років здійснюється МОН не частіше ніж раз на 5 років;

- слід удосконалити ч. 3 ст. 71 Закону України «Про освіту», яка буде мати наступний зміст: «Безпосередньо в закладі освіти громадський нагляд (контроль) може проводитися виключно за погодження із керівником закладу освіти, крім випадків, встановлених законодавством».

14. Запропоновано зміни до законодавства України на основі досвіду Литви, Іспанії, Чехії та Бельгії:

1) на основі досвіду Литви:

- доповнити ст. 52 Конституції України нормою наступного змісту: «Вищі заклади освіти наділені автономією. Кожен має право на вищу освіту залежно

від своїх інтелектуальних, творчих, спортивних здібностей на конкурсній основі за кошти держави чи кошти фізичних та юридичних осіб»;

- доповнити ст. 80 Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я» частиною другою, згідно з якою «особи, що не дотримуються заборон та/або не виконують чи не в повній мірі виконують встановлені даним Законом обов'язки, несуть адміністративну відповідальність»;

2) на основі досвіду Іспанії:

- варто доповнити Конституцію України новою ст. 53-1, згідно з якою «держава з метою створення сприятливих умов для реалізації, забезпечення та захисту соціально-економічних прав кожного, а також для більш справедливого розподілу регіональних і місцевих доходів зобов'язана надати більше самоврядних прав територіальним громадам у соціальній сфері за їхнім зверненням до Кабінету Міністрів України»;

- варто доповнити Сімейний кодекс України новою ст. 211-1 наступного змісту: «іноземці мають право усиновлювати дитину-громадянина України на загальних підставах, визначених даним Законом, у випадку: 1) наявності громадянства держави, де прийнята, імплементована в національне законодавство та дотримується Гаазька конвенція та міжнародні акти ООН щодо захисту дітей та усиновлення, перелік яких затверджений Кабміном; 2) коли іноземець є громадянином держави, у якій за останні 5 років не ведуться війни; 3) коли діяльність щодо усиновлення ведеться винятково через акредитовані в Україні міжнародні організації щодо усиновлення», та скасувати п. 9 ч. 1 ст. 212;

3) на основі досвіду Чехії:

- варто доповнити ст. 49 Конституції України ч. 4, згідно з якою «держава зобов'язана створити систему медичного страхування громадян України»;

- варто доповнити Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування» ст. 40-1 наступного змісту: «Юридична або фізична особа, яка здійснює діяльність як уповноважена особа або як посадова особа державного органу, державної чи комунальної установи, вчиняє адміністративне правопорушення, якщо не виконає обов'язок щодо повідомлення органів опіки та піклування із відповідною територіальною юрисдикцією про дитину, яка може потребувати захисту, який встановлений даним Законом, або виконає його із надмірною затримкою», та закріпити аналогічну норму в ч. 2 ст. 27 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей»;

4) на основі досвіду Белігії:

- варто доповнити ст. 55 Конституції України новою ч. 6, відповідно до якої «суди загальної юрисдикції застосовують підзаконні нормативно-правові акти тільки в тому випадку, якщо вони відповідають законам України, Конституції України та міжнародним документам, що ратифіковані Верховною Радою України»;

- варто доповнити ч. 2 ст. 56 щодо державних гарантій здобувачам освіти Закону України «Про освіту» п. 2 наступного змісту: «Органи місцевого самоврядування несуть цивільно-правову відповідальність за оплату штрафів та компенсації, які накладаються на керівників закладів освіти, яких вони призначали».

15. Виділено наступні напрями концепції удосконалення захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні: 1) фінансова та політична децентралізація щодо обов'язків у сфері захисту конституційних соціальних прав; 2) попереджувальний напрям застосування захисту конституційних соціальних прав; 3) деталізація конституційних обов'язків держави щодо захисту конституційних соціальних прав; 4) стратегічність правового регулювання захисту конституційних соціальних прав; 5) координація засобів захисту конституційних соціальних прав.

16. Запропоновано наступні зміни до законодавства для реалізації концепції удосконалення захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні:

- внести зміни до статей 61-63 Закону України «Про місцеве самоврядування» щодо формування та розподілу місцевого бюджету у частині усунення можливості держави визначати спосіб розподілу коштів на захист соціальних прав, закріпити ч. 5 ст. 61 даного Закону у наступній редакції: «Втручання державних органів у процес складання, затвердження і виконання місцевих бюджетів допускається за умов дотримання принципу субсидіарності» та прийняти постанову Кабміну «Про порядок звернення місцевих громад за додатковими субсидіями та дотаціями»;

- змінити структуру ст. 27 Закону України «Про місцеве самоврядування» щодо виділення власних та делегованих повноважень та віднести до перших такі: статистичний облік громадян, узгодження планів усіх підприємств, установ та організацій, що діють у межах території територіальної громади; участь у здійсненні державної регуляторної політики, та впровадити інститут префекта;

- змінити формулювання «держава гарантує» на формулювання «держава зобов'язана», а доповненням у статтях 40-53 Конституції України повинна бути вказівка на уповноважений орган саме конституційного рівня (на основі даних змін варто доповнити Закон України «Про Кабінет міністрів України» новим повноваженням щодо визначення способу реалізації конституційних заборон);

- доповнити Конституцію України ст. 53-1, яка буде мати наступний зміст: «Держава зобов'язана здійснювати захист соціальних прав шляхом соціальних виплат, розвитку фінансового потенціалу. Держава зобов'язана визначити окремий відповідальний орган за здійснення захисту соціальних прав у випадку їх порушення. Держава зобов'язана укладати та виконувати міжнародні договори, які захищають соціальні права кожного»;

- прийняти постанову Кабінету Міністрів України «Про моніторинг реалізації конституційних соціальних прав», яка має передбачати право кожного громадянина на звернення до місцевих адміністрацій щодо надання повного переліку соціальних прав, у тому числі стосовно соціальних виплат, на які він має право;

- покращити якість законодавчих формулювань розділу 6 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» шляхом вдосконалення кожної норми даного розділу за рахунок усунення відсильних норм права на інші закони України, а також заміни формулювання «з метою забезпечення...» на формулювання «обов'язком уповноважених органів є забезпечення...», а в кінці даного розділу додати ст. 33, яка матиме наступний зміст: «Міністерство охорони здоров'я України за погодженням із Кабінетом Міністрів України визначає уповноважені державні органи для реалізації встановлених у даному розділі обов'язків»;

- внести зміни до Перехідних положень Конституції України, доповнивши їх нормою щодо обов'язку Кабінету Міністрів прийняти Державну стратегію захисту конституційних соціальних прав на кожні 10 років;

- ратифікувати Стамбульську конвенцію;

- доповнити Кодекс законів про працю України новою главою 19 щодо страхування працівників;

- доповнити ст. 24 Конституції України формулюванням, згідно з яким обов'язком держави є здійснення захисту конституційних соціальних прав винятково на умовах непорушення під час такого захисту соціальних, природних чи інших прав кожної людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 1996 р. № 30. стаття 141
2. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.
3. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : [підручник]; 4-е вид. К. : Алерта, 2013. 524 с
4. Кириченко Ю. В. Конституційно-правове регулювання прав людини в Україні в контексті гармонізації з законодавством європейських держав [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02; Держ. ВНЗ "Ужгород. нац. ун-т" М-ва освіти і науки України. Ужгород, 2018. 512 с.
5. Шаптала Н.К. Конституційне право України : [навч. посіб.] Дніпропетровськ : ТОВ «ЛізуновПрес», 2012. 472 с.
6. Пробко І.Б. поняття та класифікація конституційних прав, свобод і обов'язків людини та громадянина, гарантії їх реалізації Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2013. Вип. 11. С. 86–89.
7. Головін А. С. Захист прав і свобод людини і громадянина єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні: монографія. - Київ: Юрінком Інтер, 2012. 384 с.
8. Шемшученко Ю.С. Великий енциклопедичний юридичний словник К. : Юридична думка, 2007. 943 с.
9. Фокіна М. О. Права і свободи людини як об'єкт конституційно-правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02; наук. кер. Т. М. Слінько ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 229 [http: nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Fokina/d_Fokina.pdf](http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Fokina/d_Fokina.pdf)
10. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 544 с.
11. Заворотченко Т. М. Методологічні аспекти співвідношення понять прав людини і прав громадянина Право і суспільство. 2012. № 2. С. 50-53. Режим доступу: [http: nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_2_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_2_13)
12. Литвиненко І. Л. До питання класифікації конституційних прав та свобод людини і громадянина. Університетські наукові записки. 2007. No2. С. 55–63

13. Олещенко В.Ю. Соціальні права людини: теоретичні інтерпретації та офіційні класифікації Державне управління та місцеве самоврядування. 2013. Вип. 2. С. 56-63. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2013_2_10
14. Петроє О. М. Соціальні й гуманітарні права людини та функції держави щодо їх забезпечення Актуальні проблеми державного управління. 2016. № 2. С. 192-199. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2016_2_31
15. Рабинович П. М. Основні права людини: поняття, класифікації, тенденції Укр. часопис прав людини. 1995. № 1. С. 14–22.
16. Великий енциклопедичний юридичний словник За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. - К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2007. 992 с.
17. Громадський URL Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970—1980) Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/ghromadsjkyj>
18. Андріїв В. М. Місце соціальних прав у системі прав людини: міжнародно-правовий досвід і законодавство України Захист соціальних та економічних прав людини: міжнародне законодавство та досвід України: Матеріали науково-практ. конф. (Київ, 12 березня 2004 р.). К., 2004. Ч. 2. С. 7-10.
19. Джери Д. Большой толковый социологический словарь (Collisns) М.: Вече, АСТ, 1999. 528 с.
20. Иваненко В.А. Социальные права человека и социальные обязанности государства: международные и конституционно-правовые аспекты СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. 404 с.
21. Ковтун В. І. Соціальні права в аспекті системи прав людини Право і суспільство. 2016. № 3(1). С. 17-21. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_3%281%29__6
22. Большой юридический словарь Под ред. проф. А. Я. Сухарева. М. : ИНФРА М, 2007. 858 с..
23. Яковлева Г. Зміст поняття конституційного права людини на соціальний захист Підприємництво, господарство і право. 2017. № 2. С. 100-104. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_2_20

24. Левицька В. Теоретичні інтерпретації сутності поняття "соціальні права" Збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. Випуск 3(51). 2012. С. 18-21
25. Популярна юридична енциклопедія Кол. авт. : В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковалевський та ін. К.:Юрінком Інтер, 2002. 529 с.
26. Максимович Р. Підходи к пониманию социальных прав и свобод человека и гражданина в Украине Правовой журнал «Legea si Viata». МАІ 2014. №5\3 С. 26-30
27. Верланов С. О. Економічні і соціальні права людини: європейські стандарти та їх впровадження в юридичну практику України (загальнотеоретичне дослідження) Львів : Край, 2009. 196 с.
28. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник Х. : Консум, 2002. 160
29. Бабкова Т. В. Поняття та види соціальних прав і свобод людини і громадянина Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2013. № 8. С. 137-144. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2013_8_21
30. Волкова О. М. Соціальні права особи: поняття, сутність, особливості Часопис Київського університету права. 2011. № 1. С. 39-43. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2011_1_12
31. Годованець В. Ф. Конституційне право України : [навч. посіб.] К. : МАУП, 2005. 360 с.
32. Мацокін В. В. Право громадян України на достатній життєвий рівень URL: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Харків, 2008. Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2008/08mvvdjr.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1
33. Длугопольська Т. Соціальні права в контексті забезпечення соціальної безпеки громадян [Текст] Актуальні проблеми правознавства. 2017. Вип. 2. С. 63-68.

34. Турута О.В. Соціальні права в Україні Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 112–115.
35. Шаповал В. Конституційна категорія соціальної держави Право України. 2004. №5. С. 14-19.
36. Максимович Р.О. Конституційно-правовий механізм захисту соціальних та економічних прав і свобод людини і громадянина в Україні [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 18 с.
37. Прієшкіна О.В. Права людини в Україні: проблеми та перспективи розвитку Правова держава. 2017. № 26. С. 33-40
38. Пушкіна О. В. Питання класифікації прав людини та способів закріплення у сучасній конституційній практиці Бюл. М-ва юстиції України. 2004. № 11. С. 8–20.
39. Скрипнюк О. Права та свободи людини в конституційній системі України Публічне право. № 1. 2012. С. 6–13.
40. Конституційне право України; за ред. В. Ф. Погорілка. 3-тє вид. Київ : Наукова думка, 2002. 732 с.
41. Фрицький О. Ф. Конституційне право України. К. : Юрінком Інтер, 2003. 536 с.
42. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення К. : Логос, 2006. 416 с.
43. Вітик І. Діяльність Служби безпеки України та соціальні права: науково-теоретичний аспект Віче. 2011. № 14. С. 2-4. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_14_2
44. Вітковський В. С. Норми робочого часу як гарантія захисту права працівника на життя Адвокат. 2010. № 12. С. 22-26. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2010_12_4
45. Хамзина Ж. А. Социальные права человека и гражданина в Республики Казахстан URL. Режим доступа : http://rusnauka.com/11._NPRT_2007/Pravo/22201.doc.htm.

46. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI Верховна Рада України URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17
47. Загальна декларація прав людини Організація Об'єднаних Націй; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948 URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
48. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права Організація Об'єднаних Націй; Міжнародний документ від 16.12.1966 URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
49. Європейська соціальна хартія (переглянута) Рада Європи; Міжнародний документ від 03.05.1996 URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062
50. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII Верховна Рада України URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12
51. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV Верховна Рада України URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14
52. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII Верховна Рада України URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12
53. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII Верховна Рада УРСР URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08
54. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР Верховна Рада України URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр

55. Про колективні договори і угоди: Закон України від 01.07.1993 № 3356-ХІІ Верховна Рада України URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12
56. Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 08.02.1995 № 100 Кабінет Міністрів України URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95-п
57. Статут Міжнародної Організації Праці: Міжнародний документ від 28.06.1919 Міжнародна організація праці URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_154
58. Конвенція про запровадження процедури встановлення мінімальної заробітної плати № 26: Міжнародний документ від 16.06.1928 Міжнародна організація праці URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_196
59. Конвенція Міжнародної організації праці № 131 про встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються: Міжнародний документ від 22.06.1970 Міжнародна організація праці URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_149
60. Бабін Б.В. Права людини та громадянське суспільство : навч. посібн. для студ. вищих навч. закладів Одеса: Фенікс, 2014. 320 с.
61. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України від 03.03.1998 № 137/98-ВР Верховна Рада України URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-вр
62. Іншин М.І. Трудове право України : підручник [Іншин М.І. та ін.] ; за заг. ред. М.І. Іншина, В.Л. Костюка ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка ; Центр проблем імплементації європ. соціального права ; Нац. ун-т "Києво-Могилян. акад." ; Нац. ун-т "Остроз. Академія". 2-ге вид., стер. Київ : Юрінком Інтер ; Буква Закону, 2019. 593 с.

63. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР Верховна Рада України URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504/96-вр
64. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 № 16/98-ВР Верховна Рада України URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр
65. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV Верховна Рада України URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15
66. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 № 1533-III Верховна Рада України URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14
67. Житловий Кодекс Української РСР від 30.06.1983 № 5464-X Верховна Рада УРСР URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10
68. Конвенція про права дитини Організація Об'єднаних Націй; Міжнародний документ від 20.11.1989 URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
69. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III Верховна Рада України URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14
70. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III Верховна Рада України URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14
71. Міжнародні соціальні стандарти URL: навч. посіб. авт.: А.М. Юшко, Н.М. Швець; за заг. ред. В.В. Жернакова. Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 121 с. Режим доступу:

72. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР Верховна Рада України URL Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр
73. Андріїв В.В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05. Східноукр. нац. ун-т. Луганськ, 2011. 197 с.
74. Булкат Л.М. Право на соціальний захист у системі конституційних прав і свобод громадян. 20-річчя Конституції України: національна традиція та європейські стандарти конституціоналізму : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. 22 черв. 2016 р. Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2016. С. 166-171.
75. Васечко Л.І. Генеза нормативно-правової бази системи соціального страхування в Україні. Економіка. Фінанси. Право : Проблемні питання: коментарі та поради. Інформаційно-аналітичний бюлетень.. АФ "Аналітик"; Академія муніципального управління. Київ, 2005. № 12. С. 13-17.
76. Власенко Н.С. Правові засади системи інформаційного забезпечення соціальної політики. Демографія та соц. політика. 2007. №1. С. 159-169.
77. Вовк О.Й. Правове регулювання страйків у США. Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка / Київський університет імені Тараса Шевченка. Київ, 1995. (Юридичні науки ; Вип. 33/34). С. 179-187.
78. Гончарова К.В. Держава та її органи як суб"єкти трудового права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2013. 19 с.
79. Деніга О.П. Види методів правового регулювання діяльності держави як суб"єкта права соціального забезпечення. Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів : тези доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (22 листоп. 2019 р.). Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка [та ін.] . Київ : Маслаков, 2019. С. 122-125.

80. Доробалюк О.П. Проблемні питання соціально-правового захисту персоналу державної пенітенціарної служби України. Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби : науковий журнал / Держ. пенітенціарна служба України ; Ін-т кримінально-виконавч. служби. Київ, 2014. № 3 (7). С. 76-85
81. Заболотна С.Г. Економіко-правові механізми реалізації соціальної політики в умовах скорочення бюджетних видатків на оплату праці державних службовців. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, 2014. Вип. 2. С. 41-44.
82. Іщенко І.А. Державна забезпеченість правового регулювання у контексті розвитку системи соціального регулювання. Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Інститут держави і права ім.Корецького В.М. НАН України. Київ, 2011. Вип. 52. С. 66-73.
83. Коваленко Р.І. Відносно деяких аспектів міжнародно-правового регулювання соціальної безпеки. Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів : тези доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (22 листоп. 2019 р.). Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка [та ін.] ; за ред.: д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України М.І. Іншина, канд. юрид. наук М.Б. Мельник. Київ : Маслаков, 2019. С. 55-57.
84. Козюбра М.І. Верховенство права, правова і соціальна держава: співвідношення. Верховенство права: історія, теорія, практика : збірник наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. (22 груд. 2010 р.). Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка ; [редкол.: І.С. Гриценко, П.П. Андрушко, І.А. Безлуклубий та ін.]. Київ : Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2011. С. 3-14
85. Коробенко Н.П. Генезис пенсійних правовідносин у праві соціального забезпечення. Часопис Київського університету права : український науково-теоретичний часопис. Київський ун-т права НАНУ, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАНУ. Київ, 2006. № 1. С. 116-122

86. Коструба А.В. Держава в системі суб'єктів цивільного права України. Вісник Національної академії правових наук України : збірник наукових праць / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; відп. за вип. О.В. Петришин. Харків, 2017. № 4 (91). С. 67-77.
87. Мальований М.І. Методологічні підходи до прогнозування фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні. Формування ринкових відносин в Україні : збірник наукових праць / Науково-дослідний екон. ін-т Міністерства екон. розвитку і торгівлі України. Київ, 2013. № 1 (140). С. 111-120
88. Матюрін І.В. Методи та принципи державного регулювання соціального захисту військовослужбовців. Економіка та держава : міжнародний науково-практичний журнал / Ін-т підготовки кадрів держ. служби зайнятості України ; ТОВ "Ред. журн. "Економіка та держава". Київ, 2014. № 2, лютий. С. 110-115
89. Мерзляк А.В. Державні житлові програми як інструмент соціального захисту населення. Право та державне управління : збірник наукових праць. Класичний приватний ун-т ; Запорізька торгово-промислова палата. Запоріжжя, 2016. № 2 (23). С. 46-52
90. Миргородський Е.О. Види суб'єктів трудового права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05; М-во внутр. справ України, Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2016. 20 с.
91. Мотиль І.І. Гуманізація діяльності правової соціальної держави. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України : Науково-теоретичний журнал. Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2005. № 5. С. 62-70
92. Новицький А.М. Вчення Є.В. Спекторського про право як соціальний інститут. Юридичний факультет Університету Святого Володимира в персоналіях його викладачів та вчених : зб. матеріалів Першої Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 140-річчю від дня народж. ректора Ун-ту Святого Володимира Є.В. Спекторського, м. Київ, 27 листоп. 2015 р.. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка ; [редкол.: І.С. Гриценко, П.П. Захарченко, І.А. Мацелюх]. Київ : Талком, 2015. С. 47-49.
93. Новосад Р.В. Актуальне питання щодо елементу соціальної стабільності та релігійних відносин за законодавством України: теоретико-правовий аспект. Р.В. Новосад,

Н.В. Теремцова. Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів : тези доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (22 листоп. 2019 р.). Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка [та ін.] ; за ред.: д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України М.І. Іншина, канд. юрид. наук М.Б. Мельник. Київ : Маслаков, 2019. С. 264-267.

94. Оніщенко Н.М. Генезис правової системи та соціальна регуляція. Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Інститут держави і права ім.Корецького В.М. НАН України. Київ, 2005. Вип. 29. С. 3-7.

95. Підлипна Р.П. До питання формування державної політики у сфері соціального захисту населення. Науковий вісник Мукачівського державного університету : збірник наукових праць / Мукачівський державний університет. Мукачево, 2015. Вип. 2(4). С. 35-40.

96. Прилипко С. М. Визначення системи права соціального забезпечення. Вісник Академії правових наук України : Збірник наукових праць. Харків, 2006. № 1. С. 149-154

97. Сіньова Л.М. Визначення виховної функції права соціального забезпечення в сучасних умовах. Соціальне право : науковий журнал. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка ; Центр проблем імплементації Європ. соц. права ; редкол.: Іншин М.І., Щербина В.І., Сахарук І.С. [та ін.]. Київ, 2018. Вип. № 2. С. 104-109.

98. Слюсар А.М. Віднесення держави та її органів до суб'єктів трудового права. Проблеми законності : академічний збірник наукових праць / Мін.освіти і науки Укр. ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2009. Вип. 105. С. 78-85.

99. Таровський Є.С. Аксіологічний аспект права як ідеального об'єкта соціальної теорії. Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету - 2005" : (26-27 квіт. 2005 р.) : матеріали доп. та виступів. "Дні науки філософського факультету - 2005", міжнар. наук. конф. Київ : Київський університет, 2005. Ч. 3. С. 84-86

100. Хвесюк В.І. Взаємозв'язок соціального забезпечення та правового статусу працівників органів прокуратури. Вісник Запорізького національного університету : збірник

наукових праць. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2015. С. 111-115. (Юридичні науки ; № 3)

101. Шамшина І.І. Трудовий колектив як суб'єкт соціально-партнерських відносин у сучасному трудовому праві. Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Інститут держави і права ім.Корецького В.М. НАН України. Київ, 2011. Вип. 52. С. 258-263.

102. Швець Н.М. Право на страйк: особливості застосування та обмеження. Право та інновації : науково-практичний журнал / Нац. акад. правових наук України ; Н.-д. ін-т правового забезпеч. інновац. розвитку ; редкол.: С.В. Глібко, А.В. Анісімова, В.Ю. Уркевич [та ін.]. Харків, 2017. № 2 (18). С. 30-37.

103. Юровська В.В. Правове регулювання відносин в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / В.В. Юровська / Нац. юрид. акад. України. Х., 2005. 218 с.

104. Яковюк І.В. Соціальна держава : питання теорії і шляхи її становлення : Автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. 2000. Харків. 21 с.

105. Ярошенко І.С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Київський нац. економ. ун-т. К., 2006. 219 с.

106. Эпель О.В. Международное законодательство по обеспечению конституционных социальных прав человека и гражданина. Право и Закон. 2017. № 3. С. 79-87.

107. Епель О.В. Мета конституційних соціальних прав людини і громадянина. Юридична наука. 2019. № 4. С. 70-75.

108. Павліченко О.В. Конституційно-правовий механізм забезпечення соціальних прав людини і громадянина в Україні. Юридична наука. 2019. № 5. С. 55-63.

109. Епель О.В. Завдання конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2. Т. 4. С. 88–93.

110. Епель О.В. Елементи конституційно-правового механізму забезпечення соціальних прав людини і громадянина в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 4. Т. 2. С. 76-82.
111. Епель О.В. Законодавчі гарантії реалізації соціальних прав людини і громадянина. *Соціальне право*. 2020. № 1. С. 110-116.
112. Епель О.В. Класифікація принципів конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Юридична наука*. 2019. № 3. С. 44-48.
113. Юзефів А. Р. Конституційні гарантії забезпечення прав і свобод людини. *Порівняльне аналітичне право*. 2018. № 1. С. 74–77
114. Плахотнюк Н. Г. Соціальні гарантії прав людини та економічні можливості держави. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2013. № 3. С. 77-85
115. Шаптала Н.К. Гарантії забезпечення соціального захисту прав людини: практика Конституційного Суду України. URL: <http://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/Shaptala.doc> (дата звернення 09.06.19)
116. Пустовіт Ж.М. Поняття соціальних гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні. URL: http://uapravo.com/hro/text.php?lan=rus&id=1692&id_book=1692&id_parent=1692&id_vid_res=2 (дата звернення 09.06.19)
117. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень». К. 2003. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2003/03miytpra.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (дата звернення 09.06.19)
118. Мацькевич М.М. Поняття гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Філософія права*. 2014. Вип. 3. С.219-227

119. Терещенко В. О. Генезис правового регулювання судового захисту соціально-економічних прав людини у сфері праці. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2010. № 17. С. 436-448
120. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности. М.: Норма, 2008. 448 с. URL: <http://znanium.com/catalog/product/760769>. (дата звернення 09.06.19)
121. Пархоменко Н.М. Гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина: проблеми сутності та змісту. Правова держава: Щорічник наукових праць. 2010. Вип. 21. С. 130-137
122. Рішення Конституційного Суду України від 26.12.2011 № 20-рп/2011 у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII "Прикінцеві положення" Закону України "Про Державний бюджет України на 2011 рік". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11> (дата звернення 09.06.19)
123. Рішення Конституційного Суду України від 25.01.2012 № 3-рп/2012 у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12> (дата звернення 09.06.19)
124. Терещенко Л.В. Система гарантій соціальних прав людини і громадянина. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/4156/1/-%20ЗБІРНИК%20ТЕЗ%20%20ост._p168-170.pdf (дата звернення 09.06.19)
125. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України „Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України“ від 28 грудня 2014 року

№ 76–VIII від 22 травня 2018 року № 5-p/2018. URL: http://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p_2018.pdf (дата звернення 09.06.19)

126. Вишновецька С. В. Методологічні проблеми реалізації трудових прав. Малиновські читання: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Острого, 13-14 листопада 2015 р.). Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. С. 103–104.

127. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин першої, другої статті 2 Закону України “Про розмір внесків на деякі види загальнообов’язкового державного соціального страхування” (справа про надання допомоги по тимчасовій непрацездатності) від 17 березня 2005 року № 1-рп/2005. URL: <http://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/1-rp/2005.doc> (дата звернення 09.06.19)

128. Рішення Конституційного Суду України від 16.10.2007 р. № 8-рп/2007. Офіц. сайт Конституц. Суду України. URL: ccu.gov.ua (дата звернення 09.06.19)

129. Коваленко О.О. Актуальні проблеми сучасного розуміння права на працю. Університетські наукові записки. 2016. № 3. С. 39-51.

130. Гетьманцева Н.Д. Забезпечення реалізації права на працю і захисту громадян від безробіття. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 6. С. 84-89. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2016/06/18.pdf> (дат звернення 09.06.19)

131. Лопушняк Г. С., Рибчанська Х. В. Державні гарантії забезпечення соціально-економічних прав в Україні: конституційні засади та рівень практичної реалізації. Соціально-трудова відносина: теорія та практика . 2015. № 1. С. 61-74

132. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 5 жовтня 2000 року № 2017-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 48, ст.409 (09.06.19)

133. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 року № 796-XII. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 16, ст. 200

134. Стахів Б.О. Юридичні гарантії працевлаштування молоді з інвалідністю в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 4. С. 81-84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_4_18 (дата звернення 09.06.19)
135. Міжнародні акти як джерела права соціального захисту України . Т. М. Ругляк . Актуальні проблеми держави і права. - 2008. - Вип. 37. - С. 120-125.
136. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. К.: Знання, 2005. 615 с.
137. Миронова А.В. Международно-правовое регулирование труда женщин: дис.. канд. юрид., наук : 22.00.10 . Миронова Анна Валериевна. М., 2008. 206 с.
138. Про міжнародні договори України. Закон України від 29.06.2004 №1906-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення 15.06.2019)
139. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна “законодавство”) від 09.07.1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98> (дата звернення 15.06.2019)
140. Тлумачний словник української мови: Близько 7000 слів .За ред. Д.Г. Гринчишина. К.: Освіта, 1999. 302 с.
141. Класифікація джерел міжнародно-правового регулювання праці . Д. М. Величко . Форум права. 2008. № 1. С. 60-64.
142. Аметистов Э. Международное трудовое право и рабочий класс. М.: «Международные отношения». 1970. 186 с
143. Лушникова М. Международное трудовое право : понятие, предмет. Вестник Пермского Университета. 2013. Выпуск3(21). С. 131-138.
144. Національне та міжнародне трудове право: теоретико-правові проблеми [Текст] :дис.. д-ра юрид. наук : 12.00.05 . Чижмарь Юрій Васильович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 471 с.

145. Ісакович С. Механізм діяльності ООН щодо захисту прав людини. Український часопис прав людини. 1994. № 1. С. 23.
146. Костюк В. Л. Міжнародні стандарти прав осіб з інвалідністю в умовах правової, соціальної держави: теоретико-правовий аспект. В. Л. Костюк. Актуальні проблеми соціального права в Україні : зб. наук. Праць. за ред. М. І. Іншина, В. І. Щербини, С. Я. Вавженчука ; відп. ред. І. С. Сахарук. Харків : Юрайт, 2017. С. 119–215.
147. Шинкаренко Л. О. Правове регулювання суспільних відносин у сфері соціального захисту: міжнародно-правовий аспект . Бюлетень Міністерства юстиції України. 2005. №8 .
148. Brillat R. The Supervisory Machinery of the European Social Charter: Recent Developments and their Impact . Social Rights in Europe . Ed. by Grainne de Burca, Bruno de Witte with the assistance of Larissa Ogertschnig. Oxford University Press, 2005. P. 31-44
149. Акти європейського права із соціальних питань [Текст] заг. ред. В. М. Литвин. К. : Парламентське вид-во, 2005. 540 с.
150. Ярошенко О.М. Право соціального забезпечення в Україні : підручник. О. М. Ярошенко, Г. О. Барабаш, Н. М. Вапнярчук та ін. ;. 4-те вид., допов. Харків : Право, 2015. 458 с.
151. Костюк В. Л. Європейський кодекс соціального забезпечення у контексті новітньої моделі джерел права: проблеми та тенденції. В. Л. Костюк, О. Я. Мельник. Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) : у 2 т. Т. 1. відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Гельветика, 2017. С. 535–540.
152. Шевченко В.І. Правові питання охорони праці. Навч. посібник. Харків: ХНАМГ, 2004. 184 с.
153. Киселев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право: Учебник . И.Я. Киселев. М.: Дело, 1999. 726 с.
154. Болотіна Н.Б. Трудове право України: Підручник . Н.Б. Болотіна. 5-те вид., переробл. і доп. К.: Знання, 2008. 860 с.
155. Охорона праці: європейські і міжнародні стандарти та законодавство України

(порівняльний аналіз) . [В. С. Венедиктов, В. П. Грохольський, М. І. Іншин, М. М. Клемпарський, К. Ю. Мельник, О. М. Музичук, І. М. Шопіна] ; за ред. В. С. Венедиктова. - Х. ; К. : Держ. департамент з питань адаптації законодавства ; Укр. асоц. фахівців труд. права, 2006. - 680 с.

156. Джерела міжнародно-правового регулювання праці та їх вплив на національне законодавство . О. В. Черноус . Право і Безпека. 2012. № 4.

157. Кашперук А.В. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту безробітних. А.В. Кашперук. Часопис Академії адвокатури України. 2013. № 1. С.1-7.

158. Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері охорони здоров'я [Текст] : автореф. дис.. канд. юрид. наук : 12.00.11 . Хендель Наталія Володимирівна ; Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". О., 2014. 20 с.

159. Рамкова конвенція ВООЗ із боротьби проти тютюну. Міжнародний документ від 21.05.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_001 (дата звернення: 16.06.2019 року).

160. Паризька хартія боротьби з раком. ВООЗ; Хартія, Міжнародний документ від 04.02.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_h07 (дата звернення: 16.06.2019 року).

161. Костюк В.Л. Конвенція ООН про права інвалідів у системі національного законодавства України. В.Л. Костюк. Конвенція ООН про права інвалідів: чотири роки практичної дій: матеріали всеукраїнської конференції ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій», м. Острого, 20-21 вересня 2013 р. За загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.О. Попелюшка. К.: ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2014. С. 27-29.

162. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів). ООН; Конвенція від 13.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 15.06.2019)

163. Костюк В.Л. Конституційне право на працю у новітніх умовах сьогодення: науково-правовий аспект . В.Л. Костюк . Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2014. № 2(10)

164. Шумило М. М. Міжнародні стандарти в сфері соціального захисту. М. М. Шумило. Університетські наукові записки. 2012. № 3. С. 243–249.
165. Бичков С. Аналіз становлення та розвитку системи соціального захисту в різних країнах світу та можливість адаптації набутого досвіду до умов України. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2006. № 3. С. 67–73.
166. Кузнецова З. Н. Конституционное право граждан на забастовку и его гарантии: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2008. 188 с.
167. Коломоець Ю. О. Конституційне право працюючого на страйк в Україні. Права людини: теорія, реальність, перспективи: матеріали регіонал. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 5 груд. 2005). Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 204 с.
168. Права людини: міжнародні договори Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи. упоряд. В. Павлик, В. Тесленко. Київ: Факт, 2001. 152 с.
169. Процишен М. Врегулювання права на страйк на міжнародно-правовому рівні. Юридична Україна. 2008. №11. С. 31–36.
170. Шукліна Н. Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики): монографія. Київ: Центр навч. літ-ри, 2005. 424 с.
171. Рабінович П. Конституційні гарантії прав людини і громадянина: можливості модернізації в Україні. Право України. 2012. №8. С. 50–59.
172. Балакірева Р. С. Конституційне право України: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ-ри, 2003. 210 с.
173. Тодика Ю.М. Конституція України: проблеми теорії і практики. Х. : Факт, 2000. 608.
174. Академія наук України. Словник української мови у 20 томах. URL: <https://bitly.su/1P4qyRZD> (дата звернення: 16.06.2019)
175. Словник синонімів Караванського: близько 20 000 синонім. Рядів URL: <https://bitly.su/gw0h05y8> (дата звернення: 14.06. 2019)

176. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
177. Марцеляк О. В. Інститут омбудсмана: теорія і практика. Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 450 с.
178. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні. К. : Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. 153 с.
179. Демиденко В. О. Утвердження забезпечення конституційних прав та свобод людини й громадянина в діяльності міліції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук :12.00.02 «Конституційне право» КНУ ім. Т. Шевченка. К., 2002. 11 с.
180. Нікітенко Л. О. Зміст механізму забезпечення конституційного права на підприємницьку діяльність. URL: <https://bitly.su/0PV1gx> (Дата звернення: 14.06.2019).
181. Зуєв Р. І. Щодо механізму адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини Юридична Україна. 2011. № 8. С. 46-51
182. Унтілова О. Є. Конституційно-правовий механізм забезпечення виборчих прав громадян України як ознака демократичності суспільства. Правова держава. № 5. 2012. С. 63-67
183. Бабкова Т.В. Право громадян на соціальний захист та його забезпечення органами судової влади в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Харків, 2014. 236 с.
184. Радзівська В. В. Щодо правового визначення поняття «механізм забезпечення прав свобод людини та громадянина. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 3. С. 149-152.
185. Погорілко В.Ф. Конституційне право України. К: Наукова думка, 2002. 676 с.
186. Васильченко О. П. Конституційно-правовий механізм забезпечення принципу рівності прав і свобод людини та громадянина в Україні. Адміністративне право процес. № 1(11),2015. С. 26-32.
187. Сульженко Ю. О. Механізм захисту економічних прав та свобод людини і громадянина в Україні. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2011. № 7. С. 71-76

188. Васьковська В.П. Право людини на безпеку та конституційно-правовий механізм його забезпечення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02 «Конституційне право» Інститут законодавства Верховної Ради України. К., 2006. 22 с.
189. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
190. Савенко М. Д. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина. Вісник Конституційного Суду України. 2000. № 1. С. 68-83.
191. Рабінович П. М. Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект). Український часопис прав людини. 1995. № 2. С. 16–23.
192. Альберда Т. Г. Механізм як загальнонаукова правова категорія («правовий механізм»). Молодий вчений. 2013. №2. С. 64-68.
193. Заморська Л. І. Конституційно-правова норма як вираз нормативності конституційного права. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2013. № 6-1. С. 108- 11.
194. Сінькевич О.В. Норми конституційного права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право КНУ ім. Т. Шевченка. К., 2003. 19 с.
195. Годованик Є. В. Конституційно-правова норма та її відображення в європейському праворозумінні. Актуальні проблеми правознавства. 2018. № 1(13). С. 80-85.
196. Рабінович П. М. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація. Право України. 2010. № 2. С. 18 – 24.
197. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження : курс лекцій. К. : Наукова думка, 1996. 232с.
198. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. №51. С. 1122.

199. Романюк І. В. Щодо визначення поняття «гарантії прав особи» у контексті забезпечення державної безпеки. Підприємництво, господарство і право. 2010. № 10. С. 138–140
200. Погорілко В. Ф., Сірий М. І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. К.: Ін Юре, 1997. 52 с.
201. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид.наук : спец. 12.00.02. Київ, 2002. 222 с.
202. Тацій В. Я. Конституція України. Науково-практичний коментар. Х.: Право, 2011. 1128 с.
203. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1997 № 24. С. 170.
204. Максимович Р. О. Нормативно-правові гарантії соціально-економічних прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретико-правовий аспект. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. №35. С. 113-117.
205. Павловська Н. В. До питання розвитку інституту конституційно-правової відповідальності в Україні. Університетські наукові записки. 2010. №2. С. 23–29
206. Бандур С.І. Розвиток соціально-трудова відносин як передумова досягнення продуктивної зайнятості населення. Ринок праці та зайнятість населення : виробничо-практичний науковий журнал / Ін-т підгот. кадрів держ. служби зайнятості України. Київ, 2014. № 1 (38). С. 8-13
207. Березін Є.Є. Колективне право-право на страйк. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ : науково-теоретичний журнал. Луганський державний університет внутрішніх справ. Луганськ, 2007. № 2. С. 5-18.
208. Берназюк І.М. Питання вдосконалення конституційно-правового регулювання стратегічної правотворчості (на основі аналізу практики ВАСУ). Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні : матеріали міжнар. наук. конф. (26-27 жовт. 2017 р., м. Чернівці) / М-во освіти і науки України, Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича,

Юрид. ф-т, Каф. правосуддя ; [редкол.: Щербанюк О.В. та ін.]. Чернівці : Технодрук, 2017. С. 78-81.

209. Булкат Л.М. Становлення конституційно-правових засад соціального захисту в Україні. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2016. № 1. С. 5-11.

210. Васильченко О.П. Місце принципу рівності прав і свобод людини і громадянина в системі принципів конституційного права. Адвокат : загальнодержавний професійний журнал / Спілка адвокатів України ; Акад. адвокатури України ; Укрінюрколегія [та ін.]. Київ, 2015. № 1 (172). С. 35-40

211. Ганзицька Т.С. Конституційно-правові основи забезпечення гендерної рівності в Україні // Держава та регіони : науково-виробничий журнал / Класичний приватний ун-т. Запоріжжя, 2014. № 1. С. 9-13.

212. Глущенко С.А. Проблеми пенсійного забезпечення за новим пенсійним законодавством. Правове регулювання економіки : збірник наукових праць / М-во освіти і науки України ; Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана, Юрид. ф-т. Київ, 2012. № 11/12. С. 158-170.

213. Гуменюк І.О. Актуальні питання законодавства України про соціальний захист. Митна справа : Науково-аналітичний журнал з питань митної справи та зовнішньоекономічної діяльності / ОНЮА; ТЗОВ " Митна газета". Львів, 2007. № 3. С. 48-52

214. Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Дешко Людмила Миколаївна ; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 35 с.

215. Джуська А.В. Конституційне право особи на правову допомогу: методологія дослідження. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України / Інститут, законодавства Верховної Ради України. Київ, 2014. № 3. С. 38-43.

216. Дуюнова О.М. До питання про прогалини у правовому регулюванні робочого часу та часу відпочинку. Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення : зб. наук. праць : матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25-26 квіт. 2013 р.) / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького Нац. акад. наук України ; за ред. М.І. Іншина, Н.М. Хуторян, В.І. Щербини. Київ : Ніка-Центр, 2013. С. 171-178.
217. Забокрицький І.І. До питання правової природи соціально-економічних прав у контексті сучасної доктрини конституціоналізму. Вісник Національного університету "Львівська політехніка" : збірник наукових праць. Львів, 2016. № 845. С. 193-199.
218. Касмінін О.О. Актуальні питання захисту права на працю та права на соціальний захист громадян Конституційним Судом України. Вісник Конституційного Суду України : загальнодержавне періодичне видання. Конституційний Суд України ; ред. рада: Ю. Баулін, П. Стецюк, Ю. Барабаш [та ін.]. Київ, 2016. № 4/5. С. 123-131.
219. Кириченко Ю.В. Конституційне закріплення права на захист в Україні та європейських державах: порівняльно-правовий аналіз. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2013. № 1 (65). С. 64-72.
220. Коваленко Р.І. Регулювання трудової функції в країнах Європи. Соціальне право : науковий журнал / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка ; Центр проблем імплементації Європ. соц. права ; редкол.: Іншин М.І., Щербина В.І., Сахарук І.С. [та ін.]. Київ, 2017. Вип. № 2. С. 43-49
221. Коломоєць Ю.О. Особливості конституційно-правового регулювання права на страйк: вітчизняний та зарубіжний досвід. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2013. № 4 (68). С. 79-89.
222. Котляренко Л.Т. Недоліки правотворчості у сфері соціального захисту військовослужбовців - учасників бойових дій. Адміністративне право і процес : науково-практичний журнал / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка ; ред. рада: Гриценко І.С., Бевзенко В.М., Мельник Р.С. [та ін.]. Київ, 2016. № 4 (18). С. 90-100.

223. Кучма О.Л. Щодо незалежності права на соціальне забезпечення до конституційної гарантії: позиції Конституційного суду України. Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, Юрид. ф-т, Каф. цивіл.-прав. дисциплін, госп. та труд. права ; [відп. за випуск О.В. Москаленко]. Харків : Юрайт, 2019. С. 359-362.
224. Макаруч С В. Гендерна рівність в Україні: суспільно-політичні та конституційно-правові аспекти. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ : Збірник наукових праць. Львів, 2006. С. 34-40.
225. Максимович Р.О. Конституційно-правовий механізм захисту соціальних та економічних прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 266 с.
226. Мартинова Л.Б. Корегування системи соціального захисту з урахуванням змін та економічних наслідків. Вісник Хмельницького національного університету : науковий журнал. Хмельницький, 2017. № 2, т.1. С. 215-221.
227. Миколаєць І.В. Вплив державного регулювання на формування моделі соціального захисту населення. Інвестиції: практика та досвід : науково-практичний журнал / Чорноморський держ. ун-т ім. Петра Могили ; ТОВ "ДКС Центр" ; голов. ред. Клименко Л.П. Київ, 2017. № 24, грудень. С. 127-130.
228. Могілевський Л.В. Система трудового права України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Могілевський Леонід Володимирович ; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 40 с.
229. Олексійко В.С. Історія розвитку пенсійного забезпечення в Україні. Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. (Економічні науки ; вип. 23). Кам'янець-Подільський, 2015. С. 337-345.
230. Ратушний С.М. Конституційне право ЄС: юридичний нонсенс чи об'єктивна реальність? Правове регулювання економіки : збірник наукових праць / М-во освіти і науки України ; Держ. вищий навч. закл. "Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана", Юрид. ф-т. Київ, 2012. № 11/12. С. 451-461

231. Санченко С.П. Створення ефективної системи соціального захисту в Україні як умова побудови соціальної держави. Гуманітарні студії : збірник наукових праць / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2014. Вип. 24. С. 111-119
232. Селіванов А.О. Конституційний "правовий реалізм" і судова правотворчість. Судова реформа в Україні: реалії та перспективи : матеріали наук.-практ. конф. 18 листоп. 2016 р. / О.Л. Копиленко, Р.М. Мінченко, Ю.В. Баулін, Р.П. Князевич, К.Ю. та ін. Красовський. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. С. 60-63.
233. Фортальнов В.Ф. Форма державного правління в умовах конституційно-правового реформування в Україні. Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених "Родзинка - 2011" : зб. матеріалів XIII Всеукр. наук. конф. молодих вчених, 14-15 квіт. 2011, Черкаси, Україна. Черкаси : Брама, 2011. С. 95-99.
234. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн : академічний курс : підручник ; М-во освіти і науки України. 2-е вид., переробл. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 461 с.
235. Шахман Н.В. Конституційно-правові проблеми забезпечення гендерної рівності в Україні. Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім.Корецького В.М. НАН України. Київ, 2008. Вип. 42. С. 214-218.
236. Швець Н.М. До питання про механізм реалізації права на страйк. Проблеми законності : Республіканський міжвідомчий науковий збірник; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2006. Вип. 77. С. 48-53.
237. Шляхтун П.П. Конституційне право України : підручник. 2-ге вид. Київ : Освіта України, 2010. 591 с.
238. Шморгун О.С. Конституційне право особи на працю у сфері новітніх технологій. Юридична наука : науковий юридичний журнал / Вищий навч. закл. "Нац. акад. управління" ; редкол.: Матвійчук В.К., Харь І.О., Баранівський В.Ф. [та ін.]. Київ, 2017. № 11 (77). С. 4-11.
239. Шпильовий С.Є. Проблеми системи пенсійного забезпечення в Україні та шляхи її

240. Шумило М.М. Кодифікація у сфері соціального захисту: світовий досвід // Держава і право : збірник наукових праць / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; редкол.: Шемшученко Ю.С., Кресіна І.О., Акуленко В.І. [та ін.]. – Київ, 2017. Вип. 77. С. 184-195.
241. Щербина В.І. Функції трудового права і модернізація законодавства про працю. Соціальне право України : науковий збірник. М-во освіти і науки України ; Укр. асоціація фахівців трудового права ; Чернігів. держ. технолог. ун-т. Чернігів, 2013. № 1 (2). С. 44-52
242. Епель О.В. Чеський та іспанський досвід правового регулювання конституційних соціальних прав людини і громадянина. Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18–19 січня 2019 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 77-80.
243. Епель О.В. Співвідношення законодавчих та конституційних гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина. Актуальні проблеми реформування системи законодавства України: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 25-26 січня 2019 року. С. 49-52.
244. Эпель О.В. Особенности конституционных социальных прав человека и гражданина в Украине. Право и Закон. 2017. № 2. С. 51-59.
245. Епель О.В. Наукові підходи до удосконалення захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні. Науковий вісник публічного та приватного права. Випуск 4, том 1, 2019. С. 62-69.
246. Фесюнін В.М. Організаційно-правові засади взаємодії органів Державної податкової служби з населенням : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12..00.07: Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2007. 187 с.
247. Гончаров А. Поняття соціального захисту. Підприємництво, господарство і право. 2009. № 10. С. 126-129

248. Бичков С.І. Теоретичні аспекти формування системи соціального забезпечення. Державне управління: теорія та практика. 2006. № 1. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej3/txts/SOCIALNA/01-BICHKOV.pdf> (дата звернення: 28.08.2019 року)
249. Бисага Ю. М. Права людини Ужгород. нац. ун-т. Юрид. ф-т. Каф. конституц. права та порівнял. правознав. Ужгород : Ліра, 2003. 164 с.
250. Етимологічний словник української мови: у 7 т. ред.. кол. О.С. Мельничук (голов. Ред.) та ін. К.: Наук. Думка. 1983. Т. 4: Н П уклад.: Р. В. Болдирев та ін.; ред. Тому: В. Т. Коломієць, В. Т. Скляренко. 2003. 656 с.
251. Машков А. Проблеми теорії держави і права. Основи: курс лекцій. К. : К.І.С., 2008. 344 с.
252. Забокрицький І. Рівність, гідність та пропорційність як принципи прав людини. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. 2017. № 865. С. 521-530
253. Погребняк С. П. Принцип пропорційності в українській юридичній практиці та практиці ЄСПЛ. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.) за ред. С. В. Ківалова ; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2012. С. 294-310.
254. Шукліна Н.Г. Конституційно-процесуальні основи правового статусу особи в Україні. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 3 (101). С. 31-37.
255. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
256. Полховська І. К. Поняття і принципи конституційно-правового статусу особи в Україні. Право і суспільство. 2012. № 4. С. 19-23
257. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2004. 464 с.
258. Кушніренко О.Г., Слінько Т.М. Права і свободи людини та громадянина: Навч. посіб. Х. : Факт, 2001. 437 с.

259. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні : учебник. К. : Одисей, 2004. 384 с.
260. Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення: навч. посіб. К. : Знання, 2005. 405 с.
261. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950. Офіційний вісник України. 1998 р. № 13. № 32 від 23.08.2006. стор. 270
262. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 28.08.2019 року)
263. Бесчастний В.М., Філонов О.В., Субботін В.М., Пашков С.М. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: навч. посіб. К.: Знання. 2007. 467 с.
264. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків : Право, 1997. 64 с.
265. Осауленко С. Гарантії права громадян на свободу об'єднання у політичні партії. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2018. № 4. С. 34-42
266. Кузьменко Я. П. Загальна характеристика юридичних гарантій права людини на життя. Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія : Право. 2014. Вип. 29. С. 27–32.
267. Волинка К.Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: дис...канд. юрид. наук. Київ, 2000. 177 с.
268. Дуравкіна Н.І. Відповідальність як складова механізму забезпечення прав і свобод людини й громадянина. Юридична наука і практика № 2 (2011). С. 15-21
269. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. 2018. URL: <http://ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/&page=4>
270. Падалка А.М. Види юридичної відповідальності в сучасному кримінальному процесі України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 26, 2014. С. 256-259

271. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
272. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник [В.В. Галуцько, В.І. Курило, С.О. Короєд, О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єщук, І.М. Риженко, А.А. Іванищук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова]; за ред. проф. В.В. Галуцька. Херсон: Грінь Д.С., 2015. 272 с.
273. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень від 17.01.1995 № 6. Міністерство охорони здоров'я України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>
274. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>
275. Методичні рекомендації "Відшкодування моральної шкоди": Лист Міністерства юстиції України; Рекомендації від 13.05.2004 № 35-13/797. Міністерство юстиції України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_797323-04
276. Трудове право України: підручник. За загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 472 с.
277. Остапенко Л.О. Юридична відповідальність за порушення права громадян України на працю. Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Серія: Право та державне управління. № 1. 2013. С. 36-39.
278. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати [...]: Закон України від 28.12.2014 № 77-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-19>
279. Постанова Верховного Суду України від 26 грудня 2012 року у справі № 6-156цс12. Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28332592>

280. Бориченко К.В. Способи захисту права на соціальне забезпечення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. Випуск 42. 2017. С. 128-131
281. Андріїв В.М. Деякі питання вдосконалення порядку формування та функціонування комісії з трудових спорів. Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення : зб. наук. праць : матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25-26 квіт. 2013 р.) / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького Нац. акад. наук України ; за ред. М.І. Іншина, Н.М. Хуторян, В.І. Щербини. Київ : Ніка-Центр, 2013. С. 89-93.
282. Апанасенко А.М. До питання про підстави диференціації правового регулювання соціально-трудоких відносин. Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Інститут держави і права ім.Корецького В.М. НАН України. Київ, 2009. Вип. 44. С. 391-396.
283. Бабкін В.Д. Соціальна держава та захист прав людини. Правова держава. Вип.9. К.: Наукова думка, 1998. С.9-11.
284. Барабаш Ю.Г. Соціальні права громадян та можливості їх захисту Конституційним Судом України (частина перша). Публічне право : науково-практичний юридичний журнал / Всеукраїнська громадська організація "Майбутнє країни" ; Ужгородський нац. ун. Київ, 2011. № 4. С. 15-23
285. Боднарук М.І. Соціальне страхування як спосіб реалізації громадянами конституційного права на соціальний захист. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні : матеріали міжнар. наук. конф. (26-27 жовт. 2017 р., м. Чернівці) / М-во освіти і науки України, Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, Юрид. ф-т, Каф. правосуддя ; [редкол.: Щербанюк О.В. та ін.]. Чернівці : Технодрук, 2017. С. 85-87.
286. Болотіна Н.Б. Соціальне право України: окремі теоретичні проблеми формування та розвитку. Право України. 2000. №12. С.24-28
287. Булкат Л.М. Реалізація конституційного права на соціальний захист у законодавстві України: проблеми та шляхи їх вирішення. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України / Інститут, законодавства Верховної Ради України. Київ, 2016. № 3. С. 19-25.

288. Гончаров В.О. Соціальне обслуговування як організаційно-правова форма соціального забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05. ІДП НАН України. К., 2011. 199 с
289. Данильян О.Г. Деякі проблеми соціального контролю у сфері правового виховання. Проблеми законності : академічний збірник наукових праць. Мін. освіти і науки Укр. ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2009. Вип. 100. С. 386-397.
290. Денисенко К.В. Деякі особливості призначення державної соціальної допомоги особам похилого віку, які не мають права на пенсію. Ukraine - EU. Modern technology, business and law : April 3-8, 2017, Slovak -Austria-Hungary. Min. of education and science of Ukraine, Chernihiv nat. univ. of technology, Ptoukha inst. for demography a. social studies of the Nat. acad. of sciences of Ukraine [etc.] ; [chief ed. A. Shevtsov]. Chernigiv : CNUT, 2017. Pt. 2 : Current issues of legal science and practice management and public administration innovation in education environmental protection engineering and technologies. С. 9-11.
291. Денисюк С.Ф. Соціально-правовий статус судових експертів як конституційна гарантія держави / С.Ф. Денисюк, Є.М. Попович // Ароцкерівські читання : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю від дня народження видатного вченого-криміналіста, д-ра юрид. наук., проф. Л.Ю. Ароцкера. Харків : Право, 2017. С. 44-46.
292. Єрмоленко Д.О. Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальній державі: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. 175 с.
293. Заболотна С.Г. Мінімальна заробітна плата як фінансовий механізм регулювання системи оплати праці державних службовців, її вплив на рівень життя та визначення межі бідності. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. Вип. 1. С. 15-17.
294. Заєць А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. К.: Парламент. вид-во, 1999. 248 с
295. Карась Б.О. Детермінанти виникнення адміністративно-правових спорів щодо соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської

катастрофи. Публічне право : науково-практичний юридичний журнал. Всеукр. громадська організація "Майбутнє країни" ; Ужгород. нац. ун-т. Київ, 2015. № 2 (18). С. 333-339.

296. Кафарський В.І. Конституційне право України у схемах : навч. посібник; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького Нац. акад. наук України. Київ : Ліра-К, 2013. 270 с.

297. Кобернюк С.В. Джерела права соціального забезпечення України : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.05. Кобернюк Сергій Володимирович ; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2014. 19 с.

298. Ковальова Т.В. Єдність соціальних нормативів і правових норм - запорука ефективності соціальної роботи. Соціальна робота в Україні: теорія і практика : науково-методичний журнал. Всеукр. громадська орг. "Ліга соціальних працівників України" ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова ; Благодійна орг. "Фонд соціальної роботи". Київ, 2014. № 3.4, липень - грудень. С. 122-129

299. Конопліна Ю.С. Соціальне страхування: навч. посіб. Суми: ВТД «Університет. кн.», 2008. 224 с.

300. Копейчиков В.В. Місцеве самоврядування : питання теорії і практики. Реферативний огляд діючого законодавства України та практика його застосування. К.: Юридична фірма Салком, 1995. С.8-24

301. Костюк В.Л. Європейські соціальні стандарти в контексті сучасної моделі джерел права соціального забезпечення: науково-теоретичний аспект. Наукові записки НаУКМА : науковий журнал. Національний університет "Києво-Могилянська Академія". Київ, 2018. С. 68-73. (Юридичні науки ; т. 1).

302. Костяшкін І.О. До питання конституційно-правових засад соціальної функції права власності на землю. Бюлетень Міністерства юстиції України : загальнодержавне науково-практичне фахове видання. Міністерство юстиції України. Київ, 2012. № 5 (127). С. 67

303. Лінник Н.В. Європейська Соціальна Хартія на захисті прав дітей. Часопис Київського університету права : український науково-теоретичний часопис. Київський ун-т права НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; голов ред.:

Шемшученко Ю.С. ; редкол.: Андрійко О.Ф., Батанов О.В., Горбатенко В.П. [та ін.]. Київ, 2016. № 3. С. 38-41.

304. Павленко Ю.І. Соціальне страхування в ФРН. Людина і праця. 1993. №11. С. 46 – 53
305. Панасюк О.Т. Єдність та диференціація як проблема співвідношення трудового права та права соціального забезпечення. Єдність і диференціація трудового права та права соціального забезпечення : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листоп. 2014 р.) : [тези доп.]. М-во внутр. справ України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків : ХНУВС, 2014. С. 126-132
306. Панкевич О.З. Соціальна держава: поняття та загальнотеоретична характеристика: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Львівський нац. ун-т. Львів, 2003. 182 с.
307. Панченко Т.С. До проблеми визначення соціально-психологічних чинників правосвідомості. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка. Чернігів, 2012. Вип. 103, т. 2. С. 52-55.
308. Прилипко С.М. До питання соціальних прав людини. Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Інститут держави і права ім.Корецького В.М. НАН України. Київ, 2008. Вип. 40. С. 271-277.
309. Сільченко С.О. Деякі практичні аспекти втілення соціальних зобов'язань держави у правотворчому процесі. Проблеми законності : республіканський міжвідомчий науковий збірник. Мін.освіти і науки Укр. ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. Вип. 92. С. 92-97.
310. Сімутіна Я.В. Актуальні проблеми кодифікації пенсійного законодавства України. Право України : юридичний журнал. Науково-практичне фахове видання. Міністерство юстиції України; Конституційний Суд України. Київ, 2012. № 6. С. 40-46.
311. Сокурєнко В.В. Гуманістичний зміст соціальної держави. Право України. 2000. №11. С.21-23

312. Стащенко О.С. До питання про природу соціального механізму дії права. Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Інститут держави і права ім.Корецького В.М. НАН України. Київ, 2009. Вип. 46. С. 106-111.
313. Яковлева Г.О. До проблеми визначення поняття "суб"єкт права соціального забезпечення". Право та інновації : науково-практичний журнал. Нац. акад. правових наук України ; Н.-д. ін-т правового забезпеч. інновац. розвитку ; редкол.: С.В. Глібко, А.В. Анісімова, В.Ю. Уркевич [та ін.]. Харків, 2017. № 2 (18). С. 69-74.
314. Епель О.В. Тенденції реформування правового регулювання захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина. Соціальне право. 2019. № 2. С. 46-52.
315. Епель О.В. Практичні проблеми захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина. Прикарпатський юридичний вісник. 2019. Вип. 4 (29). Т. 1. С. 62-69.
316. Епель О.В. Шляхи вирішення теоретико-практичних проблем конституційних соціальних прав людини і громадянина. Науковий вісник публічного та приватного права. Випуск 3, том 2, 2020. С. 51-56.
317. Епель О.В. Оптимізація конституційних соціальних прав людини і громадянина в умовах євроінтеграції України. Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 8–9 лютого 2019р.). С. 29-32.
318. Епель О.В. Захист конституційних соціальних прав людини і громадянина у Бельгії. Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 11 жовт. 2019 р.) ; Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків: НДІ ППСН, 2019. С. 37-41.
319. Епель О.В. Проблеми, що стосуються захисту соціальних прав малозабезпечених сімей, дітей та молоді. Актуальні проблеми соціального права. Випуск V: науково-практичний посібник. Збірник матеріалів учасників Всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2019 р. / за заг. ред. Іншина М.І., Костюка В.Л., Мельника В.П. Київ: ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2019. С. 71-75.

320. Эпель О.В. Теоретико-правовой анализ специальных конституционных социальных прав человека и гражданина. Право и политика. 2016. спецвыпуск. С. 106-113.
321. Бик Т. І. Поняття і правові засади захисту соціальних прав людини в Україні. Юридична Україна. 2010. № 1. С. 16-22
322. Федоренко В. Л. Оптимізація моделі захисту прав і свобод людини в Україні: державно-управлінські аспекти. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2014. № 2. С. 1-11
323. Тарута О. В. Соціальні права людини в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2014. № 24. С. 112-115
324. Лук'яненко Ж. В. Проблемні питання реалізації прав мешканців територій, що зазнали негативних наслідків конфлікту на сході України. Проблеми захисту прав та свобод вимушених переселенців, а також інтересів громадян або держави на тимчасово окупованих територіях та в районі проведення антитерористичної операції.: мат. міжн. круг. Столу. Київ: НАПУ, 2016. С. 26-37
325. Пряміцин В. Ю., Володько М.М. Захист права на вищу освіту. Актуальні проблеми вітчизняної юриспонденції. 2018. № 1. С. 27-30
326. Шаркань М. П., Чемирисов В. В. Проблеми захисту прав пацієнтів, та можливі шляхи вдосконалення даного механізму. Український журнал медицини, біології та спорту. 2016. № 2. С. 1-13.
327. Жураковська Б. М., Амелічева Л. П. Деякі проблеми правового регулювання зайнятості молоді в Україні. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ ім. 2016. №1. С-35-39
328. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. №5. С. 32.
329. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658. Офіційний вісник України. 2018. № 69 С. 22.

330. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1991. № 21. С. 252
331. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21.06.2001 № 2558-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 42. С. 213.
332. Краснов Є. В. Особливості судового захисту прав у сфері соціального забезпечення. Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення. О.: 2015. С. 314-328
333. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2012. №.14. С. 633
334. Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 23.11.2018 № 2629-VIII. Відомості Верховної Ради України (ВВР).2018. № 50. С. 5.
335. Рішення у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 2-7, 12 та 14 пункту 4 розділу I Закону України "Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України" від 28 грудня 2014 року № 76-VIII: Рішення Конституційного Суду України від 17 липня 2018 року № 6-р/2018. Офіційний вісник України. 2018. № 64. С. 7
336. Рішення у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 65 розділу I, пунктів 61, 62, 63, 66 розділу II, пункту 3 розділу III Закону України "Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України" і 101 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 67 розділу I, пунктів 1-4, 6-22, 24-100 розділу II Закону України "Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України" (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України): Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2008 року N 10-рп/2008. Офіційний вісник України. 2008. № 38. С. 22
337. Клименко А. Л. Стандартизація в соціальній сфері. Наукові записки ХЕПУ, 2018. № 1. С. 58-61

338. Ковбасюк Ю. В., Загороднюк С. В., Крайнік П. І. Система державногоуправління ФедеративноїРеспубліки Німеччина: досвід для України. К.: НАДУ, 2010. 76 с.
339. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38-39. С. 5.
340. Коцур А. С. Розвиток системи соціального захисту в Україні. Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. 2016. Вип. 21. С. 146-151.
341. Ларіна Н. Б. Тенденції трансформації соціальної політики демократичних країн: перспективи для України. Держава та регіони. Серія : Державне управління. 2014. № 3. С. 29-33
342. Лаврухін В. Напрями модернізації механізмів соціального захисту населення в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування. 2015. Вип. 1. С. 89-97.
343. Про внесення змін до статей 85 та 101 Конституції України (щодо уповноважених Верховної Ради України): Законопроект № № 1016 від 29.08.2019. URL: <https://cutt.ly/oeIOkAe> (офіційне звернення: 11.11. 2019)
344. Європейський кодекс соціального забезпечення: Міжнародний документ Ради Європи від 16.04.1964 № ETS N 48 URL: <https://cutt.ly/9eIOxOl> (офіційне звернення: 11.11. 2019)
345. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжнародний документ від 27.06.2014 № 984_011. Офіційний вісник України. 2014. № 75. С. 83.
346. Мещан І. В. Соціальне обслуговування як складова соціального захисту населення: соціолого-управлінський аспект. Грані. 2015. № 8. С. 71-76.
347. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР).2013. № 32. С. 1705.
348. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16.11.2000 № 2109-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. №.1 С. 2.

349. Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб) Постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 № 896. Офіційний вісник України. 2013. № 98. С. 17.

350. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 № 895. Офіційний вісник України. 2013. № 98. С. 12.

351. Про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.05.2001 № 584. Офіційний вісник України. 2001. № 22. С. 57.

352. Про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла: Постанова Ради Міністрів УРСР від 11.12.1984 № 470. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/470-84-%D0%BF> (дата звернення: 31.10.2019)

353. Про затвердження Порядку забезпечення підручниками та посібниками здобувачів повної загальної середньої освіти і педагогічних працівників: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.01.2019 № 41. Офіційний вісник України. 2019. № 12. С.45.

354. Деякі питання освітнього омбудсмена: Постанова Кабміну від 06.06.2018 № 491. Офіційний вісник України. 2018. № 52. С. 491.

355. Про затвердження зразка, технічного опису листка непрацездатності та Інструкції про порядок заповнення листка непрацездатності: Наказ Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонду соціального страхування від нещасних випадків від 03.11.2004 № 532/274/136-ос/1406. Офіційний вісник України. 2004. № 47. С. 56.

356. Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними

категоріями захворювань: Постанова Кабміну від 17.08.1998 № 1303. Офіційний вісник України. 1998. № 33. С. 61.

357. 2020 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo projektas: XIII P-4014 2019 m. d. Nr. Vilnius URL: <https://cutt.ly/Jr8PDIN> (Дата звернення: 25.02.2020)

358. Lietuvos Respublikos Konstitucija: Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. Referendume. URL: <https://cutt.ly/rrMctlg> (Дата звернення: 25.02.2020)

359. Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas: 1994 m. liepos 19 d. Nr. I-552, Vilnius URL: <https://cutt.ly/jr3Sl38> (Дата звернення: 25.02.2020)

360. Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo pakeitimo įstatymas: 2004 m. liepos 13 d. Nr. IX-2361, Vilnius. URL: <https://cutt.ly/mr3Snpi> (Дата звернення: 25.02.2020)

361. Constitución Española: «BOE» núm. 311, de 29 de diciembre de 1978, páginas 29313 a 29424 (112 págs.) URL: <https://cutt.ly/qr3SOTO> (Дата звернення: 25.02.2020)

362. Ley 26/2015, de 28 de julio, de modificación del sistema de protección a la infancia y a la adolescencia: Jefatura del Estado «BOE» núm. 180, de 29 de julio de 2015 URL: <https://cutt.ly/zr3SG7C> (Дата звернення: 25.02.2020)

363. Ústava České republiky: ústavní zákon č. 1/1993 Sb. ve znění ústavního zákona a 98/2013 Sb. URL: <https://cutt.ly/arMcEug> (Дата звернення: 25.02.2020)

364. Zákon o sociálně-právní ochraně dětí: Zákon č. 359/1999 Sb. URL: <https://cutt.ly/xr3S2Pc> (Дата звернення: 25.02.2020)

365. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 4. С. 22.

366. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 02.06.2005 № 2623-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 25. С. 45.

367. Constitution du 17 février 1994: 17 FEVRIER 1994. La Constitution coordonnée. URL: <https://cutt.ly/Vr3DwiL> (Дата звернення: 25.02.2020)
368. Loi modifiant certaines dispositions de la législation de l'enseignement: intitulé remplacé par L. 06-07-1970; 11-07-1973 URL: <https://cutt.ly/Nr3DeOw> (Дата звернення: 25.02.2020)
369. Петровський П. М. Забезпечення прав і свобод людини – основний тренд модернізації публічного управління. Ефективність державного управління. 2015. № 43. С. 13-20
370. Федорова А. Л. Основні тенденції та проблеми розвитку міжнародних механізмів захисту соціальних прав людини. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2013. № 117(1). С. 48-54
371. Філіпчук В. Р. Тенденції та проблеми фінансового забезпечення соціального захисту населення за умов глобалізації. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 31. С. 141-147
372. Костюк В. Л. Новації концепції соціально-правового статусу осіб з інвалідністю: науково-теоретичний аспект. Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право", 2018. №1(17). С. 1-18
373. Шумило М. М. Динамічні та статичні соціальні права у контексті зміни парадигми соціального захисту в Україні. Університетські наукові записки. 2016. № 3 (59). С. 291-300
374. Про питання термінового вжиття заходів для забезпечення захисту прав та інтересів дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: Проект Постанови 2365 від 2117 від 11.09.2019 URL: <https://cutt.ly/lrq7XLU> Дата звернення: 02.03. 2020)
375. Про захист трудових мігрантів та боротьбу з шахрайством у працевлаштуванні за кордон: Законопроект 2365 від 31.10.2019 URL: <https://cutt.ly/rtq7S0i> (Дата звернення: 02.03. 2020)
376. Про внесення змін до Кодексу законів про працю України (щодо посилення захисту конституційного права на вчасну оплату праці): Законопроект 2650 від 20.12.2019 URL: <https://cutt.ly/gtq2nmL> (Дата звернення: 02.03. 2020)

377. Про першочергові заходи щодо захисту соціально вразливих громадян від наслідків фінансово-економічної кризи: Законопроект 1100 від 29.08.2019 URL: <https://cutt.ly/ztq2hxX> (Дата звернення: 02.03. 2020)
378. Хартія основних прав Європейського Союзу: міжнародний документ ЄС від 07.12.2000. URL: <https://cutt.ly/Ktq2iuJ> (дата звернення 02.03.2020)
379. Лейпцизька Хартія «Міста Європи на шляху сталого розвитку»: міжнародний документ від 25.05.2007. URL: <https://cutt.ly/kwxV5mt> (дата звернення 02.03.2019)
380. Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади): Законопроект 2598 від 13.12.2019 URL: <https://cutt.ly/etqKzlp> (Дата звернення: 02.03. 2020)
381. Європейська Хартія Міст (Маніфест нової урбаністики): міжнародний документ КМРВЄ від 29.05.2008. URL: <https://bitly.su/vLLw> (Дата звернення 02.03.2020)
382. Бібік Н. В., Шаповал Г. М. Аналіз міжнародного досвіду розвитку територіальних громад та визначення напрямів його впровадження в Україні. Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості. 2019. № 2 (8). С. 5-14
383. Європейська хартія місцевого самоврядування: Міжнародний документ від 15.10.1985. Офіційний вісник України. 2015. №24. С. 1418
384. Морозюк С. М. Місце конституційно-правової норми в механізмі реалізації основного закону. Форум права, 2015. № 5. С. 154-159
385. Шаповал В. М. Конституція Італійської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). К.: Москаленко О.М., 2018. 62 с.
386. Марушева О. А. Стратегічне управління механізмом нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві. Теорія та практика державного управління. 2018. Вип. 4. С. 131-137
387. Конвенція ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (стамбульська конвенція): міжнародна конвенція від 11.05.2011. URL: <https://cutt.ly/Stq0Lpv> (Дата звернення: 02.03.2020)
388. Епель О.В. Теоретико-практичні основи захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні: монографія. Харків: Панов, 2020. 388 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Епель О.В. Теоретико-практичні основи захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні: монографія. Харків: Панов, 2020. 388 с.

Національні статті:*Статті у наукових фахових виданнях України:*

2. Епель О.В. Зміст та значення принципів конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 1. Т. 4. С. 55–58.
3. Епель О.В. Наукова інтерпретація конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Соціальне право*. 2018. № 2. С. 78-83.
4. Епель О.В. Тенденції реформування правового регулювання захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Соціальне право*. 2019. № 2. С. 46-52.
5. Епель О.В. Практичні проблеми захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 4 (29). Т. 1. С. 62-69.
6. Епель О.В. Наукові підходи до удосконалення захисту конституційних
7. соціальних прав людини і громадянина в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 4, том 1, 2019. С. 62-69.
8. Епель О.В. Цивільна відповідальність за порушення соціальних прав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. 2018. Випуск 50. Т. 4. С. 62–67.
9. Епель О.В. Юридична відповідальність за порушення соціальних прав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. 2019. Випуск 54. Т. 2. С. 36–41.
10. Епель О.В. Особливості матеріальної та дисциплінарної відповідальності за порушення конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Юридична наука*. 2019. № 2. С. 102-109.
11. Епель О.В. Класифікація принципів конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Юридична наука*. 2019. № 3. С. 44-48.
12. Епель О.В. Мета конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Юридична наука*. 2019. № 4. С. 70-75.
13. Павліченко О.В. Конституційно-правовий механізм забезпечення соціальних прав людини і громадянина в Україні. *Юридична наука*. 2019. № 5. С. 55-63.

14. Епель О.В. Завдання конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2. Т. 4. С. 88–93.
15. Епель О.В. Елементи конституційно-правового механізму забезпечення соціальних прав людини і громадянина в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 4. Т. 2. С. 76-82.
16. Епель О.В. Шляхи вирішення теоретико-практичних проблем конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 3, том 2, 2020. С. 51-56.
17. Епель О.В. Законодавчі гарантії реалізації соціальних прав людини і громадянина. *Соціальне право*. 2020. № 1. С. 110-116.
18. Епель О.В. Особливості конституційних гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина. *Соціальне право*. 2020. № 2. С. 104-111.

Міжнародні статті:

19. Епель О.В. Теоретико-правовий аналіз спеціальних конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Право і політика*. 2016. спецвипуск. С. 106-113.
20. Епель О.В. Особливості конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні. *Право і Закон*. 2017. № 2. С. 51-59.
21. Епель О.В. Міжнародне законодавство по забезпеченню конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Право і Закон*. 2017. № 3. С. 79-87.
22. Епель О.В. Захист конституційних соціальних прав людини і громадянина в Іспанії. *Право і політика*. 2019. № 3. С. 60-67.
23. Епель О.В. Види конституційних гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина та їх характеристика. *Visegrad journal on human rights (Республіка Словаччина)*. 2019. № 6/2. С. 68–73.

Тези конференцій:

24. Епель О.В. Чеський та іспанський досвід правового регулювання конституційних соціальних прав людини і громадянина. Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18–19 січня 2019 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 77-80.
25. Епель О.В. Співвідношення законодавчих та конституційних гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина. Актуальні проблеми реформування системи законодавства України: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 25-26 січня 2019 року. С. 49-52.
26. Епель О.В. Оптимізація конституційних соціальних прав людини і громадянина в умовах євроінтеграції України. *Верховенство права у процесі*

- державотворення та захисту прав людини в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 8–9 лютого 2019р.). С. 29-32.
27. Епель О.В. Правова природа конституційних соціальних прав людини і громадянина. Актуальні питання юридичної науки та практики : тези доп. учасників I Наук.-практ. онлайн-конф. (Київ, 23 квіт. 2020 р.). Київ: НДІ ППСН, 2020. С. 32-35.
28. Епель О.В. Проблеми, що стосуються захисту соціальних прав малозабезпечених сімей, дітей та молоді. Актуальні проблеми соціального права. Випуск V: науково-практичний посібник // Збірник матеріалів учасників Всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2019 р. / за заг. ред. Іншина М.І., Костюка В.Л., Мельника В.П. Київ: ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2019. С. 71-75.
29. Епель О.В. Захист конституційних соціальних прав людини і громадянина у Бельгії. Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 11 жовт. 2019 р.) ; Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків: НДІ ППСН, 2019. С. 37-41.
30. Епель О.В. Основні проблеми захисту конституційних соціальних прав. VI Міжнародна науково-практична конференція «Topical issues of the development of modern science». Науково-видавничий центр «Sci-conf.com.ua» Publishing House “ACCENT”. 12-14 лютого 2020 року. М. Софія, Болгарія.
31. Епель О.В. Негативні аспекти при реалізації захисту конституційних соціальних прав. III Міжнародна науково-практична конференція «Science, society, education: topical issues and development prospects». Науково-видавничий центр «Sci-conf.com.ua». 17-18 лютого 2020 року. м. Харків, Україна.
32. Епель О.В. Захист конституційних соціальних прав: проблеми та шляхи вирішення. Міжнародна науково-практична конференція «Право як ефективний суспільний регулятор». Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив». 14-15 лютого 2020 року. м. Львів, Україна.
33. Епель О.В. Вплив держави на вирішення проблем захисту соціальних прав людини і громадянина. Міжнародна науково-практична конференція «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті». Інститут права, економіки та міжнародних відносин Міжнародного гуманітарного університету. 21–22 лютого 2020 року, м. Одеса
34. Епель О.В. Види та зміст практичних проблем захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина. Дані конференції у Маші (відправляв 7 лютого)
35. Епель О.В. Поняття і сутність конституційних соціальних прав людини і громадянина: загальнотеоретична характеристика (відправляв Руслану 21 березня 2019 р.) в Руслана

ДОДАТОК 2

Підсумки розробки проблеми в цілому, окремі її аспекти, одержані узагальнення і висновки обговорювалися на всеукраїнських і міжнародних конференціях, семінарах та круглих столах: «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети» (м. Одеса, 18–19 січня 2019 року), «Актуальні проблеми реформування системи законодавства України» (м. Запоріжжя, 25–26 січня 2019 року), «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (м. Одеса, 8–9 лютого 2019 року), «Актуальні проблеми соціального права. Випуск V» (м. Київ, 1 вересня 2019 р.), «Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку» (м. Харків, 11 жовтня 2019 р.), «Topical issues of the development of modern science» (м. Софія, Болгарія, 12-14 лютого 2020 р.), «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 14-15 лютого 2020 р.), «Science, society, education: topical issues and development prospects» (м. Харків, 17-18 лютого 2020 р.), «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Одеса, 21-22 лютого 2020 р.), «Актуальні питання юридичної науки та практики» (м. Київ, 23 квітня 2020 р.)..